

T. C.
FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

CENÂBÎ MUSTAFA'NIN DÜRR-İ
MEKNÛN'UNDA İLK DÖNEM İSLÂM TARİHİ

TUBA İŞÇİMEN

150121001

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. ABDÜLKADİR ÖZCAN

İSTANBUL 2019

TEZ ONAY SAYFASI

FSMVÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Tarih yüksek lisans programı 150121001 numaralı öğrencisi Tuba İşçimen'in ilgili yönetmeliklerin belirlediği tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı "**Cenâbî Mustafa'nın Dürr-i Mecnûn'unda İlk Dönem İslâm Tarihi**" başlıklı tezi aşağıda imzaları olan jüri tarafından 23/01/2019 tarihinde oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Abdülkadir ÖZCAN

(Jüri Başkanı-Danışman)

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Doç. Dr. Fatma KAYTAZ

(Jüri Üyesi)

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Prof. Dr. Ömer İŞBİLİR

(Jüri Üyesi)

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bağlı olduğum üniversite veya bir başka üniversitedeki başka bir çalışma olarak sunulmadığını beyan ederim.

Tuba İŞÇİMEN

CENÂBÎ MUSTAFA’NIN DÜRR-İ MEKNÛN’UNDA İLK DÖNEM İSLÂM TARİHİ

ÖZET

XVI. yüzyılın en önemli ilim adamlarından biri olan Cenâbî Mustafa Efendi, kaleme aldığı ve *Cenâbî Tarihi* adıyla meşhur olan eseri ile umumi tarih yazan ilk Türk tarihçisi olma unvanını elde etmiştir. Bütün İslâm devletlerinin tek tek ele alındığı bu eser, Arapça bir İslâm tarihi olup günümüze ulaşmayan birçok kaynaktaki bilgileri ihtiva etmesi ile ayrı bir öneme sahiptir. Günümüz tarihçiliğine yakın bir anlayış ile kaynaklarına atıfta bulunarak eserini kaleme almasının yanı sıra Kâtip Çelebi, Gelibolulu Mustafa Âli, Hazerfen Hüseyin Efendi gibi pek çok önemli ismin kaynak olarak *Cenâbî Tarihi*’ni kullanması kanaatimizce Cenâbî’nin Osmanlı tarih yazıcılığının köşe taşlarından biri olduğunu göstermektedir. Bizim çalışmamızın konusunu teşkil eden *Dürr-i Mecnûn ve Sırr-ı Masûn* isimli eser ise Cenabi Mustafa Efendi tarafından Sultan III. Murad’ın isteği üzerine kaleme alınmıştır. Bu eser, daha evvel zikrettiğimiz ve Cenâbî’nin Arapça olarak telif ettiği *Cenâbî Tarihi*’nin Türkçe muhtasarı mahiyetindedir. Yapmış olduğumuz ön araştırmalar neticesinde *Dürr-i Mecnûn ve Sırr-ı Masûn*’un bugüne kadar kapsamlı bir araştırma ve değerlendirmeye konu edilmediğini tespit etmiş bulunmaktayız.

Bu çalışmanın amacı; Cenâbî Mustafa Efendi’nin hayatı ve eserleri hakkında bugüne kadar yapılan çalışmalarda eksik kalan noktaları tespit ederek ilim dünyasına sunmak, hassaten *Dürr-i Mecnûn* isimli eserinin diğer nüshaları ile kıyaslanarak İlk Dönem İslam Tarihi kısmının tenkitli neşrini yapmak, yazarın atıfta bulunduğu eserleri tespit ederek, eserin kaynak değerini incelemek şeklinde özetlenebilir.

FIRST ERA OF ISLAMIC HISTORY IN CENABI MUSTAFA'S DURRI MEKNUN

ABSTRACT

Cenabi Mustafa Efendi, one of the most important scholars of the 16th century, gained the title of being the first Turkish historian to write a history with his work which is known as Cenabi History. This work, which mention about all the Islamic states one by one, has a special importance since it contains the information from many sources that have not reached our day. He wrote his work by referring to his sources in a way similar to today's historiography. Many important names such as Katip Çelebi, Gelibolulu Mustafa Âli and Hazerfen Hüseyin Efendi have used the Cenabi History as source. This shows that Cenabi is one of the cornerstones of Ottoman historiography. The work of Dürr-i Meknûn and Sırr-ı Masûn, which constitute the subject of our study, was published by Cenabi Mustafa Efendi. It was written on the request of Sultan 3rd Murad. This work consists of a Turkish summary of the Cenabi History, which we mentioned earlier and is written in Arabic by Cenabi. As a result of our preliminary research, we have determined that Dürr-i Meknûn and Sırr-ı Masûn so far have not been subject to extensive research and evaluation.

The aim of this study is to determine the missing points in the works of Cenabi Mustafa Efendi's life and works and to present them to the world of science. Especially by comparing them with the other copies of Dürr-i Meknûn, publishing the edition critics about history of first Islam history era, identifying the works he referred to can be summarized as examining the source value of the work.

ÖNSÖZ

XVI. yüzyıl tarih yazıcılığın önemli isimlerinden ve kendisinden sonraki tarihçileri büyük ölçüde etkilemiş müstesna bir şahsiyet olan Müverrih Cenâbî Mustafa Efendi alanında pek çok eser vermiş velûd bir ilim adamıdır. Onun yirmibeş yıla yakın bir sürede tamamlamış olduğu *el-Hâfilu'l-vasît ve'l-Aylemüz'z-zâhir* isimli eseri Osmanlı tarihçileri tarafından yazılan ilk Arapça umumi tarihtir. Kendisi bu çalışmasını *Nihâyetü'l-merâm ve bahrû cevâhiri'l-keâm* adlı kitabında yine Arapça olarak özetlemiştir. Daha sonra Sultan III. Murad'ın az ama öz söz ve sade bir üslupla Türkçe bir tarih kitabı kaleme almasını istemesi üzerine *Nihâyetü'l-merâm*'ı Türkçeye tercüme etmek suretiyle *Dürr-i Mekkûn ve Sırr-ı Masûn* adlı eserini vücuda getirmiştir. Eser, yaratılıştan başlayarak “Kısâs-ı Enbiyâ” ile devam edip Sultan III. Murad devrinin bir bölümünü de kapsayacak şekilde genel bir İslâm devletleri tarihini ihtiva etmektedir.

Bizim çalışmamızın amacı işte bu eserin Yaratılış ve Kısâs-ı Enbiyâ'dan başlayıp Emevîler'in sonuna kadar gelen ilk dönem İslâm tarihini ihtiva eden bölümlerinin tenkitli metin tesisini yapmaktır. Ayrıca Cenâbî Mustafa Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında bugüne kadar yapılan çalışmalarda değinilmeyen noktaları tespit etmenin yanı sıra Cenâbî'nin tarihçiliğini vurgulayarak *Dürr-i Mekkûn ve Sırr-ı Masûn* isimli eserin gerek umumi tarih gerekse İslâm tarihi açısından önemini ortaya koymak çalışmamızın bir diğer gayesidir.

Çalışmamızın ilk safhasını *Dürr-i Mekkûn*'un mevcut nüshalarının tespiti oluşturmaktır. İtibar görmüş bir eser olması hasebiyle *Dürr-i Mekkûn*'un İstanbul kütüphanelerinde beş ve yurtdışı kütüphanelerinde beş olmak üzere toplam on nüshası bulunmaktadır. Biz bu nüshalardan Kıbrıs yazması dâhil olmak üzere altı nüshayı inceleme imkânı bulduk. Çalışmamız esnasında bizi en çok zorlayan yurtdışında bulunan nüshaları getirtme çabalarımızın sonuçsuz kalması oldu. Ancak bu yazmaların özellikleri hususunda muhtelif kataloglardan yararlanarak bilgi sahibi olduk ve metin tesisinde kullanacağımız yazmaları bu doğrultuda belirledik. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan, nr. 1136'da kayıtlı nüsha padişaha sunulması ve “Kısâs-ı Enbiya” bölümünü ihtiva eden tek nüsha olması nedeniyle kullandığımız ilk yazma oldu. Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, nr.

3107’de bulunan nüsha ise diğer nüshalarda görülen bazı hataların ikmal edilmiş görünmesinin yanı sıra tertipli ve okunaklı bir nüsha olması sebebiyle kullandığımız ikinci nüshadır. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine, nr. 1607; Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, nr. 3097; Beyazıt Yazma Eserler Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, nr. 3448; KKTC Kütüphanesi, II. Mahmud Ktp, nr. 445 bulunan yazmalar ise ihtiyaç duydukça başvurduğumuz nüshalar olmuştur.

Hazırlamış olduğumuz bu kısa süreli yüksek lisans tezi ile Cenâbî Mustafa Efendi hakkında bugüne değin yapılmış çalışmalara küçük de olsa bir katkı sağlamayı ve benzeri çalışmalara kapı aralamış olmayı ümit ediyoruz. Bu noktada belirtmeliyiz ki tüm gayretlerimize rağmen bu çalışmanın pek çok cihetten eksikliğinin bulunabileceğini kabul etmekteyiz. Ancak bu eksiklerin devam edecek çalışmalar ile ikmal edileceği kanaatindeyiz.

Yüksek lisans çalışmam süresince konu tespitinden bugüne kadar destek ve yardımlarını gördüğüm pek çok kişi oldu. Bu vesileyle başta danışmanlığımı üstlenerek beni çalışmaya teşvik eden, bu süreçte beni yalnız bırakmayarak yüreklendiren ve engin bilgi birikimiyle yolumu kolaylaştıran danışman hocam Prof. Dr. Abdülkadir Özcan’a müteşekkirim. Onun her türlü teşekkür ifadesinin yetersiz kalacağı fedakârlığı, hoşgörüsü, yol göstericiliği ve gayretleri olmasaydı bu tez ortaya çıkmazdı. Hassaten hocam Prof. Dr. Abdülkerim Özayadın’a ve İstanbul Üniversitesi Tarih bölümündeki hocalarıma gerek lisans gerekse yüksek lisans sürecinde destek ve teşvikleri için teşekkür ediyorum. KKTC Kütüphanesi’nde bulunan *Dürr-i Mekkûn* nüshasını temin eden arkadaşım Ülkü Küçük’e, çalışmam esnasında karşılaştığım sorunları çözmeme yardımcı olmalarının yanı sıra bana sabır ve anlayışlarıyla destek olan arkadaşlarım Filiz Naç ve Fatma Hızıroğlu’na, kilometrelerce öteden yardımlarını esirgemeyen arkadaşım Hamide Ay Engin’e, araştırmam süresince istifade ettiğim İSAM Kütüphanesi, BİSAV Kütüphanesi, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi’nin çeşitli birimlerinde görevli çalışanlarına sağladıkları nezih çalışma ortamı ve değerli yardımları için teşekkürü bir borç bilirim. Son olarak bugüne kadar maddi ve manevî desteklerini her an hissettiğim, varlıklarıyla bana güç ve güven veren aileme medyûn-ı şükrânım.

Tuba İşçimen

İstanbul 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1
A. KAYNAK VE ARAŞTIRMA ESERLERİ.....	1
B. XVI. YÜZYILA KADAR OSMANLI'DA UMUMİ TARİH YAZICILIĞI ...	5

BİRİNCİ BÖLÜM

1. CENÂBÎ MUSTAFA EFENDİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ	8
1.1. HAYATI.....	8
1.1.1. İsmi, Lâkabı, Künyesi ve Nisbeleri	8
1.1.2. Ailesi, Tahsili ve Hizmetleri	9
1.1.3. Şahsiyeti	10
1.1.4. Ölümü	10
1.1.5. Tarih Görüşü.....	12
1.2. ESERLERİ.....	14
1.2.1. El-Hâfilu'l-vasît ve'l-Aylemu'z-zâhir el-muhît ve Nüshaları	14
1.2.1.1. Süleymaniye Ktp., Yeni Cami, nr. 831	16
1.2.1.2. Süleymaniye Ktp., Yeni Cami, nr. 832.....	17
1.2.1.3. Köprülü Ktp., Fazıl Ahmed Paşa, nr. 1031-1032	17
1.2.1.4. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., III. Ahmed, nr. 2958.....	18
1.2.1.5. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp, III Ahmed, nr. 2966.....	18
1.2.1.6. Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3033	19
1.2.1.7. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp, Revan, nr. 1568	19
1.2.1.8. Süleymaniye Ktp., Murad Molla, nr. 1429-1430.....	19

1.2.1.9. Süleymaniye Ktp., Nuruosmaniye, nr. 3099-3100	20
1.2.1.10. Süleymaniye Ktp., Nuruosmaniye, nr. 3101-3102	21
1.2.1.11. Süleymaniye Ktp., Nuruosmaniye, nr. 3098.....	21
1.2.1.12. Süleymaniye Ktp., Reisülkütab, nr. 608-609.....	21
1.2.1.13. Süleymaniye Ktp., Rağıb Paşa, nr. 983	22
1.2.1.14. Süleymaniye Ktp., Rağıb Paşa, nr. 985-986.....	22
1.2.1.15. Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 896	23
1.2.1.16. Süleymaniye Ktp., Murad Molla, nr. 1454.....	23
1.2.1.17. Selimiye Ktp., Selimiye Yazmalar, nr. 4707-1/4707-2	23
1.2.2. Nihâyetü'l-merâm ve bahrü cevâhiri'l-keâm.....	24
1.2.3. Dürr-i Mekkûn ve Sırr-ı Masûn	25
1.2.4. Cevâhiru'l-garâib fî tercemeti Dürri'l-'acâyib ve Nüşhaları	25
1.2.4.1. Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, nr. 1073	27
1.2.4.2. Ankara Milli Kütüphane, nr. 06 Mil Yz B 690/15	27
1.2.4.3. Beyazıt Devlet Kütüphanesi/ Veliyüddin Efendi/ nr.544	28
1.2.5. Kasâid-i Belîğa	29
1.2.6. Risâle-i Sağire.....	29
1.2.7. es-Seb'u's- seyyâr.....	30
1.2.8. Risâle fî binâ-i Ayasofya ve Kal'a-i Kostantiniye	30
1.2.9. Risâle fî Tefsîrî Kavlihi Te'âlâ Ma Kâne ale'n-Nebî min Harec.....	31
1.2.10. Risâle fî Fasli'l-Husûmât ve İstima'd-dava fî Devr-i Sultân Murâd Hân-ı Sâlis	32
1.2.11. Risâle 'alâ Sûreti'l-Mâide	32
1.2.12. Kasâid-i Cenâbî.....	33
1.2.13. Cenâbî Mustafa Efendi'ye Atfedilen Diğer Eserler	33
1.2.13.1. Târîh-i Bilâd-ı Mağrib	33
1.2.13.2. Fursatnâme.....	34

1.2.13.3. el-Hadîratu'l-hadara ve'l-hadîkatu'n-nadara	34
1.2.13.4. Tuhfetü'l-edîb ve hediyyetü'l-erîb	34

İKİNCİ BÖLÜM

2. DÜRR-İ MEKNÛN VE SIRR-I MASÛN	35
2.1. İSMÎ	35
2.2. TE'LÎFÎ	36
2.3. MUHTEVASI	37
2.4. TERTİBÎ	37
2.5. NÜSHALARI	38
2.5.1. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan, nr. 1136.....	39
2.5.2. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine, nr. 1607.....	41
2.5.3. Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, nr. 3097	42
2.5.4. Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, nr. 3107	43
2.5.5. Beyazıt Yazma Eserler Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, nr. 3448	44
2.5.6. KKTC Kütüphanesi, II. Mahmud Ktp, nr. 445	45
2.5.7. Mısır Milli Kütüphanesi, Tarihi Türkî Talat, nr. 170.....	46
2.5.8. Avusturya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, nr. A.F. 12 (469)...	47
2.5.9. Avusturya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, nr. A.F. 291 (125)....	48
2.5.10. Fransa Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, nr. Schefer	48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. DÜRR-İ MEKNÛN VE SIRR-I MASÛN'UN KAYNAKLARI	49
3.1. KISÂS-I ENBİYÂ ve İLK DÖNEM İSLÂM TARİHİ KISMININ KAYNAKLARI.....	49
3.1.1. Ebu'l-Berekât en-Nesefî: Medârikü't-Tenzîl	49
3.1.2. İbn Abbâs: Tefsîru İbn Abbâs.....	50
3.1.3. Zemahşerî: el-Keşşâf; Rebî'u'l-ebrâr	50
3.1.4. Bahr-ı Ulûm.....	51

3.1.5. Ferrâ el-Begavî: Me‘âlimü’t-Tenzîl	52
3.1.6. Takıyyüddin Fâsî: Şifâü'l-garâm	52
3.1.7. Ebu'l-Fidâ: el-Muhtasar fî târihi'l-beşer	53
3.1.8. İmâm Süddî: Tefsîrü's-Süddî	54
3.1.9. İbn İshak.....	55
3.1.10. Kâ'b El-Ahbâr: Kitâbü Kâ'bi'l-Ahbâr	55
3.1.11. Kelâî: İktifâ	56
3.1.12. Ebu'l-Yümn el-Uleymî: Ünsü'l-Celîl	56
3.1.13. Beyzâvî: Envâr-ı Tenzîl.....	57
3.1.14. Vehb bin Münebbih: Kitâbü'l-Mübtede (Kısâsü'l-Enbiyâ)	57
3.1.15. Kevâşî: Tefsîr-i Kevâşî	58
3.1.16. Vâkîdî: el-Megâzî.....	58
3.1.17. Celâlüddîn Süyûtî: Târîhu'l-hulefâ.....	59
3.1.18. İbnü'l-Esîr: Üsdü'l-Gâbe	59
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
4. DÜRR-İ MEKNÛN VE SIRR-I MASÛN TENKİTLİ METİN.....	61
SONUÇ	157
KAYNAKÇA	159

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.t. : Adı geçen tez

a.g.m. : Adı geçen makale

a.g.md. : Adı geçen madde

b. : İbn

bkz. : Bakınız

çev. : Çeviren

DİA. : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

H. : Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine Kitaplığı

Ha. : Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye

Haz. : Hazırlayan

İA. : İslam Ansiklopedisi

K. : KKTC Kütüphanesi, II. Mahmud Ktp

Ka. : Süleymaniye Kütüphanesi, Karaçelebizâde

Ktp. : Kütüphane

Kz. : Süleymaniye Kütüphanesi, Kasîdecizâde

N. : Süleymaniye Kütüphanesi Nuruosmaniye Koleksiyonu

nr. : Numara

nşr. : Neşreden

ö. : Ölümü

R. : Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Kitaplığı

S. : Sayı

s. : Sayfa

trc. : Tercüme

TSMK: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi

TCYK: İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloğu

V. : Beyazıt Yazma Eserler Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi

vd. : Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler (Ve diğerleri)

vr. : Varak

Yay. : Yayımlayan

GİRİŞ

A. KAYNAK VE ARAŞTIRMA ESERLERİ

Cenâbî Mustafa Efendi XVI. yüzyılda yaşamış, Kânûnî döneminin son demlerini, II. Selim döneminin tamamını ve III. Murad döneminin büyük bir devresini müşahede etmiş büyük bir ilim adamı ve tarih alanında kaleme almış olduğu eserler ile Osmanlı tarihçiliğinin seyrinde köşe taşı olarak nitelendirebileceğimiz önemli müverrihlerimizden biridir. Onun kaleme almış olduğu *el-Hâfilu'l-vasît ve'l-Aylemüz'z-zâhir* isimli Arapça eser Osmanlı tarihçileri tarafından yazılan ilk umumi tarih olarak kabul edilmektedir. Kendisinden evvel Şükrullah, Matrakçı Nasuh, Küçük Nişancı Ramazanzâde Mehmed gibi önemli tarihçilerin hilkatten başlayan tarih eserleri mevcut olsa da bu eserler *Cenâbî Tarihi* ile kıyaslandığında son derece mücmel ve eksik kalmaktadır. Cenâbî'den önce bu hacimde ve geniş muhtevada üstelik sistemli bir şekilde dünya tarihi yazımı Osmanlı tarih yazıcılığında görülmemiştir dersek abartmış olmayız.

Cenâbî Mustafa Efendi sadece yukarıda zikrettiğimiz eserle yetinmemiş, bu eserin gerek Arapça gerekse Türkçe muhtasarlarını da kaleme almıştır. Bizim çalışmamıza konu olan *Dürr-i Mekkûn* işte bu önemli eserin Türkçe muhtasarıdır. Eser, Sultan III. Murad'ın isteği üzerine telif edilmiş olup süslü ve abartılı ifadelerden uzak sade bir üslupla ve öz Türkçe kelimeler kullanılarak kaleme alınmıştır. Yaratılış ve Kısâs-ı Enbiya bölümünden başlayarak III. Murad devrinin müellifin yaşadığı dönemine kadarki İslâm devletleri hakkında genel bir çerçeve çizen *Dürr-i Mekkûn*, alanında otorite olarak kabul edilen kaynaklarla beraber günümüze ulaşmayan kaynakları da göstermesi bakımında önemli bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmamızın aşamalarına geçmeden evvel bu tezi hazırlarken yararlandığımız çeşitli kaynak, araştırma ve katalog eserleri ile bugüne kadar Cenâbî ile ilgili yapılmış çalışmalardan söz etmek yerinde olacaktır. Bu çalışmanın en önemli ana kaynakları Cenâbî Mustafa Efendi'nin kendi eserleri olmuştur. Tenkitli neşir yapmamız sebebiyle son bölümün kaynağı olan *Dürr-i Mekkûn ve Sırr-ı Masûn* isimli eser çalışmamızın diğer bölümlerinin de kaynakları arasında yer almaktadır. *El-Aylemüz'z-zâhir*, *Kasâid-i Belîğa*, *Cevâhiru'l-garâib* ve Cenâbî Mustafa Efendi'nin muhtelif risaleleri de çalışmamızın kaynaklarındandır. Bu

eserler gerek Cenâbî'nin hayatı gerekse tarih görüşü ve çalışma disiplini anlamamız bakımından sıklıkla başvurduğumuz kaynaklar olmuştur. Cenâbî Mustafa Efendi'nin şahsiyeti hakkında bilgi veren ve kendisinin çağdaşı olan Kınalızâde Hasan Çelebi'nin *Tezkiretü's-şu'arâ* ve Beyânî Mustafa Efendi'nin *Tezkiretü's-şu'arâ* isimli eserleri ile Nev'îzâde Atâî'nin *Hadâiku'l-hakâik* isimli eseri de yine başvurduğumuz önemli kaynaklar arasındadır. Ayrıca Kâtip Çelebi'nin, *Keşfü'z-zunûn'u*, Bağdadlı İsmail Paşa'nın *Hediyetü'l-arifin* ve Keşfü'z-zunûn'a zeyl olarak yazdığı *İzâhu'l-meknûn* isimli eserleri gerek ilk gerekse ikinci bölümdeki kaynaklarımızdandır. Ayrıca Mehmed Süreyya'nın *Sicill-i Osmânî*, Bursalı Mehmed Tâhir'in *Osmanlı Müellifleri*, Franz Babinger'in *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* isimli çalışmaları Cenâbî'nin hayatı ve eserleri üzerine derli toplu bilgiler vermesi bakımında müracaat ettiğimiz eserler arasında yer almaktadır.

Tezimizin ikinci bölümünde az önce zikrettiğimiz eserlerin yanı sıra çeşitli kataloglardan istifade ettik. Bunlar arasında Fehmi Edhem Karatay'ın *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu* ile *Arapça Yazmalar Kataloğu*, *İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloqları*, yurt dışında bulunan nüshalar için *Flügel Kataloqları*, *Catalogue of Arabic Books in the British Museum*, *Catalogue Manuscripts Turcs*, *Kıbrıs İslâm Yazmaları Kataloğu* bize önemli bilgiler vermektedir.

Cenâbî Mustafa Efendi ile ilgili bugüne kadar yapılan en hacimli çalışma olan Mehmet Canatar'ın *Müverrih Cenabi Efendi ve Cenabi Tarihi* başlıklı doktora tezi de sıklıkla müracaat ettiğimiz eser oldu.

İstifade ettiğimiz kaynaklardan sonra Cenâbî Mustafa'nın hayatı ve eserleri hakkında bugüne kadar yapılmış olan çalışmaları da burada zikretmek yararlı olacaktır. Cenâbî'nin eserinin Timurlenk ve devri ile ilgili kısmının muhtasar şekilde tercümesi Bernhard Dorn tarafından yapılmış olup bu çalışma "Mustaphae Filii Husein Algenabii de gestis Timurlenkii seu Tamarlanis opusculum Turc.-Arab.-Persicum, Latine redditum a Jo.Bapt. Podesta (Vienna 1680); B.v. Dorn, Muh. Quellen, IV, 468 v.dd." şeklinde kayıtlıdır¹.

¹ Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, trc. Coşkun Üçok, TTK, Ankara, 1982, s. 122.

Edmond Fagnan'ın Mağrip ve İspanya tarihine dair İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-târîh*'inden özet halinde Fransızcaya tercüme ettiği eserinde Cenâbî ve eserini kaynak olarak zikrettiği görülmektedir².

Ctirad Heeren-Sarka *el-Hâfilü'l-vasît*'in Sultan II. Bayezid dönemini ihtiva eden bölümünü Rağib Paşa nr. 986'da kayıtlı olan nüshayı esas alarak Almancaya tercüme etmek suretiyle *Sultan Bayezid II. (1481-1512) in der Chronik des Mustafa Cenâbî* başlığıyla doktora tezi olarak hazırlamıştır³.

Türkiye'de Cenâbî ile ilgili yapılan çalışmaların ilki 1975 yılında Prof. Dr. Nihad Mazlum Çetin danışmanlığında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap-Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde Egemen Tülek'in bitirme tezi olarak hazırladığı *Al-Cannabi Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve el-Hâfilü'lvasît ve'l-'aylemü'z-zâhirü'l-muhît'in Bir Kısımının Tenkitli Metni* başlıklı çalışmasıdır⁴. Bu tez *Cenâbî Tarihi*'nin Arapça nüshasının mukaddimesi ile birlikte II. Selim ve III. Murad dönemlerinin tenkitli metnini ihtiva etmektedir.

Günümüze kadar Cenâbî Mustafa hakkında yapılan en hacimli çalışma Mehmet Canatar tarafından 1993 yılında hazırlanan *Müverrih Cenâbî Efendi ve Cenâbî Tarihi* isimli doktora tezidir⁵. Canatar bu çalışmada Cenâbî Mustafa Efendi'nin hayatı ve eserlerini tüm yönleriyle inceledikten sonra *el-Hâfilü'l-vasît*'in 66. Bâb'da yer alan Osmanoğulları Devleti kısmının Arapça nüshaları üzerinden tenkitli neşrini, eserin Türkçe muhtasarı olan *Dürr-i Mekkûn*'un da yine Osmanlılar bölümünün transkripsiyonunu yaparak ilim dünyasının istifadesine sunmuştur.

Mehmet Canatar aynı zamanda “Cenâbî Mustafa Efendi: Hayatı, Eserleri ve Tarih Görüşü” başlıklı bir makale kaleme almış ve bu makale *Akademik Araştırmalar Dergisi: Journal of Academic Studies* 'de yayınlanmıştır⁶.

² Mehmet Canatar, **Müverrih Cenâbî Efendi ve Cenâbî Tarihi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Ankara 1993, s. 5.

³ Ctirad Heeren-Sarka, **Sultan Bayezid II (1481-1512) in der Chronik des Mustafa Cenâbî**, München, 1980.

⁴ Egemen Tülek, **Al-Cannabi Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve el-Hâfilü'lvasît ve'l-'aylemü'z-zâhirü'l-muhît'in Bir Kısımının Tenkitli Metni**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi, İstanbul, 1975.

⁵ Canatar, **a.g.t.**

⁶ Mehmet Canatar, “Cenâbî Mustafa Efendi: Hayatı, Eserleri ve Tarih Görüşü”, **Akademik Araştırmalar Dergisi: Journal of Academic Studies**, İstanbul 2000, C. 2, S. 4-5 (Osmanlı Özel Sayısı), s. 259-289.

Muharrem Kesik ise *Cenâbî Târîhi*'nin Selçuklular kısmı üzerine muhtelif çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalardan ilki kendisinin yüksek lisans tezi olup *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-zahir fi ahvali'l-evail ve'l-evahir adlı eserinin Anadolu Selçukluları İle İlgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri* ismini taşımaktadır⁷. Kesik'in bu alandaki diğer çalışmaları *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*'nde yayınlanan "Cenâbî'ye Göre Türkiye Selçukluları"⁸ ve *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*'nde yayınlanan "Cenâbî'ye Göre Danişmendliler"⁹ başlıklı makaleleridir.

Cenâbî Mustafa hakkında Sakarya Üniversitesi'nde hazırlanmış iki yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Bunlardan ilki Erol Uğurlu'nun hazırlanmış olduğu *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-zahir fi ahvali'levail ve'l-evahir Adlı Eserinin Ön Asya Kısımının Tenkitli Metin Neşri*¹⁰ başlıklı yüksek lisans tezidir. Bu tez *el-Hâfîlu'l-vasî't*'in Ön Asya'daki bazı İslâm devletlerinin tarihi ile ilgili kısmının tenkitli metin çalışmasını ihtiva etmektedir.

Yine Sakarya Üniversitesi'nde Mehmet Alper Cantimer tarafından hazırlanan *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-zahir fi ahvali'l-evail ve'l-evahir Adlı Eserinin Ön Asya Kısımının Tenkitli Metin Neşri*¹¹ isimli yüksek lisans tezi ise eserin Ön Asya kısmının tenkitli neşri ve Türkçe tercümesini içermektedir.

Cenâbî ile ilgili yakın zamanda yazılmış iki makale bulunmaktadır. Bunlardan ilki *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu* bildiriler kitabında yer alan Muhammed Abdülkadir Muhammed Harîsât'a ait "Devru Selâtîni Selâcikatî'r-Rûm fi'l-Hareketi'l-İlmiyye ve'l-Umrâniyye min hilâli kitâb-ı Selcuknâme ve Mahtûtu Târîhi'l-Cenâbî/ Selçuknâme ve Cenâbî'nin Yazma Tarihine Göre Anadolu Selçuklu Sultanlarının Ümran ve Eğitim Hareketindeki

⁷ Muharrem Kesik, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-zahir fi ahvali'l-evail ve'l-evahir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları İle İlgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994.

⁸ Muharrem Kesik, "Cenâbî'ye Göre Türkiye Selçukluları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, İstanbul 2000, S. 36 (Prof. Dr. Fikret Işıltan Hatıra Sayısı), s. 213-259.

⁹ Muharrem Kesik, "Cenâbî'ye Göre Danişmendliler", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, İstanbul 2001, S. 4, s. 243-266.

¹⁰ Erol Uğurlu, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-zahir fi ahvali'levail ve'l-evahir Adlı Eserinin Ön Asya Kısımının Tenkitli Metin Neşri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2004.

¹¹ Mehmet Alper Cantimer, *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-'Aylemü'z-zahir fi ahvali'l-evail ve'l-evahir Adlı Eserinin Ön Asya Kısımının Tenkitli Metin Neşri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2011.

Rolü” başlıklı Arapça makalesidir¹². Diğer bir makale ise *CIEPO*’da yayınlanan Mehmet Demiryürek’in “Tevârih-i Âl-i Osman by Cenâbî Mustafa Efendi”¹³ adlı İngilizce makalesidir.

B. XVI. YÜZYILA KADAR OSMANLI’DA UMUMİ TARİH YAZICILIĞI

Cenâbî Tarihi’nin tarih kitapları arasındaki yerinin ve değerinin anlaşılması için Cenâbî Mustafa Efendi’den önceki umumi tarih yazıcılığının Osmanlı’daki teşekkülünden kısaca söz etmemiz gerekiyor. İstanbul’un fethini takip eden süreçte tarih yazıcılığımızda da bir canlanmayla birlikte ilk standart dünya ve Osmanlı tarihi yazma denemelerinin başladığını söyleyebiliriz. *Behcetü’t-tevârîh*, *Mecma’u’t-tevârîh*, *Târîh-i Nişancı*, *Mir’âtü’l-edvâr* ve *mirkâtü’l-ahbâr* isimli eserler umumi tarih yazıcılığımızın ilk teşebbüsleri arasındadır¹⁴.

Bu eserlere kısaca bakacak olursak ilk olarak Şükrullah’ın (ö.864/1459) *Behcetü’t-tevârîh*’i karşımıza çıkmaktadır. Şükrullah’ın hilkatten başlattığı ve Farsça olarak kaleme aldığı bu eser, Osmanlı dönemi umumi tarih yazıcılığının ilk nüvesi olarak düşünülebilir. 13 bâbdan oluşan eserin ilk sekiz bölümü ilk dönem İslâm tarihi mahiyetindedir. Şükrullah bu eserinde kısmen de olsa kaynaklarını belirtmiştir¹⁵.

Şükrullah’tan sonra umumi tarih olarak nitelendirebileceğimiz ikinci eser Kanuni Sultan Süleyman döneminde Matrakçı Nasuh (ö. 971/1564) tarafından kaleme alınan *Mecma’u’t-tevârîh*’tir. Eserin ilk kısmı Taberî’nin *Târihu’l-ümem ve’l-mülûk* isimli umumi tarihinin tercümesi olmakla birlikte müellifin yaptığı zeyiller ve ilavelerle eser 958/1551 yılına kadarki olayları ihtiva etmektedir¹⁶.

Ramananzâde Mehmed’in (ö. 979/1571) nişancılığı esnasında kendisine gelebilecek tarih alanındaki soruları hemen cevaplayabilmek amacıyla muhtasar

¹² Muhammed Abdülkadir Muhammed Harîsât, “Devru Selâtîni Selâcikatî’r-Rûm fi’l-Hareketi’l-İlmiyye ve’l-Umrâniyye min hilâli kitâb-ı Selçuknâme ve Mahtûtu Târihi’l-Cenâbî/ Selçuknâme ve Cenâbî’nin Yazma Tarihine Göre Anadolu Selçuklu Sultanlarının Ümran ve Eğitim Hareketindeki Rolü”, **II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Selçuklularda Bilim ve Düşünce**, Konya, 2011, IV, 331-360.

¹³ Mehmet Demiryürek, “Tevârih-i Âl-i Osman by Cenâbî Mustafa Efendi”, **CIEPO 19 Osmanlı Öncesi ve Dönemi Tarihi Araştırmaları**, İstanbul, 2014, I, 35-44.

¹⁴ Abdülkadir Özcan, “Osmanlı Tarihiçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış”, **FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, İstanbul 2013, S. 1, s. 273; 276.

¹⁵ Ayla Demiroğlu, “Behcetü’t-Tevârîh”, **DİA**, V, 349.

¹⁶ Hüseyin Gazi Yurdaydın, “Matrakçı Nasuh”, **DİA**, XXVIII, 144.

olarak kaleme aldığı *Târîh-i Nişancı* isimli eseri ise 4 bölümden oluşmaktadır. Ramanzâde bu eserin ilk bölümünde Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadarki peygamberler tarihini özetle nakletmekte, ikinci bölümünde Asr-ı saadet, Hulefâ-yi Râşidîn, Emevîler, Abbasîler, Fâtımîler, Eyyübîler ve Memlükleri ele almaktadır. Eserin en hacimli olan üçüncü bölümü Osmanlılar'a ayrılmıştır ve bu bölüm Kanunî'nin oğlu Şehzâde Bayezid'in öldürülmesiyle son bulmaktadır. Son bölümde ise Sasânîler, Yunanlılar, Roma imparatorlarında söz edilmiştir. Bir el kitabı niteliğinde olan *Târîh-i Nişancı* muhtasar bir umumî tarihtir¹⁷.

Muslihuddin Lârî'nin (ö.979/1572) Farsça olarak kaleme aldığı ve Sultan II. Selim'e takdim ettiği *Mir'âtü'l-edvâr ve mirkâtü'l-ahbâr* isimli eseri de yine umumi tarih yazıcılığımızın ilk örnekleri arasındadır¹⁸.

Kısaca bilgi vermeye çalıştığımız bu eserlerin son derece kısa ve dar kapsamlı umumî tarihler oldukları ve *Cenâbî Tarihi* ile karşılaştırıldığında mücmel kaldıkları görülmektedir. Ayrıca Cenâbî'nin tarih metodu da kendisinden önceki müverrihlerin usulünden farklılık arz etmektedir. Onu tarih yazıcılığında önemli bir isim haline getiren hususiyeti bu metot farklılığı ile kullandığı kaynakları gösterme cihetine gitmiş olmasıdır. İbn Haldun'un izinden başarılı bir şekilde giden Cenâbî, başvurduğu kaynaklardaki bilgileri olduğu gibi doğru kabul etmemiş ve bir tenkit süzgecinden geçirdikten sonra eserine derç etmiştir. Ayrıca yeri geldikçe de bu kaynakları eserinde zikretmekten kaçınmayarak verdiği bilgilere adeta referans göstermiştir. Bu durum kendisinin yaşadığı devrin yaygın ekolü olan "edebî tarihçilik ekolü"ne itibar etmeyerek "ilmî-klasik İslâm tarihçiliği ekolü"nü benimsemiş olduğunu göstermektedir. Müellifin bu yönü gerek Arapça gerekse Türkçe olarak kaleme aldığı tarih eserlerinde dikkat çekmektedir.

Bu açılardan ele alındığında Osmanlı tarihçiliğinde geniş manadaki umumi tarih yazıcılığının Cenâbî Mustafa Efendi ile başladığını söylememiz mümkündür¹⁹. Cenâbî'den sonra gelen Ebu'l-Abbâs Karamânî, Gelibolulu Mustafa Âlî, Hezarfen Hüseyin Efendi, Kâtip Çelebi, Münecimbaşı Ahmed Dede Efendi, Şehrîzâde Mehmed Said gibi müverrihlerin Cenâbî'nin usulünü izleyerek eserlerini

¹⁷ Abdülkadir Özcan, "Mehmed Çelebi,Ramanzanzâde", **DİA**, XXVIII, 449.

¹⁸ Hulûsi Kılıç, "Lârî, Muslihuddin", **DİA**, XXVII, 104.

¹⁹ Canatar, **a.g.t.**, s. 9.

tertip etmeleri kendisinin Osmanlı tarih yazıcılığında yeni bir yol açtığını göstermesi bakımından önemlidir.

Hazırlamış olduğumuz bu yüksek lisans çalışmasında öncelikli olarak *Dürr-i Meknûn*'un yurtiçinde ve yurtdışında bulunan nüshalarını tespit ederek en sıhhatli nüshaları belirlemeye gayret ettik. Yaptığımız araştırma ve incelemeler neticesinde Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan, nr. 1136'da kayıtlı olan nüsha padişaha sunulmuş olması ve diğer nüshaların hiç birinde bulunmayan ve yaklaşık yetmiş sayfayı bulan "Kısâs-ı Enbiyâ" bölümünü ihtiva etmesi sebebiyle metin tesisinde tercih ettiğimiz ilk nüsha oldu. Nuruosmaniye, nr. 3107'de kayıtlı olan nüsha ise diğer nüshalarda görülen kelime hatalarından uzak, düzenli bir yazma olması hasebiyle tercih edildi. İhtiyaca binaen diğer nüshalara da başvurmak suretiyle bir metin tesis etmeye çalıştık.

Tezimizin birinci bölümünde Cenâbî Mustafa Efendi'nin hayatı, şahsiyeti ve eserlerini ele almaya çalıştık. Bu bölüm üzerinde çalışırken gördük ki Cenâbî'nin daha evvel hiç bahsi geçmemiş eserleri kütüphanelerimizde yer almaktadır. Bu eserler 8-10 sayfalık risaleler şeklinde olsa da bu sayede müellifin sadece tarih alanında değil, fıkıh, tefsir gibi alanlarda da kalem oynatacak kabileyette ve donanımda bir ilim adamı olduğunu müşahade etmiş olduk. Ayrıca söz konusu bu eserlerde yer alan Cenâbî'nin hayatına dair bazı bilgileri de ilgili bölümlerde kullanma imkânı bulduk. Tezimizin ikinci bölümünü üzerinde çalıştığımız eser olması hasebiyle *Dürr-i Meknûn*'u her yönü ile inceleyip günümüze ulaştığını tespit edebildiğimiz nüshalarının vasıflarını değerlendirmeye ayırdık. Çalışmamızın üçüncü bölümünde Cenâbî Mustafa Efendi'nin metin içinde zikrettiği kaynaklar ve müellifleri hakkında bilgi verdik. Tezimizin dördüncü ve son bölümünde ise *Dürr-i Meknûn*'un "Yaratılış ve Kısâs-ı Enbiyâ" kısmının tek nüshada yer alması sebebiyle transkripsiyon çevirisi ile "Hz. Peygamber Dönemi", "Hulefâ-i Raşidîn", "Emevîler" ve "Endülüs Emevîleri" bölümlerinin tenkitli neşrini yapmaya gayret ettik. Bu bölümde yer alan Arapça ayet, hadis, dua, şiir ve karşılıklı dialoglarda geçen sözlerin tercümelerini dipnotlarda gösterdik. Eserde yanlış yazılmış ve tüm nüshalarda aynı şekilde tekrar edilmiş özel isimleri dipnotlarda düzeltmek suretiyle ikmal etmeye özen gösterdik.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. CENÂBÎ MUSTAFA EFENDİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. HAYATI

1.1.1. İsmi, Lâkabı, Künyesi ve Nisbeleri

Sultan III. Murad devrinin seçkin ilim adamlarından ve Osmanlı tarih yazıcılığının mühim isimlerinden biri olan Müverrih Cenâbî'nin tam adı Mustafa b. Hasan olup künyesi oğluna işaretle Ebu Muhammed'dir. Gerek kaynaklarda gerekse kendi eserlerinde belirttiği şekilde Safiyüddîn es-Seyyid, eş-Şerîf, Fahrü's-sâdât, Fahrü'l-İslâm, Fahrü'l-müderrişîn, Emîrzâde, Emîr Hasanzâde, Emîr Hasanzâde-i Kebîr, Emîr, el-Müverrih²⁰, Mevlânâ²¹, Mu'allimu'l-kebir²² gibi muhtelif lâkaplar ile anılmakla birlikte²³ uzun yıllar "Cenânî" mahlasıyla şiirlerini kaleme aldığı bilinmektedir²⁴. Ancak çağdaşı olan Bursalı Cinânî Mustafa Efendi ile karıştırılma endişesinden olsa gerek hayatın son zamanlarında bu mahlası değiştirerek "Cenâbî" mahlasını almıştır.

Cenâbî Mustafa'nın lâkapları dışında bazı nisbeler ile anıldığı da görülmektedir. Kendisinin ve çağdaşlarının belirttiğine göre Hz. Peygamberin soyundan gelen ve Anadolu seyyidlerinden olan Mustafa Efendi²⁵ bu duruma işaret eden el-Hüseynî, el-Mûsevî, el-Hâşimî, el-Kureşî ve el-Alevî nisbelerini kullanmıştır. Cenâbî'nin bunlarla beraber es-Sâberî/es-Sâbirî, el-Hanefî, el-Kâdî, er-Rûmî, el-Bursevî ve el-Amasî nisbeleri ile de tanındığı bilgisi kaynaklarda

²⁰ Cenâbî, **el-Hâfilu'l-vasît ve'l-Aylemü'z-zâhir el-muhît**, Süleymaniye Ktp., Yenicami, nr. 831, kapak sayfası; Bağdadlı İsmail Paşa, **Hediyyetü'l-arifîn esmâü'l-müellifin ve âsâru'l-musannifîn**, tsh. İbnülemin Mahmûd Kemal- Avni Aktuç, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1955, II,436; Bağdadlı, **İzâhu'l-meknûn fi'l-zeyli alâ Keşf el-zünun**, tsh. M. Şerafettin Yaltkaya- Kilisli Rifat Bilge, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1947, II, 692; Beyânî Mustafa bin Carullah, **Tezkiretü's-şu'arâ**, Haz. İbrahim Kutluk, TTK, Ankara 1997, s. 63.

²¹ Cenâbî, **Dürr-i Mekkûn ve Sırr-ı Masûn**, TSMK, Hazine, nr. 1607, vr. 1b.

²² Cenâbî, **Risâle fi Tefsîri Kavlihi Te'âlâ Ma Kane ale'n-Nebî min Harec**, Süleymaniye Ktp., Amcazâde Hüseyin, nr. 74, vr. 1a.

²³ Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-zunûn**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007, I, 222.

²⁴ Cenâbî, **Kasâid-i Belîğa**, Süleymaniye Ktp., Karaçelebizâde, nr. 311, vr. 1b.

²⁵ Beyânî, **Tezkiretü's-şu'arâ**, s. 63; Kınalı-Zâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü's-şu'arâ**, TTK, Ankara 1989, C. I, s. 263.

geçmektedir²⁶. İlim dünyasında daha ziyade adının dahi önüne geçmiş olan “Cenâbî” ismiyle meşhur Mustafa Efendi’nin zikrettiğimiz diğer lâkap ve nisbeleri kendisi ile ilgili günümüzde yapılan araştırmalarda bize ışık tutmaktadır.

1.1.2. Ailesi, Tahsili ve Hizmetleri

Doğum yeri olarak Bursa ve Amasya²⁷ zikredilse de doğum yeri ve tarihi kesin olarak bilinmeyen Cenâbî Mustafa Efendi devlete çok sayıda âlim yetiştirmiş olan bir ailede dünyaya gelmiştir²⁸. Babası Emîr Hasan Efendi dönemin meşhur ulemâsı Ebussuûd Efendi’nin talebesi olup uzun yıllar İstanbul ve Anadolu’nun muhtelif medreselerinde müderrislik yaptıktan sonra Halep, Mekke, Bursa ve Edirne kadısı olarak hizmet vermiş muhterem bir zâttır.

Cenâbî’nin ilk tahsilini nerede gördüğü bilinmemekle beraber usul, tefsir, hadis gibi alanlarda oldukça mahir olduğu bilinen üstün ilim sahibi olarak nitelendirilen babası Emîr Hasan’ın rahle-i tedrisinden geçtiği muhakkaktır. Temel ilimlerde tahsilini çeşitli medreselerde tamamlayıp çevresinde tanındıktan sonra uzun yıllar hizmetinde bulunup kendisinden ders aldığı Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi’den mülazım olmuş²⁹ ve 969/1562 tarihinde Edirne kadılığına tayin olunan babası ile beraber Edirne’ye giderek burada muhtelif ilim adamı ve mutasavvıflarla tanışarak ilmini ilerletmiştir³⁰. 981/1573 yılına kadar orta ve düşük akçeli bazı medreselerde ders veren Cenâbî Mustafa Efendi, bu tarihten sonra sırasıyla Davud Paşa Medresesi, Ka’riye Medresesi, Sultâniye Medresesi, Sahn-ı Semân Medresesi, Süleymaniye Medresesi, Selimiye Medresesi’nde toplam on beş yıl müderris olarak hizmet vermiştir. Daha sonra 995 Receb/1587 Haziran tarihinde Remzîzâde yerine Halep kadısı olarak atanan Cenâbî Mustafa Efendi, kardeşi Su’ûdî Mehmed Efendi’nin yerine tayin edildiği 997 Receb/1588 Haziran tarihine kadar bu görevde kalmıştır³¹.

²⁶ Kâtip Çelebi, **Keşfü’z-zunûn**, I, 222,272; Bağdadlı, **Hediyye**, II, 436; Bağdadlı, **İzâh**, II, 692.

²⁷ Bursalı Mehmet Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, Matba’-i ‘Âmire, İstanbul 1342, III, 39.

²⁸ Mehmet Canatar, “Cenâbî Mustafa Efendi”, **DİA**, VI, 352.

²⁹ Kınalızâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü’ş-şu’arâ**, haz. İbrahim Kutluk, 2. Baskı,TTK, Ankara 1989, C. I, s. 263;

³⁰ Canatar, **a.g.t.**, s. 21.

³¹ Nev’îzâde Atâî, **Hadâiku’l-hakâik fi tekmileti’ş-Şakâik**, haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yayınları, I, 309; Bursalı Mehmet, **a.g.e.**, III, s. 40; Canatar, **a.g.t.**, s. 23.

1.1.3. Şahsiyeti

Cenâbî Mustafa Efendi'nin şahsiyeti hakkında bilgi veren en önemli kaynaklar kendisinin çağdaşı olan Kınalızâde Hasan Çelebi, Beyânî Mustafa Efendi ve Nev'îzâde Atâî'nin eserleridir.

Cenâbî'yi şahsen tanıyan Kınalızâde Hasan, onun Hz. Peygamber'in soyundan geldiğini belirttikten sonra ilim tahsilindeki çalışkanlığına, Arap dili, muhâdarat ve tarih ilmine olan alakasına vurgu yapmaktadır. Ayrıca vezir, ümerâ gibi mühim kimseler ile irtibat halinde olmakla birlikte makam sahiplerinin meclislerinde dahi Allah için doğruluk konusunda hiç kimsenin kınamasından çekinmeyen biri olduğundan söz ederek kendisini övmektedir³².

Beyânî Mustafa Efendi de eserinde Kınalızâde'yi teyîd eden sözlerle birlikte Cenâbî'yi bütün fazilet ve yücelikleri üzerinde taşıyan bir zât olarak takdîm etmektedir³³.

Cenâbî, Nev'îzâde Atâî tarafından ilmin zâhirî ve bâtinî cephelerini kendinde birleştirmeyi başaran, kemâl sıfatlarla donanmış bir şahsiyet olarak nitelendirilmiştir. Onun güzel ahlak ve fazilet sahibi oluşunu vurgulayan Atâî, padişahın dahi iltifatlarına mazhar olmuş bir ilim adamı olduğuna dikkat çekmektedir³⁴.

Tüm bu hususiyetlerinin dışında Cenâbî Mustafa Efendi'nin eserleri ve kullandığı metotlar incelendiğinde oldukça tertipli ve titiz bir kişiliğe sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca son derece hayırsever biri olarak karşımıza çıkan müellifin yaptırmış olduğu “Cenâbî Efendi Medresesi”³⁵ ve “Fazliyye Câmii”³⁶ onun hayırhâhlığına işaret etmektedir.

1.1.4. Ölümü

Cenâbî Mustafa Efendi'nin doğumu gibi ölüm tarihi ve yeri de kesin olarak bilinmemektedir. Lakin bu hususta tarih yazarları muhtelif görüşler öne sürmüşlerdir. Nev'îzâde Atâî net bir vefat tarihi belirtmemekle birlikte Cenâbî'nin 997/1588-89 senesinde kadılıktan azledilmesi üzerine son derece üzülp çok kısa

³² Kınalızâde, *Tezkiretü's-şu'arâ*, I, 263.

³³ Beyânî, *Tezkiretü's-şu'arâ*, s. 63.

³⁴ Atâî, *Hadâiku'l-hakâik*, II, 309.

³⁵ Canatar, *a.g.md.*, s. 352.

³⁶ Canatar, *a.g.t.*, s. 33.

bir müddet sonra vefat ettiğinden söz etmektedir³⁷. *Sicil-i Osmanî*'de ise 997/1589 tarihinde vefat ettiği bilgisi kayıtlıdır³⁸. Cenâbî'nin ölüm tarihi *TSMK Türkçe Yazmalar Kataloğu*'nda da 997/1589 olarak geçmektedir³⁹.

Cenâbî'nin vefat tarihi ile ilgili diğer görüş ise 999/1590-91 senesidir ve bu hususta en açık bilgiyi veren Kâtip Çelebi'dir. O, bibliyografya alanında otorite olarak kabul edilen eseri *Keşfü'z-zünûn*'un muhtelif yerlerinde Cenâbî'nin Haleb kadılığından ayrıldıktan kısa bir süre sonra 999/1590 tarihinde vefat ettiğini ifade etmekte⁴⁰ ancak ölüm yeri hakkında bir bilgi vermemektedir. Daha sonra yazılan kaynak ve başvuru eserleri de Kâtip Çelebi'nin vermiş olduğu malumatı esas almışlardır. Ayrıca Cenâbî'nin eserlerinin muhtelif nüshalarında da ebced hesabıyla "*Kıldı rihlet Cenâbî Efendi âh, sene 999*"⁴¹ şeklinde tarih düştüğü görülmektedir. Mehmet Canatar hazırlamış olduğu doktora tezinde 997 tarihinin daha doğru olduğunu düşünmekle birlikte bu husus netleşene kadar genel kabul görmüş olan 999 tarihini esas almak durumunda olduğunu ifade etmektedir⁴².

Yaptığımız bu çalışma esnasında tespit ettiğimiz Cenâbî'ye ait iki risale ise Kâtip Çelebi'nin verdiği 999/1590-91 tarihini destekler mahiyettedir. Bir mecmuanın içinde art arda yer alan söz konusu risalelerin ilki müellif hattı olup "*harrerehu hîne kâne müderrisu bi'l-medreseti es-Süleymaniyye el-Hâkâniyye*" şeklindeki kayıtlı Cenâbî'nin bu risaleyi Süleymaniye Medresesi'nde müderris olduğu sırada yazdığı⁴³ ifade edilmektedir. İkinci risale ise daha ilginç bir malumat vererek "*es-Seyyid Mustafa ibn Emir Hasan el-Hüseynî el-kâdî-i Haleb-i sâbıka. Fî zilka'de, sene 998*"⁴⁴ notuyla Cenâbî'nin sâbık Haleb kadısı olarak 998 tarihinde bir risale kaleme aldığını göstermektedir. Dolayısıyla Cenâbî 998 senesinin zilka'de ayından sonra vefat etmiş olmalıdır. Bu iki risaleden yola çıkılarak Cenâbî Mustafa Efendi'nin Haleb kadılığından azledildiği sene vefat etmediği gibi İstanbul'a geri dönerek Süleymaniye Medresesi'nde yeniden müderris olarak görev yaptığını

³⁷ Atâî, *Hadâiku'l-hakâik*, I, 309.

³⁸ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, Haz. Mustafa Keskin v.d., Sebil Yay., İstanbul, 1996, II, 94.

³⁹ Fehmi Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları, İstanbul, 1961, I, 172-173.

⁴⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 222; 272; II, 694.

⁴¹ Cenâbî, *El-Hâfilu'l-vasîl ve'l-Aylemu'z-zâhir el-muhîl*, TSMK, Revan, nr. 1568, vr. 1a.

⁴² Canatar, *a.g.t.*, s. 24.

⁴³ Cenâbî, *Risâle*, vr. 42a.

⁴⁴ Cenâbî, *Risâle 'alâ Süreti'l-Mâide*, Beyazıt Yazma Eserler Ktp., Veliyüddin Efendi, nr. 3192/7, vr. 47a.

düşünmek mümkündür. Ancak araştırılmaya muhtaç olan bu konu için şimdilik kesin bir şey söylememenin daha uygun olduğu kanaatindeyiz.

1.1.5. Tarih Görüşü

İslâm ilim geleneğinde her ilim, kişinin kendini bilmesi için öğrenilir. Zira kişi kendini bildikçe Rabbini de bilir. Yani ilim kişinin Rabbini bilmesine ve tanınmasına hizmet ediyorsa anlamlıdır. Bu sebeple İslâm âlimlerinin ilme yaklaşımlarının ibadet mesâbesinde olduğu görülmektedir. Cenâbî'nin çalışmalarında da bu hassasiyet açıkça fark edilmektedir.

Cenâbî'nin tarih ilmine yaklaşımına bakacak olursak kendisinin ifadesinde bu ilim “ilmü'l-âsâr ve't-tevârîh” olarak nitelendirilerek tarih ilminin bütün ilimlerin doruk noktası olduğuna işaret edilmektedir. Tarih ilminin diğer ilimlerden üstünlük sebeplerini ifade ederken Cenâbî'nin İbn Haldun'dan etkilenmiş olduğu net bir şekilde görülmektedir. Kabile ve milletlerin yanı sıra hükümet ve devletlerin oluşması ve gelişmesi gibi hususların tarih ilmi sayesinde anlaşılabilceğini belirten Cenâbî bir başka ifadesinde de “*İnsan geçmişin haberlerini bilirse zamanın başında yaşamış olduğunu görür ve haşre kadar ömrünün sonunu yaşamış olduğunu sanır. Muhakkak ki en kalıcı güzellik, hatırlanmaktır. Öyleyse ölen ve bitenin haberlerinin âlimi ol ve kazançlı çık ve uzun ömrü ganimet bil...*”⁴⁵ diyerek bu ilme verdiği kıymeti göstermektedir. Cenâbî Mustafa Efendi tarih ilminin faydalarını bu şekilde sıraladıktan sonra bu ilim sayesinde Allah'ın yarattıklarının garip yönleriyle Allah'ın hikmeti, rahmetinin genişliği, gücünün şiddeti ve en önemlisi Allah'ın yüceliği ve kudretinin idrak edilebileceğini vurgulamaktadır⁴⁶.

Cenâbî'ye göre tarih ilmi, kimi zaman üstü kapalı, kimi zaman açık ve net bir şekilde bazen de aydınlatıcı ve yol gösterici olarak halka va'z eden bir vâiz durumundadır. Bu yönüyle tarih, insanın dünyayı gerçek manasıyla tanıyarak onun fâni ve güzelliklerinin geçici olduğunu idrak etmesini sağlayan, ebedî ve elde edilmesi hedeflenen gerçek hayatın ise ahiret yurdu olduğunu gösteren bir görev yüklenmiştir. Cenâbî bu ifadesinden sonra insan ömrünün sınırlı olduğunu, hükümdarlık ve zorbalıkla bunun artmayacağını, ölümün herkes için mukadder

⁴⁵ “İzâ alime'l-insânu ahbâr min ma'zî tevesseme kad 'âşe min evveli'd-dehr ve tahsebehu kad 'âşe âhır 'umr ile'l-âşri. İne ebka'l-cemîl mine'z-zikr. Fekün 'âlimen ahbâru men mâ't ve inkaza ve kün zâ nevâl ve ağtenüm etvâlü'l-'umr.” Bkz. Cenâbî, **Dürr-i Mekkûn**, TSMK, R, vr. 2a.

⁴⁶ Cenâbî, **Dürr-i Mekkûn**, TSMK, R., vr. 2a.

olduğunun bilincinde olunması gerektiğini ve buna göre bir yaşam biçimi seçilmesini öğütlemektedir⁴⁷.

Cenâbî Mustafa Efendi'nin tarih metodunu anlamak için yine onun kendi ifadelerine bakmak gerekir. El-Aylemü'z-zâhir isimli eserinde, izlediği yolu kendisi şu şekilde özetlemektedir; *“Tarih ilminin sözden ibaret olduğunu ihmal etmemek gerekir. Çünkü o, tashih edilmeksizin işitilerek toplanmış bir haber midir? Depolanmış nakiller mi? Hanefî fetvaları mı? Küffar kiliselerinin saldırısı mı? Bilinmez. Şehrin sulh ile mi zorbalıkla mı fethedildiği bilinmediği zaman müracaat tarih kitaplarına ve eserlerinedir. Bununla beraber muhakkak ki ben bu kitapta bana göre sahih olan nakilleri ve aslını kullandım. Öyle ki âlimler arasında yaygınlığından dolayı meşhur olan bazı kitaplardan nakilleri terk ettim, almadım!”*⁴⁸. Bu ifadeleri ile Cenâbî Mustafa Efendi'nin modern tarih yazıcılığının başlamasından çok önce günümüz metotlarına yakın bir yol izlediği görülmektedir. Cenâbî'yi tarih yazıcılığında önemli bir isim haline getiren bir diğer hususiyeti ise kullandığı kaynakları gösterme cihetine gitmiş olmasıdır. Ancak o yine kendi ifadesiyle “gece karanlığında odun toplayan adamın hali gibi ne bulduysa toplayan” türden tarihçilerin eserlerinden nakilde bulunmaktan sakınmakta ve kaynaklarını mukayeseli bir şekilde kullanmaktadır.

İbn Haldun'un izinden başarılı bir şekilde giden Cenâbî, başvurduğu kaynaklardaki bilgileri olduğu gibi doğru kabul etmemiş ve bir tenkit süzgecinden geçirdikten sonra eserine derç etmiştir. Ayrıca yeri geldikçe de bu kaynakları eserinde zikretmekten kaçınmayarak verdiği bilgilere adeta referans göstermiştir. Cenâbî bu şekilde kaynak gösterme metodunu kullanmasını eserinin sıhhatine delil olarak göstermekle birlikte kaynak göstermeden yazılan eserlerin sıhhatinden şüphe duyulabileceğine işaret etmektedir. Bu durum kendisinin yaşadığı devrin yaygın ekolü olan “edebî tarihçilik ekolü”ne itibar etmeyerek “ilmî-klasik İslâm tarihçiliği ekolü”nü benimsemiş olduğunu göstermektedir. Müellifin bu yönü gerek Arapça gerekse Türkçe olarak kaleme aldığı tarih eserlerinde açıkça görülmektedir.

Tarihin ibret alınmak suretiyle geleceği şekillendirmede büyük faydası olan bir ilim olduğunu vurgulayan Cenâbî Mustafa Efendi'nin bir diğer hususiyeti de

⁴⁷ Cenâbî, **El-Hâfilu'l-vasît**, Köprülü Ktp., nr, 1031, vr 2a.

⁴⁸ Mehmet Alper Cantimer, **Cenabi Mustafa Efendi'nin El-'Aylemü'z-Zahir Fi Ahvali'l-Evail Ve'l-Evahir Adlı Eserinin Önasya Kısımının Tenkidli Metin Neşri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2011, s. 128.

hadiseler arasında sebep-sonuç ilişkisi kurarak olayları farklı yönleriyle değerlendirme gayretinde olmasıdır. Örneğin Yıldırım Bayezid'in Macar kralının kızıyla evlendikten sonra içkiye meylettüğinden ve içki içen ilk Osmanlı padişahı olduğundan söz ettikten sonra çöküşe geçtiğinden bahsetmekte ve Timur felaketine maruz kalmasına sebep olarak Yıldırım'ın Allah'ın koyduğu sınırları aşmış olmasını göstermektedir. Bir başka örnekte ise fetret devrini anlatırken Yıldırım Bayezid'in oğullarından Süleyman Çelebi'nin yedi yıl kadar hüküm sürdüğünden ancak hevâ-yı nefesine ziyadesiyle düşkün olduğu için erkân-ı memleket ve askerinin kendisinden yüz çevirip kardeşi Musa Çelebi'yi desteklediklerinden söz etmektedir⁴⁹.

Netice olarak tarih ilmine verdiği değeri her fırsatta dile getiren Cenâbî Mustafa Efendi'nin tarihçilik ve metodoloji noktasında İbn Haldun'un tarih felsefesinden etkilendiği anlaşılmaktadır. Son derece sistematik bir biçimde, tenkid ve tahlile tabi tutarak kaynaklarını kullanması ve bu kaynakları göstermesinin yanı sıra kaynakları arasında mukayeseler yaparak değerlendirmesi Cenâbî'nin tarih metodolojisi açısından tenkitçi bir tarih görüşüne sahip olduğuna işaret etmektedir⁵⁰.

1.2.ESERLERİ

1.2.1. El-Hâfilu'l-vasît ve'l-Aylemu'z-zâhir el-muhît ve Nüshaları

El-Aylemü'z-zâhir ismi ile bilinen bu eserin Köprülü Kütüphanesi'nde bulunan nüshada müellifi tarafından *el-Hâfilu'l-vasît ve'l-Aylemu'z-zâhir el-muhît* şeklinde tesmiye olunduğu görülmektedir⁵¹. Bunun dışında *Bahr-i Zehhar*⁵², *el-Bahr*⁵³, *el-Bahru'z-zehhâr ve'l-Aylemu't-teyyâr*⁵⁴, *Bahr-i 'İlm*⁵⁵, *el-Aylemu'z-zâhir*

⁴⁹ Cenâbî, **Dürr-i Mekkân**, Süleymaniye Ktp., N., nr. 3107, vr. 149b.

⁵⁰ Canatar, **a.g.m.** s. 279.

⁵¹ Cenâbî, **El-Hâfilu'l-vasît**, Köprülü Ktp., nr, 1031, vr 2b; Canatar, **a.g.t.**, s. 52.

⁵² Cenâbî, **Dürr-i Mekkân**, TSMK, Revan, nr. 1136, vr. 2b.

⁵³ Kâtip Çelebi: "*Ben Ahbarü'd-düvel kitabının yazarının bu eserden el-Bahr adıyla bahsettiğini gördüm*" demektedir. Bkz. Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-zunûn**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007, I, 272.

⁵⁴ Bağdadlı İsmail Paşa, **Hediyye**, II,436; Kâtip Çelebi bu eserin *el-Aylemü'z-zâhir* adıyla anılmakla birlikte kendi verdiği ismin daha doğru olduğunu belirtmektedir. Bkz. Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-zunûn**, I, 222.

⁵⁵ Şemseddin Sami, **Kâmûsu'l-a'lâm**, s. 238.

*fî ahvâli'l-evâil ve'l-evâhir*⁵⁶, *el-Aylemu'z-zâhir fî ulûmi'l-evâil ve'l-evâhir*⁵⁷, *Târîh-i Hüseyinî*⁵⁸, *Târîh-i Cenâbî*⁵⁹, *Târîhu'l-Cenâbî*⁶⁰ gibi isimlerle kaydedilmiştir. Ancak eser XVII. yüzyıldan itibaren ilim çevrelerinde kısaca *Cenâbî Tarihi* adıyla anılmaktadır. Bu kısa isim sadece *el-Hâfilu'l-vasît* için kullanılmamış Cenâbî'nin muhtasar tarih eserleri de *Cenâbî Tarihi* olarak adlandırılmıştır.

Muhtevası bakımından umumi tarih/hilkatten başlayan tarih eserleri alanında kategorize edilecek bu eserin dili Arapça olup iki cilttir. Osmanlı tarih yazıcılığının umumi tarih sahasında ilk eseri olarak nitelendirebileceğimiz bu kitap, oldukça geniş hacimli bir muhtevaya sahip olmakla beraber son derece sistemli bir şekilde tertip edilmiştir. Cenâbî Mustafa'dan evvel Şükrullah, Matrakçı Nasuh, Küçük Nişancı Ramazanzâde Mehmed gibi önemli tarihçilerin hilkatten başlayan tarih eserleri mevcut olsa da⁶¹ bu eserler *Cenâbî Tarihi* ile kıyaslandığında mücmel ve eksik kalmaktadır.

Cenâbî Mustafa Efendi'nin yirmi beş yılı aşkın bir sürede tamamladığı bu eser uzun ve titiz bir çalışmanın ürünü olup müellifin tarih ilmine verdiği ehemmiyetin neticesinde ortaya çıkmıştır. Herhangi bir makam sahibinin isteği üzerine kaleme alınmamış olan *el-Hâfilu'l-vasît* tamamlandıktan sonra dönemin hükümdarı III. Murad'a ithaf edilmiştir.

Hilkatten başlayan bir tarih eseri olması nedeniyle yaratılıştan başlayan bu eser, Kısas-ı Enbiya, bazı ümmetlerin ahvali, Fars, Yunan, Rum, İsrailoğulları, Selâtin-i Mısır, Ad ve Yemen kavimleri, Benî Lahm, Benî Gassan, Cürhümlüler, Kindeliler ve İslâmiyet öncesi Arap kavimlerinin haberlerini ihtiva etmektedir. Devamında Hz. Muhammed (s.a.v)'in hayatı, Hülefâ-i Râşidîn, Emevîler, Abbasîler, Fatimîler anlatılmakta ve 996/1587-88 tarihine kadar hüküm süren

⁵⁶ Kâtip Çelebi yine eserinde: “*Aynı şekilde bilginlerden birinin yazısında bunun isminin el-Aylemu'z-zâhir fî ahvâli'l-evâil ve'l-evâhir olduğunu gördüm*” diyerek Cenâbî Tarihi'nin bir diğer ismine dikkat çekmektedir. Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-zunûn.**, I, 272.

⁵⁷ Cenâbî, **el-Hâfilu'l-vasît**, Süleymaniye Ktp., Nuruosmaniye, nr. 3099, kapak.

⁵⁸ Cenâbî, **el-Hâfilu'l-vasît**, Süleymaniye Ktp., Murad Molla, nr. 1429, kapak.

⁵⁹ Cenâbî, **el-Hâfilu'l-vasît**, Süleymaniye Ktp., Ragıp Paşa, nr. 958, kapak.

⁶⁰ Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-zunûn**, I, 272.

⁶¹ Abdülkadir Özcan, “Osmanlı Tarih Edebiyatında Türklere Genel Bir Bakış”, **Essays in Honour of Ekmeleddin İhsanoğlu**, IRCICA, İstanbul, 2006, I, 134.

muhtelif İslâm Devletleri'nin tarihi yer almaktadır⁶². Eser bir mukaddime ve seksen iki bâbdan müteşekkildir.

El-Hâfilu'l-vasît incelendiğinde son derece sistematik bir şekilde tertip edildiği görülmektedir. Baştan sona kronolojik bir düzen içinde hem devletler ve milletler hem de olaylar ele alınmıştır. Ayrıca İslâm devletlerinin mümkün mertebe bölgelere ayrılarak tasnif edildiği görülmektedir⁶³.

Eserin bir diğer önemli hususiyeti ise Osmanlı tarihi bölümünde her padişah devrinin sonuna o dönemde yaşayan âlim, tarikat şeyhi, tabip gibi mühim kimselerin hayatı, eserleri ve hizmetlerinin vefat tarihi sırasına göre eklenmiş olmasıdır⁶⁴.

1.2.1.1. Süleymaniye Ktp., Yeni Cami, nr. 831

Müellif nüshası olan bu yazma, 275x175-173x95 mm. ebadında olup 338 varaktır. Kütüphane kataloğunda satır sayısı 23 olarak belirtilmiş olsa da 23 ila 37 arasında değişiklik göstermektedir. Bu nüshada kullanılan yazı aynı olmayıp büyük kısmı bozuk bir nesihle bazı bölümler talik kırması bazı yerler ise temiz bir talik yazı ile yazılmıştır. Sayfaları oldukça yıpranmıştır. Miklebi kopuk olan bu yazma şemseli koyu kahverengi bir cilde sahiptir. 3b sayfasında 1137 tarihli Sultan Ahmed Han Gazi Vakfı'nın mührünü taşımaktadır.

Fihristi olmayan bu yazmanın konu başlıkları çoğu zaman verilmemiştir. Sayfaların çoğu yerde derkenarlar ile dolu olduğu görülmektedir. Yazılan bazı kısımlar üzeri çizilmek suretiyle iptal edilmiştir ve yerine gelecek bilgiler not düşülmüştür. Tüm bu açılardan bakıldığında bu yazmanın tamamlanmış bir eser olmayıp müsvedde bir nüsha olduğu anlaşılmaktadır.

Yeni Cami nüshası tam bir eser olarak değerlendirilemeyecek olsa da bize Cenâbî Mustafa Efendi ve eserin telifi hakkında mühim bilgiler vermektedir. Örneğin nüshanın ilk sahifesinde yer alan "*musannifu hâze'l-kitâb Safiyyuddîn Mustafa b. Emîr Hasan el-Hüseynî el-Alevî*" kaydı ile Cenâbî'nin diğer lakaplarını görmekteyiz. Nüshanın iç sayfalarında ise Kostaniyyeti'l-mahmiyye'de Cenâbî'nin

⁶² Cenâbî, *el-Hâfilû'l-vasît*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3033, vr. 3b-4b.

⁶³ Canatar, *a.g.t.*, s. 57.

⁶⁴ Cenâbî, *el-Hâfilû'l-vasît*, Süleymaniye Ktp., Reisulküttab, nr. 609, vr. 228a-229b.

yaptırması olduğu el-Faziliyye Câmii yakınındaki Bahariyye’de 971/1563-64 tarihinde eserin telifine başlanmış olduğuna dair bilgiler mevcuttur⁶⁵.

1.2.1.2.Süleymaniye Ktp., Yeni Cami, nr. 832

280x174-180x108 mm. ebadında 383 varak olan bu nüsha her sayfada 23 satır yer alacak şekilde düzenlenmiştir. Yer yer değişiklik göstermekle birlikte bozuk bir nesih yazı ile kaleme alındığı görülmektedir. İstinsah kaydı mevcut olmakla beraber silindiği için müstensihinin adı okunamamaktadır. Şemseli koyu kahverengi miklebsiz bir cilt içerisinde bulunan bu yazma 1137 tarihli Sultan Ahmed Han Gazi Vakfı’nın mührünü taşımaktadır.

Müellif nüshasında kopya edildiği düşünülen bu yazma tam bir nüsha olarak değerlendirilmemektedir⁶⁶.

1.2.1.3.Köprülü Ktp., Fazıl Ahmed Paşa, nr. 1031-1032

El-Hâfilu’l-vasî’t’in Cenâbî tarafından son şekli verilmiş ilk tam nüshası olup bundan sonra istinsah edilen nüshaların ana kaynağı hükmünde olan bu yazma müellifin kendisine okunmak suretiyle de teyit ettirilmiştir. Nüshada yer yer Cenâbî’nin değerlendirmelerine ve esere ilave yapılmaması için müstensihe tembihlerine rastlanmaktadır. Müellifin Haleb kadısı olduğu esnada istinsah edilmiş olup iki cilt halindedir⁶⁷.

I. cildi 270x170-180x100 mm ebadında olup 2+458 varak ve 25 satırdır. Nesih yazı ile kaleme alınmış olan nüshanın şemseli ve miklebli olan cildi yıpranmış ve oyulmuş, şirazesı ve ön cilt kapağı kopmuş vaziyettedir. 996 tarihinde istinsah edilmiş olan bu yazmanın müstensihi kendisini ferağ kaydını düştüğü şiiirde Neda olarak belirtmektedir⁶⁸. “*Vezir Ebu’l-Abbâs Ahmed b. el-Vezîr Ebî Abdillâh urife bi-Köprülü*” yazılı vakıf mührü mevcuttur. İki fihristi bulunan nüshanın birinci fihristi alfabetik düzende ikinci fihristi önemli olaylar yer alacak şekilde tertip edilmiştir. Otuz yedi bölümü ihtiva eden birinci cilt Benî Vattas ile son bulmaktadır.

⁶⁵ Cenâbî, *el-Hâfilu’l-vasî’t*, Süleymaniye Ktp., Yenicami, nr. 831, vr 337b; Canatar, *a.g.t.*, s. 58.

⁶⁶ Canatar, *a.g.t.*, s. 60.

⁶⁷ Canatar, *a.g.t.*, s. 60.

⁶⁸ Cenâbî, *el-Hâfilu’l-vasî’t*, Süleymaniye Ktp., Fazıl Ahmed Paşa, nr. 1031, vr. 457a.

II. cildi 270x170-184x98 mm. ebadında 482 yaprak üzerine 25 satır yer alacak şekilde nesih yazı ile istinsah edilmiştir. Şemseli bir cilde sahip olan bu nüsha oldukça hasar görmüş vaziyettedir. Cildi kopmak üzere ve miklebi kopmuş olup şirazelidir. Bölüm başlıkları sonradan üstü çizilmek suretiyle düzeltilmiştir. Eserin bitiminde müstensih Cenâbî'nin o esnada Haleb'de bulunduğunu belirterek kendisine dua etmektedir. İlk cilt gibi bu cilt de 996 tarihinde istinsah edilmiş olup müstensih ismi Nedâ b. Abbas olarak kaydedilmiştir. Eserin otuz dokuzuncu bölümünden seksen beşinci bölümüne kadarki kısmını ihtiva etmektedir.

1.2.1.4.Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., III. Ahmed, nr. 2958

305x108 mm olup her sahifede 107 mm. uzunluğunda 31 satır yer alacak şekilde düzenlenmiştir. 709 varak olan bu nüsha son derece kalındır. Zira iki ciltlik eser tek ciltte toplanmıştır. Aharlı kâğıda nesih yazı ile 1008/1599 tarihinde istinsah edilen bu yazmanın müstensihi bilinmemektedir. Şemseli ve miklepli vişne çürüğü renginde deri cilde sahip olan yazmanın serlevhası müzehheb, cetvelleri ise yaldızlıdır⁶⁹. Sultan Ahmed Han b. Sultan Gazi Mehmed Han vakfı mührü taşıyan bu nüshanın⁷⁰ Sultan III. Murad'dan sonra Vezir Celi Paşa ile mukatebe olunduğu belirtilmekte⁷¹ ve Gaffari'nin *Cihanârâ* isimli eserinde haşiyeler ihtiva etmektedir. Eserin muhtevası *TSMK Arapça Yazmalar Kataloğu*'nda sehven bidayetden 986 yılına kadarki hadiseler şeklinde kaydedilmiştir ancak doğrusu 996 yılına kadardır⁷².

1.2.1.5.Topkapı Sarayı Müzesi Ktp, III Ahmed, nr. 2966

250x180 mm ebadında olup 306 yapraktır ve her sayfada 115 mm uzunluğunda 19 satır yer almaktadır Aharlı ince kâğıda nesih yazı ile istinsah edilmiş olan bu nüshanın serlevhası müzehheb olup şemseli ve kırmızı deri cilde sahiptir⁷³. İstinsah ve müstensih kaydı bulunmamakla birlikte X/XVI. asırda yazıldığı tahmin edilmektedir. Eserin muhtevası fihristinde 85 bab olarak kaydedildiyse de nüshanın içinde 15 bab yer almaktadır. Anlaşıldığı üzere yarım kalmış bir nüshadır.

⁶⁹ Fehmi Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar Kataloğu*, TSMK Yayınları, İstanbul, 1966, III, 403.

⁷⁰ Cenâbî, *el-Hâfilu'l-vasit*, TSMK, III. Ahmed, nr. 2958, vr. 1a.

⁷¹ Canatar, *a.g.t.*, s. 61.

⁷² Canatar, *a.g.t.*, s. 62.

⁷³ Karatay, *a.g.e.*, s. 403.

1.2.1.6.Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3033

683 varak olan bu yazma iki cilt olan eserin tek bir nüshada toplanması ile meydana gelmiştir. Her sahifede 29 satır yer almaktadır ve nesih yazı ile yazılmıştır. Mukaddime sayfasının cetvel ve durakları yaldızlı olup serlevhası için tezhib yeri boş bırakılmıştır. Cildi yıpranmış olsa da sayfaları son derece temiz ve sağlamdır. 29 zilhicce 1041/1632 tarihinde istinsah edilmiş olan bu yazmanın müstensihi es-Seyyid Mustafa b. Hüseyin el-Abbâsî el-Benhâî'dir. Sultan el-Gazi Mahmud Han tarafından vakf-ı sahih olarak bu nüshanın vakfedildiği eserde belirtilmektedir. Fihristinde sehven 76 bölüm gösterilmiş olsa da incelendiğinde eksiksiz ve tam bir nüsha olduğu görülmektedir⁷⁴

1.2.1.7.Topkapı Sarayı Müzesi Ktp, Revan, nr. 1568

265x150 mm ebadında ve 519 varak olan bu nüshanın her sayfasında 25 satır yer almaktadır⁷⁵. Yaldızlı ve şemseli koyu kahverengi bir cilde sahiptir. Serlevhası nefis müzehheb olup mukaddime sayfasının durakları ve tüm sayfaların cetvelleri yaldızlıdır. Talik yazı ile kaleme alınmış olan nüshanın bölüm başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmak suretiyle gösterilmiştir. Eserin ilk sahifesinde *Târîh-i Cenâbî el-müsemma bi-Aylemü'z-zâhir* ismi görülmekte ve aynı sayfada yer alan "*Târîh-i Cenânî-i Bursevî, Kıldı rihlet Cenâbî Efendi âh Sene 999*" şeklinde Cenâbî'nin ölüm tarihine ebced hesabıyla düşülen kayıt dikkat çekmektedir⁷⁶. Yine aynı yerde Cenâbî Mustafa Efendi'nin hayatı ile ilgili uzun bir bilgi "*nakl-i Zeyl-i Şakâik*" notu altında verilmiştir⁷⁷. İstinsah ve müstensih kayıtları bulunmayan bu nüsha ilk sahifesinde "*elhamdülillâhillezi hedânâ li-hâzâ ve mâ künnâ li-nehtediye levlâ en hedânallâh. Vakf-ı Mustafa Şâh bin Ahmed Hân sâlis el-muzaffer dâ'imâ*"⁷⁸ yazılı vakıf mührü taşımaktadır.

1.2.1.8.Süleymaniye Ktp., Murad Molla, nr. 1429-1430

İki cilt olan bu eserin birinci cildi 290x190-185x100 mm. ölçüsünde olup 504 yaprak ve 23 satırdır. Kalınca kâğıda nesih yazı ile yazılmıştır. Miklepli, şirazeli olmakla beraber oldukça yıpranmış ve ortadan ikiye ayrılmış bir cilde

⁷⁴ Canatar, a.g.t., s. 62.

⁷⁵ Karatay, a.g.e., s. 404.

⁷⁶ Cenâbî, el-Hâfilu'l-vasît, TSMK, Revan, nr. 1568, vr. 1a.

⁷⁷ Cenâbî, el-Hâfilu'l-vasît, R., vr. 1a.

⁷⁸ Cenâbî, el-Hâfilu'l-vasît, R. vr. 1a.

sahiptir. Damadzâde Mehmed Murad yazılı vakıf mührü bulunan bu yazmada istinsah ve müstensih kaydı bulunmamakla birlikte ikinci cildin sonunda yer alan kayıtn bu cilt için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Bu cilt *El-Hâfilu'l-vasât*'in 36 bölümünü ihtiva etmektedir.

İkinci cilt 285x190-180x100 mm. ölçüsünde olup 377 varak ve 33 satır şeklinde düzenlenmiştir. Şirazeli, zincirekli, çerçevli ve ebrulu sağlam bir cilde sahiptir. Kâğıdı birinci cildin kâğıdından daha güzel ve temizdir. 37. babdan başlaması gereken bu cild 34. babdan başlamaktadır ve başlıkları da yanlıştır. Nesih yazı ile 11 cumâdessânî 1093 Çarşamba tarihinde istinsah edilen bu nüshanın müstensihi Mehmed b. Abdullah es-Sindbastî el-Hâlidî el-Ezherî'dir.

1.2.1.9.Süleymaniye Ktp., Nuruosmaniye, nr. 3099-3100

İki cilt olan bu eserin I. cildi 290x197-190x110 mm. ebadındadır. 430 varak olup her sahifede 23 satır yer alacak şekilde nesih yazı ile yazılmıştır. Şemseli, miklebli, cedvelli, şirazeli, işlemeli ve meşin cilde sahip olan bu nüshanın ayrıca bir mahfazası da vardır. İstinsah ve müstensih kaydı bulunmamakla birlikte 1125/1713 tarihinden evvel istinsah edildiği tahmin edilmektedir. Zira 13 cumâdelahir 1125/1715 tarihinde Ayasofya Medresesi müderrislerinden Mustafa tarafından satın alındığına dair temellük kaydı bulunmaktadır⁷⁹. Ayrıca Osman Han b. Mustafa Han Vakfi mührünü taşıyan bu yazma Fazıl Ahmed Paşa nüshası ile benzer görülmektedir. 31 bâb ihtiva eden bu yazmanın gayet tertipli ve düzenli bir nüsha olduğunu söylemek mümkündür.

Eserin 269x169-175x97 mm. ebadındaki II. cildi 493 yaprak olup talik yazı ile her sayfada 25 satır bulunacak şekilde tertip edilmiştir. Mahfaza kapağı kopuk olsa da cildi ve şirazesi sağlam olup miklebli ve şemselidir. Yazı çerçeveleri bulunmamaktadır. Birinci ciltte olduğu gibi Osman Han b. Mustafa Han Vakfi mührünü taşımaktadır. 34. bâbdan başlayıp 77. bâbda bittiği için ilk cildin kaldığı yerden devam etmemiş ve 86 bâb tamamlanmayarak eksik kalmış bir nüsha gibi görünmekle birlikte incelendiğinde bu durumun müstensihin bâb numaralarını yanlış yazmasından kaynaklandığı ve bu yazmanın tam bir nüsha olduğu anlaşılmaktadır⁸⁰.

⁷⁹ Canatar, a.g.t., s. 63.

⁸⁰ Canatar, a.g.t., s. 64.

1.2.1.10.Süleymaniye Ktp., Nuruosmaniye, nr. 3101-3102

İki cilt olan eserin I. cildi 309x169-212x95 mm. ebadında ve 321 varak olup 31 satırdır. İnce talik ile yazılmış olan bu nüshanın istinsah ve müstensih kayıtları bulunmamaktadır. Ayrı bir mahfazası bulunan bu yazma kenarları meşin üzeri kâğıt kaplı, miklebli, şirazeli, yaldızlı ve cetvelli bir cilt içindedir. İç sayfalarına bakacak olursak serlevhası müzehheb ve baş sayfa cetvelleri tezhiplidir. Nüshanın ilk sayfasında eserin adı, bir mukaddime ve 86 bâbdan müteşekkil olduğu, bu cildin ilk 37 bâbı ihtiva ettiği bilgisi yer almaktadır.

Eserin II. cildi 307x169-217x109 mm. ebadında olup 370 varak ve 27 satırdır. Aharlı parlak kâğıda ince talik yazı ile istinsah edilmiştir. Ayrı bir mahfazası bulunup cildi miklebli, şirazeli ve zincireklidir. 38. bâb ile başlayıp 86. bâbın bölümleri ihtiva etmektedir. *El-Hâfiflu'l-vasît*'in eksiksiz ve tam bir nüshası olduğu görülmektedir⁸¹.

1.2.1.11.Süleymaniye Ktp., Nuruosmaniye, nr. 3098

307x200-239x149 mm. ebadında olan bu nüsha 409 varak ve 31 satırdır. İnce talik yazı ile Ali b. İshakzâde tarafından 1143/1730-31 tarihinde istinsah edilmiştir. Yaldız ve salbek şemseli tam meşin bir cilde sahip olan bu yazmanın miklebi mevcuttur. İç sahifeleri incelendiğinde başlığının tezyinatlı ve sahife cedvellerinin tezhipli ve 86 bâb olarak düzenlemiş bir fihristi olduğu görülmektedir.

1.2.1.12.Süleymaniye Ktp., Reisülküttab, nr. 608-609

İki cilt olan bu yazmanın ilk cildi 302x200-223x115 mm. ebadına ve 262 varak olup her sayfada 31 satır yer almaktadır. Talik yazı ile muharrem 1162/1748 tarihinde es-Seyyid Ahmed el-Kâdirî tarafından istinsah edilmiştir. Bilahare 1008/1599 tarihinde istinsah edilen nüshadan kopya edildiği bilgisi ile TSMK, III. Ahmed nr. 2958'de kayıtlı olan yazmaya işaret edilmektedir. İlk sayfasında Cenâbî ve eseri hakkında *Keşfu'z-zünûn*'da zikredilen bilgiler aktarılmıştır. Muhtevası 37 bâbdan müteşekkildir.

Eserin 294x167-200x92 mm. ebadında ve 494 varak olan ikinci cildi her sayfada 25 satır yer alacak şekilde tertip edilmiştir. Talik yazı ile safer 1162/1749

⁸¹ Canatar, a.g.t., s. 64.

tarihinde istinsah edilmiştir. Şirazeli, miklepli, zincirekli, salbekli ve şemseli cilt içindedir. Reisülküttab Mehmed Efendi'nin mührünü taşıyan bu nüsha *el-Hâfilu'l-vasît*'in 86. bâba kadarki kısmını ihtiva etmektedir.

1.2.1.13.Süleymaniye Ktp., Rağıb Paşa, nr. 983

Büyük boy halindeki tek ciltte eserin tamamını ihtiva eden bu nüsha 328x203 mm. ebadında ve 6+683 varaktır. Aharlı kâğıda her sayfasında 32 satır yer alacak şekilde çok güzel bir nesih yazı ile 1172 tarihinde istinsah edilmiş olan yazmanın müstensihi bilinmemektedir. Şemseli, zincirekli ve miklebsiz bir cilt içerisindedir. Dördü boş olan ilk altı varağı yıldız çerçevesindedir. Mehmed Rağıp Paşa Vakfı mührünü taşıyan bu yazma eksiksiz bir nüsha görünümündedir.

1.2.1.14.Süleymaniye Ktp., Rağıb Paşa, nr. 985-986

İki cilt olan eserin ilk cildi 269x155 mm. ebadında, 449 varak ve 25 satırdır. 1142 tarihinde Hasan b. Hüseyin tarafında talik hat ile istinsah edilmiştir. Yıpranmış olan cildi miklebli ve şirazelidir. Tablolara ayrılmış fihristi yıldızlı olup 86 bâb sahife numaraları ile birlikte gösterilmiştir. Rağıp Paşa Vakfı mührü taşımaktadır. Nüshanın farklı olan yönü eserin aslında olmayan bazı meşhur âlimlerin tercüme-i hallerine dair bilgiler ihtiva etmesidir⁸².

II. cilt 269x155 mm. ebadında ve 547 varak olup her sayfada 25 satır ihtiva etmektedir. İlk cilt ile aynı tarihte ve aynı müstensih tarafından talik hat ile yazılmış ve cildin sonuna istinsahın 2 yıl sürdüğü notu düşülmüştür. Miklebli ve şirazeli sağlam bir cilde sahiptir. Bu cildin başında da 38. bâbdan başlayıp 86. bâbda son bulan bir fihrist yer almaktadır. Diğer nüshalardan farklı olarak kapak sayfasında Hz. Peygamber'in soy ağacında birleştikleri ataları gösterilmek suretiyle Aşere-i Mübeşşere'nin ve Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in isimleri yazılmıştır. Ayrıca eserin bitiminde On İki İmam'ın soy ağacı, Emevî, Abbâsî, Endülüs Emevîleri gibi bazı İslâm devletlerinin soy kütüğü ve saltanat müddetleri çizelge halinde kaydedilmiştir.

⁸² Canatar, a.g.t., s. 66.

1.2.1.15.Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 896

330x200-230x115 mm. ebadındaki bu nüsha 5+605 varak olup 33 satırdır. İstinsah ve müstensih kaydı bulunmayan nüshanın çok güzel bir nesih yazı ile yazıldığı görülmektedir. Miklebli, şirazeli, zincirekli, salbek ve şemseli sağlam bir cilt içerisinde. Fihrist için ayrılan yer boş olmakla birlikte 85 bâb ihtiva ettiği anlaşılmaktadır. İlk sayfasında Sultan Abdülhamid b. Ahmed Han Vakfi'na ait mühür bulunmaktadır.

1.2.1.16.Süleymaniye Ktp., Murad Molla, nr. 1454

Sadece ikinci cildi elimizde mevcut olan bu nüsha 315x205-205x105 mm. ebadında, 454 varak ve 25 satır şeklinde tertip edilmiştir. İstinsah tarihi ve müstensih kaydı bulunmayan bu yazma nesih yazı ile yazılmıştır. Yıpranmış olan cildi miklebsiz, çerçevesiz ve şirazelidir. Bâyezid Cami müderrislerinden Mehmed Şerefeddin'in 19 zilhicce 1331 tarihli bir yazısı bulunmaktadır.

1.2.1.17.Selimiye Ktp., Selimiye Yazmalar, nr. 4707-1/ 4707-2

Daha önce Cenâbî Mustafa Efendi ile ilgili yapılan çalışmalarda zikredilmeyen bu nüsha çalışmamız esnasında tespit ettiğimiz bir yazmadır. Mehmet Canatar'ın doktora tezinde "bulunamayan nüsha"⁸³ olarak zikrettiği nüsha olma ihtimali yüksektir. Zira istinsah tarihi 999 olarak kayıtlıdır.

İki cilt halindeki bu nüshanın ilk cildi 275x190-175x105 mm. ebadında olup 427 varak ve satır sayısı 25'tir. Kütüphane kataloğunda nesih yazı ile yazıldığı belirtilmekle beraber çoğu sayfaların talik hat ile istinsah edildiği görülmekte ve tek bir müstensih elinden çıkmadığı anlaşılmaktadır. Etrafı kahverengi tam meşin cilt üstü ebrulu kâğıt ile kaplanmıştır. Es-Seyyid Mehmed yazan şahıs mührü ile beraber vakıf mührü taşımaktadır. Söz başları, ayet ve özel isimler kırmızı mürekkeple yazılmak suretiyle belirginleştirilmiştir. Yazmanın ilk sayfasında "Cenâbü'l-Hâc Ebubekir Efendi reisülküttab evâsıt-ı şaban sene 1170" kaydı bulunmakta ve aynı yerde Cenâbî ve eseri hakkında *Keşfü'z-zünûn*'dan alıntılan bilgiler aktararak eserin bir mukaddime ve 82 bâb üzerine tertip edildiği

⁸³ Canatar, a.g.t., s. 70.

belirtilmektedir⁸⁴. Ayrı bir fihristi bulunmayıp iki sayfa mukaddimenin ardından 39 bâbdan müteşekkil birinci cildin fihristi verilmektedir. Akabinde yaratılış bahsi anlatılmakta ve devamında ilk bâb kısâs-ı enbiya ile devam etmektedir. Hz. Peygamber’i rüyada görmek ile ilgili bir bahsin altında Resulullâh Efendimiz’in ve Hz. Ebubekir ile Hz. Ömer’in kabirleri şema ile gösterilmiştir. “*Fi’n-nisfi recebi’l-ferd sene 999*” şeklinde istinsah kaydı bulunan bu cildin sonunda “*Târîh-i Mevlânâ Cenâbi’nin yarısı tamamlandı*” anlamında aslı Arapça olan bir ifade yer almakta ve ikinci cildin Benî Tolun ile devam edeceği ifade edilmektedir⁸⁵.

Eserin II. cildi 285x190-180x110 mm. ebadında, 25 satır ve 426 varaktır. Ancak ilk cildin devamı olduğu için 427b’den başlayıp 853b ile bitmektedir. Nesih yazı ile istinsah edilen bu ciltte istinsah tarihi olmamakla beraber ilk ciltte yer alan 999 tarihinin bu nüsha için de geçerli olduğu düşünülebilir. Koyu kahverengi deri cildi şemseli ve salbekli olup, köşebent ve çerçeveleri yıldızlıdır. Fihristi bulunmayıp ilk ciltte belirtildiği gibi Benî Tolun ile başlamaktadır. Söz başları, ayet ve özel isimler kırmızı mürekkeple yazılmak suretiyle belirginleştirilmiştir. Yazmanın ilk sayfasında Mehmed et-Tabîb eş-Şâmî eş-Şâfî’ye ait temellük kaydı bulunmaktadır⁸⁶.

1.2.2. Nihâyetü’l-merâm ve bahrü cevâhiri’l-keîâm

El-Hâfilu’l-vasît’in yine Cenâbî’nin kendisi tarafından kaleme alınan Arapça muhtasarı olan bu eseri müellif, “Nihâyetü’l-merâm ve bahrü cevâhiri’l-keîâm” nâm bir hadîka’ te’lif ve tarsîf eyledim ki hergiz nazîrin ve dîde-i rüzgâr görmemiş ve misâlin nakkâş-ı felek sahîfe-i ‘âlemde getürmemiş. Gülistânına nâzır olanlara tervîh-i cân ve tefrîh-i cânân hâsıl olup fevâyih-i miskiyyesiyle meşâmm-ı kavî pür zevk ve revâyih-i ‘itriyyesiyle ef’ide-i sudûr pür şevk olur⁸⁷” şeklinde nitelendirerek te’lif ettiği bu eserin benzerinin hiç kimse tarafından görülmediğini, âlemde örneğini meydana getiren kimse olmadığını, bakanların canlarını feraha kavuşturup koklayanlara zevk veren vasıflarda olduğunu ifade etmektedir.

Cenâbî’nin Dürr-i Mekkûn’un mukaddimesinde yer alan “hayru’l-keîâm mâ kalle ve delle” şeklindeki ifadesinden de anlaşılacağı üzere bu eser, sözlerin en

⁸⁴ Cenâbî, **el-Hâfilu’l-vasît**, Selimeye Ktp., Selimiye Yazmalar, nr. 4707-1, vr.1b.

⁸⁵ Cenâbî, **el-Hâfilu’l-vasît**, Selimeye, nr. 4707-1 vr.428 b.

⁸⁶ Cenâbî, **el-Hâfilu’l-vasît**, Selimeye Ktp., Selimiye Yazmalar, nr. 4707-2, vr.427a.

⁸⁷ Cenâbî Mustafa Efendi, **Dürr-i Mekkûn**, TSMK, Revan, nr. 1136, vr. 2a.

hayırlısı az olup yol gösterici olandır düşüncesinden yola çıkılarak kaleme alınmıştır. Müellif bu eserinde yukarıda zikretmiş olduğumuz umûmî tarih eserinden seçtiği en önemli kısımlara yer vermiştir.

Cenâbî Mustafa Efendi'nin böyle bir eseri meydana getirdiğini açıkça belirtmiş olmasına ve Bağdadlı İsmail Paşa'nın da Ayasofya Kütüphanesi'nde bu eserin mevcut olduğunu kaydetmesine⁸⁸ rağmen yaptığımız araştırmada Türkiye'de bu eserin bir nüshasına maalesef rastlayamadık. Bu eserin günümüze ulaşan bir nüshası olduğu yönünde bilgiyi kısmen de olsa Babinger'den alıyoruz. Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri isimli çalışmasında yazar, Cenâbî'nin eserleri arasında "Arapça kısaltma" şeklinde zikrettiği bir eserin British Museum'da Suppl. 480/90.- C numarada ve Berlin Kütüphanesi 9726 numarada kayıtlı iki nüshasından söz etmektedir⁸⁹. Açıkça ismi belirtilmese de bu nüshaların Nihâyetü'l-Merâm nüshaları olması kuvvetle muhtemeldir.

Yurt dışından getirtme imkânımız olmadığı için bu eseri inceleyemedik ancak çalışmamızın konusu olan Dürri-i Mekkûn bu eserin tercümesi olduğu için aynı konuları ihtiva ettiğini söyleyebiliriz.

1.2.3. Dürri-i Mekkûn ve Sırr-ı Masûn

Cenâbî Mustafa Efendi'nin en önemli eseri *el-Hâfilu'l-vasît*'in Türkçe muhtasarı olan bu eser, tezimizin konusunu teşkil etmektedir. İleride ayrı bir bölüm olarak detaylı bir şekilde ele alacağımız için burada sadece bu eserin ismini zikretmekle yetiniyoruz.

1.2.4. Cevâhiru'l-garâib fi tercemeti Dürri'l-'acâyib ve

Nüshaları

Cenâbî Mustafa'nın dönemin padişahı III. Murad'ın emriyle tercüme ettiği bir eserdir. Cenâbî: "Dürri-i Bahr-i 'acâyib nâm kitâb ki nevâdir-i garâyibdendir. Mü'ellifi olan 'âlim ve fâzıl ve ferîd-i kâmil 'Ali bin Muhammed bin İbrâhim Cürçânî 'avn-i Rabbânî ile kırk yılda aklâm-ı tesvîden..."⁹⁰ şeklindeki ifadesi ile mütercimi olduğu bu eserin adı, müellifi ve te'lif süresi ile ilgili bilgi vermekte ve

⁸⁸ Bağdadlı, *İzâhu'l-mekkûn*, II, 692.

⁸⁹ Babinger, *a.g.e.*, s. 122.

⁹⁰ Cenâbî, *Cevâhiru'l-garâib fi tercemeti Dürri'l-'acâyib*, Süleymaniye Ktp, Hamidiye, nr. 1073, vr. 3b; Cenâbî, *Cevâhiru'l-garâib*, Beyazıt Yazma Eserler Ktp., Veliyüddin Efendi, nr. 544, vr. 4a.

“nâzır olanlara tervîh-i cân ve tervîh-i cenân idüp fevâyah-i miskiyye-i seniyyesiyle meşâmm-ı kuvâsını pür-zevk ve revâyah-i ‘itriyye-i tayyibesıyla fu’âd-ı cenân pür-şevk ider” sözleriyle de eserin kıymetini vurgulamaktadır.

Cenâbî yine bu eserinde “Hazret-i şehriyâr gerdûn iktidâr...”ın “bu dâ‘îlerine emr-i şerîf-i kadr-tuvân ve gerdûn mutâ‘ ve fermân-ı münîf...” ile “kitâb-ı mezkûrun... selîs ve ferhunde ve meserret efzânde isti‘ârâtle lisân-ı Türkîde mutanazzam ve mütereccem olunması...”⁹¹ yönünde padişahın tercüme için kendisine verdiği emirden söz etmektedir. Ancak eseri incelediğimizde Cenâbî’nin sadece bir tercüme yapmakla yetinmeyerek kendi bakış açılarını ve metodunu da esere derç ettiğini görmekteyiz. Bu sebeple Cevâhiru’l-garâyib’i tercüme-telif bir eser olarak nitelendirmek daha doğru olacaktır.

Çeşitli bâb ve kitap bölümleri ile alt bölümlerden oluşacak şekilde tertip edilen bu eser, “Fezâilu’l-Beyt ve Fezâilu’l-Haremeyn” başlıklı bâb ile başlamakta “Şemâilu’n-Nebî el-Mustafa” isimli bölüm ile devam etmektedir. Bu bölüm alt bölümlerinde Hz. Peygamberin yaratılışı, yemek yemesi, su içmesi, oturuşu, yatması, nübüvveti, sevgisi, gülmesi, kılıcı, miğferi, hacamat yaptırmaması, hayâsı, vefatı, mirası, rüyada görülmesi vb. hususiyetleri anlatılmaktadır. Ayrıca Hz. Ali ve On iki imam, Ashab, Aşere-i Mübeşşere, Fezâilu’l-Kurân, Nasîhat-ı Belîğa, tesbih, tehlil, hamd, ibadetler, istiğfarın fazileti, vezirlik ve emirlik meseleleri, ahir zaman alametleri, meyvelerin faydaları ve zararları, hayvanların faydaları, Âdâbu’t-ta‘lîm, Bâb-ı Falnâme, gayb ricalinin isimleri, Bedr ashabının isimleri vb. konuları ihtiva etmektedir. Eserin sonunda bir Du‘ânâme yer almaktadır.

Cenâbî ile ilgili bugüne kadarki en hacimli çalışmayı yapan Mehmet Canatar bu eserin dünyada tek bir nüshasının mevcut olduğundan ve bu nüshanın Süleymaniye Ktp. Hamidiye nr. 1073’de kayıtlı olduğundan söz etse de⁹² çalışmamız sırasında Ankara Milli Ktp. ve Beyazıt Yazma Eserler Ktp.’de iki nüshasının daha olduğunu tespit etmiş bulunmaktayız. Bu sebeple söz konusu eserin günümüze ulaşan toplam üç nüshası olduğunu söyleyebiliriz.

⁹¹ Cenâbî, *Cevâhiru’l-garâib*, Ha., vr. 4a.

⁹² Canatar, *a.g.t.*, s. 46.

1.2.4.1.Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, nr. 1073

Öncelikle nüshanın fiziksel özelliklerine bakacak olursak 275x175 mm ebadında olup 182 varaktır. Nesih yazı ile her sayfada 29 satır yer alacak şekilde tertip edilmiştir. Cildi yıpranmış olmasına rağmen üzerindeki ince işçilik fark edilmektedir. Müzehheb, salbekli, şemseli, zincirekli, miklepli ve şirazesı kopuk olan bu nüshanın iç kapağı ebrulu kâğıt ile kaplıdır. Eserin fihristi mukaddimeden önce yer almaktadır ve kare şeklinde yaldızlı çerçeveler içinde kırmızı mürekkeple sayfa numaraları da verilmek suretiyle yazılmıştır. Söz başları ve ayetler kırmızı mürekkeple kaleme alınmıştır. Bu nüsha Sultan Abdülhamid b. Ahmed Han Vakfı mührü taşımaktadır⁹³.

Hamidiye nüshasının mukaddimesi, Cenâbî'nin muhtasar tarihi olan *Dürr-i Mekkûn*'un Osmanlı tarihi bölümünün mukaddimesi ile aynıdır⁹⁴. Bu mukaddimeyi genel hatlarıyla küçük bir siyasetnâme olarak nitelendirmek mümkündür. Zira burada adaletle hükmetmenin önemi öne çıkarılmakta ve “*lâ mülke illâ bi'r-ricâl ve lâ ricâle illâ bi'l-mülk ve lâ mâle illâ bi'r-ra'yye illâ bi'l-'adl ve lâ 'adle illâ bi'l-'ilm ve'l-'akl*”⁹⁵ denilerek kişi olmadan devletin devlet olmadan da kişilerin olmayacağı, halk olmadan mülkün olmayacağı ve mülkün halka adaletli olmakla elde edileceği, adaletin ise ilim ve akıl ile sağlanabileceği vurgulanmaktadır.

1.2.4.2.Ankara Milli Kütüphane, nr. 06 Mil Yz B 690/15

280x170-210x120 mm. ebadında olup 349 varak ve her sayfada 21 satır yer alacak şekilde tertip edilmiştir. Saykalı âbadi kâğıda nesih yazı ile kaleme alınmış bu nüshanın mihrabiye ve serlevhası müzehheb zemin üzerine mülevven ve müzehheb, cedvel ve durakları da aynı şekilde tezhiblidir. Söz başları ve ayetler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Nüshanın dış fiziksel özelliklerine bakacak olursak sırtı siyah meşinle tamir görmüş ve cildi şirazedan ayrılmıştır. Gömme salbek şemseli, zincirekli ve köşebentli olup kahverengi meşin bir cilt içerisindedir. İstinsah tarihi 948/1541'dir.

⁹³ Cenâbî, *Cevâhiru'l-garâib*, Ha., vr. 1a.

⁹⁴ Cenâbî, *Dürr-i Mekkûn*, N., vr. 138b-141a; Cenâbî, *Cevâhiru'l-garâib*, Ha, vr. 1b-2b.

⁹⁵ Cenâbî, *Cevâhiru'l-garâib*, Ha, vr. 3a-3b.

Eser adı *Ashâbü'l-Bedr* şeklinde kütüphane katalogunda kayıtlıdır ancak yırtık olan ilk sayfasında sülüs kalem ile yazılmış *Cevâhiru'l-garâib* ismi görülmekte lakin sayfa boydan yırtık olduğu için başlığın devamı okunamamaktadır. 1-5 yaprakları arası baklava dilimi şeklinde geometrik şekilli, müzehhep olmakla birlikte yıpranmış bir fihristi mevcuttur. Ashab-ı Bedr, Ashab-ı Uhud'u ihtiva eden bu eserin sonunda muhtelif dualar yer almaktadır. Bu nüsha 06 Mil Yz B 690/1 numarası ile sehven ikinci defa kaydedilmiştir ancak incelediğinde iki nüshanın aynı olduğu görülmektedir. Bu ikinci kayıta eser *Cevâhiru'l-garâib terceme-i Dürr-i Bahri'l-'Acaib* olarak doğru bir şekilde isimlendirilmiştir.

1.2.4.3.Beyazıt Devlet Kütüphanesi/ Veliyüddin Efendi/

nr.544

Ölçüsü ile ilgili bulunmayan bu nüsha 254 varaktır. Cildi koyu kahverengi meşin üzerine ebrulu kâğıt ile kaplı, şirazeli, son derece temiz ve sağlam bir nüshadır. Bazı sayfaları iki sütun halinde yazılmış olup bazı sayfaları da enine ve boyuna tezhip ve süslemeler gelecek şekilde çerçeve halinde boşluk bırakıldığı için satır sayıları değişkenlik göstermektedir. Tezhip için uygun yerler ayrılmış olmakla birlikte bu sayfalar tezhiplenmemiştir ve sayfa cetvelleri için kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Serlevhası nefis müzehhep olup mukaddime sayfalarının çerçeveleri yıldızlıdır. Bölüm ve fasıl başlıkları, özel isimler, ayet ve hadis gibi Arapça ifadeler kırmızı mürekkeple yazılmak suretiyle gösterilmiştir. Nüshanın fihristi baklava dilimi formunda ve kırmızı mürekkeple yazılmış olup çerçeveleri yıldızlıdır. Şeyhülislâm Veliyüddin Efendi Vakfı mührü taşımaktadır. Oldukça okunaklı bir nesih yazı ile kaleme alınmış bu nüsha kütüphane katalogunda sehven Arapça hadis kitabı olarak kaydedilmiştir ancak eser Türkçedir ve yukarıda zikrettiğimiz bölümleri ihtiva etmektedir. Daha evvel kaynak ve müracaat eserlerinin bahsetmediği bu nüsha tarafımızdan tespit edilmiştir.

Yazma üzerinde yaptığımız inceleme neticesinde Hamidiye nüshası ile mukaddimesinin birebir aynı olduğunu görmekteyiz. Muhtevası bakımından da iki nüsha benzer görülmektedir. Eserin iç kapağında kitabın müellifinin Cenâbî adı ile meşhur Ebû Muhammed es-Seyyid Mustafa ibnü'l-Hasan el-Hüseynî el-Mûsevî el-Hanefî olduğu, Sultan III. Murad için tercüme edildiği ve Cenâbî'nin 999 tarihinde

vefat ettiği bilgisi not düşülmüştür⁹⁶. Ayrıca ferağ kaydında bu eserin Ebu Muhammed es-Seyyid Mustafa b. Hasan el-Hüseynî tarafından tercüme edildiği belirtildikten sonra kendisine dua edilmiş ve istinsahının 1177 tarihinde tamamlandığı bilgisi kaydedilmiştir⁹⁷.

1.2.5. Kasâid-i Belîğa

Daha evvel kaynak ve müracaat eserlerinde zikredilmeyen bu eser Mehmet Canatar tarafından tespit edilmiş olup Cenâbî Mustafa'nın Arapça şiir ve kasidelerini ihtiva etmektedir. Süleymaniye Kütüphanesi, Karaçelebizâde, nr. 301'de kayıtlı olan bu eserin başka bir nüshası bulunmamaktadır.

230x154 mm ebadında olan bu nüshanın serlevhası hafif müzehheb, cetvelleri yaldızlı, her sayfada 2 sütun halinde 11 satır ihtiva etmektedir. Cildi kahverengi meşin kaplıdır. “*Min münşeâtî'l-'abdi'l-fakîr ilâ inâyeti'l-meliki'l-gâni Emîr Mustafa b. Hasan el-Hüseynî el-müderris bi-ihdâ'l-medârisi'l-hâkâniyyeti'l-Süleymâniyye*”⁹⁸ şeklindeki ifadeden Cenâbî'nin bu eseri Süleymaniye medreselerinde müderris iken kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Eserin sonunda tarih düşülmek niyetiyle yazılmış bazı şiirler de 992 tarihine işaret etmektedir⁹⁹. Ayrıca bu yazmanın sonuna “Bu kitabı mütalaa ettiğimde içindekilerinin benim tarafımdan yazıldığını ve aslına uygun olduğunu görüp kabul ettim” anlamında Cenâbî tarafından aslı Arapça olan bir not düşüldüğü görülmektedir ki bu durum bize eserin başkası tarafından istinsah edilmekle birlikte sahipliğini göstermektedir¹⁰⁰. Cenâbî'nin ömrünün uzun bir süresinde “Cenânî” mahlasını kullandığını göstermesi bakımından mühim bir eserdir¹⁰¹.

Eser Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'ye medhiye, Sultan III. Murad'a medhiye, Fas Şerifi Ahmed el-Mansur'a medhiye ve bazı kasideleri ihtiva etmektedir.

1.2.6. Risâle-i Sağire

⁹⁶ Cenâbî, *Cevâhiru'l-garâib*, V., iç kapak.

⁹⁷ Cenâbî, *Cevâhiru'l-garâib*, V., vr. 254.

⁹⁸ Cenâbî, *Kasâid-i Belîğa*, Süleymaniye Ktp., Karaçelebizâde, nr. 311, vr. Ia.

⁹⁹ Cenâbî, *Kasâid-i Belîğa*, Ka., vr. 33a.

¹⁰⁰ Cenâbî, *Kasâid-i Belîğa*, Ka., vr. 33a; Canatar, *a.g.t.*, s. 48.

¹⁰¹ Cenâbî, *Kasâid-i Belîğa*, Ka., vr. 1b.

Bir eserden ziyade tek sayfalık bir risale olan *Risâle-i Sağîre* içinde Ebussuûd Efendi, İbn Kemal gibi muhtelif ilim adamlarının farklı konulardaki risalelerinin toplandığı *Mecmû'atu'r-resâil* isimli eserin içinde yer almaktadır. Süleymaniye Ktp, Kasîdecizâde, nr. 677 kayıtlı bu mecmuanın 158a sayfasında bulunan risale “*Fahri'l-müderrişin Emîr Hasanzâde Cenâbî Efendi'nindir*”¹⁰² başlığı altında yer almakta ve “*Onlar: Rabbimiz bizi iki defa öldürdün iki defa dirilttin. Biz de günahlarımızı itiraf ettik. Bir daha çıkmaya yol var mı?*” mealindeki Mü'min sûresi 11. ayetinin tefsirini ihtiva etmektedir. Cenâbî Mustafa Efendi, Hâce-i Sultânî Sadullah Efendi'nin bu ayet-i kerîme hakkındaki sorusu üzerine kendisinin verdiği cevabı ve bu izahı Sadullah Efendi'nin de doğru bulunduğunu kaydetmektedir¹⁰³. Bu risale Mehmet Canatar tarafından tespit edilmiştir.

1.2.7. es-Seb'u's- seyyâr

Cenâbî Mustafa Efendi'nin *el-Hâfilu'l-vasît* isimli eserinde zikrettiği ve kıyâfetnâme ve ferâset üzerine kaleme aldığını belirttiği bir eserdir¹⁰⁴. Bu eserden Kâtip Çelebi *Keşfü'z-zünûn*'da kıyâfet, ferâset, gâlib ve mağlûb, kürek kemiği ve parmakların miktarlarından bahseden bir eser olarak söz etmektedir¹⁰⁵. Bağdadlı İsmail Paşa ise Cenâbî'nin eserleri arasında hakkında bilgi vermeksizin sadece ismen bu eseri zikretmektedir¹⁰⁶. Eserin günümüze ulaşmış bir nüshası bulunmamaktadır¹⁰⁷.

1.2.8. Risâle fî binâ-i Ayasofya ve Kal'a-i Kostantiniyye

Kâtip Çelebi'nin *Risâletün fî binâ-i Ayasofya ve kal'ati Kostantiniyye* şeklinde Ayasofya ve İstanbul Kalesi'nin yapımı hakkında risale olarak zikrettiği¹⁰⁸, Bağdadlı İsmail Paşa'nın ise *Risâletün fî binâi câmi' Ayasofya ve Kal'ati Kostantiniyye*¹⁰⁹ ismi ile kaydettiği bu eseri Mehmet Canatar, Cenâbî'nin ismi dışında hakkında bilgi bulunmayan ve herhangi bir yerde mevcudiyeti tespit

¹⁰² *Mecmû'atu'r-resâil*, Süleymaniye Ktp., Kasîdecizâde, nr. 677, vr. 158a.

¹⁰³ *Mecmû'atu'r-resâil*, Kz., vr.158a; Canatar, **a.g.t.**, s. 50.

¹⁰⁴ Canatar, **a.g.t.**, s. 50.

¹⁰⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 976; Bursalı Mehmet Tahir, **a.g.e.**, III, 39.

¹⁰⁶ Bağdadlı İsmail Paşa, **Hediye**, II,436.

¹⁰⁷ Canatar, **a.g.t.**, s. 50.

¹⁰⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 694.

¹⁰⁹ Bağdadlı, **Hediye**, II, 436.

edilemeyen eserleri arasında zikretmektedir¹¹⁰. Babinger ise Cenâbî'nin Türkçe muhtasar tarihinde İstanbul'un ve Ayasofya'nın efsanevî bir tasviri olduğundan söz etmektedir¹¹¹. Ancak İstanbul kütüphanelerindeki *Dürr-i Mekkûn* nüshalarında böyle bir bölüme rastlayamadık. Lâkin yaptığımız araştırma neticesinde Cenâbî'nin bu eserinin Avusturya Milli Kütüphanesi nr. A.F. 291 (125)'de kayıtlı olan *Dürr-i Mekkûn* nüshasının sonuna derç edilmiş olduğunu tespit etmiş bulunuyoruz¹¹².

1.2.9. Risâle fî Tefsîrî Kavlihi Te'âlâ Ma Kâne ale'n-Nebî min Harec

Daha evvel kaynak ve müracaat eserlerinde zikredilmemiş olan bu eser yüksek lisans çalışmamız esnasında tarafımızdan tespit edilmiş olup bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Amcazâde Hüseyin, nr. 74'te kayıtlıdır.

Öncelikle fiziksel özelliklerine bakacak olursak 203x145-128x75 mm ebadında olan bu eser 21 varaktır. Sayfalarında böcek yenikleri olsa da yazılı kısımları hasar görmemiştir. Kenarları kahverengi meşin üzerine desenli kâğıt ile kaplanmış bir cilde sahiptir. Satır sayısı 15 olarak kaydedilse de yer yer değişiklik göstermekte ve nesih yazı ile yazılmakla beraber birkaç farklı el tarafından kaleme alındığı görülmektedir. Sayfalarının çoğu talik hat ile yazılmış derkenarlar ile dolu olup bazı yerlerin üzeri çizilip iptal edilerek yerine gelecek bilgiler ok ile gösterilmek suretiyle eklenmiştir. Eserin dili Arapçadır.

Dış kapağında “*ta'likâtü fi't-tefsîr li Seyyid Mustafa eş-şehîr bi-Emîrzâde*” ifadesi dikkat çekmektedir. İç kapağında “*eser-i ferhâd sene 991*” ve “*.... Revân-ı kıldılar âbâd u ihyâ 'ıyd-i ekberde sene 991*” şeklinde tarih düşülen iki ayrı mısra vardır ki bu bize Cenâbî'nin Süleymaniye'de müderris olduğu esnada bu risaleyi kaleme aldığını göstermektedir. İlk sayfasında “Emîrzâde ismiyle tanınan muallimü'l-kebîr es-Seyyid Mustafa b. Hasan el-Hüseynî'nin ta'likâtıdır” manasında aslı Arapça olan bir kayıt mevcuttur. Aynı yerde bulunan bir başka ifadede eserin ismine ve müellifine işaret edilmektedir.

Kütüphane kataloğunda konu tasnifi dirayet tefsirleri şeklinde yapılmış olan bu eser Ahzab Suresi 38. âyetin tefsiri ile başlamakta ve muhtelif ayet-i kerîmelerin

¹¹⁰ Canatar, **a.g.t.**, s. 51.

¹¹¹ Babinger, **a.g.e.**, s.121.

¹¹² Gustav Flügel, **Die Arabischen, Persischen, Türkischen Handschriften**, Georg Olms Verlag, Hildesheim, New York, 1997, II, 88.

tefsirlerini ihtiva etmektedir. Cenâbî Mustafa Efendi'nin bu eseri Keşşâf'a, Beyzâvî'ye, Fahreddin Râzî'ye, İbn Kemâl'e ve çeşitli âlimlerin görüşlerine atıflarda bulunarak kaleme aldığı görülmektedir.

1.2.10. Risâle fî Fasli'l-Husûmât ve İstima'd-dava fî Devr-i Sultân Murâd Hân-ı Sâlis

Cenâbî Mustafa Efendi'nin bu risalesinden de daha önce yapılan çalışmalarda ve kaynaklarda söz edilmemiş olup tarafımızdan tespit edilmiştir. Beyazıt Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, 3192/7 numarada kayıtlıdır. Muhtelif risalelerin derlendiği ve adı olmayan bir mecmuanın içinde 42a-46a arasında kayıtlı sekiz sayfalık Arapça bir risale olup talik yazı ile Cenâbî'nin bizzat kendisi tarafından yazılmıştır. Risalenin ilk sayfasına sonradan düşülmüş olan “merhûm âlim, kâmil, fâzıl Cenâbî Efendi'nin hattıdır”¹¹³ anlamında aslı Arapça olan kayıt bunu teyit etmektedir ve bu risale kütüphane kayıtlarında da müellif hattı olarak geçmektedir. Aynı yerde yer alan “*harrerehu hîne kâne müderrisu bi'l-medreseti es-Süleymaniyye el-Hâkâniyye*” şeklindeki ifadeden Cenâbî'nin bu risâleyi Süleymaniye Medresesi'nde müderris olduğu sırada yazdığını anlıyoruz¹¹⁴. Fıkıh alanındaki bu risâlenin adı mukaddime sahifesinde yer almaktadır¹¹⁵. Satır sayısı 15-16 arasında değişiklik gösteren bu risâlenin sayfa kenarlarından çeşitli notlar bulunmaktadır.

1.2.11. Risâle 'alâ Sûreti'l-Mâide

Cenâbî Mustafa Efendi'nin Maide Sûresi'nin bazı ayetlerinin tefsirini ihtiva eden bu sekiz sayfalık risalesinden daha önce kaynaklar, müracaat eserleri ve Cenâbî ile ilgili yapılan çalışmalarda bahsedilmemiş olup tarafımızdan tespit edilmiştir. Yukarıda zikretmiş olduğumuz Cenâbî'nin fıkıh risalesinin de içinde bulunduğu isimsiz mecmuanın 47a-51a sahifeleri arasında yer alan bu risalenin ilk sayfasında yer alan kayıtlar bize Cenâbî'nin hayatına dair mühim bilgiler vermektedir. Buradaki kayıtta “*es-Seyyid Mustafa ibn Emir Hasan el-Hüseynî el-*

¹¹³ Cenâbî, **Risâle fî Fasli'l-Husûmât ve İstima'd-dava fî Devr-i Sultân Murâd Hân-ı Sâlis**, Beyazıt Yazma Eserler Ktp., Veliyüddin Efendi, nr. 3192/7, vr. 42a.

¹¹⁴ Cenâbî, **Risâle fî Fasli'l-Husûmât**, vr. 42a.

¹¹⁵ Cenâbî, **Risâle fî Fasli'l-Husûmât**, V., vr. 42b.

kâdî-i Haleb-i sâbika. Fî zilka'de, sene 998¹¹⁶” ifadesi yer almaktadır ki bu bize Cenâbî'nin Haleb kadılığından azledildikten hemen sonra vefat etmediğini ve eski Haleb kadısı olarak 998 tarihinde bir risale kaleme aldığını göstermektedir.

Arapça olan bu risale kısa bir girişten sonra Mâ'ide Sûresi “Ve kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse işte onlar zalimlerdir” mealindeki 45. Âyet-i kerîmesi ile başlamaktadır¹¹⁷. Nesih yazı ile yazılmış olup ayetler kırmızı mürekkeple gösterilmiştir. Satır sayısı 16-17 arasında değişmektedir.

1.2.12. Kasâid-i Cenâbî

Muhtelif şairlerin kasidelerinin bulunduğu bir kitap içinde yer alan ve “*Müseddes-i Cenâbî Efendi*” başlığıyla takdim edilmiş olan bir buçuk sayfadan ibaret Türkçe bir kasidedir. Talik hat ile yazılmıştır¹¹⁸.

1.2.13. Cenâbî Mustafa Efendi'ye Atfedilen Diğer Eserler

Cenâbî Mustafa'nın muhtevaları ve vasıfları ile anlatmaya çalıştığımız eserlerinin dışında muhtelif kaynaklarda kendisine nisbet edilen bazı eserleri bulunmaktadır. İsimleri dışında elimizde bilgi olmayan bu eserlerden de burada kısaca söz etmek yerinde olacaktır.

1.2.13.1. Târîh-i Bilâd-ı Mağrib

Mağrib/Kuzey Afrika hükümetlerini anlatan bir eser olduğu dışında bir bilgimiz bulunmayan bu eseri Bursalı Mehmed Tahir Efendi Cenâbî'nin âsârı arasında zikretmektedir¹¹⁹. *Hadâiku'l-hakâik*'de ise eserin adı verilmeden “tevârih-i meğâribeye müteallik bir kitabı vardır¹²⁰” denilmektedir.

¹¹⁶ Cenâbî, **Risâle 'alâ Sûreti'l-Mâide**, Beyazıt Yazma Eserler Ktp., Veliyüddin Efendi, nr. 3192/7, vr. 47a.

¹¹⁷ Cenâbî, **Risâle 'alâ Sûreti'l-Mâide**, vr. 47b.

¹¹⁸ Cenâbî, **Kasâid-i Cenâbî**, Köprülü Ktp., Mehmet Asım Bey, nr. 719-13, vr. 89a-b.

¹¹⁹ Bursalı, **a.g.e.**, III, 40.

¹²⁰ Atâî, **Hadâiku'l-hakâik**, II, 309.

1.2.13.2.Fursatnâme

Hediyyetü'l-ârifîn'de Cenâbî Mustafa'nın eseri olarak kaydedilmiş olan *Fursatnâme* ile ilgili Türkçe olması haricinde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır¹²¹.

1.2.13.3.el-Hadîratu'l-hadara ve'l-hadîkatu'n-nadara

Bursalı Mehmet Tahir'in ayrı bir eser olarak zikrettiği bu eser ile ilgili Bağdadlı İsmail Paşa'nın verdiği malumat doğrultusunda Ayasofya ve İstanbul kalesinin tarihi hakkında bir risale olduğunu öğreniyoruz¹²². Bu durum bize bu risalenin farklı bir eser değil Cenâbî'nin *Risâle fî binâ-i Ayasofya ve Kal'a-i Kostantiniyye* adlı eserine verilen diğer bir isim olduğunu düşündürmektedir.

1.2.13.4.Tuhfetü'l-edîb ve hediyyetü'l-erîb

Bu eserin muhtevası ile ilgili *Catalogue of Arabic Books in the British Museum*'un "Mustafa ibn Hasan" maddesinde "Cenâbî'nin Tuhfetü'l-edîb başlıklı genel tarihinden alıntılar. Muhammedîlerin Hazar Denizi'nin güney kıyı bölgelerindeki tarihi hakkında...¹²³" şeklinde bir açıklama yer almaktadır. Bu bilgi bize söz konusu yazmanın Cenâbî'nin ayrı bir eseri değil, Arapça muhtasar tarihi olan *Nihâyetü'l-merâm*'ın bir nüshası olabileceğini düşündürmektedir.

¹²¹ Bağdadlı, **Hediyye**, II, 437; Bursalı, **a.g.e.**, III, 40.

¹²² Bağdadlı, **Hediyye**, II, 436; Bursalı, **a.g.e.**, III, 40.

¹²³ A. G. Ellis, **Catalogue of Arabic Books in the British Museum**, London, 1967, II, 402.

İKİNCİ BÖLÜM

2. DÜRR-İ MEKNÛN VE SIRR-I MASÛN

Dürr-i Meknûn ve Sırr-ı Masûn Cenâbî Mustafa Efendi'nin *el-Hâfilu'l-vasît ve'l-Aylemüz'z-zâhir* isimli Arapça umumî tarih eserinin Türkçe muhtasarı olup günümüz Türkçesinde *Saklı İnci ve Korunmuş Sır* anlamına gelmektedir. Cenâbî'nin eserlerinden bahsederken *el-Hâfilu'l-vasît*'in müellifine şöhret kazandıran kıymetli bir eser olduğundan söz etmiştik. Burada *Dürr-i Meknûn*'un da en az *el-Hâfilu'l-vasît* kadar ilim dünyasında tevüccühe mazhar olduğunu belirtmemiz gerekir. Gerek İstanbul kütüphanelerinde gerekse dünyadaki çeşitli kütüphanelerde tespit edebildiğimiz günümüze ulaşan on nüshasının bulunması bu teveccühün bir tezahürüdür. Zira henüz matbaanın olmadığı bir dönem için bu sayı azımsanmayacak bir rakamdır.

Cenâbî Mustafa Efendi üzerine ülkemizde en muhtevalı çalışma Prof. Dr. Mehmet Canatar tarafından yapılmıştır. Ancak kendisi *Dürr-i Meknûn*'un dördü İstanbul kütüphanelerinde, biri yurtdışında olmak üzere günümüze ulaşan beş nüshası bulunduğundan söz etmektedir¹²⁴. Yaptığımız bu yüksek lisans çalışması esnasında biz beşi İstanbul kütüphanelerinde, beşi de yurtdışında olmak üzere bu eserin on nüshasının olduğunu tespit etmiş bulunmaktayız.

2.1. İSMİ

*Dürr-i Meknûn ve Sırr-ı Masûn*¹²⁵ şeklinde Cenâbî Mustafa Efendi'nin kendisi tarafından isimlendirilmiş olan bu eser, müellifin *el-Hâfilu'l-vasît ve'l-Aylemüz'z-zâhir* isimli Arapça dünya tarihinin muhtasarı olmakla birlikte tıpkı *el-Hâfilu'l-vasît* gibi *Cenâbî Tarihi* ismiyle ilim çevrelerinde şöhret bulmuştur¹²⁶. Bağdatlı İsmail Paşa eserin bir diğer adının *Gülşen-i Tevârih* olduğundan söz

¹²⁴ Mehmet Canatar, **a.g.t.**, s. 40.

¹²⁵ Cenâbî, **Dürr-i Meknûn**, TSMK, R., nr. 1136, vr. 2b.

¹²⁶ Mehmet Canatar, **a.g.t.**, s. 52.

etmekte ve gerek *Hediyyetü'l-ârifîn* gerekse *İzâhu'l-meknûn*'da eseri bu şekilde kaydetmektedir¹²⁷. Ayrıca eserin farklı nüshalarında *Tevârih-i Selâtîn*¹²⁸ ve *Tevârih-i Âl-i Osman*¹²⁹ şeklinde isimlendirildiği görülmektedir. Ancak biz bu isimlendirmelerin müstensihlerin inisiyatifinde yapıldığını düşünmekteyiz.

2.2.TE'LÎFİ

Eser, Cenâbî Mustafa Efendi'nin kendi ifadelerinden anlaşıldığı üzere Sultan III. Murad'ın isteği üzerine kaleme alınmıştır. Bu durum eserin mukaddimesinde sultanın “*ibâreleri gösterişli ve kapalı olmaktan uzak, karışık ıstılahlardan arınmış, derli toplu, muhtasar bir şekilde maksadı anlatacak, kolay anlaşılır, ibret verici haberlerin yer aldığı, geçmişteki sultanların tarihinden ve akıl sahiplerinin nasihatlerinden seçme suretiyle bir eser tedvin*¹³⁰” etmesini istediği şeklinde ifade edilmiştir. III. Murad'dan bu emri alan Cenâbî Mustafa Efendi'nin de hatırına yine kendi kaleme aldığı *Nihâyetü'l-merâm* isimli Arapça muhtasar tarihi Türkçeye tercüme etme düşüncesi gelmiş ve bu eseri tercüme ederek sultana sunmuştur.

Ayrıca bu eseri devlet ricalinin ve halkın faydalanması gayesi ile yazdığını yine kendisi: “*ba'dehu hâtır-ı fâtıra hutûr ve ubûr eyledim ki ol kitâb-ı miskîn-nikâbı lisân-ı Türkiye terceme idem, tâ kim erbâb-ı devletimiz ve ashâb-ı sa'âdetimiz anda behre-dâr ve hûşyâr olalar...*¹³¹” şeklindeki sözleri ile ifade etmektedir.

Cenâbî eserinin mukaddimesinde padişahın bu emri vermekle onun tarih ilmine olan hassasiyetine vurgu yapmakla birlikte kendisinin tarihe olan meylini de “*İnsan geçmişin haberlerini bilirse zamanın başında yaşamış olduğunu görür ve haşre kadar ömrünün sonunu yaşamış olduğunu sanır. Muhakkak ki en kalıcı*

¹²⁷ Bağdadlı, *Hediyye*, II,436; Bağdadlı, *İzâhu'l-meknûn*, II, 692.

¹²⁸ Cenâbî, *Dürr-i Mekkûn*, H., vr. 1b.

¹²⁹ Cenâbî, *Dürr-i Mekkûn*, K., vr. 1a.

¹³⁰ “Hazret-i pâdişâh-ı âlem-penâh lafz-ı güherbârlarıyla fermân buyurdılar ki, tekellûf-i îbârât-ı râyika-ı muğallakadan müberrâ ve nusallif-i isti'ârât ve ıstılahât-ı mu'akkideden münezzeh ve mu'arrâ bir nesne-i mücizü'l-keâm ve mu'cizu'l-merâm karîbu'l-fehm ve garîbu'l-ahbâr tevârih-i selâtîn-i mâziye ve nasâyihi-i 'ukalâ-i sâlifedan müntehab idüp tedvînen huzûr-ı fâ'iz olunur ... getürmek gereksin ki...” Bkz. Cenâbî, *Dürr-i Mekkûn*, H., vr. 3a; Canatar, *a.g.t.*, s. 40.

¹³¹ Cenâbî, *Dürr-i Mekkûn*, R., vr. 2a-2b.

güzellik, hatırlanmaktadır. Öyleyse ölen ve bitenin haberlerinin âlimi ol ve kazançlı çık ve uzun ömrü ganimet bil,¹³²” mealindeki aslı Arapça ifadesiyle belirtmektedir.

2.3.MUHTEVASI

Umûmî bir tarih eseri olan *el-Hâfilu'l-vasî't*'in muhtasarı olan *Dürr-i Mekkûn* ilk insanın yaratılışından başlayıp kısâs-ı enbiya ile devam etmektedir. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hayatı çok kısa anlatılıp Hülefâ-i Râşidîn, Emevîler, Abbasîler vs. şeklinde muhtelif İslâm Devletleri Tarihi'ni ihtivâ etmektedir. Çalışmamızın “Eserin metin tesisi ve tenkidli neşri” kısmında konu fihristini tamamen sunduğumuz için burada detaya girmiyoruz. Ancak *el-Hâfilu'l-vasî't*'te yaratılıştan sonra yer alan Farslar, Yunanlar, Rumlar, İsrailoğulları, Firavunlar, Âd ve Yemen kavimleri, Benî Lahm, Benî Gassan, Cürhümlüler, Kindeliler, İslâm'dan önceki Arap Tarihi bölümlerinin bu eserde bulunmadığını belirtmekte fayda var. Üzerinde çalıştığımız bu eserin en önemli eksiği ise *el-Hâfilu'l-vasî't*'te her devrin sonunda verilen o devrin âlimleri, tarikat şeyhleri, tabipleri v.b. mühim kişilerinin biyografileri, eserleri, hizmetleri gibi bilgilerin verilmemiş olmasıdır.

Yaptığımız çalışma sırasında bu eser ile ilgili fark ettiğimiz en dikkat çekici husus Cenâbî Mustafa Efendi'nin günümüz tarihçilik anlayışına yakın bir anlayışla eserini kaleme almış olmasıdır. Süslü ifadelerden uzak, sade ve anlaşılır bir üslupla az ve öz sözle bir anlatım yolunu tercih eden Cenâbî, verdiği bilgilerin kaynağını metin içerisinde göstererek de çağdaşlarından farklı bir yöntem izlemiştir. Bu durum onun eserinin kıymetini son derece artırmaktadır.

2.4.TERTİBİ

Eser, müellifin mukaddimedeki ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla bir mukaddime ve altmışaltı bâb olacak şekilde tertip edilmiştir¹³³. Elimizde bulunan tüm *Dürr-i Mekkûn* nüshalarının da bu tertibe uygun şekilde istinsah edildiği görülmektedir.

¹³² Cenâbî, **Dürr-i Mekkûn**, R. vr. 2a.

¹³³ Cenâbî, **Dürr-i Mekkûn**, R., vr. 3a.

Eserin neye göre tertip edildiği incelendiğinde, oldukça sistemli bir şekilde düzenlenerek bölümlere ayrıldığı görülmektedir. Baştan sona kronolojik sıralamaya sadık kalan müellif, gerek bâbları ya da diğer bir ifadeyle devletleri gerekse başlıklar altındaki hadiseleri tarihsel sürece uygun şekilde tertiplemiştir. Ayrıca İslâm devletleri olabildiğince bölgelere ayrılarak aktarılmıştır ki, bu açıdan bakıldığında da Cenâbî'nin günümüz tarih yazıcılığı sistemine uygun bir yöntem izlediği görülmektedir.

Devletler bölgelere ayrılarak tasnif edildiği gibi her devletin yönetici ve hükümdarları da art arda sıralanarak her birinin döneminde meydana gelen olaylar ay ve yıl dikkat alınarak kronolojiye uygun bir şekilde aktarılmıştır. Burada dikkatimizi çeken bir diğer husus sadece siyasî olaylara yer verilmeyip anlatılan dönemde yaşanan kıtlık, deprem, sel v.b olayların da aktarılarak bu afetlerin yol açtığı sosyal durumlara da müellifin değinmiş olmasıdır. Örneğin Abbasî halifelerinden El-Mutî' Billâh zamanında vuku bulan zelzele, yangın ve kıtlık felaketlerinden sonra halkın insan eti yemek zorunda kaldığından söz edilmektedir¹³⁴. Bu şekilde Cenâbî'nin siyasî ve sosyal olayların kronolojik düzeni bozmadan iç içe verildiği bir yöntem izlediğini de söyleyebiliriz.

2.5.NÜSHALARI

Dürr-i Mekkûn'un yukarıda da zikrettiğimiz gibi beş nüshası İstanbul kütüphanelerinde beş nüshası ise yurtdışındaki çeşitli kütüphanelerde olmak üzere toplam on nüshası bulunmaktadır. İstanbul ve Kıbrıs'ta bulunan nüshaları temin edip inceleyebilmemize rağmen Avusturya, Fransa ve Mısır'da bulunan diğer 4 nüshayı yüksek lisans çalışmamızın zaman v.b. sınırlarını aşması sebebiyle inceleme imkânımız olmadı. Bu nedenle kataloglardan söz konusu nüshalarla ilgili kısımları inceleyerek haklarında bilgi edinebildik.

Bu nüshalardan TSMK Revan nüshası, yaratılış ve kısas-ı enbiya bölümünü ihtiva etmesi hasebiyle tek nüsha hükmündedir. Ayrıca bu nüsha padişaha sunulmuş olması nedeniyle de en kıymetli nüsha görünümündedir. Nuruosmaniye 3097 ve 3107'de kayıtlı nüshaları biri diğerinden istinsah edilmiş, yaratılış ve kısas-ı enbiya bölümleri hariç tam nüshalardır. TSMK Hazine ve Bayezid Kütüphanesi

¹³⁴ Cenâbî, *Dürr-i Mekkûn*, R., vr 51a.

Veliyüddin Efendi nüshaları da Nuruosmaniye nüshaları ile aynı bölümleri ihtiva eden tam nüshalardır. Kıbrıs nüshası sadece 4 bâb ihtiva eden oldukça eksik bir nüshadır. Avusturya’da bulunan iki nüsha da diğer yazmalarla aynı bölümleri içermektedir. Ancak nr. A.F. 291 (125)’de kayıtlı olan nüshada diğer yazmalardan farklı olarak Cenâbî’nin *Risâle fî binâ-i Ayasofya ve Kal’a-i Kostantiniyye* isimli risalesi bulunmaktadır. Fransa’da *Tevârih-i Selâtin* ismi ile kaydedilmiş olan nüshanın da diğer *Dürr-i Mekkûn* yazmaları ile benzer özellikler taşıdığı görülmektedir. Mısır’da *Gülşen-i Tevârih* adı ile kayıtlı bir nüsha mevcut olmakla birlikte¹³⁵ Hidiviye Kataloglarında maalesef bu eser ile ilgili bilgi bulamadık.

2.5.1. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan, nr. 1136

Öncelikle nüshanın fiziksel özelliklerine bakacak olursak 255x160 mm ebadında, aharlı kalınca kâğıda istinsah edilmiş olan bu nüsha 250 varak olup her sayfada 25 satır yer alacak şekilde tertip edilmiştir. Yazı türü nesihdir. Miklepli, kahverengi derili ve ebrulu ciltlidir. Oldukça düzenli, tertipli, sayfa kenarları gayet temiz olan bu nüshada bölüm başları ve özel isimler kırmızı mürekkeple yazılmış âyet, hadis gibi Arapça ibareler yine kırmızı mürekkeple üstü çizilmek suretiyle gösterilmiştir. Müstensih ve istinsah tarihi kaydı bulunmamakla birlikte müellif tarafından yazdırılmış bir nüsha olduğu kuvvetle muhtemeldir¹³⁶. Bu yazma “Elhamdülillâhi’l-lezi hedânâ li-hâzâ ve mâ künnâ li-nehtediye levlâ en hedânâllah. Vakf-ı Mahmûd Hân bin Mustafa Şâh el-muzaffer dâ’imâ” yazılı Sultan I. Mahmud mührü taşımaktadır.

Nüshanın baş tarafında yer alan “*işterâ min metrukâti Feyzullâh Çelebi el-merhûm*¹³⁷” ifadesinden merhum Feyzullâh Çelebi’nin metrukâtından satın alındığı anlaşılmaktadır. Burada ismi geçen Feyzullâh Çelebi’nin Cenâbî’den sonra 994 tarihinde Süleymaniye’ye daha sonra 998 tarihinde yine Cenâbî’nin kadılık yaptığı Halep’e tayin olunan Kafzâde Feyzullâh Efendi olabileceği düşünülmektedir¹³⁸. Feyzullâh Efendi’nin 1020/1611 tarihinde vefat ettiği göz önünde bulundurulduğunda bu nüshanın da saraya 1020 tarihinden sonra ulaştığını söylemek mümkündür.

¹³⁵ <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/gulsen-i-tevarih/103587>.

¹³⁶ Canatar, **a.g.t.**, s. 44.

¹³⁷ Cenâbî, **Dürr-i Mekkûn**, R., vr. 1a.

¹³⁸ Canatar, **a.g.t.**, s. 44.

Nüşhanın yine baş kısmında bulunan “*Nihâyetü’l-Merâm ve Bahru Cevârihi’l-Kelâm tercemesi ki Dürr-i Meknûn ve Sırr-ı Masûn tesmiye olunmuş. Cenâbî’nindir gaflet olunmaya*¹³⁹” şeklindeki tenbih ibaresi eserin ismi ve müellifi hakkında bize bilgi vermektedir. Yine mukaddime kısmında müellifin bizzat zikrettiği “*Ve bu kitâb-ı ferhat-meâba “Dürr-i Meknûn ve Sırr-ı Masûn” deyü tesmiye etdim*¹⁴⁰” ifadesi eserin ismi ile ilgili tereddüde yer bırakmayacak şekilde bizi aydınlatmaktadır.

Sultan III. Murad’a takdim edilmek üzere kaleme alınan bu nüsha, diğer *Dürr-i Meknûn* nüshalarından büyük ölçüde farklılıklar ihtiva etmektedir. “*Ve anı şâhımız ve hazret-i pâdişâhımızın cenâb-ı mu’âlla- menâbına ithâf ve ihdâ ve âstâne-i sa’âdetine takdîm ve inhâ etmeği ehakk ve elyak gördüm...*¹⁴¹” ifadesi bu nüshanın III. Murad’a sunulmak niyetiyle kaleme alındığını teyit etmektedir. Diğer nüshaların Osmanlı tarihi bölümü Sultan II. Selim’in vefatı ile biterken Revan nüshasının III. Murad dönemine de kısmen yer vererek 982/1574 yılına kadarki Osmanlı tarihini ihtiva etmesi bu nüshanın padişaha takdim edilmek için kaleme alındığı yönündeki görüşümüzü kuvvetlendirmektedir. Yine padişaha sunulma durumundan dolayı eserin mukaddimesinin ilk üç sayfası diğer nüshalardan farklıdır¹⁴². Bu nüsha Sultan III. Murad’a takdim edilmiştir¹⁴³.

Mukaddimede eserin te’lifî ile ilgili önemli bilgiler veren Cenâbî Mustafa Efendi, “*lisân-ı ‘Arabda “Nihâyetü’l-merâm ve bahru cevâhiri’l-keîâm” nâm bir hadîka te’lîf ve tarsîf eyledim ki hergiz nazîrin dâde-i rûzgâr görmemiş ve misâlin nakkâş-ı felek sahîfe-i ‘âlemde getürmemiş. Gülistânına nâzır olanlara tervîh-i cân ve tefrîh-i cânân hâsıl olup fevâyih-i miskiyyesiyle meşâmm-ı kavî pür zevk ve revâyih-i ‘utriyyesiyle ef’ide-i sudûr pür şevk olur. Ba’dehu hâtır-ı fâtıra hutûr ve ubûr eyledim ki ol kitâb-ı müşkîn-nikâbı lisân-ı Türkîye terceme idem, tâ kim erbâb-ı devletimiz ve ashâb-ı sa’âdetimiz andâ behre-dâr ve hûşyâr olalar...*¹⁴⁴” şeklindeki beyanıyla bu eserin yine kendisine ait olan *Nihâyetü’l-merâm* isimli Arapça eserinin Türkçeye tercümesi olduğunu ve devlet ricâlinin ve halkın istifadesi için kaleme aldığını ifade etmektedir.

¹³⁹ Cenâbî, **Dürr-i Meknûn**, R., vr. 1a.

¹⁴⁰ Cenâbî, **Dürr-i Meknûn**, R., vr. 3a.

¹⁴¹ Cenâbî, **Dürr-i Meknûn**, R., vr. 2b

¹⁴² Cenâbî, **Dürr-i Meknûn**, R., vr. 1b-2b.

¹⁴³ Fehmi Edhem Karatay, **Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu**, Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları, İstanbul, 1961, I, 172.

¹⁴⁴ Cenâbî, **Dürr-i Meknûn**, R., vr. 2a-2b.

Eserin mukaddimesinde yer alan “*İnsan geçmişin haberlerini bilirse zamanın başında yaşamış olduğunu görür ve haşre kadar ömrünün sonunu yaşamış olduğunu sanır. Muhakkak ki en kalıcı güzellik, hatırlanmaktır. Öyleyse ölen ve bitenin haberlerinin âlimi ol ve kazançlı çık ve uzun ömrü ganimet bil.*”¹⁴⁵ mealindeki aslı Arapça ifade ile tarih ilminin önemine vurgu yapan Cenâbî Mustafa Efendi aynı zamanda eserinin kıymetini de ortaya koymaktadır.

Cenâbî eserinde “*Ve bu kitâb-ı ferhat-meâbe “Dürr-i Mekkûn ve Sırr-ı Masûn” deyü tesmiye etdim ve dahi anı “Altmış Altı Bâb” üzerine tertîb etdim*”¹⁴⁶ demektedir. Eserin içindekiler kısmında altmış üç bâb yer almaktadır. Ancak 9. bâbda Benî Hammûd ile beraber yer alan Tabataba Şürefası’nın ve 22. bâbda Benî Eyyûb ile birlikte yer alan Mülûk-ı Çerakise’nin diğer nüshalarda ayrı bâblar olarak tertib edildiği göz önünde bulundurulduğunda karışıklığın iki devletin tek bâbta verilmesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bu nüshanın fihristinde bölümlerin yanında sayfa numaraları verilse de bu numaralar ilgili bölümlere denk düşmemektedir.

Revan nüshasının bir diğer hususiyeti ise diğer dokuz nüshada yer almayan ve yaklaşık yetmiş sayfayı bulan yaratılış ve kısas-ı enbiya kısmını ihtiva etmesidir¹⁴⁷. Bu hususiyeti ile Revan yazması tek nüsha hükmündedir. Bizim metin tesisinde bu nüshayı esas almamızın önemli sebeplerinden biri bu durumdur. Ayrıca padişaha sunulma niyetiyle kaleme alınmış olması da bu nüshayı esas almamızdaki bir diğer önemli gerekçemizdir.

2.5.2. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine, nr. 1607

295x170 mm ebadında, aharlı ince kâğıda nesih yazı ile kaleme alınmış bu nüsha 147 varak olup her sayfa 29 satır ihtiva etmektedir. Serlevhası müzehheb, cetveller yaldızlı, başlık ve özel isimler kırmızı mürekkeple yazılmış, âyet ve hadis gibi Arapça kısımlar üzeri kırmızı mürekkeple çizilmek suretiyle gösterilmiştir. Miklepli ve şemseli koyu kahverengi bir cilde sahiptir. Müstensihi bilinmemekle beraber istinsah tarihi 1148 (1735-36)’dir¹⁴⁸. Bu yazmada Sultan III. Mustafa’nın tuğrası ile beraber vakıf mührü bulunmaktadır.

¹⁴⁵ Cenâbî, **Dürr-i Mekkûn**, R. vr. 2a.

¹⁴⁶ Cenâbî, **Dürr-i Mekkûn**, R., vr. 3a.

¹⁴⁷ Bkz. Cenâbî, **Dürr-i Mekkûn**, R., vr. 3b-36a.

¹⁴⁸ Cenâbî, **Dürr-i Mekkûn**, TSMK, Hazine, nr. 1607, vr. 147b; Karatay, **a.g.e.**, s. -172-173.

Nüşhanın ilk sayfasında yer alan “*min kütübi’l-fakîr el-Hac Mehmed Râkım... sene 1150¹⁴⁹*” şeklindeki temellük kaydından bu nüşhanın Mehmed Râkım’ın kitaplarından olduğunu anlaşılmalı birlikte, saraya geliş şekliyle ilgili bir bilgiye sahip değiliz. Burada *Dürr-i Mekkûn*’un farklı bir adla tesmiye olduğunu ilk sayfada yer alan “*Tevârih-i Selâtn-i Mâziyye li-Cenâbî*” ve mukaddime sayfasında “*Tevârih-i Selâtn te’lîf efdâlî’l-‘ulemâ Mevlâna Cenâbî rahmetullâh¹⁵⁰*” şeklindeki başlıklandırma ile görmekteyiz. Ayrıca buradan hareketle Cenâbî Mustafa Efendi’nin ulemadan olması hasebiyle “*Mevlânâ*” lakabıyla da mülakkab olduğu görülmektedir.

Önceki nüshada olduğu gibi bu nüşhanın da fihristi mevcuttur. Hazine nüshasının diğer nüshalardan farklı olan yanı ise mukaddimesidir. Revan nüshası gibi bu nüşhanın da mukaddimesi diğer nüshalardan farklıdır. Burada bizzat Sultan III. Murad’ın Cenâbî’den bu nitelikte bir eseri kaleme almasını istediği “*ibâreleri gösterişli, kapalı olmaktan uzak, karışık ıstılahlardan arınmış, derli toplu, muhtasar bir şekilde maksadı anlatacak, kolay anlaşılır, ibret verici haberlerin yer aldığı, geçmişteki sultanların tarihinden ve akıl sahiplerinin nasihatlerinden seçme yapmak suretiyle bir eser tedvini¹⁵¹*” şeklinde ifade edilmiştir.

Hazine nüshası diğer nüshalar gibi Hz. Peygamber’in hayatından başlamaktadır ve 992/1584 tarihine kadar bütün İslâm âleminin tarihini ihtiva etmektedir¹⁵².

Bu nüsha metin tesisinde kullandığımız nüshalardan olmamakla birlikte ihtiyaç duydukça başvurduğumuz nüshalardan biri olmuştur.

2.5.3. Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, nr. 3097

Nuruosmaniye koleksiyonunda yer alan bu nüşhanın öncelikle fiziksel özelliklerine bakacak olursak, 199x133 mm ebadında, 158 varak, her varakta 27 satır yer alacak şekilde tertip edildiğini görmekteyiz. Yazı türü ince nesih kırmısı olan bu nüşhanın kâğıdı esmer olarak kaydedilmiştir. Ferağ kaydından

¹⁴⁹ Cenâbî, *Dürr-i Mekkûn*, H., vr. 1a.

¹⁵⁰ Cenâbî, *Dürr-i Mekkûn*, H. vr. 1b.

¹⁵¹ “Hazret-i pâdişâh-ı ‘âlem-penâh lafz-ı kehribârlarıyla fermân buyurdılar ki, tekellif-i îbârât-ı râyika-ı muğallakadan müberrâ ve nusallif-i isti‘ârât ve ıstılâhât-ı mu‘akkideden münezzeh ve mu‘arrâ bir nesne-i mücizü’l-keâm ve mu‘cizu’l-merâm karîbu’l-fehm ve ğarîbu’l-ahbâr tevârih-i selâtn-i mâziyye ve nasâyihi-i ‘ukalâ-i sâlifedan müntehab idüp tedvînen huzûr-ı fâ’iz olunur ... getürmek gereksin ki...” Bkz. Cenâbî, *Dürr-i Mekkûn*, H., vr. 3a; Canatar, *a.g.t.*, s. 40.

¹⁵² Karatay, *a.g.e.*, s. 173.

müstensihinin Mehmed b. Yakub el-müderri, istinsah tarihinin Receb 1207 ve istinsah yerinin Kostantiniyye olduğunu görmekteyiz¹⁵³. Serlevhası hafif müzehheb, cetvelleri ilk on bir varakta yaldızlı devamında kırmızı olan bu nüshada da diğer nüshalarda olduğu gibi söz başları ve özel isimler kırmızı mürekkeple, âyet hadis gibi Arapça ifadeler ise yine üzeri kırmızı mürekkeple çizilmek suretiyle gösterilmiştir. Nüshanın dış fiziksel özellikleri katalog kayıtlarında miklepli ve cildi yeşil kumaş kaplı olarak geçmektedir¹⁵⁴. Ancak biz yazmalar üzerinde yaptığımız inceleme neticesinde bu bilgilerin yanlış olduğunu gördük. Kahverengi meşin cilt üzerine yaldızlı şemsesi ve çerçevesi olan bu yazmanın iç kapağı ebruludur. Cildi hafif hasar görmüş lakin şirazesini sağlamdır. Ayrıca etrafı kırmızı meşin üstü ebrulu bir mahfazaya sahiptir. Miklebi bulunmamaktadır. 2a-3b arasındaki sayfaları oldukça yıpranmış ve yer yer yırtılmış vaziyette olmakla birlikte yakın zamanda restorasyondan geçmiştir. Nüshanın başında III. Osman tuğralı vakıf mührü bulunmaktadır.

Bu yazma yukarıda bahsettiğimiz nüshaların mukaddimelerinden oldukça kısa bir mukaddimeye sahiptir. Farklı olan hususu diğer nüshalarda geçmeyen *“kitâbı- meşkûr varak-ı menşur-ı mezkûr ol zamânda temâm-ı i'tibâr bulduğu hazret-i pâdişâh gerdûn-ıktidârın kûşe-i intizâr kabulleriyle...”*¹⁵⁵ ifadesiyle eserin Sultan Murâd döneminde yazıldığı ve tamamlandığı bilgisini ihtiva etmesidir. Bir diğer farklı yönü ise müstensih hatası neticesinde eserin altmışaltı bâb yerine altmış bâb olarak zikredilmesidir. Eserin fihristinde verilen bâb numaraları da içeriği ile uyumsuzluk arz etmektedir. Bunun yanı sıra 980 tarihinden itibaren geçen hadiseler sehven ikişer defa yazılmış, bazı yerlerde ise atlamalar yapılmıştır. Ayrıca bazı özel isimlerde de (Hammudîler'in Cammûdi şeklinde yazılması gibi) yanlış yazımlar söz konusudur. Bu sebeple hatalı bir nüsha olarak gözükmektedir.

2.5.4. Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, nr. 3107

330x207 mm. ebadında, 298 varak, her sayfada 17 satır yer alacak şekilde düzenlenmiş olan bu nüsha oldukça okunaklı kalınca nesih yazı ile yazılmıştır.

¹⁵³ Cenâbî, **Dürr-i Mekkûn**, Süleymaniye Ktb, Nuruosmaniye, nr. 3097, vr. 158a.

¹⁵⁴ **İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloqları (TCYK)**, I. Türkçe Tarih Yazmaları, 1. Fasikül Umumi Tarihler, T.C. Maarif Vekilliği Kütüphaneler Kataloqları Yayınlarından Seri:1 No:1, Maarif Matbası, İstanbul 1943, s. 82; Canatar, **a.g.t.**, s. 45.

¹⁵⁵ Cenâbî, **Dürr-i Mekkûn**, N., nr.3097, vr. 1b.

Kâğıdı Venedik olup¹⁵⁶ üzüm ve taç filigranlıdır. Serlevhası tezyinatlı ve nefis müzehheb, mukaddime sayfasının kenarları tezhibli ve satır araları yaldızlıdır. Ayrıca diğer sayfaların da cetvelleri yaldızlı ve bâb başlıkları tezhiplidir. Bu nüshada da diğer nüshalarda olduğu gibi söz başları ve özel isimler kırmızı mürekkeple, ayet hadis gibi Arapça ifadeler de yine üzeri kırmızı mürekkeple çizilmek suretiyle gösterilmiştir. Nüshanın dış fiziksel özelliklerini bakacak olursak kahverengi meşin ciltli olup yaldızlı şemse ve köşe bentlidir. İç kapağı pembe kâğıt ile kaplı, mikleplidir. Cildi ve şirazesini sağlam olmakla birlikte yazma birleşme yerinden ciltten ayrılmıştır. Sayfa numaraları Arap rakamları ile verilmişken sonradan yeniden numaralandırılmış fakat bu numaralandırma yanlış yapılmıştır. Bu sebeple 2a olması gereken mukaddimenin ikinci sayfası 1a olarak görülmektedir. İstinsah ve müstensih kaydı bulunmamakta ve III. Osman tuğralı vakıf mührü taşımaktadır.

Nuruosmaniye nr. 3097’de kayıtlı nüshanın taşıdığı bazı hataları sürdürmesi bazı hataların da düzeltilmek suretiyle ikmal edilmesinden anlaşıldığı kadarıyla bu nüsha yukarıda zikredilen nüshadan istinsah edilmiş olmalıdır. Lakin önceki nüshada bulunan tekrar ve kelime hatalarının olmaması sebebiyle nispeten daha mutena bir yazma olduğu görülmektedir. Ayrıca Revan nüshasının fihristinde görülen ayrı bâblarda yer alması gereken birkaç devletin tek bâbta verilmesinden kaynaklanan karışıklığın bu nüshada düzeltilmiş olduğu gözlemlenmektedir¹⁵⁷. Gerek düzenli ve okunaklı bir nüsha olması, gerekse yukarıda değindiğimiz sebeplerden dolayı bu nüsha metin tesisinde kullanmayı uygun gördüğümüz ikinci nüsha olmuştur.

2.5.5. Beyazıt Yazma Eserler Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, nr. 3448

Kütüphane kataloğunda fiziksel özellikleri yer almayan bu nüsha 167 varak olup her sahifedeki satır sayısı 15 ila 18 arasında değişmektedir. Talik yazı ile yazılmıştır. Mukaddimenin başında “*Dibace-i Tevârih-i Cenâbî ve güfte-i Mehmed Efendi el-Gubârî*” yazmaktadır¹⁵⁸. Bursalı Mehmet Tahir, Gubârî Abdurrahman’ın eserleri arasında bu eseri “*Terceme-i Târîh-i Cennâbî*” şeklinde zikredip

¹⁵⁶ TCYK, s. 82.

¹⁵⁷ Cenâbî, *Dürr-i Mekkûn*, N., nr.3107, vr. 2b-3a.

¹⁵⁸ Cenâbî, *Dürr-i Mekkûn*, Beyazıt Yazma Eserler Ktp., Veliyüddin Efendi, nr. 3448, vr. 1b.

“Veliyüddin Efendi’de bir nüshası vardır¹⁵⁹,” dese de 1566 tarihinde vefat eden Gubârî Abdurrahman’ın¹⁶⁰ 1588’de III. Murad’a sunulan bu eser ile bir ilişkisi olması mümkün değildir. Zaten burada Gubârî Abdurrahman değil “Mehmed Efendi el-Gubârî” şeklinde bir kayıt söz konusudur. Nüshanın iç kapağında ise “*Târîh-i Cenâbî*” kaydı mevcuttur.

Bu yazma Ahmed Cevdet Paşa’nın mührünü taşımaktadır. Bilindiği gibi Cevdet Paşa’nın kitaplarının bir kısmı günümüzde Beyazıt Yazma Eserler Kütüphanesi Veliyüddin Efendi koleksiyonu içinde bulunmaktadır¹⁶¹. Dolayısıyla bu nüshanın Ahmed Cevdet’in şahsi kitapları arasından kütüphaneye intikal ettiğini söyleyebiliriz. Zira Beyazıt Kütüphanesi’nin eski kayıtlarında da nüshanın geldiği yer olarak “Veli- A. Cevdet” bilgisi verilmiştir.

Kütüphane kataloğunda “*Muhtasar Aylemü’z-Zahir fi Ahvali’l-Evail vel’l-Evahir*” ismiyle tasnif edilmiştir. Bu nüsha yaptığımız yüksek lisans çalışması sırasında tarafımızdan tespit edilmiş olup, *İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloğları* ve Cenâbî Mustafa Efendi’nin hayatı ve eserleri üzerine yapılan çalışmalarda zikredilmemiştir.

2.5.6. KKTC Kütüphanesi, II. Mahmud Ktp, nr. 445

150x215 mm. ebadında ve 74 varak olup, satır sayısı 21 olarak belirtilmekle birlikte bu sayı yer yer değişiklik göstermektedir. Yazı türü taliktir. Bu nüshada da diğer nüshalarda olduğu gibi söz başları ve özel isimler kırmızı mürekkeple, âyet hadis gibi Arapça ifadeler de yine üzeri kırmızı mürekkeple çizilmek suretiyle gösterilmiştir. Nüshanın dış fiziksel özellikleri ile ilgili bilgi maalesef kayıtlarda mevcut değildir.

Kıbrıs İslâm Yazmaları Kataloğu’nda bu nüshanın Hicrî X. yüzyılda istinsah edildiği¹⁶² bilgisi bulunmakla birlikte, biz nüsha üzerinde yaptığımız incelemede böyle bir kayda rastlayamadık. Bununla birlikte nüshanın ilk sayfasında

¹⁵⁹ Bursalı Mehmet Tahir, **a.g.e.**, III, 114.

¹⁶⁰ Ali Alparslan, “Gubârî Abdurrahman”, **DİA**, XIV, 167.

¹⁶¹ Günay Kut- Nimet Bayraktar, **Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1984, s. 220.

¹⁶² **Kıbrıs İslâm Yazmaları Kataloğu**, Haz. Ramazan Şeşen-Mustafa Haşım Altan, Cevat İzgi, İsar Yayınları, İstanbul 1415/1995, s. 54.

yer alan temellük kaydında “*Haleb fî sene selâse ve selasîn ve elf [1033]*”¹⁶³ bilgisi okunmaktadır. Ancak bu kayıt kitabın istinsah tarihi değil sahibine intikal ettiği tarihtir. Yine nüshanın ilk sayfasında el-Hac Osman Acemzâde’ye ait vakıf kaydı yer almaktadır.

Eserin ilk sayfasının iki yerinde “*Tevârih-i Âl-i Osman ilâ Cenâbî Efendi*” ve bir yerinde “*Tevârih-i Âl-i Osman ilâ Mustafa Efendi*” şeklinde tesmiye olunduğu görülmektedir¹⁶⁴. Aynı sayfanın muhtelif yerlerinde kuyruklu imzalar mevcuttur. Bu durum söz konusu nüshanın Cenâbî Mustafa Efendi’nin çeşitli defterdarlıklarda bulunduktan sonra Kıbrıs Beylerbeyi iken 1010/1601-1602 tarihinde eşkıya tarafından şehid edilen¹⁶⁵ kardeşi Seyyid Ahmed Paşa’nın terekesinden çıkmış olabileceğini düşündürmektedir. Ancak bu hususta yeterli bilgi olmadığını da belirtmekte fayda var.

Kıbrıs nüshası büyük ölçüde eksik bir nüshadır. Mukaddimesi muhtemelen müstensihin insiyatifi neticesinde yarım sayfa civarındadır. Diğer tüm nüshalarda bulunan *Fihrist* kısmı bu nüshada bulunmamaktadır. “*El-Bâbu’l-evvel fî zikri min ahvâl seyyidü’l-mürselîn [Hz. Peygamber Dönemi]*” kısmından başlayan bu nüsha, Abbasî halifelerinden Muktedî-Biemrillâh dönemi (467/1075) olayları anlatılırken sona ermekte daha doğrusu yarım kalmaktadır. Bu yazma bizim çalışmamızda metin tesisinde kullandığımız iki nüshadan biri olan Nuruosmaniye nr. 3107’de kayıtlı nüsha ile karşılaştırıldığında, çok küçük bazı farklar¹⁶⁶ dışında iki nüshanın büyük benzerlik gösterdiği gözlemlenmektedir. Bu nüshadan da Cenâbî Mustafa Efendi ile ilgili yapılan çalışmalarda söz edilmemiş olup tarafımızdan tespit edilmiştir.

2.5.7. Mısır Milli Kütüphanesi, Tarihi Türkî Talat, nr. 170

285x180 mm. ebadında ve 382 varak olan bu nüsha her sayfasında 21 satır yer alacak şekilde tertip edilmiştir¹⁶⁷. Yazı türü ve kâğıt türü belirtilmemiş olup fiziksel özellikleri ile ilgili başka bir kayıt bulunmamaktadır.

¹⁶³ Cenâbî Ebu Muhammed Mustafa b. Hasan b. Settâr b. Ahmed Hüseyinî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, KKC Kütüphanesi, II. Mahmud Ktp. Nr. 445, s. 1a.

¹⁶⁴ Cenâbî, *Dürr-i Mekkûn*, K., vr. 1a.

¹⁶⁵ Canatar, *a.g.t.*, s. 35.

¹⁶⁶ Örneğin Abbasî halifesi Muktedî-Biemrillah adı Kıbrıs Nüshası’nda doğru yazılmışken Nuruosmaniye nüshasından Muktedir-Biemrillah şeklinde yanlış kaydedilmiştir.

¹⁶⁷ <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/gulsen-i-tevarih/103587>.

Eser, “*Gülşen-i Tevârih*” ismi ile tasnif edilmiştir. Eserin konusu Türk Dili ve Edebiyatı olarak kaydedilmek ile birlikte *Gülşen-i Tevârih*’in *Dürr-i Mecnûn*’un diğer adı olduğu bilinmektedir. Bu sebeple konu tasnifinin kataloglama sırasında yanlış yapıldığını düşünmekteyiz. *Hidiviyye Katalogları*’nda gerek tarih gerekse edebiyat alanındaki yazmalar arasında bu nüsha ile ilgili bilgi yer almamaktadır.

2.5.8. Avusturya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, nr.

A.F. 12 (469)

330x203 mm. ebadında ve 225 varak olan bu nüshanın her sayfasında 17 satır yer almaktadır. Beyaz kâğıt üzerine nesih yazı ile kaleme alınmış ve oldukça okunaklıdır. Söz başları kırmızı mürekkeple yazılmıştır¹⁶⁸.

Bu nüshanın mukaddimesinde yer alan “*tarihin hükümdarların durumlarının beyanını... özetinden sonra isteyenler için bir basiret ve hidayettir*”¹⁶⁹ ifadesiyle Cenâbî eseri kaleme alma nedenini bir kez daha dile getirmiştir. Bu yazma da Hz. Muhammed’in hayatı ile başlamaktadır ve muhteva bakımından diğer nüshalar ile benzer görünmektedir.

Avusturya nüshasının bir diğer hususiyeti ise Dr. Sebastian Tegnagel tarafından bağışlanmış olan yazmalardan biri olmasıdır. Bilindiği gibi Tegnagel sahip olduğu yazmaların yüz yetmiş dokuz adedini Saray Kütüphanesine bağışlayarak Şark yazmaları koleksiyonunun temelini oluşturmuş ve ölümünden sonra vasiyeti gereği elinde bulunan dört binden fazla elyazması eser Kraliyet Kütüphanesine intikal etmiştir. Ünlü Viyanalı şarkiyatçı bu eserlere sahip olmakla kalmamış, onları okuyarak kendi el yazısıyla notlar düşmüştür¹⁷⁰. Bu yazmanın da muhtelif yerlerine Tegnagel tarafından Latince notlar düşülmüş ve 1-146 varak arasında yer alan bölümleri fihristlenmiştir. Bu notlar kısa olmasına rağmen zengin içeriklidir¹⁷¹.

¹⁶⁸ Flügel, a.g.e., II, s.87.

¹⁶⁹ Flügel, a.g.e., II, 86.

¹⁷⁰ Ahmet Suphi Furat, “Avrupa Ülkelerindeki Arapça, Farsça Ve Türkçe Yazma Eserlerin Katalokları”, *Şarkiyat Mecmuası*, İstanbul, 2006, S.9, s.13.

¹⁷¹ Flügel, a.g.e., s. 86.

2.5.9. Avusturya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, nr.

A.F. 291 (125)

178x127 mm. ebadında ve 214 varak olup her sayfada 21 satır yer alacak şekilde tertip edilmiştir. Açık sarı kâğıda yazılmış olan bu nüshanın yazı türü nesihdir ve sıkışık olmakla birlikte epey hoş ve net bir yazısı vardır. Sayılar ve çerçevelerinde kırmızı mürekkep kullanılmıştır. 215-216 varakları boştur. İyi muhafaza edilmiş bir nüshadır¹⁷².

Bu nüshanın en önemli hususiyeti Cenâbî'nin eserleri arasında zikredilen ancak nerede olduğu bilinmeyen *Risâle fî binâ-i Ayasofya ve Kal'a-i Kostantiniyye* isimli risalesini ihtiva etmesidir. Cenâbî ile ilgili bugüne kadar yapılmış çalışmalarda ismi zikredilmekle birlikte varlığı muamma olan bu eser yapmış olduğumuz yüksek lisans çalışması esnasında tarafımızdan tespit edilmiştir.

2.5.10. Fransa Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, nr.

Schefer

155 varak olan bu nüsha, her sayfada 185 mm üzerine 32 satır yer alacak şekilde tertip edilmiştir. Yazı türü nestaliktir. Serlevhası yaldızlı altın varak olup damgalı ve mühürlüdür. Dış fiziksel özelliklerine bakacak olursak kahverengi deriden, yaldızlı Türk cildi ile kaplıdır. Müstensih kaydı bulunmayan bu nüshanın istinsah tarihi 8 muharrem 1148/31 mayıs 1735'dir.

İslamiyet'in doğuşundan 16. yüzyıla kadarki Müslümanların genel tarihini ihtiva etmektedir. Eserin Sultan III. Murad'a ithaf edildiği bu nüshada da kaydedilmiştir. "*Tevârih-i Selatin*" ismiyle tasnif edilmiş olan bu nüshanın 3. varağında eserin müellifinin Cenâbî olduğu bilgisi yer almaktadır. Mehmed b. Mehmed'in *Nuhbetü't-Tevârih* isimli eseri ile bir cilt içinde bulunmaktadır¹⁷³. Bu sebeple olsa gerek Babinger *Cenâbî Tarihi*'nin nüshaları arasında değil *Nuhbetü't-Tevârih* nüshaları arasında bu yazmadan söz etmektedir¹⁷⁴. Ancak bu nüsha *Catalogue Manuscripts Turcs*'da Cenâbî'nin eseri olarak açıkça kaydedilmiştir. Bu yazmanın da Cenâbî Mustafa Efendi'nin hayatı ve eserleri üzerine yapılan çalışmalarda zikredilmediği görülmektedir.

¹⁷² Flügel, a.g.e., s. 87.

¹⁷³ E. Blochet, *Catalogue Manuscripts Turcs*, Paris: Bibliothèque Nationale, 1933, II, 134.

¹⁷⁴ Babinger, a.g.e., s. 201.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. DÜRR-İ MEKNÛN VE SIRR-I MASÛN'UN KAYNAKLARI

Cenâbî Mustafa Efendi'yi çağdaşı olan tarihçilerden ayıran en önemli hususiyetinin kullandığı kaynakları göstererek eserlerini kaleme alması olduğundan söz etmiştik. Kendisi son derece titizlikle kullandığı bu kaynakları metin içinde göstermesi ile dikkat çekmektedir. Bu noktada *Dürr-i Meknûn*'un üzerinde çalıştığımız “Kısâs-ı Enbiyâ ve İlk Dönem İslâm Tarihi” kısmında zikredilen kaynaklarla ilgili kısaca malumat vermek yerinde olacaktır.

3.1. KISÂS-I ENBİYÂ ve İLK DÖNEM İSLÂM TARİHİ KISMININ KAYNAKLARI

3.1.1. Ebu'l-Berekât en-Nesefî: Medârikü't-Tenzîl

Buhara yakınlarındaki Neseî şehrinde tahmini 620/1223 yılı civarında dünyaya gelen Neseî, Hanefî fikhının önde gelen âlimlerinden biridir. Moğol istilası nedeniyle Kirman'a yerleşen Neseî, buradaki Kutubiyye-Sultâniyye Medresesi'nde uzun yıllar ders vermiş 710/1310 yılında Bağdat'a geçmiştir. Aynı yıl memleketine dönmek için yola çıkan müellif Buhara'ya varmadan vefat etmiş ve Mâlûlemîr şehrinde defnedilmiştir¹⁷⁵.

Neseî fikh alanında kaleme aldığı eserleri dışında olgunluk döneminde yazdığı tefsir eseri *Medârik* ile de şöhret bulmuştur. Genellikle *Tefsîru'n-Neseî* veya *Medârik* ismiyle tanınan bu eserin tam adı *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*'dir. Neseî bu eseri ehl-i sünnet itikadını ayetlerle desteklemek gayesi ile kaleme almıştır. Dirayet tefsiri olan bu eserin en önemli kaynağı Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* isimli eseri olmakla birlikte *Medârik*'te hadislere, sahabe ve tâbiîn görüşlerine ve rivayet malzemesine de yer verilmiştir. Neseî, Hz. Peygambere ve sahâbeye ya da tâbiîne nispetle verdiği rivayetlerle esbâb-ı nüzüle dair bilgileri senetsiz olarak aktarmış, bazı ayet ve sûrelerin faziletlerine dair zayıf ve mevzu rivayetlere dahi yer vermiştir. Ayrıca geçmiş kavimler ve nebilerle ilgili ayetlerin tefsirinde zaman zaman İsrâiliyata dayanan bilgiler aktardığı görülmektedir.

¹⁷⁵ Murteza Bedir, “Neseî, Ebü'l-Berekât”, *DİA*, XXXII, 567-568.

Medârik'in Süleymaniye Kütüphanesi başta olmak üzere Türkiye'de ve yurtdışındaki kütüphanelerde pek çok yazma nüshası bulunmaktadır¹⁷⁶.

3.1.2. İbn Abbâs: Tefsîru İbn Abbâs

Peygamber Efendimiz'in amcasının oğlu olan Abdullah b. Abbâs, "İbn Abbâs" ismiyle meşhur olmuştur. Hicretten üç yıl evvel Mekke'de dünyaya gelmiş olan İbn Abbâs 68/687-88 tarihinde Tâif'te vefat etmiştir. Tefsir ve fıkıh ilimlerinde otorite olarak kabul edilen İbn Abbâs aynı zamanda en çok hadis rivayet eden sahâbîlerden biridir. Bilinen ilk müfessir olan İbn Abbâs'ın muhtelif hadis ve tefsir kitaplarında yer alan ve kendisinden nakledilerek aktarılan bilgiler daha sonra *Tefsîru İbn Abbâs* adı ile kitap haline getirilmiştir¹⁷⁷. Cenâbî Mustafa Efendi *Dürr-i Mekkûn*'un pek çok yerinde İbn Abbâs'ı kaynak olarak göstermektedir.

3.1.3. Zemahşerî: el-Keşşâf; Rebî'u'l-ebrâr

Tam adı Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî olan ve ilim dünyasında daha ziyade Zemahşerî ismi ile şöhret bulan müfessir, Harizm bölgesinde yer alan Zemahşer'de 467/1075 tarihinde dünya gelmiştir. Fars kökenli olduğuna dair genel kanaatin yanı sıra yaşadığı dönemde Hârizm bölgesinde Türk nüfusun yoğun olması sebebiyle Türk asıllı olduğunu düşünenler de vardır. Eserlerinin neredeyse tamamını Arapça olarak kaleme alan Zemahşerî bu şekilde Arapçaya hizmet etmeyi şeref olarak kabul etmektedir. Gençlik yıllarından itibaren Hârizm, Buhara, Bağdat gibi ilim merkezlerinde birçok âlimden ders alan Mu'tezile'nin önde gelen bu meşhur âlimi kendisi de talebe yetiştirme ve icazet verme hususunda oldukça titiz davranmış ve Hârizm, Bağdat, Mekke gibi şehirlerde pek çok öğrenci yetiştirmiştir¹⁷⁸.

Cenâbî Mustafa Efendi *Dürr-i Mekkûn*'unda Zemahşerî'nin iki eserini kaynak olarak zikretmektedir.

Bunlardan ilki dirayet tefsiri sahasının meşhur eseri *el-Keşşâf*'dır. Zemahşerî bu eseri Mekke'de bulunduğu sırada Emîr Ebu'l-Hasan İbn Vehhâs'ın isteği üzerine 526/1132 yılında yazmaya başlamış ve iki yılda tamamlamıştır. Dirayet metoduyla yazılan eserde rivayetlere de yer verilerek iki metodun

¹⁷⁶ Mustafa Öztürk, "Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl", *DİA*, XXVIII, 292-293.

¹⁷⁷ İsmail L. Çakan-Muhammed Eroğlu, "Abdullah b. Abbas", *DİA*, I, 76-79.

¹⁷⁸ Mustafa Öztürk-Mehmet Suat Mertoğlu, "Zemahşerî", *DİA*, XLIV, 237.

birleştirildiği görülmektedir. Ayetler tefsir edilirken çeşitli hadisler nakledilmiş, nüzul sebepleri aktarılırken hem hadis hem de sahâbelerin sözlerine başvurulmuştur. Ayrıca sûrelerin faziletleri hususunda zayıf ve uydurma rivayetlere de yer verilmiş ancak bu rivayetlerin zayıf olduğu belirtilmiştir. Zemahşerî bu eserinde irşad bakımından faydalı olacağı düşüncesiyle asılsız olup olmadığına bakmadan muhtelif kıssalara da yer vermektedir. Bu durum eseri tasavvufî düşüncenin tenkidi açısından da önemli bir kaynak haline getirmektedir.

Yazıldığı dönemden itibaren müfessirlerin dikkatini çeken *el-Keşşâf*’ın başta Fahreddin er-Râzî olmak üzere Beyzavî, Nisabûrî, Ebu’l-Berekât en-Nesefî, Ebussuûd Efendi, Elmalılı Muhammed Hamdi gibi pek çok Sünnî müfessir tarafından kullanıldığı görülmektedir¹⁷⁹.

Cenâbî’nin kullandığı ikinci eser ise *Rebî‘u’l-ibrâr*’dır. Tam adı *Rebî‘u’l-Ebrâr ve Nusûsü’l-Ahbâr* olan bu eser Zemahşerî’nin muhâdarat sahasındaki en önemli eserlerinden biridir. Halifelerin, büyük sahabilerin ve fakihlerin hikmetli sözleriyle ibret alınacak hikâyeler ve şairlerden iktibaslar içermektedir. Eser üzerine çeşitli şerh ve ihtisar çalışmaları yapılmıştır¹⁸⁰.

3.1.4. Bahr-ı Ulûm

Cenâbî Mustafa Efendi bu eseri iki yerde müellif adı belirtmeksizin “*Bahr-ı Ulûm*’da eydür...”¹⁸¹ bir yerde de “İmam Nesefî *Bahr-ı Ulûm*’da eydür...”¹⁸² şeklinde zikretmektedir. Ancak bilindiği kadarıyla Nesefî’nin böyle bir eseri bulunmamaktadır. Söz konusu eser kuvvetle muhtemel 860/1456 tarihinde yaklaşık 150 yaşında iken Karaman’da vefat eden Türk müfessir Alâeddin es-Semerkandî’nin *Bahrü’l-ulûm* isimli tefsiridir. Sade bir uslûpla kaleme alınarak rivayet ve dirayet metodunun birlikte kullanıldığı bu eser kaynaklarda ez-Zehebî, Ebu’l-Leys es-Semerkandî gibi farklı müelliflere nisbet edilse de yapılan araştırmalar *Bahrü’l-ulûm*’un Alâeddin es-Semerkandî tarafından kaleme alındığını göstermektedir. Kâinat ahvali ve peygamber kıssalarına dair detaylı malumat ve İsrâiliyat’tan haberlere de yer veren eser 4 cilt olup Tunus Zeytûne

¹⁷⁹ Ali Özek, “el-Keşşâf”, *DİA*, XXV, 329-330.

¹⁸⁰ Öztürk-Mertoğlu, *a.g.md.*, s. 238.

¹⁸¹ Cenâbî, *Dürr-i Mekkûn*, R, vr. 4a; vr. 5b.

¹⁸² Cenâbî, *Dürr-i Mekkûn*, R, vr. 4b.

Kütüphanesi'nde, Süleymaniye Kütüphanesi'nde, Samsun Gazi Kütüphanesi'nde yazma nüshaları bulunmaktadır¹⁸³.

3.1.5. Ferrâ el-Begavî: Me'âlimü't-Tenzîl

Çocukluk ve gençlik yıllarına dair bilgi bulunmayan Begavî, Horasan'da Merverrûz ve Herat arasında yer alan Bağşûr kasabasına nispetle Begavî ismiyle anılmaktadır. 1067 yılı civarında Merverrûz'a giderek fıkıh ve hadis alanlarında ilim tahsil etmiş daha sonra Horasan illerini dolaşarak tahsiline devam etmiştir. Muhtelif hocalardan ders aldıktan sonra Merverrûz'a geri dönerek talebe yetiştirmeye başlayan el-Begavî hadis, tefsir ve fıkıh sahasında birçok eser kaleme almıştır¹⁸⁴. 516/1122 yılında vefat eden Begavî'nin tefsir alanındaki en meşhur eseri *Me'âlimü't-Tenzîl* Cenâbî Mustafa'nın sıklıkla kullanılmış olduğu kaynaklar arasındadır.

Açık ve kolay anlaşılır bir üslupla kaleme alınan bu eserde tefsir, siyer, ahbâr ve kıraatle ilgili rivayetlerin kimlerden ve hangi isnatlarla alındığı zikredilmiştir. Hadis alanında otorite olarak kabul edilen Begavî, bu yönünü ayetlerin tefsirinde de göstererek hadislere sıkça başvurmakta ve daha önce yazılan tefsirlerdeki zayıf ya da uydurma rivayetleri tenkit etmektedir. Ayrıca İsrâiliyat'a da yer veren müellif bunları yer yer tenkit süzgecinden geçirerek kullanmış, bazılarını da reddetmiştir. Rivayet zenginliği ile dikkat çeken *Me'âlimü't-Tenzîl*'in başta İstanbul kütüphaneleri olmak üzere pek çok kütüphanede yazma nüshaları bulunmaktadır¹⁸⁵.

3.1.6. Takıyyüddin Fâsî: Şifâü'l-garâm

Mekke tarihi hakkındaki eserleriyle şöhret bulan Takıyyüddin Fâsî 775/1373 yılında Mekke'de doğmuştur. Mekke, Medine, Şam, Kahire gibi ilim merkezlerinde tahsilini tamamlayan Takıyyüddin Yemen, Gazze, Remle, Nablus ve İskenderiye'de bazı tanınmış hocalardan ders almıştır. 799/1369 yılında Kahire'de İbn Haldun ile yaptığı görüşme Takıyyüddin'in tarih araştırmalarına yönelmesinde etkili olmuştur. Memlûk Sultanı el-Melikü'n-Nâsır Ferec b. Berkuk tarafından Mekke'de Mâlikî kadılığına getirilen Fâsî Mescid-i Harâm'da dört mezhebe göre

¹⁸³ İshak Yazıcı, "Bahru'l-Ulûm", *DİA*, IV, 517-518.

¹⁸⁴ Mevlüt Güngör, "Begavî Ferrâ", *DİA*, V, 340-341.

¹⁸⁵ Saffet Bakırcı, "Me'âlimü't-tenzîl", *DİA*, XXVIII, 203-204.

fıkıh dersleri vermiştir. 832/1429 tarihinde vefat eden müellif, Makrîzî ve İbn Hacer el-Askalânî gibi çağdaşı ve arkadaşı olan pek çok meşhur âlimin de övgüsüne mazhar olmuştur.

Fâsî'nin Mekke tarihi ile ilgili eseri *Şifâ'ü'l-garâm bi-ahbâri'l-beldi'l-harâm* isimli eser, Ezrakî'nin *Ahbâru Mekke* ve Fâkihî'nin *Târîhu Mekke*'sinden sonra bu alanın en önemli eseri sayılmaktadır. Kırk bab olarak düzenlenen eserin mukaddimesinde müellif Ezrakî'den sonra gelen Mekkeli âlimlerin *Ahbâru Mekke* gibi bir tarih eseri meydana getirmek hususunda ihmalkâr davrandıklarından yakınmaktadır. Ayrıca kendisinin eseri te'lif ederken kitâbelerden, sözü güvenilir kimselerin rivayetlerinden, vakfiyelerden yararlandığından söz etmekte ve bizzat kendi şahit olduğu olaylardan elde ettiği bilgilere de yer verdiğini belirtmektedir. Eser câhiliye devrinden IX./XV. yüzyılın başlarına kadarki Mekke'nin dinî, kültürel, siyasî, iktisadî ve içtimaî durumu hakkında malumat vermektedir. Ayrıca eserde Mekke'nin topografyası, Kâbe'nin örtüsü, Kâbe'ye hizmet edenler, buraya gönderilen hediyeler, Mekke'deki medreseler, ribâtlar, sular ve kuyular, Hz. Peygamber devrinden müellifin zamanına kadar görev yapan Mekke valileri, şehrin uğradığı sel felâketleri ve salgın hastalıklar, Mekke'nin isimleri, harem sınırları ve Mescid-i Harâm'ın imarı, bölgedeki diğer mukaddes mekân ve makamlar, Kâbe'nin özellikleri, zezem ile ilgili haberler, haccın menâsiki, Câhiliye döneminde Kureyş kabilesi, Mekke'nin fethi, Câhiliye ve İslâm devirlerinde Mekke çarşıları gibi konular işlenmiştir¹⁸⁶.

3.1.7. Ebu'l-Fidâ: el-Muhtasar fî târihi'l-beşer

Eyyûbî hanedanına mensup bir melik olan Ebu'l-Fidâ daha ziyade tarihçi ve coğrafyacı kimliği ile tanınmaktadır. Haçlılara ve Moğollara karşı yapılan seferlerde Eyyûbî ordusunda yer almakla birlikte ilim tahsilini de ihmal etmeyerek fıkıh, tefsir, felsefe, mantık, tıp, botanik, tarih, coğrafya ve nahiv gibi alanlarda çeşitli hocalardan ders alarak kendisini geliştirmiştir. Çok erken tarihlerden itibaren yaşadığı devirde meydana gelen hadiseleri kaydetmeye başlayan Ebu'l-Fidâ 712/1312 tarihinde "el-Melikü's-Sâlih" lakabıyla Hama meliki olmuş ve 732/1331 yılında burada vefat etmiştir¹⁸⁷.

¹⁸⁶ Cevat İzgi, "Takıyyüddin Fâsî", *DİA*, XII, 212-213.

¹⁸⁷ Abdülkerim Özeydin, "Ebü'l-Fidâ", *DİA*, X, 320-321.

Tarih ve coğrafya alanında kaleme aldığı eserlerle tanınan Ebu'l-Fidâ'nın *el-Muhtasar fî târihi'l-beşer* isimli eseri yaratılıştan 729/1329 yılına kadar gelen olayları ihtiva eden bir umumî tarih olup Cenâbî'nin zikrettiği kaynakları arasında yer almaktadır. Ebu'l-Fidâ'nın meşhur tarih kitaplarından derleyerek kaleme aldığını ifade ettiği *el-Muhtasar* peygamberler arasındaki zaman dilimlerini gösteren bir cetvel de ihtiva etmektedir. Kısas-ı enbiyâ konusunda verdiği bilgilerde diğer tarihçiler gibi Kitâb-ı Mukaddes'e dayanmakla birlikte Ebu'l-Fidâ'nın Tevrat'tan aktardığı bilgilerde Tevrat'ın İbrânîce, Grekçe ve Sâmirîce nüshaları arasında farklılıklardan söz edip Grekçe nüshanın daha doğru olduğundan bahsetmesi bu konudaki ilmini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. *el-Muhtasar*'ın 628/1231 tarihine kadarki kısmının en önemli kaynağı İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-târîh*'i olup eserin Ebu'l-Fidâ'nın bizzat şahit olduğu hadiseleri içeren bölümleri Eyyûbîler ve Memlûkler tarihinin ana kaynağı olarak kabul edilmektedir. *el-Muhtasar* erken tarihlerden itibaren şarkiyatçıların dikkatini çekerek bazı bölümleri başta Latince olmak üzere çeşitli dillere çevrilmiştir. Ayrıca eserin Arapça metni iki cilt halinde 1286/1869'da İstanbul'da basılmıştır¹⁸⁸.

3.1.8. İmâm Süddî: Tefsîrü's-Süddî

Hicaz'da doğup Kûfe'de yaşamış olan Ebû Muhammed İsmâîl b. Abdirrahmân b. Ebî Kerîme el-A'ver es-Süddî el-Kebîr el-Kûfî, Kûfe'deki büyük mescidin kapısındaki gölgelikte oturarak baş örtüsü sattığı ve tefsir dersleri verdiği için Süddî nisbesiyle meşhur olmuştur. Kûfeliler içinde tefsire dair en çok rivayeti ve birikimi bulunan ve tâbiîn neslinin dördüncü tabakasından olan Süddî 127/745 yılında vefat etmiştir. Süddî tefsirde Ehl-i kitaptan en çok rivayette bulunan kimsedir ancak İsrâiliyattan gelen ve caiz görülmeyen rivayetleri aktarması sebebiyle âlimler tarafından eleştirilmektedir. Bununla birlikte Süddî'nin ayetlerin nüzul sebeplerine dair aktardığı rivayetler önemli görülmektedir. Süddî'nin *Tefsîrü's-Süddî* isimli eseri kaynaklarda zikredilmekte lakin bu eserin günümüze ulaşmış ulaşmadığı bilinmemektedir¹⁸⁹.

¹⁸⁸ Abdülkerim Özeydin, "el-Muhtasar", **DİA**, XXI, 70-71.

¹⁸⁹ İsmail Cerrahoğlu, "Süddî", **DİA**, XXXVIII, 17-18.

3.1.9. İbn İshak

Siyer ve megāzî sahasının önde gelen ismi Muhammed bin İshak 80/699 yılında Medine’de dünyaya gelmiştir. Eğitimini başta babası ve amcaları olmak üzere birçok şahsiyetten hadis, siyer-megāzî, şiir, eyyâmü’l-Arab ve ensâb bilgileri alarak tamamlayan İbn İshak Medine’nin meşhur âlimlerinin rahle-i tedrisinden geçmiş ve Irak, Mısır, İskenderiye, Kûfe, Hîre gibi merkezlere giderek hem ilim tahsil etmiş hem de hadis rivayeti ile meşgul olup megāzî dersleri vermiştir. Abbâsî halifesi Mansur tarafından oğlu Muhammed’e (el-Mehdî-Billâh) hoca olarak tayin edilen İbn İshak yine halifenin isteği üzerine hilkatten başlayan bir tarih kitabı kaleme almıştır. Mehdî’nin hükümdarlık yıllarında kendisiyle birlikte Horasan ve Rey’e giden İbn İshak 146/763 yılında Bağdat şehrinin kurulmasıyla buraya yerleşmiş ve vefat ettiği 151/768 tarihine kadar hadis rivayetiyle meşgul olmanın yanı sıra *es-Sîre*’sini okutmuştur. İbn İshak’ın önemli eseri olan *Kitâbu’l-Megāzî* müellifi henüz hayatta iken büyük bir ün kazanmasına ve kendisinden sonra on nüshasının kaldığı bilinmesine rağmen günümüze eserin tamamı ulaşmamıştır¹⁹⁰.

3.1.10. Kâ’b el-Ahbâr: Kitâbü Kâ’bi’l-Ahbâr

Benî İsrâîl’in meşhur âlimlerinden biri olan Kâ’b el-Ahbâr, Yemen Yahudilerinden olup, Tevrat hakkındaki geniş bilgisi ile şöhret bulmuştur. Tahminen 551 yılında doğan Kâ’b el-Ahbâr’ın Hz. Muhammed’in vasıflarını kutsal kitaplardan öğrenerek Müslüman olduğu rivayet edilmektedir. Zehebî, Kâ’b’ın elinde Tevrat’ın tahrif edilmemiş bir nüshası bulunduğu için yahudilere ait kitapları ve bu kitaplardaki sahih ve uydurma haberleri iyi tanıdığını söylemekte ve bu nüshanın Kâ’b’ın ölümünden bir müddet evvel imha edildiğini aktarmaktadır. Ehl-i Kitap ravileri arasında en güvenilir olanlarından biri olarak kabul edilen Kâ’b el-Ahbâr’ın rivayetleri Ebu’l-Ferec İbnu’l-Cevzî, el-Makdisî, Kisâî, Ezrakî, İbnü’l-Esîr, İbn Haldun gibi pek çok âlim tarafından kullanılmıştır. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi nr. 4923’de kayıtlı bulunan *Kitâbü Kâ’bi’l-Ahbâr* isimli eser Kâ’b el-Ahbâr’a nisbet edilen rivayetleri ihtiva etmektedir. Bizanslılara karşı yapılan savaşlara katılan Kâ’b el-Ahbâr 32/652-53 yılında 104 yaşında iken vefat etmiştir¹⁹¹.

¹⁹⁰ Mustafa Fayda, “İbn İshak”, *DİA*, XX, 93-96.

¹⁹¹ Yaşar Kandemir, “Kâ’b el-Ahbâr”, *DİA*, XXIV, 1-3.

3.1.11. Kelâî: İktifâ

565/1170 tarihinde Endülüs'te doğan Kelâî ilmî ve edebî kişiliği ile tanınan bir hadis âlimidir. Endülüs'teki hadis hafızlarının sonuncusu olduğu belirtilen muhaddis aynı zamanda cesareti ile tanınmış ve 634/1237 yılında düşmanla çarpışken Belensiye yakınlarında şehid olmuştur. Onun Hz. Peygamber'in hayatını, şemâilini, gazvelerini ve ilk üç halife devrinde yapılan İslâm fetihlerini anlattığı *el-İktifâ fî megâzi Resûlillah ve's-selâseti'l-hulefâ* isimli eseri İbn İshak, Musa b. Ukbe, Vâkîdî gibi alanında önde gelen müelliflerin eserlerinden istifade edilerek kaleme alınmıştır¹⁹². Cenâbî Mustafa Efendi *Dürr-i Mekkûn*'un üzerinde çalıştığımız kısmında bu eseri iki yerde zikretmektedir.

3.1.12. Ebu'l-Yümn el-Uleymî: Ünsü'l-Celîl

Kudüs doğumlu olan Ebü'l-Yümn el-Uleymî devrinin meşhur âlimlerinden fıkıh, hadis, kıraat ve çeşitli dinî ilimler tahsil etmiş bir müfessir ve tarihçidir. Remle, Kudüs, Nablus, el-Halîl şehirlerinde kadı olarak da görev yapmış olan el-Uleymî emekliye ayrıldıktan sonra vefat ettiği 922/1516 yılına kadar Mescid-i Aksâ'da kitap yazmak, ders ve fetva vermekle meşgul olmuştur.

el-Uleymî'nin kaleme almış olduğu *el-Ünsü'l-celîl bi-târîhi'l-Kudüs ve'l-Halîl* isimli eser yaratılıştan 900/1494-95 tarihine kadarki Kudüs tarihi ile ilgili değerli bilgiler ihtiva etmektedir. Müellifin Taberî, İbn Asâkîr, İbnü'l-Esîr, el-Makdisî, Süyûtî gibi tarihçi ve coğrafyacılardan istifade etmekle birlikte kendi müşahadelerine dayanarak bu eseri kaleme aldığı görülmektedir. İki cilt olan *el-İktifâ*'nın birinci cildi peygamberler tarihi, Kudüs'ün kuruluşu ve tarih boyunca aldığı isimler, Hz. Peygamber ve mi'rac, Hz. Ömer ve Kudüs'ün fethi, Abdümelik b. Mervân'ın yaptırdığı Kubbetü's-sahra, Kudüs'ü ziyaret eden sahâbî ve tâbiîler, Kudüslü meşhur bilginler, Fâtımîler, Haçlılar döneminde ve Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin vefatına kadar Eyyûbîler devrinde Kudüs ve çevresinde cereyan eden hadiseleri içermektedir. İkinci cilt ise daha ziyade bir kültür tarihi görünümünde olup Mescid-i Aksa ve şehirde bulunan diğer mescid, medrese, zâviye ve mahalleler, Kudüslü âlimler ve burada kadılık yapanlarla ilgili bilgiler vermektedir. Ayrıca Memlûk Sultanı Kayıtbay devrinde (1468-1496) meydana gelen hadiselerle de bu ciltte yer verilmiştir. Eserin başta Süleymaniye Kütüphanesi ve Topkapı

¹⁹² Yaşar Kandemir, "Kelâî", *DİA*, XXV, 193-194.

Sarayı Müzesi Kütüphanesi olmak üzere çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunmaktadır¹⁹³.

3.1.13. Beyzâvî: Envâr-ı Tenzîl

Şîraz kâdilkudâtlığı yaptığı için “Kâdî” ve “Kâdilkudât” diye de tanınan Nâsiruddîn Ebû Saîd daha ziyâde doğduğu şehir Beyzâ’ya nisbetle “Beyzâvî” ismiyle meşhur olmuştur. İslâmî ilimlerin neredeyse her alanıyla ilgili birçok eser telif etmesi kendisine “allâme” unvanını kazandırmış ve pek çok müellif ilmî şahsiyetinden övgüyle söz etmiştir. Tefsir, kelâm, fıkıh ve usûl-i fıkıh sahasında şöhret bulan Beyzâvî’nin vefat tarihi konusunda farklı bilgiler verilse de kaynakların çoğu 685/1285 tarihinde Tebriz’de vefat ettiği hususunda ittifak etmişlerdir¹⁹⁴.

Beyzâvî’nin rivâyet ve dirâyet metodlarını birlikte kullanarak kalem aldığı *Envârü’-t-tenzîl ve esrârü’-t-te’vîl* isimli eseri hakkında 255 civarında şerh ve hâşiye yapılacak kadar takdir görüp ün kazanarak defalarca basılmıştır. Âyetleri tefsir ederken diğer âyetlere, hadislere, sahâbe sözlerine ve tâbiînin görüşlerine başvuran Beyzâvî, İsrâiliyat türünden bazı rivayetlere de eserinde yer vermiştir¹⁹⁵.

3.1.14. Vehb bin Münebbih: Kitâbü’l-Mübtede (Kısâsü’l-Enbiyâ)

Tâbiîn neslinin büyüklerinden olan Vehb b. Münebbih, 34/654-55 yılında Yemen’de dünyaya gelmiştir. Kadîm tarih üzerine yaptığı çalışmalar ile tanınan Vehb özellikle peygamberler tarihi ve İsrâilî haberlerle ilgilenmektedir. Yahudi kaynaklı rivayetleri çok iyi bilmesi hasebiyle Yahudi asıllı olduğu düşünülse de Gazzâlî dışında hiçbir müellif bu husustan söz etmemektedir. İbn Abbâs, Enes b. Malik, Abdullah b. Ömer gibi önde gelen sahâbelerden hadis rivayet ettiği bilinmektedir. Kur’an’a ve diğer ilâhî kitaplara vakıf olması, Yunan, Süryânî ve Himyerî dillerini iyi bilmesi ile öne çıkan Vehb b. Münebbih’in İsrâiliyat alanındaki bilgisinin Kâ’b el-Ahbâr’dan bile daha fazla olduğu kaydedilmektedir. 114/732 yılında vefat eden Vehb’in geçmiş milletlerin tarihine dair muhtelif eserleri mevcuttur.

¹⁹³ Abdülkerim Özaydın, “Ebü’l-Yümn el-Uleymî”, **DİA**, X, 352-353.

¹⁹⁴ Yusuf Şevki Yavuz, “Beyzâvî”, **DİA**, VI, 100-103.

¹⁹⁵ İsmail Cerrahoğlu, “Envârü’-t-Tenzîl ve Esrârü’-t-Te’vîl”, **DİA**, XI, 260-261.

Cenâbî Mustafa Efendi Vehb b. Münebbih'in rivayetlerini *Dürr-i Mekkûn*'un pek çok yerinde zikretmektedir. Vehb'in *Kitâbü'l-Mübtede* adı ile bilinen eserini bazı kaynaklar *Kısâsü'l-enbiyâ* ismiyle kaydetmektedir. Kısas-ı enbiyâ türünün ilk örneklerinden kabul edilen bu eser Yaratılışın başlangıcını konu edinmektedir. Ca'fer b. Ahmed es-Serrâc tarafından manzum hale getirilen *Kitâbü'l-Mübtede* isimli eser Ferrâ el-Begavî'nin *Me'âlimü't-tenzîl*'inin ve çeşitli tefsirlerin kaynakları arasındadır¹⁹⁶.

3.1.15. Kevâşî: Tefsîr-i Kevâşî

Tefsir ve kıraat âlimi olan Kevâşî Musul'un doğusunda bulunan Kevâşe Kalesi'nde dünyaya gelmiş ve ilk kıraat eğitimini babasından almıştır. Yirmili yaşlarından sonra Dımaşk'a giderek tefsir, hadis ve Arapça dersleri alan Kevâşî tefsir, kıraat, Arap dili ve edebiyatı sahasında kendini geliştirmiştir. Musul'a döndükten sonra kırk yılı aşkın bir süre Musul Camii'inde hizmet ederek talebe yetiştirmiş ve telif faaliyetleriyle ilgilenmiştir. 680/1281 tarihinde Musul'da vefat eden Kevâşî *et-Tefsîru'l-kebîr* ve *et-Tefsîru fi't-tefsîr* isimleri ile tanınan bir eser kaleme almıştır. Cenâbî Mustafa bu eseri kitabında *Tefsîr-i Kevâşî* ismi ile zikretmektedir. Zemahşerî ve Begavî gibi müfessirlerin eserlerinden istifade edilerek yazılan bu eserin otuz beş nüshası olduğu tesbit edilmiştir¹⁹⁷.

3.1.16. Vâkıdî: el-Megâzî

İlme değer veren bir aile çevresinde ve İslâmî ilimler açısından Medine'nin en zengin devrini yaşadığı bir dönemde yaşayan Vâkıdî İslâm tarihçisi ve megâzî müellifi olarak tanınmasının yanı sıra muhaddis ve kadılık vasıflarına sahip bir âlimdir. Kur'an ilimleri, fıkıh ve hadis sahasında eğitim alan Vâkıdî özellikle megâzî, İslâm tarihi ve tabakat ilmiyle meşgul olmuştur. Hadis halkalarında aldığı bilgilerin yanı sıra sahâbî torunlarına, şehid ailelerine ulaşarak Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn devirleriyle ilgili haber, hâtırat gibi malzemeleri toplayarak yazıya geçirmiştir. Ayrıca gazve ve seriyyelerin yapıldığı Mekke, Medine, Hicaz bölgelerine giderek saha araştırması yapması kendisini megâzî yazıcılığının öne çıkan isimlerinden biri yapmıştır. Bu sayede *el-Megâzî* isimli eserinde savaşların nerelerde vuku bulduğunu aktarmasının yanı sıra coğrafi konumları noktasında da

¹⁹⁶ Mehmet Emin Özafşar-Mahmut Demir, "Vehb b. Münebbih", *DİA*, XLII, 608-610.

¹⁹⁷ Mehmet Mahfuz Ata, "Kevâşî", *DİA*, XXV, 341-342.

bilgi verme imkânı bulmuştur. Yaptığı titiz araştırmalar neticesinde Cebrâil'in vahiy getirdiği yerler, şehidlerin mezarları, Medine'deki diğer mekânlarla ilgili detaylı malumat verecek seviyeye ulaşan Vâkıdî bu sayede dönemin Abbâsî halifesi Harûn Reşîd'in de teveccühünü ve yakın dostluğunu kazanmıştır. Daha sonra Bağdât'a yerleşerek tadrîs ve ilmî faaliyetlerine burada devam eden Vâkıdî'nin Halife Me'mûn devrinde Rusâfe'ye kâdı olarak tayin edildiği ve vefat ettiği 207/823 tarihine kadar bu görevde kaldığı nakledilmektedir¹⁹⁸.

3.1.17. Celâlüddîn Süyûtî: Târîhu'l-hulefâ

Tefsir, hadis, fıkıh, Arap dili ve edebiyatı sahalarında âlim olan Celâlüddîn es-Süyûtî 849/1445 tarihinde Kahire'de dünyaya gelmiştir. 869/1465 yılındaki hac yolculuğu dışında Mısır'dan hiç ayrılmayan Süyûtî buradaki âlimlerden çeşitli dersler alarak ilmîni ilerletmiştir. Henüz otuz yaşında bile değilken eserleri Hindistan, Afrika, Hicaz, Anadolu gibi pek çok merkeze ulaşacak derecede şöhret bulan Süyûtî'nin çok çabuk eser telif ettiğini kaynaklar nakletmektedir. 911/1505 tarihinde vefat eden Celâlüddîn Süyûtî tefsir, hadis, fıkıh, dil bilimleri, edebiyat, tarih gibi pek çok alanda eser telif etmiştir. Onun *Târîhu'l-hulefâ* isimli eseri Hz. Ebû Bekir'den müellifin devrine kadar gelen halifelerin hayatını ihtiva etmekte ve bunların dönemindeki hadiseleri kronolojik sırayla anlatmaktadır¹⁹⁹.

3.1.18. İbnü'l-Esîr: Üsdü'l-Gâbe

Cizre'de 555/1160 tarihinde doğan İzzeddîn İbnü'l-Esîr Musul, Dimaşk, Halep, Kudüs gibi merkezlerde pek çok âlimden ilim tahsil etmiştir. Selâhaddîn Eyyübî ile görüşen ve Hittîn Savaşı'nın yapıldığı alanda saha araştırması yapan İbnü'l-Esîr Selâhaddîn'in Antakya Prinkepsliği üzerine düzenlediği sefere tarihçi olarak katılmıştır. Evi her zaman âlim ve ediplerle dolu olan İbnü'l-Esîr hadiste hafızlık seviyesine ulaşmış, hadis usulü, siyer, edebiyat, ensâb ve eyyâmü'l-Arab'da üstâd kabul edilmiştir. Ömrünün son yıllarında hadis ilmine yoğunlaşarak bu alanda talebe yetiştiren İbnü'l-Esîr 630/1233 tarihinde Musul'da vefat etmiştir²⁰⁰.

¹⁹⁸ Mustafa Fayda, "Vâkıdî", *DİA*, XLII, 471-475.

¹⁹⁹ Halit Özkan, "Süyûtî", *DİA*, XXXVIII, 188-198.

²⁰⁰ Abdülkerim Özaydın, "İbnü'l-Esîr, İzzeddîn", *DİA*, XXI, 26-27.

Sahâbe biyografilerine ve hadis râvilerinin nisbelerine dair eserler veren ve *el-Kâmil fi't-târih* isimli eseriyle şöhret bulan müellifin bir diğer önemli eseri Cenâbî'nin *Üsd-i Gābe* şeklinde zikrettiği *Üsdü'l-Gābe*'dir. Sahâbilerin hayatı hakkındaki eser bu alandaki çalışmalar arasında seçkin bir yere sahiptir. Eserde sahâbilerin isimleri son derece titiz bir şekilde alfabetik sırayla verilmiştir. Ayrıca nakledilen hadislerin kaynaklarının müellife ulaşan isnadları zikredilerek bu konuda farklı görüşlere de yer verilmiş, Hz. Peygamber'in şemâili, ahlâkı, mûcizeleri, elbiseleri, silâhları, binekleri, akrabaları, eşleri, câriyeleri, vefatına kadar bütün hayatı anlatıldıktan sonra sahâbilerin biyografileri aktarılmıştır. Birçok defa neşredilen bu eserin 7500'den fazla biyografi içerdiği nakledilmektedir²⁰¹.

²⁰¹ Bünyamin Erul, “Üsdü'l-Gābe”, **DİA**, XLII, 363.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. DÜRR-İ MEKNÛN VE SIRR-I MASÛN TENKİTLİ METİN

[1b] Hamd-i mütevâfir ve şükr-i mütekâsir Cenâb-ı Rabbü'l-erbâb ve mâlikü'l-mülk ve'r-rikâb ve Vehhâb-ı lâ-yezâl ve Hâlık-ı müte'âl hazretlerine olsun ki, nev'-i beşeri “**ve lekad kerremnâ Benî Ademe**”²⁰² hasebince halk-ı âlemden mufassal ve nûr-ı 'akl ü 'irfân ve ziyâ-i 'adl ü îkânla mükemmel eyledi. Ve kâffe-i enâmı dünyâ ve 'ukbâda es'ad olmaları sa'âdetine da'vet için 'ibâd-ı kirâmından enbiyâ-i 'izâm gönderüp anları tarîk-ı Hakk'a dâ'in ve semt-i zalâlden sârifin oldılar ve temhîd-i bisât-ı zindegânî ve te'sîs-i esâsı nakş-ı insânî için anları hulefâ-i hakâyık-i yakîn ve mülûk ve selâtîn ve hükkâmı esâtîn ile ta'kîb eyledi. Ve cümlesine hüsn ü sîret ve 'adâlet ve râh-i savâbda istikâmet ile emr-i cihân-ı mutâ' ve hükm-i lâzimü'l-eşba' eyledi kim ibâdı huzûr u refâhiyyetde ve tâ'at u 'ibâdetde müdîm ü mukîm olup sâlik-i râh-ı müstekîm ve tâlib-i huld-i na'îm olalar. Ve anlara dahi ma'dilet ü sîretleri dünyâda mûcib-i ihtihâc ve irtibâh ve ukbâda sebeb-i fevz ü necâh olup “**inne'l-muksitîne yevme'l- kıyâmeti 'alâ menâbiri min nûri an yemîni'r-rahmani**”²⁰³ hadîs-i şerîfinin fehvâsı haklarında nümâyân ola. Ve dürer-i salât ü selâm ve gurer-i ikrâm ü ihtirâm ol Nebiyy-i hümâm ve hayrû'l-enâm sultân-ı rûsul ve hâdî-i sübül şem'-i cem'-i kıyâmet ve nûr-ı bedr-i imâmet ceddü'l-Haseneyn ve şemsü'l-maşrikeyn ve imâmü'l-kibleteyn ve's-sâ'i beyne'l-mürûneyn, takî takî ve Hâşimî ve Kureyşî habîb-i Hudâ Muhammed Mustafa Hazretleri'nin cenâb-ı sa'âdet menâbına olsun ki zât-ı şerîfi ziver-i hil'at “**levlâke levlâk lemâ halaktü'l-eflâk**”²⁰⁴ teşrîfiyle mücellâ ve kalb-i 'âlem ki zulümât-ı kesâfet cemâlinden pür olmuşüdi. Mücellâ-yı nûr-ı nübüvvetiyle mücellâ olup nev'-i Benî Âdem belki kâffe-i âlem mürde iken be-fehvâ-yı nass-ı mübîn-i “**ve mâ erselnâke illâ rahmeten li'l-âlemîn**”²⁰⁵ kudûm-ı şeref-rüsûmuyla hayât-ı sükkân semâvât-ı leyle-i Mi'râc'da Hâk te'âla sertâcları olmağla mübâhât etdiler.

²⁰² “Ve andolsun ki biz Ademoğlu'nu şereflî kıldık.”, **Kur'an**, İsrâ, 17/70,

²⁰³ “Adaletli olanlar, Kıyamet Günü'nde Rahmân'ın sağında nûrdan minberler üzerindedirler.”

²⁰⁴ “Sen olmasaydın alemleri yaratmazdım.” Hadis-i Şerîf.

²⁰⁵ “Seni ancak alemlere bir rahmet olarak gönderdik.”, **Kur'an**, Enbiyâ, 21/107.

Beyt

Yâ Resûlallâh es-selâmü ‘aleyke [2a] inneme’l-fevzü ve’n-necâh ledeyke²⁰⁶.

Ve dahi hedâyâ-yı teslîmât-ı fâyika ve tehâyâ-yı takzimât-ı râ’ika ol sultân-ı güzîn ve seyyid-i sakaleynin âl-i kirâmına ve ‘izzet-i hümâmına olsun ki anlar Cenâb-ı Hâliku’l-‘arz ve’s-semâdan **“kul lâ es’elüküm ‘aleyhi ecran ille’l-meveddete fi’l-kurba”**²⁰⁷ nass-ı muhteremiyle mübeccel ve mu’azzam oldular.

Beyt

Ve izâ’r-ricâlü tevesselü bi-vesîletin fe vesîleti hattâ li âl-i Muhammedi ve vurûdi fî hisâb.

Memvârahu ashâb-ı kibâr-ı muhâcîrîn ve ensâr hazretlerine olsun ki anlar pişvâ-yı dîn ve muktedâ-yı ehl-i yakîn ve dürr-i rıdvânullahu te’âlâ ‘aleyhim ecma’in.

Ve ba’dehu bu kitâb-ı şeref-intisâbın mü’ellifi Seyyid Mustafa bin Hasan el-Hüseynî ‘âlemehullâhu bi-lutfihi el-hafî eydür: “Ma’lûm ola ki ilm-i târîh ve âsârı ve ma’rifet-i ahvâl-i güzeşte-i rüzgâr eşref-i ‘ulûm-i fâyika ve eltaf-i fûnûn-ı râyikadandır. Zîrâ inkilâb-ı etvâr-ı a’sâr ve harekât-ı sinîn ü edvâr ve teşa’üb-i kabâ’îl ü ümem ve teşettüt-i efkâr ü himem ve teceddüd-i hükûmet ü düvel ve zuhûr-ı me’âsir ü milel ve teşahhus-ı menâzi’ât ve hurûb ve tefennün-i surûr u ahzan ve ru’ûb birle hazret-i Vâcibü’l-vücûd ve müfeyyizü’l-ahkâm ve’l-cûdun sunûfu kudret-i şerîfesine ve nihâyet hikmet-i latîfesine ıttılâ‘[?] ve vukûf ve hazret-i Hâliku’l-ins ve’l-cân her şeyde kemâ yezîd ü yeşâ küllî yevm-i hû fî şân-ı[?] hâl ile mevsûf olduğu zâhir ve hüveydâ olur. Ve hâssaten ahvâl-i mâzîden tahdîs etmekle bu ‘ilm-i celîl erbâbına ‘ömr-i tavîl ve külliyet ve iz’ân ve tahkîk ve îkân tevrîs etdiği vâzih ve lâyihtir.

²⁰⁶ “Selâm sana yâ Resûlallâh! Başarılar ancak senin yanındadır.”

²⁰⁷ “Ben sizden yakınlık (sağlayan) bir sevgi dışında hiçbir ücret istemiyorum.”

Nazım

İzâ alime'l-insânu ahbâr min ma'zî tevesseme kad 'âşe min evveli'd-dehr ve tahsebehu kad 'âşe âhır 'umr ile'l-haşri. İne ebka'l-cemîl mine'z-zikr. Fekün 'âlimen ahbâru men mâ't ve inkaza ve kün zâ nevâl ve ağtenüm etvâlû'l-'umr²⁰⁸.

Pes kasd eyledim ki be-gâyete'l-Melikü'l-Vehhâb bir kitâb-ı nâyâb-müşkîn tâb te'lîf idem ki, mehâsın-i ahbârını câmi' ve hâvî ve letâ'if-i âsârı müştemil-i vetâvî ve olup anın her varakı meşk ü 'anber-sîrle mu'attar ve her bâbı bir gülşen-i muhazzar olup her biri bir renk ile müzehher ü münevver ola. Elhamdülillâhı te'âlâ 'avn-ı Bârî yâri olup kütüb-ı kesîre-i mu'tebere den muntehab lisân-ı 'Arabda "Nihâyetü'l-merâm ve bahru cevâhiri'l-kelâm" nâm bir hadîka' te'lîf ve tarsîf eyledim ki hergiz nazîrin ve dîde-i rüzgâr görmemiş ve misâlin nakkâş-ı felek sahîfe-i 'âlemde getürmemiş. Gülistânına nâzır olanlara tervîh-i cân ve tefrîh-i cânân hâsıl olup fevâiyih-i miskiyyesiyle meşâmm-ı kavî pür zevk ve revâiyih-i 'itriyyesiyle ef'ide-i sudûr pür şevk olur. [2b] Ba'dehu hâtır-ı fâtıra hutûr ve ubûr eyledim ki ol kitâb-ı müşkîn-nikâbı lisân-ı Türkiye terceme idem, tâ kim erbâb-ı devletimiz ve ashâb-ı sa'âdetimiz anda behre-dâr ve hûşyâr²⁰⁹ olalar. **Pes hayru'l-kelem mâ kalle ve delle**²¹⁰ muktezâsınca ol *Bahr-i Zehhâr*'ın düre rin alup 'alâ vechi'l-ihtisâr silk-i kitâbımda muntazam ve timsâl ve nukûşun olup sahâ'if-i varakda mürtesem kıldım. Ve anı şâhımız ve hazret-i pâdişâhımızın cenâb-ı mu'âlla- menâbına ithâf ve ihda ve âstâne-i sa'âdetine takdîm ve inhâ etmeği ehakk ve elyak gördüm. Zîrâ ki tab'-ı şerîf şeref-nümâları müttali'-i takvâ ve 'ulûm ü ma'ârif ve zihn-i cemîl-i hikmet- fezâları menba'-i fezâ'il ve letâ'if olup her gâh âsâr-ı selef-i sâlihîn ve siyer-i hulefâ-i 'âdilîni mutazzamın cerâ'id-i müte'annice ve harâyid-i müteberricenin esrâr-ı levâmî'iyile ve envâ ta'bla istînâs ve î'tilâf buyururlar. **Ni'ime'l-üneysü'l-ilmü'n-nefis.**

Mısra': "Kadr-i zer zerger şinâsed kadr-i cevher cevheri"²¹¹. Ol bir sultân-ı âli-şândır ki, emr-i celâlet-nişânı rub'u sükûnda. Aksâ-yı Garb'dan Nehr-i Ceyhûn'a revandır. Ve himmet-i bülend eyvân-ı izzet mekânı felek-i atlas ile hem-'inândır.

²⁰⁸ "İnsan geçmişin haberlerini bilirse zamanın başında yaşamış olduğunu görür ve haşre kadar ömrünün sonunu yaşamış olduğunu sanır. Muhakkak ki en kalıcı güzellik, hatırlanmaktır. Öyleyse ölen ve bitenin haberlerinin alimi ol ve kazançlı çık ve uzun ömrü ganimet bil."

²⁰⁹ Metinde هوسيار şeklinde geçiyor.

²¹⁰ "En hayırlı söz az olup yol gösterici olandır."

²¹¹ "Altının kıymetini kuyumcu bilir, cevherin kıymetini mücevherci."

Beyt

Zorbâ-yı câhiş hibâb-ı siyeh-rûz hurşîd-i ked-i ruşen kemîn zerrehu mühr-i sultân-ı es‘ad ve a‘zam ve hâkân-ı emced ve efham gerdûn ... âfitâb haşmet. Kutbi dâ‘ireti zemâni kâ‘ime makâmi Süleymân. Melce‘i ulemâ-yı nâm-ı mâlâz selâfîn-i fehhâm kehfü‘l-mazlumîn ve gavsü‘l-melhûfîn²¹².

Beyt

Cihân der-sâye-i u âramide çu merdum-ı der-sivâd-i şehr-i dîde²¹³.

Mâlikü‘l-imâmeti‘l-‘uzmâ vârisü‘l-hilâfeti‘l-kübrâ, râfi‘u râyâti‘d-dîni‘l-hümâm ve hâmî havzeti‘l-îmân ve‘l-islâm. Fâtih-i bilâdü‘l-meşârikı ve‘l-mağâribi bî-nasrillahi‘l-azîz. Ve cündühü‘l-gâlibi mâlikü memâliki‘l-‘âlem. Sultânü‘l-‘Arab ve‘r-Rûm ve‘l-‘Acem, kâsiru‘l- kâsirate²¹⁴ mürğimü enûfi‘l-cebâbira, mümeħhidü erkâni‘l-‘adli²¹⁵ ve‘l-insâf mâhî âsâri‘l-cevri‘l-i‘tisâf, Sultânu‘l-berreyn ve‘l-bahreyn hâdimü‘l-Haremeyni‘ş-şerîfeyni‘l-muharrameyn. **Elâ ve hüve²¹⁶,s-sultân Sultân Murâd Hân bin Selîm Hân bin Sultân Süleymân Hân²¹⁷ halledallahu mülkuhu²¹⁸** ve ebede saltanatehu âmîn. Yâ Rabbe‘l-âlemîn!

Kitâb-ı mesfûr varak-ı menşur-ı mezkûr ol zamânda temâm-ı²¹⁹ i‘tibâr bulur ki, hazret-i pâdişâh-ı gerdûn-iktidârın küşe-i enzâr-ı kabûlleri ile ve elhâz-ı inâyet-i sa‘âdet-mevsûlileriyle me‘hûz²²⁰ ve manzûr olup zülâl-i ‘inâyetlerinden gülzâr-ı maksûd ve mütebessim ve²²¹ hubûb-i nesîm-i [3a] kereminden gülşen-i matlûb-ı mütennim²²² ola. **Lâ yeslemü‘l-‘aynü‘l-hâlisu mine‘n-noksân mâ lem yuzrab alâ sikketi‘s-sultân²²³.**

²¹² Hamd-i müteğâfir... gavsü‘l-melhûfîn R: -N.

²¹³ “Cihân onun sayesinde rahatta, gözbebeği onun gözünün şehrinin siyahlığında.”

²¹⁴ kâsiru‘l- kâsirate R: kâsiratü‘l-ekâsiratü N.

²¹⁵ mümeħhidü erkâni‘l-‘adli R: mümeħhidü‘l-erkâni‘l-‘adli N.

²¹⁶ Elâ ve hüve R: -N.

²¹⁷ Sultân Süleymân Hân R: -N.

²¹⁸ Mülkuhu N: melekehu R.

²¹⁹ temâm-ı N: -R.

²²⁰ me‘hûz R: melhûz N.

²²¹ ve R: -N.

²²² mütennim R: mütenessim N.

²²³ “Sultân‘ın sikkisinin vurulmadığı ‘ayn-ı hâlis, noksanlıktan kurtulamaz.”

Beyt

Egerçi zer-i ‘azîz cümle oldu, revâcî sikke-i şâhiyle buldı. Ve bu kitâb-ı ferhatmeâba²²⁴ “Dürr-i Mekkûn ve Sırr-ı Masûn” deyü tesmiye etdim ve dahi anı²²⁵ “Altmış Altı Bâb²²⁶” üzerine tertîb etdim.

Evvelki Bâb: Enbiyâullâh’ın²²⁷ ahvâl-i şerîfesi beyânındadır.

İkinci Bâb: Hulefâ-i Raşidûn beyânındadır[ır].

Üçüncü Bâb: Benî Ümeyye mülûkunun beyânındadır. Anlar iki kısımdır. Bir kısmı Şâm’da hüküm etmişlerdir. Ve bir kısmı Mağrib-zeminde hüküm etmişlerdir.

Dördüncü Bâb: Hülefâ-i Abbâsiyye beyânındadır. Anlar iki kısımdır. Bir kısmı Bağdâd’da hüküm etmişlerdir. Ve bir kısmı dahi Mısır’da hüküm etmişlerdir.

Beşinci Bâb: Hülefâ-i Fâtimiyye beyânındadır. Anlar iki kısımdır. Bir kısmı Mısır ve Şâm’da hüküm etmişlerdir. Ve bir kısmı dahi arz-ı Acem’de hüküm etmişlerdir.

Altıncı Bâb: Haremeyn-i Şerîfeynde²²⁸ olan Mülûk-ı Şürefâ’nın beyânındadır. Anlar dört kısımdır. Kısm-ı evveli Benî Ehayzer dirler. Kısm-ı sâniye evlâd-ı Mûsâ dirler. Kısm-ı sâlise Hevâşim dirler. Kısm-ı râbi‘a Benû Fütâde dirler.

Yedinci Bâb: Mülûk-ı Şürefâ-i Medîne-i Münevvere beyânındadır.

Sekizinci Bâb: Mağrib-zemîninde Şürefâ-i Edârise beyânındadır.

Dokuzuncu Bâb: Endelüs’de Benî Hammûd beyânındadır. Yemen’de Tabataba Şürefâsı beyânındadır.

Onuncu Bâb: Deylem’de ve Taberistân’da ve Mâzenderân’da ve sâ’ir etrâf-ı arz’da şürefâ beyânındadır.

On Birinci Bâb: Şürefâ-i Fâs beyânındadır.

On İkinci Bâb: Mağrib’de Benî Ağleb beyânındadır.

On Üçüncü Bâb: Benî Bâdis beyânındadır.

²²⁴ ferhat-meâba R: müstetâbı N.

²²⁵ Dürr-i Mekkûn... anı R: -N.

²²⁶ altmış altı bâb R: altmış bâb N.

²²⁷ Enbiyâullâh’ın R: Server-i enbiyâ ‘aleyhi’t-tahiyyetü ve’s-senâ hazretlerinin N.

²²⁸ Metinde “شريفه /şerifinde” şeklinde geçiyor.

On Dördüncü Bâb: Benî Kelb beyânındadır.

On Beşinci Bâb: Mağrib-zemîninde Mülessimîn beyânındadır.

On Altıncı Bâb: Mülûk-1 Muvahhidîn beyânındadır.

On Yedinci Bâb: Mülûk-1 Benî Hafs beyânındadır.

On Sekizinci Bâb: Benî Merîn beyânındadır.

On Dokuzuncu Bâb: Benî Vatâs beyânındadır.

Yirminci Bâb: Mısır'da Benî Tulûn beyânındadır.

Yirmi Birinci Bâb: Benî ... [Tuğc/İhşid] beyânındadır.

Yirmi İkinci Bâb: Şâhân-1 Benî Eyyûb beyânındadır. Anlar altı kısım üzerinedir. Kısım-1 evveli Mısır ve Şâm'da hüküm etmişlerdir. Ve kısım-1 sâniyi Yemen'de hüküm etmişlerdir. Ve kısım-1 sâlis Hums'da hüküm etmişlerdir. Ve kısım-1 râbi'i Hamâ'da hüküm etmişlerdir. Ve kısım-1 hâmise Haleb'de hüküm etmişlerdir. Ve kısım-1 sâdisi mülûk-i Hısn-1 Keyfâ'da hüküm etmişlerdir. Mısır'da²²⁹ hüküm eden Mülûk-1 Çerâkise'nin beyânındadır²³⁰.

Yirmi Üçüncü Bâb: Mülûk-1 Yemen Benî Ziyâd beyânındadır.

Yirmi Dördüncü Bâb: Benî Neccâh beyânındadır.

[3b] Yirmi Beşinci Bâb: Benî Mehdî beyânındadır.

Yirmi Altıncı Bâb: Benî Resûl beyânındadır.

Yirmi Yedinci Bâb: Benî Tâhir beyânındadır.

Yirmi Sekizinci Bâb: Musûl Mülûk-1 Benî Hemedân beyânındadır.

Yirmi Dokuzuncu Bâb: Mülûk-1 Diyar-1 Bekr Benî Mervân beyânındadır.

Otuzuncu Bâb: Benî Ukayl beyânındadır.

Otuz Birinci Bâb: Benî Merdâs beyânındadır.

Otuz İkinci Bâb: Mülûk-1 Şâm Atabekân beyânındadır.

Otuz Üçüncü Bâb: Mardîn Mülûk-1 Artuk beyânındadır.

Otuz Dördüncü Bâb: Saffâriyyân beyânındadır.

²²⁹ Haleb'de... Mısır'da N: -R.

²³⁰ Nuruosmaniye 3107'de Mülûk-1 Çerâkise ayrı bir bâb olarak belirtilmiştir.

Otuz Beşinci Bâb: Sâmâniyân beyânındadır.

Otuz Altıncı Bâb: Mülûk-1 Gazneviyye beyânındadır.

Otuz Yedinci Bâb: Mülûk-1 Deylemân'dan Benî Merdâvic beyânındadır.

Otuz Sekizinci Bâb: Mülûk-1 Gûriyye beyânındadır. Anlar iki kısımdır. Kısım-1 evveli Gazne Sultânlarıdır ve kısım-1 sânisî Horasân'da şâhlardır.

Otuz Dokuzuncu Bâb: Irâk-1 Acem²³¹ mülûkü Benî Büveyh beyânındadır.

Kırkıncı Bâb: Âl-i Selçûk beyânındadır. Anlar dört kısımdır. Kısım-1 evveli Mülûk-1 Horasân ve Irâk'dır. Kısım-1 sânisî Şâhân-1 Kirmân'dır. Kısım-1 sâlisî Mülûk-1 Şâm ve Haleb. Kısım-1 râbi'i Selâtin-1 Rûm'dur.

Kırk Birinci Bâb: Selâtin-i Âl-i Osmân –ebbedallahu te'âlâ saltanatehum ilâ inkirazi'z-zemân²³² nasarahümüllâhu ve keserahüm ve zâ'afehüm kadrahüm- ve evsaf-1 hamide ve siyer-i cemîleleri²³³ beyânındadır.

Kırk İkinci Bâb: Mülûk-1 Tâ'ife-i Dânişmendân'dır.

Kırk Üçüncü Bâb: Hârezm Şâhiler beyânındadır.

Kırk Dördüncü Bâb: Atabekân-1 Vilâyet-i Pers beyânındadır.

Kırk Beşinci Bâb: Cengîz Hân beyânındadır.

Kırk Altıncı Bâb: Deşt-i Kıpçak Hânlarının beyânındadır.

Kırk Yedinci Bâb: Karamân Beylerinin²³⁴ beyânındadır.

Kırk Sekizinci Bâb: Mülûk-1 Tavâ'if beyânındadır.

Kırk Dokuzuncu Bâb: Mülûk-1 Kirmân beyânındadır.

Ellinci Bâb: Benî Muzaffer beyânındadır.

Elli Birinci Bâb: Serabdalân beyânındadır.

Elli İkinci Bâb: Mülûk-1 Hindu-sitân beyânındadır.

Elli Üçüncü Bâb: Gücerât Şâhları beyânındadır.

Elli Dördüncü Bâb: Mülûk-1 Gîlân ve Şeki Hânları²³⁵ beyânındadır.

²³¹ Acem N: -R.

²³² ebbedallahu... zemân N: -R.

²³³ ve evsaf... cemîleleri N: -R.

²³⁴ Beylerinin R: pâdişâhlarının N.

Elli Beşinci Bâb: Mülûk-ı Şirvân ve Hemseki²³⁶ Hânları beyânındadır.

Elli Altıncı Bâb: Âl-i Celâyir beyânındadır.

Elli Yedinci Bâb: Âl-i Timurleng beyânındadır.

Elli Sekizinci Bâb: Mâverâünnehir’de Özbekiyyân beyânındadır.

Elli Dokuzuncu Bâb: Akkoyunlu beyânındadır –ki anlara Âl-i Bayındırıyye dahi dirler. Diyâr-ı Bekr’de zuhûr etmişlerdir²³⁷

Altmışınca Bâb: Karakoyunlu beyânındadır.

Altmış Birinci Bâb: Dulkâdriyye beyânındadır.

Altmış İkinci Bâb: Âl-i Ramazân beyânındadır.

Altmış Üçüncü Bâb:²³⁸ Evlâd-ı şeyh-i haydar beyânındadır²³⁹.

²³⁵ Şeki Hanları N: -R.

²³⁶ Hemseki R: Şeki N.

²³⁷ ki anlara... etmişlerdir N: -R.

²³⁸ “Altmış altı bâb üzere tertib ettim” demişti ama 63 bâbda bitiyor. Nuruosmaniye, nr. 3107’de 9. B’abdaki “Tabataba Şürefası” ve 22. bâbdaki “Çerakise” ayrı bir bâblar olarak tertib edilmiştir.

²³⁹ Evlâd-ı şeyh-i haydar beyânındadır R: Müluk-ı Kızılbaşıyye N.

[EL-BÂBÜ'L-EVVEL]

‘Ulemâ-i İslâm kesserehümüllâhü ilâ yevmi’l-kıyâm evvel-i mahlûk olan ne olduğunda [4a] ihtilâf etmişlerdir. Kimisi nûr-ı Resûl sallallâhu ‘aleyhi ve sellem didiler ve kimisi ‘akıldır ve kimisi kalbdır ve kimisi Levh-i Mahfûz’dur didiler. Levh bir sâfî beyaz incüdür ve iki cânibi latîf yâkûtdandır. Anun büyüklüğünü Hazret-i Hak’dan gayri kimse bilmez ve ana cevherden bir kalem yarattı. Ol kalemin uzunluğu beş yüz yıllık mesâfedir. Bizim kalemlerimizden mürekkebe akdığı gibi andan nûr akar. Ve Hazret-i Hak ana emr eyledi. Yevm-i kıyâmete değin olan umûr ve ahvâli yazdı. Ba‘dehu bir büyük incü yaradup ana heybet nazarıyla nazar eyledi. Ve ol hâlden incü eriyüp su oldu. Ve ol sunun buhârından semavât halk oldu. Ba‘dehu ol su temevvüc idüp Ka‘betullah yerinde bir mikdâr köpük cem‘ oldu. Ol köpük hûbûb-i ... kuruyup muttasıl oldu. Ba‘dehu Hak te‘ala nûr ve nârdan melâ’ike ve cân tâ’ifesin yaradup gökde melâ’ikeyi sâkin eyledi ve yerde cânı sâkin eyledi. *Medârik*’te Hâfîf’ten nakl edüp eydür ki: Melâ’ike ve cin bir candır. Lakin pâk olup latîf olan melekdir ve habîs olan şeytândır. Ve ikisinin mâ-beyninde olan cindir. Ba‘dehu cin tâ’ifesi ‘âsî olup yeryüzünde nâ-hak yere kanlar dökdüler. Pes Hazret-i Hak anların cengine bir bölük melâ’ike gönderüp anlar ile ceng etdiler. Helâk etdiler. Ve dahi ma‘lûm ola ki yerler ve gökler altı günde halk olmuşdur. Bâzâr gününden ibtidâ olunup cum‘a günü tamâm olmuşdur. İbn Abbâs eydür: Ol altı günden her gün bin yıl denlü idi. Ve eger istese bu cümlei bir sâ’atte halk iderdi. Lakin kullarına her şeyde sâfî lâzım olup acele âbes nesne olduğun ta’lîm murâd olmuşdur. Hadîs-i şerîfde eydür: Hazret-i Hak, ehad ve isneyn gününde yeri ve dağları yarattı. Ve selâsâ günü demiri yarattı. Ve erbi‘â gününde ağaçları ve suyu ve ‘imâreti ve harâbı ve envâ’i nebâtâtı ve hayvânâtı ve ehl-i arzın rızkını ve hamîs günü semavât halk oldu. Ol sâ’atde yine kıyâmet kopsa gerekdir. Ve sebt günü her nesneden ferâgat olup ‘âlem sükûn üzre oldu. *Bahr-ı ‘Ulûm*’da eydür; sebt günü turâb yaradıldı. Ve dahi ma‘lûm ola ki ‘aded-i enbiyâ hadîs-i şerîfde ba‘zı rivâyet hasebince yüz yirmi dört bin peygamberdir. Ve üç yüz on üç resûldür. Ve hiç bâdiye ehlinden ve şehir halkından ve nisâ’ ve cündden nebî gelmemişdir. Belki cemî‘-i enbiyâ kurâ halkındandır. Allâme-i Zemahşerî *Rebî‘u’l-Ebrâr*’da öyle demiştir. [4b] Ve cemî‘-i kütüb-i münzele yüz dört kitâbdır. Andan Hazret-i Âdem’e on sahîfe nâzil oldu. Ve Şît’e elli sahîfe nâzil oldu. Ve İdrîs’e otuz sahîfe nâzil oldu. Ve İbrâhîm’e on sahîfe nâzil oldu. Tevrat Hazret-i Mûsâ’ya nâzil

oldu. Ve İncil Hazret-i İsa'ya nâzil oldu. Ve Zebûr Hazret-i Dâvud'a nâzil oldu. Ve Kur'ân-ı mecîd sultân-ı enbiyâ Hazret-i Muhammedü'l-Mustafâ'ya nâzil oldu. Salavâtullâhu 'aleyhi ve selâmehu ve 'aleyhim ecma'în. Ve resûllerden ulü'l-'azm olanlardır ki, teblîğ-i risâlet ile me'mûr olalar. Kâfir olanlara kîtâl ve cihâd ideler. Amma nübüvvet ile risâletde cihâd şart değildir. *Keşşâf*'da eydür: Ulü'l-'azm olanlardır ki, sâhib-i ihtimâm ve sebât ve sâhib-i sabr olalar. Anlar on sekiz nefer nebîdir ki En'âm'da zikr olundular. Sultân-ı ulü'l-'azm Hazret-i Peygamber Muhammed Mustafâ'dır sallallahu te'âlâ 'aleyhi. Ve ma'lûm ola ki, enbiyâdan beş kimesne İbrânîlerdir. Hazret-i Âdem ve Hazret-i Şît ve Hazret-i İdrîs ve Hazret-i Nûh ve Hazret-i İbrâhîm. Ve beş kimesne Arab'dan bi'set olunmuşlardır. Anlar Hazret-i Hûd ve Hazret-i Sâlih ve Hazret-i İsmâ'îl ve Hazret-i Şu'ayb ve Hazret-i Muhammed'dir. Salavâtullâhu 'aleyhim ecma'în.

Zikr-i Âdem en-nebî 'Aleyhisselâm

Me'âlimü't-tenzîl'de eydür: Vaktâ ki Hazret-i Hak Âdem'i halk etmek diledi İblîs'e ve meleklerle eyitdi. "innî câ'ilun fi'l-arzı halîfeten" ya'ni ben sizün yerinize âhar kimse halîfe nasb etmek dilerin didi. Anlar dahi kerîh görüp eyitdiler; "e tec'alu fihâ men yufsidu fihâ"²⁴⁰ bâkî kıssa mahallinde mezkûrdur. Ba'zılar eydür: Halîfeden murâd cinden halef dimekdir. Ve ba'zılar eydür: Halîfeden murâd Allâhu te'âlânın yeryüzünde halîfesi dimekdir. Anın ahkâmını ikâmet edüp buyurduğun tenfiz ider. İmâm Nesefî *Bahr-ı Ulûm*'da eydür: Vaktâ ki Hazret-i Hak Âdem'i halk etmek diledi, zemîne vahy eyledi ki: "Ben senden bir halîfe halk etsem gerekdir. Anlardan bana mutî' olanı cennete idhâl ederin ve 'âsî olanı nâra idhâl ederin" didi. Zemîn dahi ağlayup andan kıyâmete varınca 'aynlar ve nehirlere oldı. Ba'dehu Hazret-i Hak Cebra'îl'e emr eyledi: "Var yeryüzünden ağından ve siyâhından ve kızılından ve sarusundan ve eyüsünden ve habîsinden ve mülâyiminden ve serdinden bir kabza toprak alup bana getir" didi. Cebra'îl dahi varup arzdan almak diledikde arz istiâ'za eyledi ve eyitdi: "E'üzü bi-'izzetillâhillezi erseleke min en te'haze minni şey'en yekûn minhu nasbi'n-nâri ğaden"²⁴¹. Pes Cebra'îl dönüp Rabbü'l-izzete eyitdi: Yâ Rab! Senin ism-i şerîfinle [5a] istiâ'za eyledi. Ben dahi revâ görmedim ki ol kâra ikdâm eyleyem." Pes Hazret-i Hak Mîkâ'il'e emr eyledi.

²⁴⁰ "Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın?", **Kur'an**, Bakara Sûresi, 2/30.

²⁴¹ "Yarın ateşin dikilmesini sağlayacak şeyi benden almandan, seni gönderen Allah'ın izzetine sığınırım."

Ol dahi bu minvâl üzre varup geldi. Tekrâr İsrâfîl'e emr eyledi. Ol dahi öyle idüp geldi. Dördüncü def'a Azrâ'il'e emr idicek ol varup aslâ zemînin kasemine iltifât etmedi. Ve andan bir kabza alup Hazret-i Hak'a getürdi. Hazret-i Hak eyitdi: "Sen Âdem'in evlâdının ruhların kabz etsen gerekdir." Ve ana Melekü'l-Mevt deyü tesmiye eyledi. Hazret-i Âdem ol müşt-i hâkdan halk olundu. Anunçün ba'zı evlâdı ak ve ba'zı evlâdı siyâh ve ba'zısı saru ve ba'zısı kızıl rengdir. Ve kimisi sâlih ve kimisi tâlih ve kimisi mülâyim ve kimisi serddir. *Târih-i Vefâ*'da eydür: İblîs yeryüzünde gezüp nefis, anın kademi isâbet etdüğü yerden halk olmuştur. Ve cümle enbiyâ ve evliyâ anın kademi isâbet etmeyen yerden halk olmuştur. Ba'dehu Hazret-i Hak Âdem'i yed-i kudretiyle tasvîr edüp anı Mekke ile Tâ'if mâbeyninde melâ'ikenin arzdan semâya çıkacakları yollarında kodu. Ve anlar gelüp Hazret-i Âdem'i gördükde hüsn-i sûretinden ta'accüb iderlerdi. Ve *Arâyis*'de eydür: Âdem'in cesedi kırk yıl cennet kapusunda yatdı. Ve her bâr anın üzerine gam u gussa yağmuru yağdı. Ve sonra bir yıl neşât ve sürûr yağmuru yağdı. Anınçündür ki Benî Âdem'in gam u gussası çokdur lâkin 'âkıbeti ferah ve rahatdır. Ba'dehu Hazret-i Hak cesed-i Âdem'e kendü rûhundan nefh eyledi. Ve ana melekleri secde etdirdi. Ve anı cennete idhâl edüp ana izzet ve şeref ve zînet ve cemâl virdi. Ve dâ'im melâ'ike anı taht üzere getürüp cennette istedüğü yere iletürlerdi.

Nakl olunur ki, Hazret-i Âdem cennetin dîvârlarında Lâ ilâhe İllallâh Muhammedü'r-resûlullâh yazılmış gördü. Pes Hazret-i Hak'a münâcât idüp eyitdi: "Yâ Rab! Muhammed niçe kimesnedir? Adını senin isminle mukârin idüp cennetin dîvârların anınla tezyîn eyledin." Cenâb-ı Hak'dan vahy gelüp eyitdi: "Yâ Âdem! Ol senin oğlanlarundandır. Anın şerefine bu denlü mahlûkât var eyledim." Pes Âdem anın cemâlin görmeğe müştâk oldı. Hazret-i Hak anın baş parmakları dırnakların âyînesi gibi mücellâ idüp Hazret-i Muhammed'in sallallâhu 'aleyhi ve sellem sûret-i şeref-nümâların anda nakş u hüveydâ eyledi. Ve dâ'im ana bakup oğlum Muhammed Resûlullâh deyüp iki dırnakları üzerin **[5b]** öperdi. Hazret-i Cebrâ'il bu kıssayı Hazret-i Resûlullâh'a haber vircek buyurdular ki: "Kim ki benim ismim yâd ider oldukda iki dırnakların öpe asla ol kör olmaya". Ve bir rivâyetde eydür: "Ben anı tutup cennete iletmem". Ba'dehu Hazret-i Âdem cennetde yalnızlıktan vahşet eyledi. Ve Hazret-i Hak anın sol eğüsünden Havvâ anamızı halk eyledi. Ve yine ol uzun günde hatî'ata irtikâb olunup cennetten çıktılar.

Nakl olunur ki, halk-ı Âdem Cum'a günü Âzer'in yirmi sekizinde sevr tâli'inde vâki' oldu. Ve Havva'nın halkı seretânda vâki' oldu. Ve anlar yeryüzüne hubût idicek Âdem'i Cebel-i Serendib'e ve Havvâ'yı Cidde'ye atdı. *Bahr-ı 'Ulûm'da* eydür: Hazret-i Âdem'den cennetde hatî'eden sonra cemî'-i eşcâr nefret idüp kaçındı. Setr-i avret edüp her kangısına varup bir varak istediye virmediler, illâ ki incîr değil. Ol merhamet idüp imtinâ' etmedi. Anınçün ki evlâdı sâyir eşcârı yakup incir ağacın yakmazlar. Ve ol varak dünyâ rüzgârından kuruyup arz-ı Hind'de perîşân oldu. Anunçündür ki, cümle tayyibin ve revâyah-i tayyibenin aslı Hind'dedir. Ve Hazret-i Âdem bir rivâyetde yüz yıl ve bir rivâyetde üç yüz yıl müstemirren ağlayup gözünün yaşı dökdü. Ve hergiz başını kaldırup göğe bakmadı. Ve anın gözü yaşından 'ûd ve zencebîl ve sandal ve envâ'i tayyib nebât eyledi. Ve Havvâ'nın gözü yaşından karanfil ve sâyir efâvî? hâsıl oldu. Ba'dehu Hazret-i Hak Âdem'e vahy idüp eyitdi: Benim 'arşım muhâzâsinde rû-yı zemînde benim haremim vardır. Yürü anda bir beyt binâ eyle ve anı tavâf eyle. Şol vech üzerine kim, melâ'ikem benim arşımı tavâf eylerler pes ol mahalde senin ve oğullarının mutî' olanlarının du'âsın kabûl iderin. Âdem dahi: "Yâ İlâhe'l-'âlemîn! Rû-yı zemînde bir garîb kulunum ben ol haremin yolun bilmem" didi. Hazret-i Hak dahi bir melek gönderüp ana ol sebîlde delîl oldu. *Kitâb-ı Menâsik'de*²⁴² eydür: Sünnet-i Âdem'dir, âfâkı hacca vardıkda delîl tutmak. Ve ol melek ki Beytullâh'ın yolunu gösterdi ve Âdem anda Tûr-ı Sînâ'dan ve Tûr-ı Zeytâ'dan ve Lübnân'dan ve Lûdî'den ve Harrâ'dan ve bir rivâyetde Lübnân ve Cûdî yerineve Ehad Dağları'ndan taşlar getirüp Beytullâh'ı binâ eyledi. Ve esâs-ı Beytullâh harfî [6a] taşındandır. Ve binâ tamam oldukda ol melek 'Arafât'a çıkup melek cümle menâsik-i haccı gösterdi. Ve ol dahi bildim didi. Anınçün [ol] mahalle 'Arafât didiler. Ve bir rivâyetde eydür: Havvâ ile Âdem mülâkât edüp buluşdular. Anınçün Arafât deyü tesmiye olundu. Ka'be'nin bu binâsı melâ'ike binâsından sonradır. *Şifâü'l-garâm'da* eydür: Ka'be on def'a binâ olunmuşdur. Evvel melâ'ike sonra Âdem sonra anın evlâdı sonra İbrâhim Halîlullâh, ba'dehu Amâlîka, ba'dehu Cürhüm ba'dehu Kusay ibn Kilâb, ba'dehu Kureys, ba'dehu Ba'dü'l-'izzâ²⁴³ ba'dehu Haccâc binâ eylemişdir. Ve bir rivâyetde Kusay'dan sonra Abdülmüttalib binâ eylemişdir. Hadîs-i Şerîf'de eydür: Âhir zamânda Habeş tâ'ifesi gelüp

²⁴² Menâsik, hac ve umre sırasında yerine getirilen belirli davranışlar anlamında fıkıh terimidir. Bu isimde pekçok hac ve umre kitabı kaleme alınmıştır.

²⁴³ Abdullah b. Zübeyr olması gerekiyor.

Ka'be'yi harâb etseler gerek. Andan sonra ma'mûr olmasa gerekdir. Ve anda olan kenzi çıkarup alsa gerekdir. Ve bir rivâyetde geldi ki, Ka'betullâh Ye'cûc ve Me'cûc hurûcundan sonra hac olunup umre olunsa gerekdir. Nakl olunur ki, Hârûn er-Reşîd istedi ki Ka'be'yi hedm edüp İbnü'z-Zübeyr binâsı şeklinde binâ eyleye. Hazret-i Mâlik ibn Enes men' eyledi. Eyitdi ki: Yâ emîre'l-mü'minîn! Anı mülûke mel'abe eyleme. Her pâdişâh zamânında istediği gibi yıkup yapmaya. Tâ kim kulûb-ı nâsdan Ka'be'nin heybeti zâ'il olmaya. Ve Hazret-i Âdem 'âlem-i bâlâya rihlet etmedi. Hattâ ki anın evlâdı ve ahfâdı kırk bin nefer oldu. Yirmi bin zükûr ve yirmi bin inâs idi. Hazret-i Âdem bir rivâyetde dokuz yüz altmış yıl ve bir rivâyetde bin yıl 'ömür sürdü. Ve cum'a günü Mekke'de fevt olup Cebrâ'il ve melâ'ike ve Benî Âdem anın namâzın kıldılar. Ve anı Kubeys Dağı'nda bir mağarada defn etdiler. Ve bir rivâyetde Hind'de Serendil'de fevt olup anda defn olundu. Ve cümle müddet-i marazı on bir gün oldu. Ve Hazret-i Havvâ andan sonra bir rivâyetde bir yıl ve bir rivâyetde üç gün sonra vefât eyledi. Ve Hazret-i Âdem'in yanında defn olundu. Lakin meşhûr oldur ki, Âdem Hind'de ve Havvâ Cidde'de medfûndur.

Şît bin Âdem

Ma'nası Allâhu te'âlânın bahşışı dimektir. Zîrâ ki Hâbil'den sonra vücûda gelmiştir. Hazret-i Âdem'in yüz yirmi yıl 'ömründen sonra ve Hâbil'den beş yıl sonra velâdet etmiştir. Şît Hazret-i Âdem'in evlâdının sevgilisi idi ve gözü kendüye müşâbih idi. Ve cümlesinin a'lem ve efdali idi. Hazret-i Âdem dâr-ı fânîden göçer olduk da anı vasî eyledi. [6b] Ve cümle evlâdı üzerine anı emîn ve re'îs eyledi. Ve ana gicenin ve gündüzün sâ'atlerini ve her sâ'atde halkın âdeti nicedir ta'lîm eyledi ve ana tûfânı bildirdi. Pes Hazret-i Âdem'den sonra riyâset rû-yı zemînde Şît'in oldu. Ve Hazret-i Hak ana elli sahîfe inzâl eyledi ve hâlâ cümle yeryüzünde insânın ensâbı Şît'e ulaşır. Mezbûr nebiyy-i mebrûr dokuz yüz on iki yıl 'ömür sürdü. Ve Âdem'in hubûtundan bin yüz kırk iki yılda dâr-ı bekâya 'azm eyledi.

İdrîs 'Aleyhiselâm

Ol Ahnuh bin Mehlâil bin Kaynân bin Enûş bin Şît'dir. Peygamberlerden mürselînin ulü'l-'azm olanlarının evvelidir. Hazret-i Âdem'den sonra ba's olundu. Lakin şerî'at-ı Âdem üzerine olmağla emr olundu. Mezbûr nebiyy-i mebrûr bir rivâyetde ceddî Şît zamânında velâdet etmiştir. Ve bir rivâyetde Hazret-i Âdem zamânında Hazret-i Hak İdrîs Nebî'ye esrâr-ı semâvâtı keşf eyledi ve ana ilm-i edvâr-ı eflâk ve tabâyi'-i kevâkibi havâssını bildirdi. Ve ana otuz sahîfe nâzil oldu

ve cümle ol suhuf-ı ilâhiyyede olandandır. Sakınup Allâhu te‘âlâ hazretini künhüyle bilmek murâd ideyim dimen. Zîrâ ki ol yücedir. Andan ki mahlûku anı idrâk eyleye, illa meğer ki ol kullarından dilediğine anı bildire. Ve Hazret-i İdrîs’in ‘ömründe beş yüz altmış yıl geçdikden sonra Allâhu te‘âlâ anı ism-i a‘zam te‘şîriyle göğe ref‘ eyledi. Ve anı felek-i şemsde sâkin eyledi. Ve babası Ahnuh andan sonra beş yüz otuz beş yıl ömür sürdü. Ve kütüb-i siyer’de Hazret-i İdrîs’in Melekü’l-Mevt’le ‘aceb kıssasın nakl eylerler ki ve eydürler ki: İdrîs Nebî Melekü’l-Mevt’den su‘âl eyledi ki ana mevti müşâhede etdüre. Ol dahi bi-iznillâh öldürüp sonra döndürdü. Ve recâ eyledi ki anı nâra iletüp gösterüp ve ricâ eyledi ki anı cennete idhâl eyleye. Hazret-i Melek dahi anı eyledi. Sonra İdrîs ‘aleyhisselâm cennetten çıkmak istemedi. Ve hüccet-i ikâmet edüp eyitdi: Kâle’llâhu te‘âlâ “küllü nefsin zâ’ikatu’l-mevti”²⁴⁴. Ben mevti zevk edüp gördüm ve dahi Hak te‘âlâ buyurur: Nâr-ı cehennem için “ve in minkum illâ vâriduhâ”²⁴⁵. Ben anı gördüm ve dahi Hak te‘âlâ cennet hakkında buyurur: “Ve mâ hüm bi haricîne ileyhi”²⁴⁶ emr-i Hak’la ben cennetten çıkmam didi. Fi’l-hâl emr-i Rabbânî erişüp eyitdi ki: Sıddık İdrîs hâlâ ol cennettedir. Eline bir kumaş virmişlerdir, biçmek üzeredir. Mikrasın ağzın açup biçmek kasd ider. Kıyâmet günü oldukda [7a] biçer dirler. Hazret-i İdrîs yeryüzünde evvel libâs diküp giyendir. Andan evvel yapraklar ve deriler giyerlerdi. Ve ‘ilm-i nücûm ve hisâba evvel nazar iden oldur. Hükemâ-i Yunân ana muhkem ta‘zîm edüp Hermes-i Herâmise dirler. Ve evvel silâh kuşanup küffârla mukâtele iden oldur. Ve evlâd-ı Kâbil’den evvel esîr ve sebî‘ iden oldur.

Nûh bin Lemek bin Mettûselah bin Ahnuh

Ol ulü’l-‘azm resûl ve nebîdir. Ve Hazret-i Âdem’in şerî‘atini evvel nesh iden şerî‘at anın şerî‘atidir. Hazret-i Nûh’un mu‘cizesi kendü nefsindedir. Zîrâ ki bin yıldan ziyâde ‘ömür sürdü. Ve hergiz dişi düşmedi ve saçı ağarmadı ve kuvveti gidüp za‘îf olmadı. Hazret-i Âdem’in hubûtundan bin altı yüz kırk iki yıl sonra velâdet etmişdi. Tahkîkan enbiyâ-i kirâmdan kavmi cefâsına Nûh Nebî gibi sabr itmiş bir nebî yokdur. Elli yaşından sonra dokuz yüz elli yıl kavmini da‘vet eyledi. Bu denlü müddetde ancak seksen kimesne îmâna geldi. Ve nebiyy-i mebrûr-ı mezkûru kavmi muhkem zarb edüp sonra öldü deyü bir keçeye sarup korlardı.

²⁴⁴ “Her nefis ölümü tadacaktır”, **Kur’an**, Ankebut, 29/57.

²⁴⁵ “Sizden ona [cehenneme] girmeyecek kimse yoktur”, **Kur’an**, Meryem, 19/71.

²⁴⁶ Ayeti kerimenin doğrusu “Ve mâ hüm bi hâricîne minhâ”, “Onlar oradan çıkacak değillerdir”, **Kur’an**, Maide, 5/37.

Ba‘dehu ifâkat edüp anları Hakk’a da‘vet iderdi. Ve recâ iderdi ki anlar îmâna geleler. Vaktâ ki anların îmâna gelmesinden me’yûs oldu, anların üzerine beddu‘â eyledi. Ve Hazret-i Hak du‘âların icâbet edüp revâ eyledi. Ve ana emr eyledi ki tavuk göğsü şeklinde bir gemi peydâ eyleye ve anda îmâna gelen kavminin ve hayvanâtdan her sınıfı alup götür. Pes Hazret-i Nûh emr-i Hak’la gemi için ağaç diküp kırk yılda hâsıl oldu. Ve ol müddetde anlara beddu‘â etmekden ferâgat eyledi. Ve Cenâb-ı Kahhâr-ı mutlak ol müddetde küffârın nisâsına akîmlik verüp evlâd getürmediler. Vaktâ ki ağaçlar yetişüp hâsıl oldu. Nûh anları²⁴⁷ kurutdu. Nakl olunur ki, ol ağaçlar sâc ağacı idi. Ba‘dehu üç tabaka bir gemi peydâ eyledi. Ol geminin tûlü kendüler zirâ‘iyle, ki omza varınca idi, üç yüz zirâ‘ idi. Ve arzı elli zirâ‘ idi. Ve yüksekliği otuz zirâ‘ idi. Ve kâfirler gelüp gülerler idi ve eydürler idi: “Nübüvvetden ferâgat eyledin dülger oldun!” Ve Hazret-i Nûh iki yılda geminin binâsından ferâgat eyledi. Ba‘de’l-ferâğ dokuz ay bu minvâl üzere gemi yeryüzünde durdu. Tâ kim kâfirler üzerimizden kaht gitsün deyüp ümmet-i Nûh’dan üç kimesneyi alup sanemleri üzerinde boğazladılar. Pes Allâhu te‘âlâ cânibinden anlara gazab etmek hak oldu. Sâbıkda [7b] Hazret-i Nûh’a vahy olmuşdu ki Havvâ’nın sende olan tennûrundan kaçın ki göresin su kaynaya heman ümmetinle gemiye binisin denmişdi. Pes öyle olıcak Nûh ve ümmeti gemiye binüp tabaka-i ûlâda sâkin oldular. Ve Hazret-i Âdem’in cesed-i şerîflerin alup geminin enine ortasına kodular. Ve kâlib-ı şerîfini nisâ ile ricâlin arasına kodu. Ve vuhûş ve tuyûr ve hevâmdan ikişer çift alup geminin tabaka-i süflâsına kodu. Ve devâb ve en‘âmı geminin orta tabakasına kodu. Ve karıncaya şefkat edüp kendü yanında kodu. Ve her birine yetecek mikdârı zâd u zevâdasını bile alup gemiye kodu. Bu esnâda İblîs erişüp eyitdi: “Yâ Nûh! Beni de gemiye al ki benim hayâtım kıyâmete varınca murâddır”. Ve emr-i Hakk ile der ki hergiz ehl-i semâdan gayri bu gemide olunan necât bulmaya. Pes Hazret-i Nûh anı gemiye aldı, fi’l-hâl vahy erişüp emr oldu ki anı ala ve geminin mu’ahharında koya. Ve Hazret-i Nûh anıyla ümmeti yanında ola. Nakl olunur ki, anda hikmet ol idi ki İblîs ol gemiye dümen peydâ edüp ihtirâ‘ eyledi. Ve Hazret-i Nûh ana eyitdi ki: “Hey habîs! Senin ucunden cümle ‘âlem garka vardı. Niçün tevbe etmezsun?” dedi. İblîs eyitdi: “Yâ Nûh! Hiç benim çün tevbe var mıdır?” Hazret-i Nûh münâcât etdi. Fi’l-hâl emr geldi ki anın tevbesi Âdem’e secde etmektir. Hazret-i Nûh ana bu hâlden haber virdi ve emr etdi

²⁴⁷ Anları: +ve

ki kâlib-ı Âdem'e secde eyleye. İblîs eyitdi: "Anın dirisine secde etmedim, ölüsüne mi secde etsem gerekdir?" *Târîh-i Muhtasarı'l-Beşer'* de eydür: Ol gemide Hazret-i Nûh'un üç [oğlu] Sâm ve Hâm ve Yâfes bile idi. Ve Yâm oğlu kâfir olup "se âvî ilâ cebelin ya'simunî mine'l-mâ'i"²⁴⁸ deyüp kaldı. Ve ol gemide olanların cem'îsi evlâd-ı Şît idi gayri yoğdu. Vaktâ ki Hazret-i Nûh ve ümmeti gemiye bindiler yerlerinden sular kaynadı ve göklerden azîm yağmurlar yağdı. Ve kırk gün mikdârı bu minvâl üzere müstemirr olup sular dağlar başından bir rivâyetde yirmi beş zirâ' ve bir rivâyetde kırk zirâ' 'âlî oldu. Ve yeryüzünü 'âmme su ihâta edüp hâlî yerler kalmadı. Ve gemi kırkinci günde kalkup yürüdü. Ve Hazret-i Nûh "bismillâhi mecrâhâ" didi. Ve inüp oturdukda "bismillâhi mürsâhâ" didi. Ulemâ eyitdiler ki: Her kim gemiye binüp bu âyet-i kerimeyi okusa: "Bismillahi mecrâhâ [8a] ve mürsâhâ inne rabbî le gafûrun rahîm"²⁴⁹. Ve mâ kaderûllâhe hakka kadrihî ve'l-'arzu cemî'an kabzâtuhu yevme'l-kıyâmete ve's-semâvâtu matviyyâtun bi-yemînihi subhânehu ve te'âlâ ammâ yuşrikûn."²⁵⁰ Garkdan emîn olur. Ve ol gemi üstünden örtülmüşdü. Leyl ü nehâr zulmet-i havâdan ma'lûm değildi. Ve Hazret-i Hak kemâl-i kudretinden geminin kenârında iki boncuk misâlinde nesne halk etmişdi. Birisi şems misâlinde ve birisi kamer misâlinde idi. Anlar muttasıl hareket iderlerdi. Ve anların hareketiyle gice ve gündüz ve evkât-ı salât bilinürdi. Ve altı ay mikdârı gemi su yüzünde gezdi. Ve Beytullâh'ın olduğu yere gelüp ol mahall-i şerfî yedi kez tavâf eyledi. Ba'dehu Cezîre'de Cûdî Dağı'na varup karâr eyledi. Ve bir ay anda durdu. Ve Hazret-i Hak muhkem yel gönderip yeryüzünü kurutdu. Ve su çıkacak menâbi'i sedd eyledi. Ve yağmur sâkin olduktan sonra kırk gün sonra Hazret-i Nûh geminin üzerini açdı ve kuzgunu gönderdi ki, vara rû-yı zemîn ahvâlinde haber getüre. Ol dahi varup bir cîfe üzerine kondu. Ve anı yemeğe meşgûl idi ve geldi. Pes Hazret-i Nûh ana beddu'â eyledi ve eyitdi: "Dâyim Âdem'den ba'îd olsun ve rızkı cîfede olsun". Ba'dehu gügercini gönderdi ve ol varup ayakların kızıl balçığa batırup geldi. Ve Hazret-i Nûh ol beşâretten hazz edüp ana hayr du'â eyledi ve eyitdi: "Yâ ilâhe'l-'âlemîn! Anı dâyim Benî Âdem'e me'lûf eyleye ve 'azîz eyleye". Ve ol hâlden sonra anın ayağı ve neslinin ayağı boyanmış kalmışdır. Tekrâr yedi günden sonra anı Hazret-i Nûh haber getürmeğe

²⁴⁸ "Beni sudan koruyacak bir dağa sığınacağım.", **Kur'an**, Hûd, 11/43.

²⁴⁹ "Onun yüzüp gitmesi de durması da Allah'ın adıyladır. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.", **Kur'an**, Hûd, 11/41.

²⁵⁰ "Allah'ın kadrini gereği gibi bilemedilir. Kıyamet gününde bütünüyle O'nun elindedir. Gökler de O'nun kudretiyle dürülmüştür. O, onların ortak koştuklarından uzaktır, yücedir.", **Kur'an**, Zümer, 39/67.

gönderdi. Pes ol varup bir yaşıl yaprağı ağzına alup geldi. Ve izn-i Hak olup anlar gemiden çıkdılar ve arz-ı Cezîre’de Bakur nâhiyesinde bir karye binâ edüp adını Sûk-ı Semânîn kodular. Ve Hazret-i Rabbü’l-‘âlemîn Nûh Nebî’ye vahy gönderip eyitdi: Çoğalın ve ziyâde olun ve yeryüzünü doldurun. Ve sizin heybetiniz cemî’-i mahlûkât üzerine olsun. Ve min-ba’d bir kavmi tûfân ile helâk etmeyem.

Hûd bin Şaleh bin Arfehşed bin Sâm bin Nûh

Allâhu te‘âlâ anı ‘Âd Kavmi’ne gönderdi. Anlar Yemen diyârında ‘Ummân ve Hazaramut mâbeyninde mütemekkin idiler. Ekinleri çok ve bostanları vâfir, mâldâr ve kuvvetdâr kavimdir. Nakl olunur ki, onların uzun boylusu yüz zirâ‘ idi ve kısa boylusu altmış zirâ‘ idi. Ve onların sanemleri [8b] olup ana ‘ibâdet iderler idi. Ve küfrânü’n-ni‘me olup şirk üzre mukîm idiler. Ve Hazret-i Hûd anları ol hâlden men‘ edüp eyitdi: “İnnî lekum rasûlun emîn. Fettekullâhe ve atî‘ûni²⁵¹”. Fe kezzebehu ve kâlû: “mâ nahnu bi târikî âlihetinâ ‘an kavlike ve mâ nahnu leke bi mü’minîn²⁵²”. Pes Hak te‘âlâ anlar üzerine debûr yelini musallat edüp yedi gün ve yedi gice hûbûb eyledi. Ve anları cümleten helâk eyledi. Ve Hazret-i Hûd ve ana mü’min olanlar emr-i Hakk ile bir kûşede ‘uzlet etdiler. Ve anlara ol rîh zarar eylemedi. Nakl olunur ki, ol tâ’ifeden bir ‘acûz bir sahrıca girip halâs buldu. Ve her yıl ol günler geldikde feryâd edüp kavmini yâd edüp ağlardı. Ve ‘Arablar ol günler geldikde yine eyyâmu’l-‘acûz geldi derler idi. Hâlâ berdü’l-‘acûz dedikleri ol eyyâmda vâki‘ olan berddir. Ba‘dehu Hûd Nebî kavmiyle Mekke’ye gelüp vefât edince anda ‘ibâdet etdiler. Ve bir rivâyetde elli yıl sonra yaşayup fevt oldu.

Sâlih bin Esif

Hak te‘âlâ anı Semûd Kavmi’ne gönderdi. Ve ol kavmin meskenleri Hicâz ile Şâm arasında Hicr dedikleri mahalde idi. Hâlâ huccâc-ı Şâm ol mahalle mürûr idüp arz-ı Hicâz’a dâhil olurlar. Ol kavim ‘Âd’dan sonra gelüp çoğaldılar ve enbiyâyı tekzîb etdiler. Ve mâl ve kuvvetlerine mağrûr olup ‘ibâdet-i Hak’dan yüz çevirdiler. Pes Hazret-i Hak anlara Sâlih Nebiyullah’ı gönderip Sâlih anları tevhide da‘vet eyledi. Ve ana îmâna gelen fukarâ ve zu‘afâdan az kimesne idi. Ba‘dehu kâfirler Sâlih ile ‘ahd etdiler ki, kendülere istedikleri âyâtndan bir âyet göstere anlar dahi îmâna geleler. Hazret-i Sâlih ol ‘ahde râzî oldı. Pes bir ‘azîm taşâ işâret edüp

²⁵¹ “Şüphesiz ben, size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim. Öyle ise Allah’a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin.”, **Kur’an**, Hûd, 11/125-126.

²⁵² Onu yalanladılar ve dediler: “Biz senin sözünle ilâhlarımız bırakacak değiliz. Biz sana iman edecek de değiliz.”, **Kur’an**, Hûd, 11/53.

eyitdiler: “İmdi bundan bize bir nâka çıkar”. Hazret-i Sâlih dahi Cenâb-ı Rabb-i ‘izzete münâcât edüp du‘â eyledi. Kudretu’llah ile ol sahrâdan bir nâka zâhir oldu ve yine îmâna gelmediler. Ba‘dehu ol nâka doğurdu ve kâfirler bu nâkadan bizim hayvânlarımız ürker deyüp tutup nâkayı zebh etdiler. Ve küçüğü kaçup ol sahrâya girdi. Lâ-cerem ol Kahhâr-ı Zü’l-celâl üç günden sonra anlara azâb inzâl idüp semâdan sâ‘ika savtları gibi hezâr savtlar peydâ oldu. Ve onların kalbleri ve cigerleri tahammül idemeyüp pâre pâre oldu. Ba‘dehu Sâlih Nebî Filistin’e vardı. Andan Hicâz’a varup anda vefât idince ‘ibâdet eyledi. Elli sekiz yaşında idi. Ba‘zılar Filistin’de [9a] vefât etdi didiler.

İbrâhim el-Halîl

Ol Târah oğludur. Cemî‘-i enbiyâ-i kirâmın babasıdır. Ulü’l-‘azm olan resûllerin ulularındandır. Hak te‘âlâ ana on sahîfei inzâl eyledi. Anların cümlesi emsâl idi ve anı cümle mahlûkâta sevdirdi. Hiçbir ümmet yokdur ki ana mahabbet eylemeye. Ve anı kendüye halîl eyledi. Ekser enbiyâyı anın zürriyyetinden eyledi ve anları Seyyidü’l-mürselîn ve Hâtemü’n-nebiyyîn Muhammedü’l-Mustafâ ile hatm eyledi. Hazret-i İbrâhîm’in mevlidi arz-ı Arâf’da Kûsâ nâm mahaldedir. Sevâd-ı ‘Irâk pâdişâhı olan Nemrûd ibn Ken‘ân ibn Kûş bin Sâm bin Nûh zamânında gelmiştir. Nemrûd dört yüz yıl saltanat eyledi. Hazret-i İbrâhîm cum‘a gicesi ‘âşûra günü tûfândan bin seksen bir yıl sonra vücûda gelmiştir. Tûfân hûbût-ı Âdem’den iki bin iki yüz kırk iki yıl sonra olmuştur ve Halîlullâh’ın velâdetiyle Habîbullah’ın hicreti mâbeyninde iki bin sekiz yüz doksan üç yıl geçmiştir. *İmâm Süddî* eydür: Vaktâ ki Rabbü’l-‘âlemîn Halîlullâh’ı bi‘set etmek murâd edindi, Nemrûd vâkı‘asında gördi ki bir kevkeb tulû‘ eyledi, ol kevkebin ziyâsı şems ve kamerin ziyâların mahv eyledi. Pes uyanup havf eyledi ve taht-ı hükûmetinde olan sâhirleri ve kâhinleri cem‘ eyledi ve anlara bu vâkı‘anın ta‘bîrinden sûal eyledi. Anlar dahi eyitdiler: “Senin taht-ı hükûmetinde bir oğlan velâdet ider, senin helâkin ve devletinin gitmesi anun elinde olsa gerekdir”. Nemrûd dahi emr eyledi ki, ol yıl cemî‘ doğan oğlanları boğazlayalar ve dahi emr eyledi ki, nisâ şehirde durup ricâl tâ‘ifesi şehrin hâricinde çadırlar kurup oturalar. Nâ-gâh Nemrûd’un şehirde bir hâceti oldu. Hiçbir ehadî ol husûsa emîn etmeyüp illâ Halîlullâh’ın babası Târah’ı emîn etdi. Zîrâ ol kendünün siddîki ve hâcibi idi ve ana tenbîh eyledi ki, varup ol maslahatı göre ve yine tîz gele. Ol dahi şehre varup ol ısmarlanan maslahatı gördi ve ehline mahabbeti ve şavkı ziyâde olup onların hâlin görmeğe evine vardı. Ve nâ-

gâh tekâzâ olup ehli ile mücâma‘at eyledi ve Halîlullâh ana rahmine düşdi. İbn ‘Abbâs eydür: Heman ol ân kâhinler Nemrûd’a eytdiler ki, “şol gulâm ki sana andan haber virmişdik anası andan hâmile [9b] oldu. Ve Nemrûd mu‘temed âdemler koyup velâdet eden mevlûdları zebh etdiler. Vaktâ ki Hazret-i İbrâhîm’in velâdeti karîb oldu, anası şehirden çıkup bir kuru ırmağ içinde vaz’-ı haml eyledi ve Hazret-i Halîlullâh’ı alup bir sevbe sardı ve anı ilgin ağaçları içine kodu ve babasına haber gönderip ol dahi gelüp Halîlullâh’ı aldı. Ve ol nehir kurbunde bir izbe misâlinde bir yer peydâ edüp Halîlullâh’ı anda kodu. Ve izbenin ağzını taş ile yaptı, tâ kim sibâ‘gelüp zarar etmeye. *Muhammed bin İshak* eydür: Bir gün Hazret-i İbrâhîm’in üzerine bir ay gibi olurdu ve ay bir yıl gibi olur idi. Ve on beş ayda tamam şâb olup anasına eytdi: “Beni mağaradan çıkar”. Ol dahi anı ‘ışâ vaktinde mağaradan çıkardı ve Halîlullâh semâvât ve arzı görüp anların hakkında tefekküre vardı. Ba‘dehu semâda yıldız görüp; “hâzâ rabbî” didi. Ba‘dehu ayı görüp; “hâzâ rabbî” didi. Ba‘dehu güneşi görüp; “hâzâ rabbî” didi. Ve çünki anları gördi ki gurûb ve zevâli kabûl eylerler, bildim ki mahlûkdur hâlîk değildir. Ve anların sâni‘i vardır. “Ve kâle innî veccehtü vecchiye lillezî fetera’s-semavâti ve’l-‘arza hanîfen ve ene mine’l-müşrikîn”²⁵³. Ve Hazret-i İbrâhîm zuhûr idüp anları tevhide ve ‘ibâdullâha da‘vet eyledi. Ve anların sanemlerin tahkîr idüp masharaya aldı ve anların bayramı günü anlarla gitmeyüp sanemhâneye girdi ve cümle sanemleri helâk eyledi. Ve kâfirler gelüp eytdiler: “Kâlû harrakûhu ve ensarû âliheteküm inne küntüm fâ‘ilîn”²⁵⁴. Pes Halîlullâh’ın ihrâkı üzerine ittifâk etdiler ve anı bir evde habs etdiler ve bir ‘âlî sûr çevirüp anı odun ile doldurdular ve anda ‘azîm âteş peydâ etdiler. Hattâ kâfirlerden birisi hasta olsa nezr iderdi ki, Hak te‘âlâ bana ‘âfiyet virirse İbrâhîm’in âteşine odun cem‘ idüp ilete ve öldüklerinde vasıyyet iderlerdi ki, odun iştirâ idüp ol âteşe salalar. *Ka‘b El-Ahbâr* eydür: Her şey ol âteşi söndürmeye kasd etdi, illâ keler değil, zîrâ ki ol muttasıl gelüp ol âteşi üflerdi. Ve Hazret-i İbrâhîm’i sicinden çıkarup âteşe iletürken Nemrûd anınla mühâcce eyledi ve ana eytdi: “men rabbükellezi ted‘û ileyh kâle rabbî yuhyî ve yumîtu”²⁵⁵. Bâkî kıssa Kur’ân-ı ‘Azîm’de mezkûrdur. Pes alup kâfirler Hazret-i İbrâhîm’in [10a] mübârek ellerin ve boynun bağlayup mancınika koydılar ve anı âteşe saldılar.

²⁵³ “Ben, hanîf olarak yüzümü gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah’a çevirdim ve ben müşriklerden değilim.” **Kur’an**, En’am, 79.

²⁵⁴ “Eğer bir şey yaparsanız, onu yakın da ilâhlarınıza yardım edin, dediler.”, **Kur’an**, Enbiyâ, 21/68.

²⁵⁵ “İbrahim (ona) dedi ki: Benim Rabbi diriltir ve öldürür. O da dedi ki: Ben de diriltir ve öldürürüm”. **Kur’an**, Bakara, 2/ 258.

İbrâhîm ol demde on altı yaşında idi. Ve havâ yüzünde Hazret-i Mikâ'il gelüp eyitdi: “Yâ İbrâhîm! Dilersen nâr süyündürin” didi. Ol dahi: “benim sana hâcetim yokdur” didi. Ve Hazret-i İsrâfîl gelüp ol dahi eyitdi: “İsterisen yâ İbrâhîm, cümle nârı dağıtayın”. Ana dahi: “Sana hâcetim yokdur” didi ve eyitdi “hasbiyullâhu ve ni'me'l-vekîl”. Hak Subhânehu ve te'âlâ kemâl-i 'azametinden ve cümle lutfundan “yâ nâru kûnî berden ve selâmen 'alâ İbrâhîme²⁵⁶” didi. Pes ol nâr bir akarsulu ve yâşilistân bir ravza oldu ve anda kırmızı güller ve nergisler peydâ oldu. Ve ana Hazret-i Hak gölge melekin²⁵⁷ gönderdi ve anınla musâhabet idüp üns tutdı. Ve Cebrâ'il cennetden ana bir gömlek getürdi ve bir harîr döşek getürdi, anun üzerine otur didi ve Cebrâ'il bile oturup anınla musâhabet eyledi ve eyitdi: Yâ İbrâhîm! Rabbü'l-'izzet sana eydür ki: “Bilmedin mi ki tahkîk-i nâr benim ehîbbâma zarar etmez”. Ba'dehu Nemrûd köşkünden bakup Halîlullâh'ı ahsen halde gördi ve gâyet ta'accüb edüp eyitdi: “Yâ İbrâhîm! Senin Allah'ın büyük ilâhdır ki, seni benim elimden alup bu sa'âdete îsâl eyledi” ve eyitdi: “Andan çıkup benim yanıma gelmeye kâdir misin?” Ol dahi: “Ne'am kâdirim” didi. Pes İbrâhîm kalkup Nemrûd yanına geldi ve ana Nemrûd eyitdi: “Ol yanında senin sûretinde oturan kimdir?” Ol dahi eyitdi: “Melekü'z-zılldır, anı Rabbim bana gönderdi, tâ kim bana mûnis ola”. Nemrûd eyitdi: “Yâ İbrâhîm! Ben senin Tanrı'nun kadrini ve 'izzetini gördüm ve dostlarına olan ihsânını gördüm. Ben anın yoluna kurbânlar iderin” didi. Halîlullâh eyitdi: “Mâdem ki sen kendü dînün üzerine olasın, ol senden kurbân kabûl eylemez”. Nemrûd eyitdi: “Mülkümü terk etmeye kâdir değilim, lâkin kurbân iderim” didi ve dört bin sığır kurbân eyledi. Ve Hazret-i Halîlullâh'ın cefâsından vaz geldi ve çünki halk bu mu'cizeyi gördiler. Çok kimesne Nemrûd havfından uğrun îmâna geldiler ve Nemrûd'un kızı Gazâ Hâtûn dahi îmâna geldi ve Nemrûd ana ol sebebden çok 'azâb itdi. 'Âkıbet emr-i Hak ile Cibrîl-i Emîn gelüp anı saraydan götürdi ve İbrâhîm'e getürdi. Bu kıssa İbrâhîm'in arz-ı Nemrûd'dan hicretinden sonra oldu. Ve anı Halîlullâh, oğlu Medyan'la [10b] nikâhlandı ve andan yirmi oğlu olup enbiyâ oldılar. Nakl olunur ki, evvel îmân getüren Halîlullah'ın karındâşı oğlu Lût bin Hârân'dır. Ve ba'zılar eydür: Hurûc-ı nârdan sonra evvel îmâna gelen Sâre binti Hârân'dır ve anı Hazret-i İbrâhîm emr-i Hak ile alup nikâhlandı. Hazret-i Sâre kendü zamânında olan nisâ tâyifesinin ecmeli idi. Vaktâ ki Nemrûd 'inâd ve fesâd üzere musırr oldu, Allâhu te'âlâ anın ve 'askerinin

²⁵⁶ “Ey ateş! İbrahim'e karşı serin ve esenlik ol”, **Kur'an**, Enbiya, 21/ 69.

²⁵⁷ Metinde “meslekin/مسلكن” şeklinde geçiyor.

üzerine bi‘ûz ‘askerin musallat eyledi. Nemrûd ‘askerini çıkarup dört fersah yerde tamâm dolup oturmuşlar idi ve bi‘ûz gelüp anların atlarını yiyüp ve libâsların yiyüp kanların içdi. Cümlesi kuru kemik kalup helâk oldılar. Ve anlardan birisi Nemrûd’un burnuna girdi ve niçe müddet anda kalup beynin yedi. *Ka‘b el-Ahbâr* eydür: Eger Nemrûd ol müddetde insâfa gelüp îmâna geleydi Hazret-i Hak tevbesin kabûl eylerdi. Lâkin ‘inâdı ziyâde oldu ve dâyim bir mıtrak ile başını döverler idi tâ kim bir sâ‘at vec‘i sâkin olaydı. Ba‘dehu burnundan ol bi‘ûz güğercin yavrusu gibi büyüyüp çıkup gitdi ve eyitdi: “ Kezalike yüsallitullâhu rusulehu ‘ala men yeşâ’ min ‘ibâdehu”²⁵⁸. Ve ol hâlde Nemrûd helâk oldu. Ve Hazret-i Hak Kûsâ şehrine zelzeleler musallat edüp cümle harâb olup gitdi. Ve Hazret-i İbrâhîm, Sâre Ana ile ve Lût Nebî ile çıkup hicret etdiler ve babası Târah dahi bile çıkup hicret etdi. Ve Harrân’a geldikde Târah küfr üzerine vefât etdi. Ve andan Hazret-i İbrâhîm Rûhâ’ya geldi, andan Mısır’a vardı. Bir rivâyetde Ba‘lebek’e, andan Şâm’a vardı. Ba‘dehu Remle ve İlya arasında karâr eyledi. Evvel, Allah yoluna îmânı hıfziçün muhâceret iden Halîlullâh’dır. Hazret-i İbrâhîm’in anda malı çok olup ol yer halkını muzâyaka geldi ve anlar eyitdiler: “Kalk, bizim içimizden göç! Biz senin malından muzâyaka çekdük.” Hazret-i İbrâhîm kalkup Leccûn’a geldi ve andan Memreyâ’ya geldi. Ve ol tâyifenin bereketleri gidüp sular çekildi. Ve *İktifâ* nâm târîhde eydür: Sonra Sâre Ana, Hâcer’e incindi ve Hazret-i İbrâhîm’e emr eyledi ki, anı yanından gönderüp bir gayri mahalde sâkin eyleye. Pes vahy-i Rabbânî geldi ki: “Hâcer’i oğlu İsmâ‘îl ile al ve Mekke’ye götür!” Hazret-i İbrâhîm götürdü. Ve bu kıssa Hazret-i İsmâ‘îl tercemesinde zikr olunur inşâllâhu te‘âlâ. Ve Hazret-i İbrâhîm’in bâkî kıssası siyer kitâbında mezkûrdur. [11a] Ve Hazret-i İbrâhîm bir rivâyetde yüz yetmiş yaş ve bir rivâyetde yüz doksan yaş ve bir rivâyetde yüz yıl ömür sürüp fevt oldu. Ve arz-ı Habrûn’da mağarada anı oğlu İshak, Sâre Ana yanında vaz‘ eyledi. Sâre Ana elli yıl mukaddem fevt olmuşidi. Nakl olunur ki, Melekü’l-mevt Halîlullâh’ın rûhunun kabzına geldikde Hazret-i Halîl ana eyitdi: “Hiç gördün mü Halîl Halîl’ini öldüre?” Hazret-i Hak dahi vahy edüp buyurdu ki: “Ya hiç gördün mü Halîl Halîl’in likâsından kaç?” Pes Hazret-i Halîl dahi emr-i Hakk’a râzî oldu. Ehl-i târîh eydür: Hazret-i Halîlullâh’ın müvlûduyla Peygamberimizin hicretinin mâbeyni iki bin sekiz yüz doksan üç yıldır. Hazret-i Halîlullâh evvel sünnet olandır ve evvel don giyendir ve evvel Benî Âdem’den sakal ağarmak anda olmuşdur. Ve

²⁵⁸ “Allah peygamberlerini dilediği kimselerin üzerine musallat eder.”, **Kur’an**, Haşr, 59/6.

gündüzde dört rek'at kılmak andan olmuşdur. Ve evvel konuk almak ve tırnak kesmek ve bıyık kesmek ve koltuk yolmak ve su ile istincâ' etmek ve evvel misvâk tutmak ve mazmaza ve istinşâk ve kasık kazımak Hazret-i İbrâhîm'den olmuşdur. Ve evvel musâfaha idüp mu'ânaka etmek ve iki gözün mâbeynini öpmek andan olmuşdur. Ve Hazret-i İbrâhîm'e inen suhuf-ı ilâhîdendir:

“Ey sâhib-i hükûmet olan mağrûr! Ben seni göndermedim ki mâlı cem' idüp yığasın. Belki gönderdim, tâ kim mazlûmun âhını bana göndermeyesin. Zîrâ ki ben anı red eylemem, egerçi ki kâfir de olursa. Ve 'âkıl olan gerekdir ki kendü zamânını göre, anlaya, kendü hâlini bile, dilini hıfz eyleye ve az söyleye ve mühim olmaz yerde söylemeye.”

İsmâ'il 'Aleyisselâm

Vaktâ ki Sâre Ana murâd idindi ki, Halîlullâh Hâcer'i ve oğlu İsmâ'il'i yanından ayıra. Halîlullâh'[a] vahy-i Rabbânî gelüp eyitdi ki: “Hâcer'i ve oğlunu Mekke'ye ilet.” Pes Hazret-i İbrâhîm Burâk'a bindi ve oğlu İsmâ'il'i önüne aldı. Henüz ol vakit radî'olup iki yaşında idi ve Hâcer'i ardına aldı. Ve Cebrâ'il gelüp delîl-i râh oldu ve mevzi'-i Beytullah ve ma'âlim-i Harem'i ana gösterdi. *Me'âlimü't-Tenzîl*'de eydür: Pes Hazret-i İbrâhîm anları Zemzem üstünde bir ağaç gölgesinde koyup anlara bir kırba su ve bir cerâb hurma kodu. Ba'dehu dönüp Şâm cânibine teveccüh eyledi. Hâcer Ana ardından seğirdüp eyitdi: “Bizi kime koyup gitdin?” Ol dahi dönüp eyitdi: “Allahu Rabbü'l-âlemîn'e ısmarladım.” Ve Hâcer eyitdi: “Sana böyle etmeyi Tanrı [11b] te'âlâ mı emr etdi? Ol dahi: “Ne'am, Hudâ'nın emridir” didi. Hâcer dahi râzı olup, “bizi ne gökçek Tanrı'ya koyup gitdin” didi. Andan Hâcer dönüp oğlu İsmâ'il yanına geldi.

Hazret-i İbrâhîm Kerâ/Kedâ nâm mahale vusûl buldukda kıbleye müteveccih olup eyitdi: “Rabbenâ innî eskentu min zurriyetî bi-vâdin gayri zî zer'ın inde beytike'l-muharrami. Rabbenâ li yukîmu's-salâte fec'al ef'ideten mine'n-nâsi tehvî ileyhim verzukhum mine's-semerâti le'allehum yeşkurûn”²⁵⁹. Ve Hâcer temerden yiyüp ve sudan içdi ve İsmâ'il'i emzirdi. Vaktâ ki zâd ve âb dükendi, kendü ve oğlu muhkem susadılar. Ve İsmâ'il mevt hâline karîb olup Hâcer ol hâli müşâhade etmekden kaçınup, kalkup Safâ dağı üzerine çıkıdı ve vâdiye nazar kıldı

²⁵⁹ “ Rabbimiz ben çocuklarımdan bazısını senin kutsal evinin (Kâbe'nin) yanında ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz! Namazı dosdoğru kılmaları için (böyle yaptım). Sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir, onları ürünlerinden rızıklandır, umulur ki şükrederler.”, **Kur'ân**, İbrahim, 14/37.

tâ kim anda bir kimse göre. Çünkü kimse görmedi, inüp ‘acele ile Merve dağına çıktı. Anda dahi vâdiye nazar etdi tâ kim Benî Âdem’den kimse göre. Bu hâl üzre Safâ ve Merve mâbeyninde yedi kez Mekke tek ü pâ eyledi. Hazret-i Resûl-i (SAV) buyurdılar: “Pes Safâ ve Merve mâbeyninde yedi kez sa’y eylemek halka lâzım oldu.” Ve yedinci def’ada Hâcer Merve üzerinde insân savtını hiss eyledi ve gitdikce ol savt müştedd oldu ve Hâcer anın ardınca gidüp sadâ oğlu yanında müntehî oldu. Andan sonra Cibrîl-i Emîn görünüp Zemzem olduğu mahalle getürdi ve ökçesiyle eşüp su zâhir oldu. Ve ol su gâyet kuvvet üzre olup Hâcer ol su yabâna akmasun deyü etrâfına kum yığup havuz eyledi ve seğirdüp su kırbasın getürdi ve doldurup İsmâ‘îl’e içirdi, andan kendüsi içdi. Hazret-i Resûl-i (SAV) buyurdu: “Allah rahmet eylesün İsmâ‘îl’in anasına. Eger Zemzem’i kendü hâline kosaydı bir akar ırmağ olurdu.” Ve *İktifâ*’da eydür: Ol hâlden sonra Hâcer’in südü gâyet çoğalup, ol süd İsmâ‘îl’e hem gidâ ve hem şarâb oldu. Ve Cibrîl ana müjde verüp eyitdi: “Havf itme! Bu su dâyimdir ve oğlun peygamber olur ve Halîlullâh yine gelür” didi. Hâcer dahi hazz idüp Allâhu te‘âlâya hamd eyledi ve meleke cevâbında eyitdi. Beşerin bi-hayr ve çok geçmeyüp ‘Arafât cânibinde sâkin olan Amâlika tâyifesi ol mekânın letâfeti ve sunun çokluğunu görüp beğendiler ve Hâcer’den izin talep etdiler tâ kim gelüp anlar dahi anda sâkin olalar. Hâcer dahi izin verüp İsmâ‘îl anların evlâdıyla neşv ü nemâ buldu. Ve ayda [12a] bir İbrâhîm Burâk’a binüp İsmâ‘îl’i görürdi. Sabâhdan kalkup anda gelürdi ve dönüp Şâm’da ahşâmlardı. Vaktâ ki anda olan ‘Amâlika tâ’ifesin gördi ve sunun letâfetin müşâhede eyledi, Hazret-i Hakk’a şükr edüp hezârân hamd ü senâ eyledi. Çünkim Hazret-i İsmâ‘îl bir rivâyetde yedi yaşına ve bir rivâyetde on üç yaşına erişdi, Halîlullâh vâkı‘asında gördi ki oğlunu boğazlar. Pes İsmâ‘îl’e eyitdi: “Gel oğul, gidelim kurbânımız vardır” didi ve eline bir ip ve bir bıçağ aldı ve bu minvâl üzre dağlar arasında bir yere vardılar. İsmâ‘îl: “Ey baba! Kanı kurbânın?” didi. Halîlullah eyitdi: “Ey oğul! Ben vâkı‘amda gördüm ki seni boğazlarım. Gör ne dersin?” Ol dahi eyitdi “Emr-i Hudâ’ya itâ‘at vâcibdir, nice emr olundunsa öyle eyle” didi ve babasına ba‘zı vasiyyet edüp andan “Hâcer’e selâm edesin” didi. İbrâhîm dahi ellerin bağlayup ve iki gözünün arasın öpdü ve bıçağı boğazına kodı. Takdîr-i Hak ile Cebrâ‘îl gelüp bir demer tahtai anun boğazı üzerine kodı ve her çend Halîlullâh bıçağı urdı kesmedi. Ve üç def’a bu hâl üzre ikdâm idicek oğlu İsmâ‘îl eyitdi: “Ey baba! Benim yüzümü aşağı eyle tâ kim sana re’fet ve merhamet gelmeye ve Allâhu te‘âlânın emrini yerine getiresin.” İbrâhîm dahi öyle eyleyüp ensesine bıçağı urdı ve

derhâl bıçak döndü. Ve Halîlullâh incinüp, bıçağı kaldırıp bir büyük taşa urdu ve taş şalgam gibi iki pâre oldu. Nâ-gâh bir nidâ gelüp: “kad saddakte’r-rü’yâ” didiler. Pes İbrâhîm nazar idüp gördü, Cibrîl-i Emîn gelüp cennetden kurbân için bir koç getürdi ve eyitdi: “İşte bu kurbânı senin oğlundan fedâdır. Anın yerine bunu boğazla didi. Halîlullâh dahi mesrûr oldu, anı emr-i Hak ile boğazladı. İbn Abbâs eydür: “Ol kurbân Hazret-i Âdem oğlu Hâbil’in kurbânı idi. Hak te’âlâ anı kabûl edüp cennetde hıfz etmişidi. Andan Cürhüm ve Katûraymen bilâdı kaht olup Mekke’de karâr itdiler. Ve Hazret-i İsmâ’îl büyüyüp anlardan lisân-ı ‘Arabî öğrendi ve Cürhüm kabîlesinden Ra’le nâm hâtûnı nikâhlandı ve andan on erkek oğlu oldu. Vaktâ ki İsmâ’îl bir rivâyetde otuz yaşına ve bir rivâyetde yirmi altı yaşına ve bir rivâyetde yirmi yaşına irişdi ise ve Hazret-i İbrâhim [12b] ol zamânda Şâm’da yüz yaşına irişmişidi. Hazret-i Hak vahiy gönderip eyitdi: “Sekîne atlu bir yel ile²⁶⁰ ile Mekke’ye var, ol Sekîne kande karâr iderse benim beytim andadır, anı binâ edüp halkı ana da’vet idesin” didi. Halîlullâh zikr olunan hâlet üzre Mekke’ye varup sekîne karâr etdüğü yere binâ urmak diledi ve oğlu İsmâ’îl ile ol mevzi’i kazup Hazret-i Âdem’in esâsını buldılar ve anın üzerine binâ etdiler. İbrâhîm binâ idüp İsmâ’îl ana omuzunda taş getürdi. Ve her bâr ki bir mikdâr yer binâ ideler du’â idüp dirlerdi: “Rabbenâ tekabbel minnâ inneke ente’s-semî’u’l-alîm”²⁶¹. Vaktâ ki binâ yüce oldu, İsmâ’îl ana makâmı getürüp Halîlullâh anın üzerine basup durdı. Ve bu minvâl üzre İsmâ’îl anı Beytullâh’ın her cânibine gezdirdi ve dokuz arşun havaya binâ etdiler. Ve yer altında otuz arşun binâ etdiler ve Beytullâh’ın ‘arzını yirmi iki zirâ’ etdiler. Ve üzerin örtmeyüp dâhil-i Ka’be’de üç zirâ’ derin bir kuyu kazdılar, tâ kim Ka’be’ye gelen nezri ve hediye[yi] anda koyalar. Ba’dehu Hudâ-yı Mûte’âl celle ani’ş-şebîh ve’l-misâl Halîl’e emr eyledi, tâ kim halkı da’vet nidâ eyleye. Ve ol dahi eyitdi: Yâ Rabbe’l-âlemîn! Benim savtım ne denlü yere vara?” Hak Subhânehu ve te’âlâ dahi eyitdi: “Sen nidâ eyle, işittirmek benden.” Bir rivâyetde makâm üzerinde ve bir rivâyetde Cebel-i Ebî Kubays’dan ve bir rivâyetde Busayr Dağı’nda nidâ eyleyüp eyitdi: “Ey Âdem oğlanları! Hak te’âlâ sizin üzerinize haccı farz eyledi. İcâbet edüp gelesiz.” Pes Hak te’âlâ anın savtını ilm-i ezeliinde hac

²⁶⁰ Hz. İbrâhîm Kâbe’yi inşa etmek için Mekke’ye vardığında yanında bir melek ve “Sekine” adı verilen bir “şey” vardı. Sekine’nin ne olduğu konusunda farklı şeyler söylenmiştir. Kimilerine göre Sekine, iki kandaı ve kedi başı gibi bir başı olan ve çok hızlı uçan bir kuş idi. Kimilerine göre Sekine insan yüzüne benzeyen bir yüze sahipti ve bir tür inilti sesi çıkarmaktaydı. Kimilerine göre ise Sekine hoş bir rüzgar idi.

²⁶¹ “Rabbimiz, bizden (bunu) kabul buyur. Şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin.”, **Kur’ân**, Bakara, 2/127.

nasîb etdüğü kullarına aslâb-ı ricâlden ve erhâm-ı nisâda işitirdi. Anlar dahi: “Lebbeck Allahümme lebbeck!” deyüp da‘vete icâbet etdiler. Vaktâ ki Halîlullâh hacdan fâriğ oldı, Şâm’da olan menziline rücû‘ eyledi ve her yıl gelüp hac eylerdi. Ve Sâre Ana ve İshâk Nebî ve Ya‘küb Nebî ve sâ’ir esbât ve enbiyâullâh gelüp hac eyledi ve anı Hazret-i Mûsâ dahi gelüp hac eyledi. *İbn Hureyh* eydür: “Mekke’de âl-i İbrâhîm’den evvel vefât iden Hâcer oldı. Beyt-i Şerîf dahi binâ olunmadan vefât etdi ve mevzi’-i Hicr’de defn olundu. Ve Hazret-i İsmâ‘îl’i Allâhu te‘âlâ Cürhüm ve Amâlik ve kabâ’il-i Yemen’e nebî gönderdi. Ve anları elli yıl İslâm’a [13a] da‘vet eyledi ve anlardan az kimesne îmâna geldi. Hazret-i İsmâ‘îl yüz otuz yedi yıl ‘ömür sürdü. Babası İbrâhîm’den kırk sekiz yıl sonra Mekke’de vefât eyledi ve Hacerü’l-Esved mukâbelesinde defn olundu. *Şifâ-i Garâm*’da eydür: Tahkîk-i hatîmde doksan dokuz nebînin kabri vardır. Hadîs-i şerîfde eydür: Hiçbir nebî yoktur ki kavminden kaçsın, illâ ki Mekke-i Mükerrime’ye gelüp vefât edince anda ‘ibâdet etdiler. *Mikâ’il* eydür: Zemzem ile rüknün mâbeyninde doksan nebînin kabri vardır, cümleden biri Hûd’dur ve Sâlih’dır ve İsmâ‘îl’dir. Ve Hazret-i İsmâ‘îl’in hayâtında Beyt-i Şerîf’in velâyeti anın elinde idi. Ol vefât etdikden sonra oğlu Sâbit eline geldi. Andan Sâbit ölüp anası Ra‘le ile Hicr’de bir yerde defn olundılar. Ve andan velâyet-i Beyt Cürhüm eline girdi. Harem-i Şerîf’de ‘isyân ve cürm etdikleri için Hak te‘âlâ anları helâk edüp velâyet-i Beyt tekrâr Benî İsmâ‘îl eline girdi.

İshak ‘Aleyhisselâm

Hazret-i İbrâhîm’in Sâre Hâtûn’dan oğludur. Kavm-i Lût helâk olduğu gice dünyâyâ gelmişlerdir. Sâre Ana İshak’ı velâdet etdikden sonra doksan yaşında idi. Ve Halîlullâh yüz yirmi yaşında idi. Kâlellâhu: “Fe beşşernâhâ²⁶² bi-İshaka ve min verâ’i İshaka Ya‘kûba”²⁶³. Pes ol hâlde oğlu olmadan Sâre Ana ta‘accüb eyledi ve melâ’ike ana eytdiler: “Eta‘cebîne min emrillâhi rahmetullâhi ve berakâtuhu ‘aleyküm ehle’l-beyti innehu hamîdun mecîd”²⁶⁴. Ve Hazret-i İshak bint-i ‘ammisi Rabeka’yı aldı ve andan ‘Ays ve Ya‘küb oğulları oldı. İki bir yerden doğdılar. ‘Ays, gâyet kuvvetlü kimesne idi, şikâr severdi. Ol Eyyûb Nebî’nin babasıdır ve Rûm ve Yunân ve Ermen ve Benû İsrâ’il anın zürriyetindedir. Ve ol zamanda

²⁶² Metinde “fe beşşernâhüm” şeklinde geçiyor.

²⁶³ Allah dedi ki: “Ona İshak’ı; İshak’ın arkasından da Ya‘küb’ü müjdeledik.”, **Kur’an**, Hûd, 11/71.

²⁶⁴ “Allah’ın işine mi şaşıyorsun? Allah’ın rahmet ve bereketi üzerinizdedir ey hâne halkı. Şüphesiz ki O, övülmeye layıktır ve şânı yücedir.”, **Kur’an**, Hûd, 11/73.

İshak altmış yaşında idi. Nakl olunur ki, bir gün İshak Nebî oğlu ‘Ays’a eyitdi: “Var bana şikârâtı getir, kebâb eyleye didi. Ba‘dehu sana nübüvvet ile du‘â ideyim. ‘Ays şikâra gitdikde Hazret-i Ya‘küb bir koyun boğazlayup cigerin kebâb eyledi. Ve anın derisin giydi, zîrâ ki ‘Ays gâyet kıllı idi. Ve eyitdi: “Ey baba! İşte şikârâtın getürdüm” didi. Hazret-i İshak’ın gözleri görmez oldu. Pes ol kebâbı yiyüp ve Ya‘küb’u eliyle sığadı ve eyitdi: “Zâhiri ‘Ays oğluma benzer ve bätını mülâyim oğlum Ya‘küb’a benzer” ve nübüvvet ile ana du‘a eyledi. Çünkü ‘Ays şikâr ile İshak’a geldi, İshak ana eyitdi: “Nübüvveti karındâşın Ya‘küb aldı.” Pes ‘Ays kasd etdi ki, Ya‘küb’u öldüre. Niçe müddet Ya‘küb andan kaçup görünmedi. *Üns-i Celîl*’de eydür: Hazret-i İbrâhîm ‘âlem-i âhirete varmadı [13b] tâ kim gördi İshak, nebî olup arz-ı Şâm’a bi‘set olundu. İsmâ‘îl, nebî olup Cürhüm ve Yemen’e bi‘set oldu ve Ya‘küb, nebî olup arz-ı Ken‘ân’a bi‘set olundu ve Lût, nebî olup ehl-i Sedûm’a bi‘set olundu. Ve İshak yüz sekiz yıl ömür sürüp arz-ı Makdis’de fevt oldu. O Habrûn Mağarası’nda babası Halîlullâh’ın yanında vaz‘ olundu ve zevcesi Rabeka mukaddemâ fevt olup, mağarada Hazret-i Sâre Ana kurbunda vaz‘ olmuşdur. *Şifâ-i Garâm*’da eydür: İsmâ‘îl karındâşı İshak’dan on dört yaş büyük idi.

Ya‘küb bin İshak ‘Aleyhisselâm

Lakabı İsrâ‘îl’dir. Ma‘nâsı Safvetullâh dimekdir. Ba‘zıları eydür: “Ma‘nâsı gice gidici dimekdir.” Vaktâ ki ‘Ays’dan havf etdi. Gice gidüp gündüz gizlenir idi. Ve Hazret-i Ya‘küb’un Leyyâ nâm hâtûnundan Rubîl nâm oğlu oldu. Ba‘dehu Şem‘ûn ba‘dehu Lâvî ba‘dehu Yehûdâ nâm oğulları oldu. Ve Leyyâ’dan sonra anın hemşîresi Râhîl’i nikâhlandı. Ve andan Hazret-i Yûsuf-ı Sıddîk ve karındâşı Bünyâmîn vücûda geldi. Ve ümm-i veled câriyelerinden altı oğlu dahi vücûda geldi. Cümle on iki oğlu oldu. Anlar on iki sıbtın babalarıdır. Zikr olunur ki, Ya‘küb Nebî yetmiş üç yaşına vardıkda hâtûnu Râhîl’den oğlu Yûsuf velâdet etdi ve doksan yaşına girdikde Yûsuf’u yitirdi ve kırk yıl firâkında kaldı. Bir rivâyetde yirmi altı yıl ve bir rivâyetde otuz altı yıl ve bir rivâyetde seksen yıl iftirâk üzerinde oldılar. Ba‘dehu oğlu Yûsuf’u bulup anınla yirmi dört yıl ve bir rivâyetde on yedi yıl vuslatda ‘izzet ve sürûr ve sa‘âdetle rûzgâr sürdiler. Ve Ya‘küb Nebî yüz kırk yedi yıl ‘ömür sürüp Mısır’da ‘âlem-i âhirete vardı ve oğlu Yûsuf’a vasiyyet eyledi ki, cesed-i şerîfin götürüp arz-ı Mukaddes’de babası ve ceddî İshak ve İbrâhîm yanında defn eyleye. Hazret-i Yûsuf dahi vasiyyetin kabûl edüp anı sâcdan bir tâbûta kodı

ve ekâbir-i Mısır'la çıkup anı arz-ı Mukaddes'e iletirdi ve mağarada babası ve ceddi yanına kodı. Ya'küb Nebî, Mescid-i Aksâ'yı evvel binâ eyleyüp vahy-i Rabbâniyle anın yerin ma'lûm edinmişdi. Ve takdîr-i Hak ile anın vefâtı günü karındâşı 'Ays fevt oldu. *Envâr-ı Tenzil*'de eydür: 'Ays'ın menzili bilâd-ı Rûm ve sevâhil idi. Min ba'd anın evlâdı anda karâr tutdılar. [14a] *İbn İshak* eydür: 'Ays 'ammisi kızı Nesime²⁶⁵ binti İsmâ'îl nikâhlanup andan Esfar nâm bir oğlu oldu. Hâlâ Benî el-Esfar ki Rûm'dur, anın evlâdır. 'Ays gâyet gazablı ve kuvvetli kimesne idi. Karındâşı Ya'küb andan havf idüp ve niçe müddet Ya'küb ol sebebden babası menzilin koyup dayıları yanına vardı. Ba'dehu Filistin'de babası menziline geldi ve 'Ays'dan hayırdan gayri nesne görmedi.

Yûsuf es-Sıddîk 'Aleyhisselâm

Hazret-i Ya'küb'un oğludur. Ya'küb doksan yaşına irdikde Yûsuf velâdet etmişdir. Ba'zı rivâyât üzre Yûsuf on sekiz yaşına girdikde babası Ya'küb'dan ayru düşdi ve ol senede nebî oldu ve ana Hak te'âlâ otuz üç yaşında mülk ve 'ilim ve hikmet viridi. *Medârik*'de eydür: Hazret-i Yûsuf'un hüsünde sâ'ir nâs üzerine fazîleti bedr-i ayın sâ'ir ıldızlar üzerine olan fazîleti gibidir. ... Mısır'ın zükâkları içinde yürüse zû'-i şemsden dîvârlarınca münevver olursa, Hazret-i Yûsuf'un nûr-ı vechinden öyle münevver olunurdu. tevârih-i enbiyâda eydür: Hazret-i Ya'küb'un on iki er oğlu varidi. Her biri Benî İsrâ'îl'den bir sıbtın babasıdır. Anlardan altısı Ya'küb'un dayısı kızı Leyyâ binti Lebân'dandır ve dördü iki câriyedendir ve Hazret-i Yûsuf ve karındâşı Bünyâmîn Leyyâ'nın kız karındâşı Râhîl'dendir. Leyyâ fevt oldukda Râhîl'i almışdı. Hazret-i Yûsuf esahh-ı rivâyâtda on iki yaşına erişdikde vâkı'asında gördü ki, on bir ıldız ve ay ve gün kendüye secde iderler. Bu vâkı'ayı babasına diyüviridi. Ol dahi bildi ki, Yûsuf bir 'azîmü's-şân ve zî-sultân kimesne olur ve karındâşları ve ol dahi ana selâm-ı tahiyyat iderler. Pes karındaşlarının ana hasedinden havf idüp, "sakın bu vâkı'ayı bir ferde söyleme" didi. Yûsuf dahi hâlet-i sabâ ile ketme kâdir olmayup vâkı'ayı anlara diyüviridi. Pes anlar küllî hased idüp ittifâk etdiler ki, Yûsuf'u katl ideler. Sonra re'yleri anın üzerine mukarrer oldu ki, anı bir kuyuya atalar. Ve babalarına gelüp taleb etdiler ki, Yûsuf'u kendülerle salıvire ve sahrâya varup seyr ideler ve oynayalar. Ya'küb dahi küllî tereddüden sonra Yûsuf'u salıviridi. Ve taşra geldiklerinde Yûsuf'a cefâ ve ezâ itdiler ve anı üryân idüp yoldan hâric bir işlemez kuyuya atdılar.

²⁶⁵ Aslı "Besime"dir. Bkz. Köksal, a.g.e., s.241.

Ve şol zamânda Hazret-i İbrâhîm'i Nemrûd nâra ilkâ etmişdi, ana Cebrâ'il emr-i Hak'la cennetden bir harîr gönlek [14b] getürmişdi ve anı İbrâhîm'e giyirmişdi. İbrâhîm dahi anı İshak'a virmişdi. Ol dahi Ya'küb'a virmişdi, Ya'küb dahi anı hamâyil idüp Yûsuf'un boynuna takmışdı. Derhâl Hazret-i Cebrâ'il gelüp anı çıkarup Yûsuf'a giyirdi ve çok geçmeyüp emr-i Hak'la Medyen'den bir kâfile gelüp yol azdılar ve ol kuyunun yanına kondular. Ve suları dükenüp, gelüp ol kuyuya koğa saldılar. Derhâl Hazret-i Yûsuf sevâd-ı leylden güneş gibi tulû' ider gibi tulû' eyledi ve anı re'îs-i kâfile Malik bin Za'r nâm kimesne aldı. Ve Yûsuf'un karındâşları ol havâlîde koyun güderlerdi ve Yehûdâ hufuyeten Yûsuf'a ta'âm getürürdi. Ve Yehûdâ gelüp Yûsuf'u anda bulmadıysa karındaşlarına bu hâlden haber virdi. Anlar dahi kâfile ehline irişüp Yûsuf'u anda gördiler ve eyitdiler: "Bu bizim kaçgun kölemizdir, bunu bizden iştirâ eylen ve anı bir uzak memlekete iletin" didiler ve anı Mâlik'e kırk akçeye satdılar ve dönüp gitdiler. Mâlik dahi anı Mısır'a götürdi ve mezâda virdi. Bahâsı bir günde ağrı altuna ve bir günde vezni gümüşe ve bir günde vezni miske ve bir günde vezni harîre irişdi. Ve anı 'azîz-i Mısır Kutfir bin Mâlik iştirâ' eyledi ve anı on beş yaşında hâtûnu Züleyhâ yanında kodı. Ve on üç yıl mikdârı anda karâr eyledi.

Nâgâh Züleyhâ, Yûsuf'a ta'aşşuk idüp anınla işvebâzlık murâd idinüp yedi kapılı bir kasr binâ eyledi ve hezâr dürlü hîle idüp Yûsuf'un kendünün mücâma'ata ve muvâsalasına müte'allık esbâb peydâ eyledi. Vaktâ ki ber-muktezâ-yı şebâb Hazret-i Yûsuf bu ma'nâya nev' rızâ gösterdi, babası Ya'küb mütemessil olup ve bir rivâyetde Cebrâ'il mütemessil olup: "Yâ Yûsuf! Süfehâ 'amelin idersin, sen hod defter-ı enbiyâda mektûbsın" didi. Derhâl Hazret-i Yûsuf kapulardan yana kaçup her kangî kapunun ki kilidine yapışdı, biriler açılup döküldi ve Züleyhâ anın ardınca kovup, yetişüp ardından eteğini yırtı. Ve Kutfir ile Züleyhâ'nın 'ammisi oğlu bâb-ı kasra oturup musâhabet iderlerdi. Züleyhâ bu hâli görüp havf etdi ve kendü berâtını izhâr için eyitdi: "Senin ehline zinâ kasdin idenin cezâ ve 'ukûbeti nedir?" "Ya habes olmaktadır ve yâhûd gazâb-ı elîm ya'ni döğmekdir" didi. Hazret-i Yûsuf dahi eyitdi: "Hâşâ günâh benim değildir. Melike Züleyhâ'nındır" didi. Kutfir mütehayyir olup kâh Yûsuf'un yüzüne ve kâh Züleyhâ'nın yüzüne bakardı. Nagâh yedi günlük beşikde bir oğlancık söyleyüp, eyitdi: "Eger Yûsuf'un gönleğini önünden yırtılmış ise 'avrat sâdika [15a]dır ve eger ardından yırtılmış ise 'avrat kâzibedir ve Yûsuf-ı sıddîk sâdıkdır" didi. Gördiler Yûsuf'un gönleği ardından

yırtılmış. Pes Kutfir eyitdi: “Yâ Yûsuf hak ne idüğü ma‘lûm oldu, lâkin sakınup bu hâli kimseye eyitme!” Ve ‘avrata dahi eyitdi: “Günâhına istiğfâr idüp min ba‘d bu makûle emre mübâşeret etme” didi. Kutfir ‘avratını severdi ve ‘innîn olup cimâ‘a kudreti yoğdı, ol sebebden ‘avrata mağlûb idi demişler ve ba‘zılar eyitmişler: “Belki gayretsiz ve hamiiyetsiz kimesne idi. Anınçün iki tâze güzeli bir yere koyup sonra ol hâlden mütegayyir olup müte’essir olmadı.

Ve şehirde ‘azîzin hâtûnu kendü ‘İbrânî kuluna ‘âşık olmuş deyü meşhûr olıcak Züleyhâ kendü ‘özrin beyân için a‘yân ü ekâbirin hâtûnları gelüp ziyâfet eyledi ve emr eyledi ki ellerine bir turunç alup soyalar ve işâret eyledi Yûsuf’u altun murassa‘ tacla ve serâser harîr libâslarla ve envâ‘-i huliyy ile müzeyyen idüp ‘ale’l-gafle meclise getüreler. Çünkü ehl-i meclis Yûsuf’u bu hâl ile gördiler mebhûş olup bıçağla parmakların kesdiler. Ve Züleyhâ anlara eyitdi: “İşte beni ‘aşkla melâmet etdüğünüz gulâm bu gulâm-ı İbrânîd.” Anlar dahi: “İn hâzâ illâ melekûn kerîm”²⁶⁶ didiler ve Züleyhâ’dan ‘özr-hâhlık dilediler. Ba‘dehu Züleyhâ gördi ki, Yûsuf kendüye lütufla râm olmaz kasd etdi ki ‘unfla anı kendüye râm eyleye. Pes Kutfir’e eyitdi ki: “Şu gulâm-ı ‘İbrânî beni rûsvâ-yı cihân eyledi. Ya beni salıvir, halka kendü berâtımı izhâr ideyim ve yâhûd bunu habs eyle, halkın lisânı benden münkatı‘ olsun.” Kutfir dahi habs re’y görüp, Ehrâm kurbunda bir yerde habs etdiler. Ba‘dehu Züleyhâ âteş-i şevkine ve nâr-ı ‘aşkına tahammül idemeyüp Kutfir’dan ıtlâkını murâd idindi, Kutfir müsâ‘ade etmedi.

Nâgâh ol esnâda Mısır meliki Reyyân bin el-Velîd’in şarâbdârı ve ta‘âmdârı kasd etdiler ki, Reyyân’ı ağılayalar. Meger ta‘âmdârı ekmeğe ağı katmışdı ve şarâbdâr henüz dahi katmamış idi. Bu hâli melik ma‘lûm idinüp ikisin dahi Hazret-i Yûsuf yanına habse virdi. Ol gece ikisi dahi bir vâkı‘a gördiler ve Hazret-i Yûsuf’dan ta‘bîrin taleb etdiler. Yûsuf dahi üç günden sonra şarabdârın halâsın ve kemâ-kân hizmetinde olacağı ve ta‘âmdârın katl olacağı bildirdi. Fi’l-vâkı‘ öyle oldu. Nâgâh Hazret-i Yûsuf şarâbdâra eyitdi: “Beni pâdişâh yanında hayırla yâd [15b] idesin ve bana zulüm olduğun bildiresin” didi. Derhâl Hazret-i Hak’dan vahiy gelüp eyitdi: “Yâ Yûsuf! Benden gayri vekîl mi ittihâz eyledin? Tahkîk bilmiş olasın ki habsde müddetini tatvîl iderim.” Hazret-i Yûsuf dahi ağlayup eyitdi: “İlâhî! Kesret-i hümûm ve mesâyib kalbime unuttırdı, benden bu makûle kelime sudûr eyledi. ‘Afv ü ihsân ve emr senindir.”

²⁶⁶ “Bu ancak yüce bir melektir.”, **Kur’an**, Yûsuf, 12/31.

Ve şol vakit ki, Hazret-i Yûsuf'un habsden halâsı karîb oldı, melik-i Mısır gördi ki, bir kuru ırmaktan yedi semiz sığır çıkdı ve yedi hıre sığır çıkdı. Pes ol hıre sığırlar ol semiz sığırları yutdı. Ve ol esnâda gördi yedi kuru ekin buğday ağacı yedi yeşil buğday ağacına sarılıp gâlib oldı. Melik-i Mısır bu hâlden melûl olup 'ulemâ ve kehenesin getürdi ve anlara bunun ta'birinden su'âl eyledi. Anlar: "Bu mahlût rü'yâda biz bunu teşhîs idemeyiz" didiler. Nâgâh şarâbdârın yâdına Hazret-i Yûsuf düşe geldi ve melike eyitdi: "Ey melik! Habsde zulmen habs olmuş bir sâlih kimse vardır, 'aceb ta'bîr-i rü'yâ eyler. Yoldâşımın benim hakkımızda her ne didiyse 'aynî vâki' olmuşdı" didi, "eger melik izin virirse ana varup bu rü'yâyı ta'bîr etdireyim" didi. Melik dahi: "Hoş" didi. Şarâbdâr varup eyitdi: "Yâ Yûsuf, yâ Sıddîk! Pâdişâhımız şu makûle bir rü'yâ gördi, ta'bîr nicedir bize ihsân eyle" didi. Yûsuf dahi yedi taze sünbüleri ve yedi hıre sığırları ve yedi kuru sünbüle ve yedi semiz sığırları, yedi ucuzluk yıllar ile yedi kaht yıllar ile ta'bîr eyledi. Yûsuf dahi yedi taze sünbülü ve yedi semiz sığırları, yedi ucuzluk yıllar ile ve yedi kuru sünbüleri ve yedi hıre sığırları yedi kaht yıllar ile ta'bîr eyledi. Sah²⁶⁷. "Lâkin andan sonra sekizinci senede kemâ-kân ucuzluk olur" didi. Ve sâkî gelüp bu ta'bîri melike nakl eyledi. Ol dahi eyitdi ki: "Elbette anı habsden çıkarın ve getirüp bu ta'bîri ben anın ağzından işideyim" didi. 'Ulemâ eyitdiler: "Hazret-i Yûsuf'un ibtilâsı rü'yâdan olmuşdı. Tekrâr halâsı dahi rü'yâ sebebiyle oldı." Pes Hazret-i Yûsuf çıkmadı, berâtın izhâr eylemek murâd eyledi ve eyitdi: "Melike eyidin, 'azîzin hâtûnun getüre de siz ve ol ellerin kesen hâtûnları ihzâr eylesün, sorsun benden anlara zerre denlü meyl olmuş mudur?" Anlar dahi: "Ma'âzallah! sadâkatdan gayri nesnesin görmedik" didiler. Ve ol hâlde Züleyhâ eyitdi: "Tahkîk-i meyl benden olmuşdur. Anın bu husûsda berât ve sadâkatden gayri nesnesi yokdur" didi. Çünkü melik bu hâli ma'lûm idindi, Hazret-i Yûsuf'a ziyâde i'tikâd ve mahabbet eyledi ve eyitdi: "Anı getirün, kendüme mahsûs idüp kendü mesâlihim görmeğe mevlâ kıldım" didi. Ve ana hâciblerinden yetmiş kimesne gönderdi. Ve yetmiş rahtıyla [16a] müretteb at gönderdi. Ve pâdişâhlar libâslarından niçe boğça esbâb gönderdi. Ve Hazret-i Yûsuf habsden çıkup ehl-i sicne du'â eyledi ve eyitdi: "Yâ İlâhi! Dâyim ekâbirin gönüllerin bunlara mâyil eyle ve hiç vâkî' olan haberleri bunlara mahfî eylemeye." Fi'l-vâkî' cümle ahbâra ehl-i siccin cümleden artık vâkıfır ve siccin kâfisi üzerine yazdı. Hâzihi menâzilu'l-belvâ ve fütûru'l-ahyâ ve

²⁶⁷ "Yûsuf dahi ... ta'bîr eyledi." Derkenârda sah notu.

şemâtetü'l-a'dâ ve tecribetü'l-esdikâ²⁶⁸. Ve latîf gusl eyleyüp ba'dehu cedîd libâslar giydi ve ata binüp Mısır'a geldi. Ve bâb-ı melike geldikte eyitdi: "Hasbi Rabbî min dünyâ hasbi Rabbi men ħalakahu 'azze cârahu ve celle senâ'uhu ve lâ ilâhe gayruhu²⁶⁹. Ve içerü girdükde eyitdi: "Allahümme innî es'elüke bi hayrike min hayrihi ve e'üzübike min şerrihi ve şerri gayrihi"²⁷⁰ deyüp lisân-ı 'Arab üzerine selâm virdi ve melik eyitdi: "Bu nice selâmdır? Yûsuf eyitdi: "Bu lisân 'ammim İsmâ'îl'in lisanıdır" didi. Ba'dehu 'Arabîce du'â eyledi. Melik eyitdi: "Bu nice kelâmdır?" Yûsuf eyitdi: "Bu babalarım Ya'küb ve İshak ve İbrâhîm'in lisânıdır." Ve Melik yetmiş lisân bilürdi. Ana yetmiş vecihle hitâb eyledi. Yûsuf cümlesiyle ana cevâb virdi. Melik Hazret-i Yûsuf'u gâyet pesend idüp anı kendü tahtına aldı ve ana eyitdi: "İsterim ki ta'bîr-i rü'yâmı senden işidem." Yûsuf-ı Sıddîk dahi ta'bîri i'âde eyledi ve eyitdi: "Anın dermânı oldur ki bu yedi yılda mikdâr-ı hâcetden ziyâde olan ekini hasâbıyla alup ehrâma ve sâyir anbâr ve mahzenlere koyup zabt idesin, tâ kim devâb için anın sapı alef ola. Ve hubûbu insan için ta'âm ola ve etrâf-ı âlemden halk gelüp anları iştirâ ideler ve bu vecihle dünyâ emvâlin cem' idesin. Melik eyitdi: "Bunları bana kim ilimi verir?" Hazret-i Yûsuf eyitdi: "Ben ana kâdirim, beni vâlî eyle bu emr[i] göreyim." Hazret-i Resûl-i Hudâ Muhammed Mustafâ sallallâhu 'aleyhi ve sellem eydür: "Karındaşım Yûsuf eger böyle dimemiş olsa melik anı ol anda vâlî kılardı." Bu sebebden bir yıl mikdârı melikle sarayda mu'azzez ve muhterem kalup âhar sene melik anı da'vet eyledi. Ve anın başına murassa' tâc urdı ve pâdişâh esbâbın giydirdi. Ve ana saltanat kılıcın teslîm eyledi. Ve anı otuz zirâ' bir altun taht üzerine iclâs eyledi ve ana hâtemin teslîm eyleyüp seyyidi olan Kutfîr'in mansıbın ana virdi. Ve kendüsü sarâyına girüp melâzine müştegil oldı. Ve melik ve a'yân-ı [16b] memleket ve sâyir mülûk-ı etrâf cümle Hazret-i Yûsuf'un taht-ı emrinde oldılar.

Ve ol esnada Kutfîr fevt olup Hazret-i Yûsuf Züleyhâ'yı nikâhlandı. Ve andan Efrâ'im ve Mîşâ nâm oğulları oldı ve Rahme nâm kızı dahi oldı. Ve Efrâ'im'den Nûn olup andan Yûşa' Nebî olmuşdur. Nakl olunur ki, Züleyhâ'nın mahabbeti Yûsuf-ı Sıddîk'a geldi ve anın istiğnâsı Züleyhâ'ya düşdi. Hatta Züleyhâ 'ibâdet için bir halvethâne binâ eyledi ve ekser-i evkâtını anda geçirirdi. Bir gün

²⁶⁸ "Burası imtihan evi ve yaşayanların yorgunluğu ve düşmanların alay etmesi ve dostların tecrübesidir".

²⁶⁹ "Dünyâya karşı Rabbim bana yeter, Rabbim yarattığına yeter. Komşusu azîz, şânı yücedir."

²⁷⁰ "Allah'ım senin hayrıyla onun hayrını istiyorum ve onun ve onun dışındaki şeylerin şerrinden sana sığınıyorum."

Hazret-i Yûsuf anınla oynayup ol ‘ibâdethânesine kaçdı ve Yûsuf anın ardından yetişüp gönlegini yırttı. Sâbıkda Züleyhâ Hazret-i Yûsuf’a böyle etmişdi. Ve Yûsuf andan sorup eyitdi ki: “Nedendir ki evvelki hevâ ve meylin gidüp ‘ibâdete müştâgılsin?” Züleyhâ eyitdi: “Yâ Nebîyallah! Çünkü mahabbetullâhı zevk eyledim, sâyirinden müstağni oldum.” Ve Yûsuf-ı Sıddîk her yedi günde yüz bin ekâbir ü a’yânla binüp gelüp dîvân ider ve ana saltanat ile hitâb iderlerdi. Ve kahtın evvel yılında ehl-i Mısır’ın cümle altunun ve akçelerin tahsîl eyledi. Ve ikinci yılda cümle huliyy ve cevâhirlerin eyledi. Ve üçüncü yılda cümle binecekleri davarların aldı. Ve dördüncü yılda kulların ve câriyelerin aldı. Ve beşinci yılda evlerin ve bağçeleri ve bağların ve sâyir emlâkin aldı. Ve altıncı yılda oğulların satun aldı. Ve yedinci yılda cümle kendülerin satun alup kul eyledi. Ba‘dehu anları ve oğulların âzâd idüp anlara mülklerin yine virdi. Ve hergiz hâricden ve dâhilden ta‘âm isteyüp gelene bir yükden ziyâde ta‘âm virmezdi. Ve ol esnâda Yûsuf-ı Sıddîk melikin ta‘âmını öyle zamanda eyledi tâ kim ol dahi acıkup acılar ahvâliyle mukayyed ola. Pes bu hâl ile bu münâhazâ müstemir olup mülûk ve selâtın ta‘âm ve gıdâların vasat-ı nehârda eylediler.

Hikâyet olunur ki; bu kaht Şâm arzına ve Ken‘ân vilâyetine -ki ol bilâd-ı Ya‘kûb Nebî’dir- şâmil oldu. Pes Hazret-i Ya‘kûb oğulların gönderdi ki varup Mısır’dan ta‘âm tahsîl eyleyeler. Vaktâ ki anlar Mısır’a vardılar ve Hazret-i Yûsuf yanına girdiler. Yûsuf anları bildi, lâkin anlar Yûsuf’u bilmediler. Şol sebebden ki Hazret-i Yûsuf pâdişâhâne libâslarda ve verâ-i hicâbda karâr etmişdi. Hazret-i Yûsuf anlara eyitdi: “Siz kimlersiz, ne yerden geldiniz? Mebâdâ casûs olmayasız.” Anlar dahi: “Hâşâ ve kellâ biz casûs olaruz! Belki bir mahzûn oğlan yitirmiş nebînin oğullarıyuz. Ta‘âm talebine geldik ve hâlâ babamız ol mefkûd olan karındâşımızın ana bir bir karındâşı olup ziyâd-ı meyl ve mahabbetden anı yanında alıkomuşdur” [17a] didiler. Yûsuf-ı Sıddîk eyitdi: “Sizin böyle olduğunuza şâhidleriniz var mıdır?” Anlar dahi: “Biz garîb-i bilâddayız. Bizi bunda kimse bilmez” didiler. Hazret-i Yûsuf eyitdi: “İmdi içinizden birinizi benim yanımdan rehin kon ve siz varın, bana ol bir karındâşınızı getirin babanızdan gelüp bana sizin husûsunuzda risâlet etsün. Andan sizi tasdîk ideyim” didi. Pes kur‘a salup kur‘a Şem‘ûn’a çıkdı. Şem‘ûn sâbıkan Yûsuf emrinde re’y-i hüsn sâhibi idi ve Hazret-i Yûsuf bâkî kalan karındaşlarının her birine birer yük buğday verüp gönderdi. Ve anlar vaktâ ki babaları yanına vardılar. Vâki‘ olan ahvâlınden haber virdiler ve

yanında olan karındâşlarını taleb etdiler ki, Mısır'a varup Şem'ûn'u halâs ideler. Ya'kûb dahi "hel âmenüküm 'aleyhi illâ kemâ emintüküm 'alâ aḥîhi min kablu"²⁷¹ dedi. Anlar dahi çok nizâ' idüp 'âkıbet Bünyâmin'i babaları yanından aldılar. Ve Ya'kûb dahi ol hâlde eyitdi "fallâhu hayrun hâfızan ve hüve erhamu'r-râhimîn"²⁷². Rivâyet olunur ki, Hazret-i Hak dahi ol hinde eyitdi: " 'İzzetim celâlim hakkıçün ikisin dahi senin yanına getüreyim. Andan evlâd-ı Ya'kûb Mısır'a varup Yûsuf yanına geldiklerinde eyitdiler: "Eyyühe'l-melik! İşte sana va'de ettiğimiz karındâşımız budur." Yûsuf dahi anları hoş görüp anlara küllî ri'âyetler eyledi ve anlara ziyâfet idüp her iki karındâşı bir yere oturtdı ve Bünyâmin yalnız kalup ağladı ve eyitdi: "Eger karındâşım Yûsuf sağ olaydı ben de anınla otururdum." Pes Hazret-i Yûsuf eyitdi: "Bu karındâşınız yalnız kaldı. İmdi gelüp benimle otursun" didi. Ba'dehu dönüp Bünyâmin'e eyitdi: "İster misin ki ben senin ol zâyî' olmuş karındâşın yerine olam?" Bünyâmin eyitdi: "Senin gibi karındâş kime nasîb olur. Lâkin seni Ya'kûb ve Râhil velâdet etmemişdir" didi. Ol hâlde Yûsuf ağladı ve kalkup Bünyâmin'i kucakladı ve eyitdi: "Ol zâyî' olmuş sandığınız Yûsuf benim. İmdi karındâşlarının etdüğüne kalma ki Allâhu te'âlâ bizi dahi latîf hâl üzerine cem' eyledi. Lâkin bu sırrı olmaya ki ifşâ idesin" didi. Bünyâmin mesrûr olup eyitdi: "Ben min-ba'd senin yanından ayrılmam. Yûsuf eyitdi: "Babam Ya'kûb'un benim eclimden olan hüznünü bilürsün. Eger seni de alıyorsam hüznü nihâyetine irişür. İmdi re'y oldur ki seni bir 'azîm kâra nisbet idem. Hâtırın hoş tutasın. Andan seni ol vechile alıkorum." Bünyâmin [17b] dahi: "Re'y senindir" didi. Pes Yûsuf, evlâd-ı Ya'kûb'a murâdları olduğu denlü buğday virüp emr etdi ki melik-i Mısır'ın gümüş maşrabası -ki anı kile etmişlerdi- Bünyâmin'in buğday yükünün içine kodular. Ve bunlar göçer gider oldukda ardlarından bir kimesne çağırup eyitdi: "Ey kavim! Siz sâriklarsız. Melik-i Mısır'ın maşrabasın uğrıldınız." Evlâd-ı Ya'kûb dahi yemîn idüp eyitdiler: "Vallahi hergiz bizim bu makûle kârdan haberimiz yokdur." Münâdî eyitdi: "Gelin imdi eyidin, maşraba her kimin yükünde bulunursa ana 'ukûbet ne olsun?" Anlar şerî'at-ı Ya'kûb üzere eyitdiler: "Sârik tutulup bir yıl mikdârı mesrûk minha kul olsun." Pes cümlesinin yükün gördüler sonra Bünyâmin'in yükün aradılar. Nâ-gâh maşraba çıkup zuhûr eyledi. Anlar dönüp Bünyâmin'i lavm etdiler ve eyitdiler: "in yüsrik fekad saraka ehun lehu min

²⁷¹ "Ancak daha önce onun kardeşi için sizden emin olduğum gibi onun hakkında size güvenir miyim?", **Kur'an**, Yûsuf, 12/64.

²⁷² "Fakat Allah koruyucuların en hayırlısıdır ve O rahmet edenlerin en çok rahmet edenidir.", **Kur'an**, Yûsuf, 12/64.

kable”²⁷³. Ya’ni Yûsuf ‘âlem-i sabâsından lu‘b tarîkıyla karındaşlarının bir yumurdasın almışdı. Anı yaftuss ‘add idüp; “sarıka etmek benî Râhîl’in ‘âdetidir” didiler. Yûsuf bu hâli işidüp mesrûr oldu ve Bünyâmin’i esîr deyü yanında habs eyledi. Anlar şol denlü kasd etdiler ki, Bünyâmin’i alalar ve yerine gayri kimesne koyalar. Yûsuf râzî olmadı ve karındâşlarının büyükleri bâkî kalan karındâşlarına eyitdi: “Bilmez misiz ki babamız Bünyâmin hakkında bizden ne makûle ‘ahd almışdır? Vallahi ben Mısır’dan gitmem, tâ kim babam bana gelsün deyü izin vire” ve yâhûd bunda bu husûşçün ceng idüp katl olunup sâyir karındâşları dönüp Ya’kûb’a geldiler. Ve vâki‘ olan mâcerâdan haber virdiler. Hazret-i Ya’kûb eyitdi: “Bel sevvelet leküm enfüsüküm emran fe sabrun cemîlun asâllahu en ye’tiyenî bihim cemî’an innehu huvel ‘alîmu’l-hakîm”²⁷⁴. Ve hüzn ve elemi günden güne ziyâde oldu ve ağlamakdan gözleri ağardı ve oğullarına eyitdi: “Yürün, Mısır cânibine varın! Ola ki Yûsuf’dan ve karındâşından bir haber duyasız.” Anlar dahi Mısır’a vardılar ve Yûsuf yanına gidüp eyitdiler: “Eyyuhe’l-‘azîzu messenâ ve ehlenâd durru ve ci’nâ bi bidâ’atin muzcâtin fe evfi lene’l-keyle ve tesaddak ‘aleynâ, innallâhe yeczî’l-mutesaddikîn”²⁷⁵. Pes anlar böyle deyüp²⁷⁶ Yûsuf’a rikkat-i kalb geldi ve ağladı ve dönüp eyitdi: “Hiç bilir misiniz siz Yûsuf’a neylemişsizdir?” Bilmezlikle anlar dahi: “Sen Yûsuf musun?” didiler. “Ne’am, ben Yûsuf’um ve bu karındâşım Bünyâmin’dır. Hak te’âlâ bize lutf etdi ve sabr u takvâm [18a] berekâtıyla bana bu denlü ‘izzet virdi” didi. Anlar küllî hicâb çekdiler ve eyitdiler: “Tallâhi lekad âserakellâhu ‘aleynâ ve in künnâ le hâtî’in”²⁷⁷. Yûsuf eyitdi: “Gam yok min ba’d ben sizi ‘afv idüp günâhınız yüzünüze urmazam. Yağfıralâhu leküm ve hüve erhamu’r-râhimîn”²⁷⁸ didi. Andan babasının hâlini sordı. Eyitdiler: “Senin gamından gözleri gitdi.” Pes Yûsuf kuyuda giydüğü cennet gönleğin bazusundan çıkarup Yehûdâ ile babasına gönderdi ve eyitdi ki: “Bunu babamın yüzü üzerine koyasız.” Ol dahi varup öyle eyledi. Derhâl Ya’kûb’un gözleri açıldı. Zîrâ ki cennet râyihası ne yere dokunsa hayât virir. Ve Ya’kûb

²⁷³ “O çaldıysa daha önce onun kardeşi de çalmıştı”. **Kur’an**, Yûsuf, 12/77.

²⁷⁴ “Hayır, nefisleriniz bu hususta sizi aldattı. Bana düşen artık güzel bir sabırdır. Umulur ki Allah onların hepsini bana getirir. Şüphesiz O, çok iyi bilendir, hikmet sahibidir.”, **Kur’an**, Yûsuf, 12/83.

²⁷⁵ “Ey Azîz! Biz ve ailemiz kıtlığa uğradık ve biz az bir bedel ile geldik. Yine de bize talebimizi karşılayacak kadar ver; bize bağışta bulun. Şüphesiz Allah sadaka verenleri mükafatlandırır.”, **Kur’an**, Yûsuf, 12/88.

²⁷⁶ “deyicek” sah işaretle not.

²⁷⁷ “Allah’a andolsun, hakikaten Allah seni bize üstün kılmış. Gerçekten biz hataya düşmüşüz.”, **Kur’an**, Yûsuf, 12/91.

²⁷⁸ “Allah sizi affetsin! O, merhametlilerin en merhametlisidir.”, **Kur’an**, Yûsuf, 12/92.

Yûsuf'dan sordı. Yehûdâ: “Melik-i Mısır'dır” dedi. Ya'küb: “Mülkü neyleyim? Ne dîn üzerine koyup gittin?” Yehûdâ dahi eyitdi: “Dîn-i İslâm üzerine koyup gittim.” Ya'küb eyitdi: “el-ân tûmmet en-ni' metü elhamdülillâhi 'alâ cemîli ni'emehî”.

Ve Yûsuf 'aleyhisselâm iki yüz deve göndermişti. Ve esbâb-ı sefer tehyi'e idüp irsâl etmiş idi ki, Ya'küb cümle ehl ü 'iyâliyle evlâd-ı akâribiyle kalkup arz-ı Mısır'a geleler. *Vehb bin Münebbih* eydür; ol zamânda anlar yetmiş iki kimesne idiler. Eger er ve eger 'avrat. Sonra Hazret-i Mûsâ ile Mısır'dan çıktıklarında altı kez yüz bin ve beş yüz âdem olmuşlardı. Hazret-i Ya'küb Mısır'a yakın geldikde Yûsuf 'aleyhisselâm melik-i Mısır'dan iltimâs i[t]di ki istikbâl için kendü ile bile çıka. Ol dahi: “Hoş” diyüp cümle a'yân ü eşrâfla istikbâle vardılar ve Hazret-i Ya'küb ilerü gelüp oğlu Yûsuf'a: “Esselâmü 'aleyke yâ müzhibe'l-ahzân!”²⁷⁹ deyüp kucaklaşup ağlaştılar. Ve Yûsuf eyitdi: “Yâ baba! Benim için şöyle ağladın ki gözden çağmışsın. Bilürdün hod yevm-i kıyâmetde cem' olmamız mukarrer idi.” Ya'küb eyitdi: “Gerçek öyledir ammâ korkdum ki, bir gayri dîne giresin de seni kıyâmetde dahi görmeyem.” Ve 'Aynışems nâm mevzi'e inüp kondular. Andan Mısır'a teveccüh idüp eyitdi, “edhalu mısra inşâallâhu âminîn”²⁸⁰. Ve andan Ya'küb'u ve anı ve vâlidesin kendüsüyle taht üzerine çıkarup sâyir kalan karındâşları gelüp anlara secde eylediler. Zirâ ki evvel zamânda tahiyet-i selâm öyle idi. Ve Yûsuf eyitdi: “Ey baba, gördüğüm rü'yânın ta'bîri bu idi ki ûş gelüp zâhir oldu.”

Ve Hazret-i Ya'küb oğlu Yûsuf'la Mısır'da huzûr ve safâ ile yirmi dört yıl mukîm oldu. Ba'dehu yüz kırk yedi yıl 'ömürden sonra fevt olup ve oğluna vasiyyet etdi ki, cesedini babası yanına arz-ı Şâm'da Kuds-i mübâreke ile idüp defn eyleye. Ol dahi ceddini bir sâcdan [18b] tâbûta koydu ve 'uzamâ-i Mısır'la çıkdı. Ve anı Hazret-i İbrâhîm yanında defn eyledi. Nâgâh takdîr-i Hak'la ol gün 'Ays dahi ölüp ikisini bir mahalde kodılar. Ve Hazret-i Yûsuf andan sonra yirmi üç yıl dahi sağ oldu.

Nakl olunur ki, Hazret-i Yûsuf'un 'ömrü yüz yaşına çıkdıkda sâyir vüzerâ-i melik, melike eyitdiler ki, Yûsuf pîr olup tasarrufdan kalmışdır. Melik dahi anlar re'yiyle Hazret-i Yûsuf'dan taleb etdi ki, kuyumun yedi cümle su yatağı sazlık idi. Anın suyunu savıb ol memleketi kızına vire. Hazret-i Yûsuf dahi vahiyle ma'lûm

²⁷⁹ Selam olsun sana ey hüznleri gideren!

²⁸⁰ “Allah'ın dilemesiyle emin (güvende) olarak Mısır'a girin.”, **Kur'an**, Yusuf, 12/99.

idinüp üç yerden halîc kazdı. Ve takdîr-i Hak'la ol su çekilüp gitdi ve yerinde olan kamışları ve ağaçları kesdirüp latîf yer oldu. Bu cümle yetmiş günde oldu ve melik anı gördükde vüzerâsına “hâzâ ‘amel elf yevm” didi. Ya‘ni bu hâl ancak bin günde olurdu didi. Anınçün ana Elfyevm didiler ve anda vâfir köyler ihdâs eyledi. Ve hendese ile her bir köye kifâyet mikdârı Nil'den su çıkarup getirdi. Ve melik bu hâlden ta‘accüb idüp “hazâ min melekûti’s-semavâti” didi. Hâlâ Mısır'da olan berekât, arz-ı dünyâyâ mu‘âdil olduğu Hazret-i Yûsuf'un anda olan âsârı berekâtıdır. Ve Hazret-i Yûsuf'un zamânında Mısır'da üç yerde gümüş ma‘deni zâhir oldu ve anın zamânında Mısır meliki Reyyân bin Velîd fevt olup yerine oğlu Dârim sultân oldu. Ve anın zamânında Hazret-i Yûsuf gördi ki na‘îm-i dünyâ zevâlde olup na‘îm-i âhiret ebka. Ve o dem Hazret-i Hak'dan taleb i[t]di ki rûh-ı pür-i fütûhunu kabz eyleye. Enbiyâullâhdan hiçbirisi vefâtını istememiştir. Ve vefâta karîb oldukda Benî İsrâ'îl'i getirdüp eyitdi: “Fir‘avn nâm bir melik-i cebbâr gelse gerekir ve sizi kahretse gerekir. Ve içinüzden Mûsâ nâm nebî gelüp anı helâk etse gerekir. Ve siz ol nebî ile Kuds-i Şerîf'e varsanız gerekir. Benim dahi cesedim bile alup gidesiz” didi. Ve benim beş yüz yıl yaşar bir horosum vardır. Ol melik-i cebbâr zuhûr etdikde ol horos ötmese gerekir. Ve kaçan ol nebînin velâdeti karîb ola, o horos öter” didi. Ve Hazret-i Yûsuf'u pâdişâhlar esbâbı içinde koyup bir mermer tâbût içine vaz' etdiler. Ve anı Nil'in garbî cânibine kodular. Ol yıl ol cânib ma‘mûr olup şarkî cânibi bî-hâsıl oldu. Pes anı şark cânibine, ol yıl ol cânib ma‘mûr olup garb cânibi bî-hâsıl oldu. ‘Âkıbet tâbût-ı şerîfi zincirlerle bağlayup uçların kenârlarda zabt [19a] etdiler ve tâbûtu Nil'in ortasına kodular. Lâ-cerem iki cânib dahi nihâyet mertebe ‘imâret üzere oldu.

Lût en-Nebî ‘Aleyhisselâm

Ol Hazret-i İbrâhim'in karındâşı Hârûn²⁸¹ oğludur. Halîllullâh'ı nübüvvetinde tasdîk idenlerdendir. Anı Halîllullâh gâyet severdi. İbrâhîm'le Mısır'a hicret idüp sonra anınla Şâm'a ‘avdet eylemiştir. Ve anı Hak te‘âlâ mü'tefikât ehline resûl idüp ba's eyledi. Anlar fâsıklar idi. Erleri erleri ile ve ‘avratlarıyla fisk iderlerdi. Lût Nebî anlara nasîhat idüp Hakk'a da‘vet idegördi ve gelmediler ve ‘akûbete müstehikk oldılar. İçlerinden dört karye ehlinin üzerlerine âteş ve kibrit yakup sonra yere geçdiler. Ve müsafir olanlar üzre taş inüp helâk etdi. Ve Hazret-i Lût'un hâtûnu ehl-i Sedûm üzerine ‘azâb etdüğünü görüp ve akubat didi, ol dahi

²⁸¹ Aslı Hâran'dır. Bkz. Ömer Faruk Harman, “Lût”, **DİA**, XXVII, 227-229.

böyle helâk oldu. Ve Hazret-i Lût fevt olup Kefertâb'da Mescid-i Halîl'den bir fersah ba'îd mevzi'de defn olundu. *Üns-i Celîl*'de eydür; Mescid-i Atîk'in altında mağarada altmış nebî yatar, yirmisi resûldür. Hâlâ ol mahal ziyâretgâhıdır.

Eyyûb en-Nebî 'Aleyhisselâm

Nebîdir, resûldür. Ashâb-ı siyer eyitmişlerdir ki; Eyyûb Nebî Rûm tâ'ifesindedir. Tesbîti şol vech üzerinedir: Eyyûb bin Emûs bin Râzih bin Ays bin İshak bin İbrâhim'dir. Zevcesi Rahime, Hazret-i Yûsuf-ı Sıddîk'ın oğlu Efrâ'im'in kızıdır. Hazret-i Eyyûb ziyâde mâldâr kimesne idi. Dımaşk nevâhîsinde Senyâ nâm mevzi'-i 'azîm cümle anın taht-ı tasarrufunda idi. Sonra Hazret-i Hak anın şükrünü ve sabrını ibtilâ ve imtihân idüp elinden mâlını aldı ve fakîr oldu. Ba'dehu evlâdını helâk etdi. Ba'dehu cesed-i şerîfnde 'azîm derdler halk idüp hâtûnu Rahime'den gayri cümle halk andan el çekdiler. Ve 'imâretten taşra bir yerde yalnız kalup cümle bu hâllerde şükrünü zâ'ıl eylemedi. Ve gönlü daralup: "Yâ Rab! Bu derdi bana niye virdin?" didi. Nâgâh şeytân bir gün hâtûnuna mütemessil olup eyitdi: "Nedir bu sizin çektiğiniz? İmdi gel bana bir kez secde eyle²⁸², cümle hâliniz kemâkân muntazam olsun" didi. Ol dahi: "Zevceme müşâvere ideyim" didi ve Eyyûb'a gelüp secdeye izin istedi. Pes Hazret-i Eyyûb telbîs-i İblîs'i bilüp zevcesine gazab etdi ve anı yanından giderüp eyitdi: "Eger Rabbü'l-âlemîn bana şifâ virirse sana yüz darb ideyin" didi.

Pes andan [19b] sonra Eyyûb gördi ki, kendüye ta'âm ve şarâb getirür ve mevânis kimse kalmadı. Muzdarib olup secdeye vardı ve eyitdi: "Rabbi innî messeniye'd-durru ve ente erhamu'r-râhimîn"²⁸³. Pes Bârî te'âlâ tarafından bir nidâ geldi ki: "Kaldur başını yâ Eyyûb! Du'ân kabûl oldu. Ayakların yere ur!" Pes ol dahi öyle idüp bir yerden ıssı latîf su çıkdı. Andan yunup zâhir cesedi taze olup sıhhat buldı. Ve bir yerden dahi sâfî sovuk su çıkdı. Andan içüp bâtını tazelenüp tamâm 'âfiyet buldı. Nâgâh hâtûnu Eyyûb'u göregeldi, bir taze kimse gördi ve andan su'âl idüp eyitdi: "Yâ 'abdallâh! Bunda bir hasta bî-meded kimesne var idi. Nice oldı bilür misin?" Eyyûb kendü hâlini ana bildirüp Cenâb-ı Hakk'a hamd-i²⁸⁴ firâvân ve şükr-i bî-pâyân etdiler. Ba'dehu Hazret-i Hak anlara mâlların virüp ve

²⁸² Nüşhada "eyleye" şeklinde yazılmış.

²⁸³ Âyetin aslı: Ve eyyûbe iz nâdâ rabbehû enni messeniye'd-durru ve ente erhamu'r-râhimîn. "Ve Hz. Eyyûb Rabbine (şöyle) niyaz etmişti: "Şüphesiz ki ben bir derde uğradım, sen ise merhamet edenlerin en merhametlisin.", **Kur'an**, Enbiyâ 21/83.

²⁸⁴ Hamd-i: +ve

şebâb ve hüsnerin girü ‘atâ eyledi ve Hazret-i Eyyûb’un hâtûnu olan Rahime’den yirmi altı erkek oğlu oldu. Ve kemâl-i lutfundan Hazret-i Rabbü’l-‘âlemîn berât-ı yemîn için Eyyûb’a eyitdi: “Bir hurma dalı al ki anın yüz çöpü olsun ve anınla Rahime’ye ur! Tâ kim yemîninde sâdık olasız.” ‘Ulemâ-i dîn-i Mustafavî eyitmişlerdir ki; kitâb-ı fetâvâda vâki‘ olan hîle-i şer’iyyenin aslı bu âyet-i kerîmedendir. Anı inkâr etmek olmaz.

Ahbârda geldi ki; vaktâ ki Hazret-i Hak, Eyyûb’un mâlını kendüye virmek diledi, bir melek gelüp eyitdi: “Rabbin sana sabr için selâm etdi ve eyitdi, anbârına varasun.” Pes gökden altun çekirge yağdı. Eyyûb’un anbârına girdi. Nâgâh bir altun çekirge anbârdan çıkup uçup gitdi. Eyyûb Nebî anın ardınca varup, anı döndürüp anbâra koydı. Ve ol melek eyitdi: “Yâ Eyyûb! Anbârında olan altun çekirge sana yetmez mi?” Eyyûb dahi cevâb virüp eyitdi: “Bu Tanrı te‘âlânın bereketlerinden bir bereketdir. Âdem bereketullâha doyar mı?” Ve ma‘lûm ola ki Eyyûb, Hazret-i Ya‘kûb’un ‘ahdinde nebî olmuşdur. Doksan üç yıl ‘ömür sürmüşdür. Anın müddet-i ibtilâsında ihtilâf olmuşdur. Kimi üç yıl ve kimi yedi yıl ve kimi dahi ziyâde dimişlerdir. Allâhu te‘âlâ ‘a‘lemü’l-hakîkatü’l-hâl.

Şu‘ayb ‘Aleyhisselâm

Enbiyâullâhdandır. Anı Hazret-i Hak Ashâb-ı Eyke’ye ve ehl-i Medyen’e da‘vet için gönderdi. Anların nesebinde ihtilâf olunup kimi anı evlâd-ı İbrâhîm’den ve kimi ümmet-i İbrâhîm’den ba‘zı kimesnenin evlâdındandır didiler. Bir yaprağı çok sık dallı ağacın [20a] ismidir. Anlar îmâna gelmediler. Pes Hak te‘âlâ anlara muhkem ısıcaklık virdi. Anlar zarûri yer altında bir derelere girdiler. Anı taşradan ısıcak bulup çıkdılar ve sahrâda bir kavî gölgeli bulut gördiler. Cümlesi varup anın altına girdiler. Nâgâh üzerlerine ateş yağup cümlesin helâk eyledi ve ehl-i Medyene’ye zelzele virüp cümlesin helâk eyledi. Ve mülûk-ı Medyene’den ebced, hevvez, huttî, kelemen, sa‘fez, karaşet. ‘Azâb etdikde beyleri Kelmân idi. Ahbârda geldi ki; Hazret-i Şu‘ayb hatîb-i enbiyâdır. Mübârek çeşmeleri görmez olup âhır ‘ömürlerinde Hak te‘âlâ bînâlık müyesser eyledi. Ve kabr-i şerîfi Safed nevâhîsinde Hatın nâm mahaldedir. Ol mahal Kuds-i Şerîf’den üç merhale ba‘iddir.

Zülkarneyn

Hazret-i İbrâhîm zamânında gelmiştir. ‘İkrime eydür: “Zülkarneyn enbiyâullâhdandır.” Emîru’l-mü’minîn ‘Alî kerremallâhu vechehu eydür: “Zülkarneyn her ne semte teveccüh etdikde mansûr olmasının hikmeti ol idi ki, sancağının başında sad ender sad bir mürabba‘ kumaş idi.” Ve tafsîl-i ahvâli *Ahvâl-i Mülûk-ı Yemen*’de zikr olunur inşallâhu te‘âlâ. Ve isminde ihtilaf olunmuşdur ve dahi Rûmî midir ve yahûd Yemen’den midir? Anda dahi ihtilâf vardır. Mahallinde zikr olunur inşallâhu te‘âlâ.

Mûsâ bin ‘İmrân bin Kahis bin Lâvî bin Ya‘kûb bin [İshak bin] İbrâhim

Ya‘kûb seksen altı yaşına irişcek Lâvî vücûda geldi. Ve ol dahi kırk altı yaşına irişince Kahis vücûda geldi. Ve ol dahi altmış üç yaşına irince ‘İmrân vücûda geldi. Ve ol dahi yetmiş yaşına irince Mûsâ ‘Aleyhisselâm vücûda geldi. Vehb bin Münebbih eydür: Kâhinler Fir‘avn’a didiler ki: “Senin zamânında Benî İsrâ’îl içinde bir mevlûd vücûda gelse gerekdir. Ve senin mülkün anın elinde zâ’il olsa gerekdir.” Pes Fir‘avn dahi ‘akl-ı kâsır muktezâsınca kazâ ve kaderi def’ iderim sanup emr eyledi ki, her doğan oğlanı boğazlayalar. Takdîr-i Hak’la Benî İsrâ’îl’in kocaları ölmeye başladılar. Ve erkân-ı Kıbt Fir‘avn’a eyitdiler: “Eger hâl bu üslûb üzre karar iderse dünyâda bizim sohbet ve üns ideceğimiz kimse kalmaz.” Pes Fir‘avn dahi emr eyledi, bir yıl doğanları boğazlayup bir yıl terk etdiler. Bi-hikmet-i Hudâ Hazret-i Mûsâ ol zebh yılında velâdet eyledi.

Vaktâ ki nûr-ı zât-ı şerîfi dünyâyı teşrif eyledi. Kâbilesi ümm-i Mûsâ’ya eyitdi: “Sen benim dostumsundur. İşbu senin oğlun ‘azîmü’ş-şân kimesnedir. Bizim havfımız bundandır. Fir‘avn’ın helâki bunun yedinde olsa gerekdir” didi. Derhâl mü’ekkeller [20b] içere girdi. Pes anası Hazret-i Mûsâ’yı bir sevb-i latîfe sarup bir yanar tennûra atdı. Vaktâ ki mü’ekkeller nesne bulamayup çıkup gitdiler. Anası tennûra varup gördi oğlu sağ ve sâlimdir. Pes anı alup bir sandûk düzüp içine kodı ve ilhâm-ı Hak’la anı Nil’e salıvirdi. Fir‘avn, hâtûnu Âsiye Ana ile su kenârında otururken ol sandûk zuhûr idüp geldi. Fir‘avn emr idüp sandûku çıkardılar ve anda Mûsâ’yı gördiler. Fir‘avn eyitdi: “Bu zebhden kutulmuş İbrâni’dir. Varın bunu zebh eylen! Derhâl Âsiye kalkup eyitdi: “Senin emrin bir yaşındaki oğlanadır. Bu ise bir yaşından artıktır,” didi ve eyitdi: asâ en yekûn “kurratu aynin lî ve leke, lâ

taktulûhu asâ en yenfeanâ ev nettehizehu veleden”²⁸⁵. Meğer Fir‘avn’ın da’im kızları olup hergiz oğlanları olmazdı. Pes Fir‘avn Mûsâ’yı muhkem sevdi ve anı yanından ayırmadı. İbn Abbâs eydür; Âsiye şol denlü kim Mûsâ’ya dâyeler getirdi. Hazret-i Mûsâ anlardan birisinin sütünü kabûl itmedi. Ve Mûsâ’nın Meryem adlu bir hemşiresi vardı. Mûsâ’nın hâlini bilmek için hâne be-hâne gezerdi. Ve Fir‘avn sarâyına dahi varup Mûsâ’yı anda gördi ve Âsiye Ana’ya eyitdi: “Ben bir eyü hâtûn bilirim. Eger icâzetünüz olursa anı getüreyim. Mercûdur ki anın irzâ’mı kabûl eyleye.” Âsiye dahi: “Yürü getür imdi” didi. Meryem dahi varup Mûsâ’nın anasın getirdi. Mûsâ anı latîf tutup emdi. Hazret-i Hak bu vechile anasının kalbine tesliyet idüp mesrûr etdi. Ve nebîsini gayr-i tâhir tefdî etmeden sakladı. *Tefsir-i Kevâşî*’de eydür; Mûsâ yedi gün mikdârı kalup kimesnenin lebenin kabûl etmedi.

Ba‘dehu Mûsâ büyüyüp halk ana pâdişâhımız oğludur dirlerdi. Nâgâh sinn-i rüşde bâliğ oldukda bir öyle zamânında bir hâlî yerde gördi, bir Kıbtî ve bir İsrâ’îl durup ceng eyler. İsrâ’îlî andan mu‘âvenet taleb eyledi. Pes kazâyla Kıbtî’ye bir müşt urup anı helâk eyledi ve bu hâlden kimesne haberdâr olmadı. Nâgâh İbrânî’[yi] yine gördi, ol İsrâ’îlî bir mazlûmu tutup döğer. Pes varup anı def’ eyledi. Derhâl İsrâ’îlî çağırup eyitdi: “Beni de mi öldürmek mi istersin? Dün hod birini urup öldürdün”. Pes Fir‘avn ve Kıbt [21a] tâyifesi bu hâlî ma‘lûm idinüp Mûsâ’yı katl etmek istediler. Mûsâ bu hâlden haberdâr olup Medâyin cânibine vardı.

Ve ol vakit Medâyin gayr melik yedinde idi. Ve anda Hazret-i Şu‘ayb Nebî ile mülâkât eyledi ve biraz müddet anda ikâmet idüp Şu‘ayb Mûsâ’ya kızını nikâhlandırđı. Enbiyâullâh ‘asâları içinde Âdem’in cennetden çıkardığı ‘asâyı virdi. Ve on yıl sonra Hazret-i Mûsâ Medâyin’den kalkup arz-ı Mısır’a teveccüh eyledi. Ve giderken Tûr-ı Eymen Vâdisi’nde nûr-ı nâr gördü. Kale’llâhu te‘âlâ: “İnnî ene rabbuke fehla’ na‘leyke inneke bi’l-vâdi’l-mukaddesi tuvâ”²⁸⁶. Ve anı resûlullâh ihtiyâr idüp Fir‘avn’a ve âmme-i Kıbt’a da‘vet için gönderdi ve karındâşı Hârûn’u dahi yanına irsâl eyledi. Lâkin Hârûn ol zamânda Fir‘avn’ın vüzerâsından ve esdikâsından idi. Anın sarâyında durup miftâhların ol zabt ederdi. Pes Mısır’a karîb geldikde Hazret-i Hak Cebrâ’îl-i Emîn’e emr eyledi, Fir‘avun’un anasını ve oğlu Hârûn’u kaldırıp Mûsâ ile mülâkât etdirdi ve Mûsâ Allâh’ın emrini Hârûn’a

²⁸⁵ “ Bana ve sana göz aydınlığı olur, onu öldürmeyin belki bize faydası dokunur ya da onu evlat ediniz.”, **Kur’an**, Kasas 28/9.

²⁸⁶ “Şüphe yok ki ben senin Rabbinim. Hemen ayyakabılarını çıkar. Çünkü sen mukaddes vadi Tuvâ’dasın.”, **Kur’an**, Taha 20/12.

söyledi. Ve derhâl Cibrîl-i Emîn Hârûn'u alup yatağına götürdü. Vaktâ ki Hazret-i Mûsâ, Fir'avn'ın üzerine girdi ve anı îmâna da'vet idüp, eyitdi: "Bu mukâbeledede Hazret-i Hak dünyâda mülkünü mümtedd idüp âhiretde cennetiyle 'arz virir." Bu husûsda Hâmân ile müşâvere eyledi. Ol eyitdi: "Bunca eşed resan [?] yeryüzünün tanrısı iken nice kulluğu kabûl eylersin?" Yaramaz musâhibin zararı ne mertebedir görmek gerekdir ve hazer gerekdir. Pes Fir'avn dahi tekebbürlenüp: "Yâ Mûsâ! Tanrın kimdir?" didi. Ol dahi eyitdi: "Rabbünellezi²⁸⁷ a'tâ külle şey'in halkahu sümme hedâ"²⁸⁸. Ve tekrâr Fir'avn eyitdi: "Senin bu dâvâna şâhid var mıdır?" Ol dahi: "Ne'am" deyüp Hârûn'u işâret eyledi ve ol dahi kürsüden inüp Mûsâ yanına vardı ve Mûsâ'yı tasdîk eyledi. Pes Fir'avn gazaba gelüp Hârûn'un üzerinden libâsların aldılar ve derhâl Mûsâ Yûsuf-ı Sıddîk kamîs-i cenneteyn -ki kendüde bazı-bend idi- çıkarup Hârûn'a giydirdi. Ve bir mertebe şöhret tutdu ki kâbil-i ta'bîr değıl. Ba'dehu Fir'avn andan sıdk-ı nübüvvetine dahi ziyâde âyât-i beyyinât istedi. Mûsâ dahi: "Hoş" deyüp 'asâsını bıraktı, ol bir saru yılan olup seksen zirâ' mikdârı ağzını açdı ve bir mil denlü yerden yukarı kalkdı ve Fir'avn'ın üzerine hamle eyledi. Ve Fir'avn kasrının içine [21b] kaçup havfından Fir'avn ol günde dört yüz def'a icâbet vâki' oldu. Ba'dehu halk üzerine hamle eyledi ve anlar kaçup müzâhemededen yüz yirmi beş bin âdem helâk oldu. Ve Fir'avn evine girüp çağırdı ve eyitdi: "Yâ Mûsâ! Sana îmâna geleyim ve Benî İsrâ'îl'in üzerlerinden habs ve 'azâbı def' idüp sana teslîm ideyim" didi. Mûsâ dahi 'asâyı def idüp eline aldı. Vehb bin Münebbih eydür; Fir'avn Benî İsrâ'îl'i kul idinmiş idi. Anların kimin kitâbete koyup ve kimin zirâ'ate koyup ve kimin taşçılık hizmetine koyup ve kimin kербic kesmeye ve kimin taşıtmak hizmetine ta'yîn itmişdi. Ve nisâların kettân ve kutn hizmetine ve bez dokumak hizmetine komuşdı. Ve şunlar ki 'amele kudretleri yokdur kesime kesmiş idi. Ve herkes ta'yîn olunan hizmetin kable gurûbi'ş-şems edâ eylemeyecek olurlar ise iki ellerin boynuna bağlayup, bir ay bu vech üzerine habs olurdu.

Ba'de zâlik Fir'avn durup etrâk-i Sa'îd'e âdemler salup ne denlü mâhir sâhirler var ise da'vet eyledi. Nakl olunur ki, bu vech üzerine yetmiş bin sâhir cem' oldu. Ve her birinin elinde bir ip ve bir 'asâ var idi. Ve anlar cümle cem' olup saf

²⁸⁷ Nüşhada "Rabbünellezi" kelimesinin altında "Rabbünallahüllezi" şeklinde bir düzeltme eki olsa da ayetin aslı yukarıda yazıldığı şekildedir.

²⁸⁸ "Rabbimiz, herşeye hilkatini (yaratılış özelliklerini) veren, sonra onlara yol gösterendir.", **Kur'an**, Taha 20/50.

saf durdılar ve Hazret-i Mûsâ ve cümle halk cem' olup sâhirler sihirlerin ızhâr etdiler ve acâyib nesnelere gösterdiler. Ve tûlî ve 'arzı birer mîl bir garâyib sûretlerle doldı. Ba'dehu Hazret-i Mûsâ 'asâsını ilkâ idüp bir 'azîm ejderhâ oldu ve cümle seherenin ilkâ etdüğü nesnelere yutup giderdi ve halk üzerine hamle idüp izdihâmdan yirmi beş bin kimesne helâk oldu. Ve sehere bu hâli görüp cümlesi îmâna geldiler ve Fir'avn anları helâk etdi. Ve Mûsâ'ya eyitdi: "Mümkün değildir ki biz sana îmâna gelevüz." Pes Hazret-i Mûsâ Rabbü'l-'izzete münâcât eyledi, Hazret-i Hak Kıbt üzerine tûfân gönderdi. Her Kıbtî'nin evi su ile doldı ve Benî İsrâ'îl'den birinin evine bir katre su girmedi. Ve yedi gün bu hâl durup ba'dehu eyitdiler: "Yâ Mûsâ! Rabbine du'â eyle üzerimizden bu 'azâbı def' eylesün, pes biz sana îmâna gelevüz." Mûsâ dahi du'â idüp Rabbü'l-'izzet üzerlerinden ol belâyı def' eyledi. Ve anlar nakz-ı 'ahd idüp îmâna gelmediler. Tekrâr Hazret-i Mûsâ Rabbü'l-'izzetin kibriyâsına 'arz-ı hâl idüp Kıbt tâ'ifesinin üzerine çekirge gönderdi. Ve çekirge Kıbt'ın cemî' yiyeceklerin ve ekinlerin ve ağaçların hattâ kapuların ve eşiklerin [22a] ve evlerinde olan ekserlerin yiyüp giderdi. Ve anlar tekrâr Hazret-i Mûsâ'ya tazarru' idüp îmâna gelmelerin va'de etdiler. Ve yedi gündün sonra Mûsâ dahi du'â eyledi ve cümle çekirgeler kalkup gittiler ve yine îmâna gelmediler. Tekrâr Hazret-i Mûsâ beddu'â idüp Hazret-i Hak kavm-i Fir'avn üzerine kehle musallat eyledi ve onların ekinlerinden bitincesin yedi ve kendülere dahi irişüp bir mertebe etdi ki helâk tabakasına vardılar. Ve kaçan anlardan birisi yemek yese ağzı dopdolu kehle olurdu. Ve yine Mûsâ'ya yalvarıp îmâna va'de etdiler. Mûsâ dahi du'â idüp üzerlerinden bu belâ mürtefi' oldu ve yine îmâna gelmediler. Tekrâr Hazret-i Hak onların üzerine kurbağa tâ'ifesin musallat eyledi ve onların her vechile evlerine girdiler. Oturduklarında boğazlarına varınca kurbağalar içinde oturlardı. Ve birisi söylemeye ağzın açsa derhâl bir kurbağa kalkup ağzına girerdi. Ve aşlarına ve ta'âmılarına dolup hâlleri ziyâde diğer-gün oldılar. Ve bu def'a dahi küllî 'ahd ve yemînler idüp: "Yâ Mûsâ! Min ba'd sana îmâna geliriz" didiler. Hazret-i Mûsâ dahi du'â idüp üzerlerinden bu belâ def' oldu. Yine ol şedîdü'l-kalb tâ'yife îmâna gelmediler. Lâ-cerem Hazret-i Mûsâ dahi beddu'â idüp Hak te'âlâ onların üzerlerine galîz kan gönderdi. Nil yedi gün cümle kan akdı ve cümle sular kan oldu. Ve Fir'avn bir İsrâ'îl ve bir Kıbtî kâfiri bir çanak su üzerine cem' iderdi. İsrâ'îlî cânibi su şeklinde ve Kıbtî cânibi dem-i galîz olurdu. Ve bir İsrâ'îlî hâtûnı su ağzına alup dostu bir Kıbtî hâtûnın ağzına virdi, derhâl ol su anın ağzında kan olurdu. Ve Fir'avn'a bu müddetde ziyâde âteş gâlib olup helâke karîb

oldı. Ve yaş ağaçları getirüp sorardı ve ol sorduğu su fi'l-hâl ağzında kan olurdu. Ve bu def'a dahi tazarru'lar idüp Hazret-i Mûsâ'ya îmâna gelmeye 'ahd ü mîsaklar etdiler. Mûsâ dahi hâllerine rahm idüp 'ahdlerine i'timâd eyledi ve du'â idüp gazâbları def' oldu. Tekrâr îmâna gelmeden imtinâ' etdiler ve Hazret-i Mûsâ Rabbü'l-'âlemîne münâcât idüp yedi gün mikdârı anlara tâ'ûn marazı musallat oldu. Ve bir günde yetmiş bin âdem helâk eyledi. Ve anlar bu hâlden gâyet müte'ellim olup eyitdiler: "Yâ Mûsâ! Eger bu def'a dahi üzerimizden bu gazâb def' olursa tahkîk sana îmâna gelmemiz mukarrerdir" deyüp 'ahd ü mevâsik etdiler. Vaktâ ki 'azâb anlardan def' oldu, kemâ-kân küfürleri üzerine müyesser oldılar.

[22b] *İbn 'Atıyye* eydür: Vaktâ ki Hazret-i Hak Fir'avn'ın ve kavminin helâkını diledi, bir gice emr oldu ki ol gice Benî İsrâ'îl evlerinde çerağ yakmayalar. Ve takdîr-i Hak'la ne denlü Kıbt tâ'ifesinden Benî İsrâ'îl'de ve Benî İsrâ'îl'den Kıbt'da veled-i zinâ var ise hep babalu babası yanına vardı. Andan Kıbt'a elem musallat olup ol gice ne denlü bekâr kızları var ise helâk oldu. Ve cümlesi anların defnine meşgûl oldılar. Ve Benî İsrâ'îl altı yüz bin ve yetmiş bin kimesne olup yirmi yaşında olanı sagîrdir diyü ve altmış yaşında olanı kebîrdir diyü saymazlar idi. Nakl olunur ki, cümle evlâd-ı Ya'kûb Mısır'a girdiklerinde yetmiş iki kimesne idiler. Sonra tevâlüd ü tenâsül idüp bu tâ'ifeye irişmişler idi. Andan Hazret-i Hârûn 'askerin önüne düşüp ve Hazret-i Mûsâ sonunda gelüp çıkup Arz-ı Mukaddes tarafına teveccüh etdiler. Fir'avn nâgâh bu hâlden haberdâr olup 'askerine eyitdi ki: "Horos ötmeyince kalkmayasız." Bi-takdîr-i hakîm-i 'alîm ol gice aslâ horos ötmedi ve sabâh oldukda Fir'avn bin kerre bin ve yedi yüz bin Kıbt ile çıkup Benî İsrâ'îl'in ardından yetdi.

Hikâyet olunur ki, Fir'avn 'askerinden yalnız yüz bin siyâh atlu âdem var idi ve kendüsü dahi siyâh ata binerdi. Vaktâ ki Benî İsrâ'îl emr-i Hak'la deryâya irişdiler ve gördiler ki kuşlukluyu Fir'avn artlarından kendülere yetüp irişdi. Tamâm mertebe muztarib olup mütehayyir oldılar. Derhâl Mûsâ 'aleyhisselâm emr-i Hak'la deryâya 'asâ ile urdı, deryâ itâ'at etmedi. Tekrâr ayrıl bi-iznillâh "yâ Ebâ Hâlid!" didi. Derhâl deryâ ayrılıp on iki yol zâhir oldu. Zirâ ki Benî İsrâ'îl on iki sıbt idi. Ve her yolun bâbında deryâ dağlar gibi kaldı ve her sıbt bir yola girdiler. Giderek bunlarda havf büründi. Pes emr-i Hak'la ol mâbeynde olan sular göz göz olup delindi ve Benî İsrâ'îl birbirin görüp söyleşerek deryâdan sâlimîn geçdiler. Ba'dehu Fir'avn gelüp gördi ki deryâ yol yol olmuş durur. Kavmine eyitdi ki:

“Gördünüz mü benim heybetimden nice ayrıldı, tâ kim varup kullarıma yetişüp dutam. İmdi cümleünüz bu yollara girin!” didi. Anlar havf idüp eyitdiler: “Eger sen gerçek tanrı isen sen mukaddem gir, ba‘dehu biz de girelim.” Nâgâh anlar bu hâlde iken Hazret-i Cebrâ’îl yeryüzüne inüp geldi ve deryâya doğru çekildi. Pes Fir‘avn’ın bindiği aygır anın ardınca deryâya kuvvetler yürüyüp Fir‘avn anı çekmeye kâdir [23a] olmadı. Kulu dahi anı görüp ardınca girdiler. Vaktâ ki cümlesi deryâya girdiler, evveller çıkmaya karîb oldu. Deryâ kavuşup ol kavm-i zâlimîni gark eyledi. Ve zâlike kavluhu te‘âlâ: “Fentekamnâ minhum fe‘agraknâhüm fi’l-yemmi²⁸⁹ Ne‘üzü billâhi min gazabillâhi. Ve sûu’l-munkalib ve ol günkü Benî İsrâ’îl deryâdan çıkdılar, ol gün ‘aşûrâ günü idi. Pes Hazret-i Mûsâ ve Hârûn ol günü şükren lilâhi te‘âlâ sâyim oldılar.

Ve sâbıkâ Hazret-i Mûsâ Benî İsrâ’îl’e va‘de idüp dimiş idi ki: “‘Adüvvünüz helâk olur ve size bir kitâb-ı celîlü’l-beyân nâzil olur ki anda cemî‘-i ahkâm mevcûddur.” Pes zilkade ayından otuz gün geçüp ve zilhicceden on gün dahi geçdiyse emr-i Hak’la Mûsâ Hârûn’u kavmi üzerine halîfe dikdi ve kendüsü Tûr Dağı’na çıkdı. Ve anda münâcât idüp Rabbü’l-‘âlemîn ile söyleşdi. Ve anda mükâlemeden lezzet alup rü’yeti dahi tama‘ eyledi. Pes “len terânî²⁹⁰” cevâb virilüp nûr-ı celâlden mikdâr-ı zerre cebele tecellî idüp dağ pâre pâre oldu. “Ve harra Mûsâ sa‘ıkan fe lemmâ efâka kâle subhâneke tubtu ileyke ve ene evvelü’l-mü’minîn²⁹¹. Andan Hazret-i Hak Tevrât’ı yedi cennet tahtaları üzerine yazup Mûsâ’ya gönderdi. Ve Mûsâ dahi kavmine geldikte görse ki fitne-i ‘icl olup kavminin ekseri ‘icleye ‘ibâdet etmişler. Anlar bu hâlden tevbe etdiler. Hazret-i Hak emr eyledi: “Anların tevbesi kendü nefislerin öldürmekdir” didi. Pes ‘icleye ‘ibâdet idenler bir sahrâda oturdılar ve anları duman gelüp büridi tâ kim baba oğlunu oğul babayı görüp hürmet eylemeye. Andan ellerine kılıçlar alup ‘icleye ‘ibâdet etmeyen ‘ibâdet ideni urup helâk eyledi.

Andan Hazret-i Mûsâ kavm-i Cebbârîn’e gazâ ile me’mûr olup ol kavmin re’isleri Bel‘am Bâhûr²⁹² nâm müstecâbü’d-da‘ve şeyhe tezarru‘ etdiler. Ol dahi ber-muktezâ-yı şekâvet-i ezeliyye beddu‘â eyleyüp Hazret-i Mûsâ’nın yolu

²⁸⁹ “Artık biz onlardan intikam aldık ve onları denizde boğduk.”, **Kur’ân**, A‘râf, 8/136.

²⁹⁰ “Beni aslâ göremezsin!”, **Kur’ân**, A‘râf, 8/143.

²⁹¹ “Ve Mûsâ baygın düştü. Ayılınca, seni eksikliklerden uzak tutarım Allah’ım! Sana tövbe ettim. Ben inananların ilkiyim dedi.”, **Kur’ân**, A‘râf, 8/143.

²⁹² Tam adı Bel‘am bin Bâ‘ûrâ olan bu kişinin, önceleri iyi bir mümin iken daha sonra Hz. Musa ve kavmi aleyhine hile tertiplediği için cezalandırıldığı hakkında Tevrat ve İslami kaynaklarda bilgiler vardır. Bkz. Ömer Faruk Harman, “Bel‘am b. Bâûrâ”, **DİA**, V, 389-390.

bağlandı ve kırk yıl mikdârı Tîh sahrâsında kaldılar. Mûsâ dahi Hârûn ile beddu‘â eyleyüp Bel‘am Bâhûr îmânsız oldu. Bir rivâyetde Mûsâ Tîh‘den çıkup Arz-ı Mukaddese‘ye dâhil olmuşdur. Ve Hazret-i Mûsâ‘nın ‘âlem-i bâlâyâ rihleti karîb olıcak Benî İsrâ‘îl‘e hutbe okuyup anlara va‘z u nasîhat eyledi ve Allâhu te‘âlâ korkusuyla vasiyyet eyledi. Ba‘dehu kendü yerine Yûşa‘ bin Nûn‘u halîfe dikdi. Ve kendüler tevriye okumağa meşgûl oldu. Emr-i Hak ile Hazret-i ‘Azrâ‘il [23b] gelüp rûh-ı revânların kabz eyledi. Bu hâlde Tîh‘de Âzer ayının yedisinde tûfândan bin altı yüz yirmi altı yıl geçe vâki‘ olmuşdı. Vefâtı karındâşları Hârûn‘dan on bir ay sonra olmuşdı. Müddet-i ‘ömürleri yüz yirmi senedir üzerlerine.

Hârûn bin İmrân

Hazret-i Mûsâ‘dan üç yaş, bir rivâyetde dört yaş büyükdür. Hârûn fasîhu‘l-lisân ve cemîlü‘l-beyân ve güzel sûretlü kimesne idi. Benî İsrâ‘îl‘e Mûsâ‘dan artuk sevgili idi. Hattâ rivâyet olunur ki, Hazret-i Hârûn‘un cenâzesinde yalnız Hârûn adlı kırk bin âdem var idi. Sahîh budur ki Hazret-i Hârûn dahi nebîdir, mürseldir. Netekim Hak te‘âlâ buyurur: “ve zehebenâ ilâ fir‘avne²⁹³. Fe kûlâ innâ resûlâ rabbike fe ersil me‘anâ benî isrâ‘île”²⁹⁴. Hazret-i Mûsâ tercemesinde Hârûn‘un Mûsâ ile keyfiyyetine mülâkâtı zikr olunmuşdı. *Üns-i Celîl*‘de eydür; Tîh sahrâsında bir gün Mûsâ ve Hârûn teferrüc için ‘askerden uzak bir dağa çıkdı. Ve anda bir mağara gördü ki içinde nûr bakar, içerü girdiler. Altundan bir taht kurulmuş ve üzerinde fâhir döşekler vardır. Ve ol serîrin kenârında ‘İbrân lisânıyla yazılmış ki: “Bu taht bir kimsenindir ki boynuna berâber gele.” Mûsâ sıçradı yukarı çıkdı ve ol taht üzerine yatdı. boyuna berâber gelmedi. Ba‘dehu Hârûn sıçrayup çıkdı ve yatdı, gördü ol taht anın boynuna râst geldi. Nâgâh emr-i Hak irişüp rûh-ı revânları kabz oldu. Ve Hazret-i Mûsâ kavmine gelüp Hârûn‘un vefâtından haber virdi. Anlar eytdiler ki: “Hârûn‘u sen öldürdün. Zîrâ bilirdin ki ol bize senden sevgilüdür.” Pes Hazret-i Mûsâ münâcât eyledi, Hârûn ol taht üzerinde gökden inüp Benî İsrâ‘îl‘e eyitdi ki: “Ben kendi ecelimle öldüm, beni Mûsâ katl etmemişdir.” Benî İsrâ‘îl anın mevtine muhkem mahzûn oldılar. Pes Rabbü‘l-‘âlemîn anın Gayrâr [?] nâm oğluna babası Hârûn‘un vakârın ve halk-i hüsnün ve müşâbehetin virdi. Heman Benî İsrâ‘îl anı gördükde Hârûn‘u görmüş gibi olurlar ve

²⁹³ Burada ayet-i kerime yanlış yazılmış. Doğrusu; “izhebâ ilâ fir‘avne/Firavun’a ikiniz gidin.”

Kur’an, Tâhâ 20/43.

²⁹⁴ “Ona şöyle söyleyin: Muhakkak ki biz senin Rabbinin iki resulüyüz. İsrailoğullarını artık bizimle beraber gönder.”, **Kur’an**, Tâhâ 20/47.

safâlar iderler idi. Bir rivâyetde Hazret-i Hârûn'un cenâzesi yerde olmamış olur. Vallahu a'lem. Ve Hazret-i Hârûn'un 'ömri yüz yirmi üç ve bir rivâyetde yüz yirmi dört yıl olmuştur.

Yûşa' bin Nûn bin Efrâ'im bin Yûsuf

Mûsâ'dan sonra Benî İsrâ'îl'in tedbîrine kâ'im olmuştur. Mûsâ'dan sonra üç gün Tîh'de [24a] durup ba'dehu Benî İsrâ'îl ile Erîhâ karyesinin gazâsına gidüp Ürdün Irmağı Şerî'a²⁹⁵ suyu taşup Benî İsrâ'îl'e yol virmedi. Pes Yûşa' emr eyledi Tevrât'ın levhaların getirüp ol ırmak yanına kodılar, derhâl bahr-i Kulzüm gibi ırmak iki ayrılıp Benî İsrâ'îl an[1] geçdiler. Andan bir yere gelüp kavuşdı, andan Yûşa' varup Erîhâ'yı yedi gün muhâsara eyledi. Ve her gün kendüsü bir def'a ol hisârı dolanırdı ve yedinci günde Benî İsrâ'îl'e emr eyledi, Tevrât'ı pek pek okuyup cümlesi gelüp ol hisârı yedi gün tavâf eylediler. Fi'l-hâl bi-iznillâhi te'âlâ hisâr dîvârları yıkılıp yere düşdi ve hendekler doldı. Ve Benî İsrâ'îl kılıcla içer[ü] kal'aya girüp anda olan cebbârları katl eylediler. *Me'âlimü't-tenzîl*'de eydür; kıtâl cum'a günü vâki' oldı ve güneş gurûb idüp sebt gününün hükmü girmeye bir sâ'at kalmışdı. Pes Hazret-i Hak'dan tazarru' eyledi ki, şems bir mikdâr dura tâ kim emri cihâd yerin bula. Pes bi-iznillâhi şems bir sâ'at durdı tâ kim mü'minîn, kâfirleri cümle katl etdiler. Andan Yûşa' kalkup mülûk-ı Şâm'ı cümle katl eyledi, anlar otuz bir âdem idiler. Ve Benî İsrâ'îl cümle Şâm iklimine istîlâ eylediler. Ve Yûşa' cem' olan mâl-ı ganîmeti getirüp bir yerde kodı tâ kim gökden bir âteş gelüp anı ala. Ol zamân mâl-ı ganîmet kimseye helâl değıl idi. Bu ümmete 'inâyet ve keremen ve hürmeten li-Resûlillahi 'aleyhisselâm helâl olmuştur elhamdülillâh. Nâgâh âteş gelmedi, vahy-i Rabbânî geldi ki ganîmete hıyânet etdiler. Cümle Benî İsrâ'îl'i getir sana bey'at etsünler. Her kimde ki hıyânet olduysa anın eli senin eline yapışa kala didi. Fi'l-hakîka cemî-i Benî İsrâ'îl gelüp bey'at etdiler, içlerinden birinin eli yapışup kaldı. Yûşa' ana eyitdi: "Yürü mâl-ı ganîmetden aldugunu getir!" Ol dahi altundan la'l ve yâkûtdan ve sâ'ir cevâhirlle murassa' bir sığır başı getürdi. Yûşa' anı da ve alan şahsı da mâl-ı ganîmet arasına kodı. Âteş gelüp cümlesin alup götürdi. *Me'âlimü't-tenzîl*'de eydür; Mûsâ 'aleyhisselâm Hazret-i Yûsuf'un cesed-i şerîfin almış idi ki, getirüp Arz-ı Mukaddese'de defn eyleye. Kırk yıl denlü cesed-i Yûsuf Tîh'de durdı, ba'dehu anı Yûşa' 'aleyhisselâm alup Erîhâ kazâsından sonra Arz-ı Mukaddese'de defn eyledi. [24b] Ve Yûşa' yirmi sekiz yıl Benî İsrâ'îl

²⁹⁵ Şerî'a: +ث.

emrinde kâ'im olup yüz yirmi yıl yaşadı. Ba'dehu vefât idüp Kifl Hâris'de defn oldu. Ve bir rivâyetde Ma'arra'da ve bir rivâyetde Cebel-i Efrâ'im'de defn oldu.

Şemsûn Nebî'dir

Hikâyat olunur ki Yûşa'dan sonra Benî İsrâ'îl'de nice hâkim kâyim oldu. Ve anların âhırı Abdûn bin Hilâl'dir. Vaktâ ki mezkûr Abdûn vefât eyledi, Benî İsrâ'îl'de günahlar irtikâb eylediler. Hak te'âlâ anlara gazab eyledi ve ehl-i Filistin'i anlar üzerine yine musallat eyledi ve anlar üzerine istflâ etdiler. Pes Benû İsrâ'îl tevbe ve istiğfâr ve tazarru'lar etdiler. Hazret-i Hak lâ-cerem içlerinden mezbûr Şemsûn bin ... gönderüp ana küllî kuvvet virdi ve ehl-i Filistin'i Benî İsrâ'îl'in üzerinden def' eyledi. Ve yirmi beş yıl Benî İsrâ'îl'in emrini tedbîr eyledi. Ba'dehu ehl-i Filistin gâlib olup mezbûru tutdılar ve anı bir 'azîm kenîsede mecma'-ı halka getürdiler. Şemsûn dahi kuvvetle kenîsenin taş mermer direklerin tutup zor eyledi ve kenîse yıkılıp hem kendüyü ve hem kavmini helâk eyledi.

Cercîs

Ehl-i siyer²⁹⁶ anı dahi nebîdir dirler. Allâhu te'âlâ Cercîs'i saneme 'ibâdet ider bir kavme gönderdi. Anları dîn-i Hakk'a da'vet eyledi. Kâfirler anı kabûl etmediler ve anı tutup yetmiş kerre öldürdiler. Her bâr Hak te'âlâ anı zinde eyledi.

Şemûyel Nebî'dir

Nablus'dandır. Kırk yaşında nübüvvet gelmişdir. Benî İsrâ'îl'in emrinde on bir yıl kâyim olmuşdur. Andan sonra Benû İsrâ'îl gelüp Şemûyel'den taleb etdiler ki anlara bir melik nasb eyleye ve sâyir kavim gibi anlar dahi saltanat ola. Ol zamâna dek anlar için bir müdebbir re'îs olurdu. İçlerinde pâdişâh onlardı. Lâ-cerem Hazret-i Şemûyel Rabbü'l-'izzetin emriyle sıbt-ı Bünyâmin'den Tâlût bin Kays'ı melik nasb eyledi. Tâlût a'yân-ı nâsdan değil idi. Ba'zı rivâyetde çoban idi, ba'zı rivâyetde debbâğ idi dimişler. "Vallahu yu'tî mülkehu men yeşâ'u²⁹⁷". Ba'dehu Hazret-i Hak ana emr eyledi ki, vara re'îs-i cabbârîn olan Câlût'la ceng eyleye. Câlût Filistin iklîminin meliki idi. Gövdelü ve kuvvetlü bahâdır kimesne idi. Vaktâ ki Câlût'la ceng için muzâf tutdılar. Tâlût Dâvûd 'aleyhisselâm'ı çağırđı ve ana didi ki: "Câlût'un kıtâline var." Zîrâ Şemûyel Nebî Câlût'u katl idecek kimesnenin 'alâmetlerin Tâlût'a vasf etmişdi. Ve ol 'alâyim cümle Dâvûd Nebî'de

²⁹⁶ +ve.

²⁹⁷ "Allah mülkü dilediğine verir.", **Kur'an**, Bakara, 2/247.

mevcûd idi. Ve Dâvûd cümle karındaşlarının küçücüğü idi. Ve o vakitte otuz yaşında idi. Çünkü Dâvûd Câlût'la²⁹⁸ ceng etdi. Ana Dâvûd cenkde sapan taşla [25a] urub helâk eyledi. Ba'dehu Şemûyel Nebî fevt oldu ve anı kavmi gice ile defn etdiler ve anın üzerine çokluk ağladılar. Şemûyel ol vakitte elli iki yaşında idi. Ba'dehu Benû İsrâ'îl Hazret-i Dâvûd'a gâyet mahabbet eylediler ve bu hâlden Tâlût ana hased eyledi ve anı nice kerre katl eylemek istedi. Dâyim Hazret-i Dâvûd andan kaçup hazer üzerine oldu. Sonra Tâlût bu hâle peşîmân oldu ve kasd eyledi ki bu günahın kefareti çün Filistin'e gazâ ve cihâdına vara ve anda katl oluna. Fi'l-vâki' öyle idüp kendüsi ve evlâdı anda gazâda şehîd oldılar.

Ba'dehu Benû İsrâ'îl'in on bir sıbtı üzerine Apışpuşt[?] nâm kimesne vâli ve Yehûdâ ibn Ya'kûb'un sıbtı anın temellüküne râzî olmayup Hazret-i Dâvûd'un taht-ı hükmüne dâhil oldılar. Ve üç yıldan sonra cemî'-i esbât-ı²⁹⁹ Benî İsrâ'îl Hazret-i Dâvûd'un taht-ı hükmüne dâhil oldılar. Hazret-i Dâvûd Tâlût'un mevtine mahzûn oldu ve anı katl edene la'net eyledi. Hazret-i Dâvûd pâdişâh oldukda otuz sekiz yaşında idi. Makâmı Cerden'de [?] idi. Andan Kudüs'e intikâl idüp anda karâr eyledi ve Şâm'a gazâ idüp çok memleket feth eyledi. Cümle arz-ı Filistin ve bilâd-ı Ammân ve Meâb ve Haleb ve Nusaybin ve bilâd-ı Ermen taht-ı hükmüne dâhil oldu. Ve Hazret-i Dâvûd elli sekiz yaşına girdiğinde Urya hâtûnla ibtilâsı vâki' oldu ve yetmiş yaşına girdikde vefât eyledi. Vefât-ı Mûsâ'dan sonra beş yüz otuz beş sene olmuşdu. Kırk yıl saltanat etmişdir. Hîn-i vefâtda oğlu Süleymân'a vasiyyet etmiş idi ki Beytü'l-Makdis'i 'imâret eyleye. Ve anın imâreti için nice ev dolusu mâl hâzır etmiş imiş, anı gösterdi. Hazret-i Dâvûd Nebî mürseldir. Allâhu te'âlâdan ana Zebûr nâzil olmuşdur. Zebûr yüz elli sûredir, 'İbrânîdir. Ve Dâvûd'a hem mülk virilmişdir ve hüsn-i savt dahi virilmişdir. Bir gün gazâyâ giderken iki dağ arasında Zebûr okudu. 'Askerinden yirmi beş bin âdem vefât etdi. "Yâ nebiyallâh! Cümle 'asker helâk oldu, vaz gelin" didiler. Andan sâkin oldu. Ve ana demir mum gibi idi. Âteşsiz anı alup latîf zırhlar düzerdi ve ol kisbden yerdi. Ve kaçın tesbîh eylese yanınca cümle kuşlar ve sâyir hayvânlar ve halk ve dağlar tesbîh iderdi. Hâlâ dağların yankılanması andan kalmışdır.

²⁹⁸ Nûshada sehven "Tâlût'la" şeklinde yazılmış.

²⁹⁹ Der-kenâr notu: "Ferzend ve ferzendleri."

Süleymân bin Dâvûd ‘Aleyhisselâm

[25b] On iki yaşında idi. Babası Dâvûd’dan sonra serîr-i saltanata geçti. Hak te‘âlâ ana ‘ilim ve hikmet ve mülk-i ‘azîm virdi. Ve ana virdiği ‘izzeti hiçbir kuluna virmemiştir. Netekim tafsîl-i ahvâli Kur’ân-ı Mecîd’de mezkûrdur. Ve cümle kudret ve miknetinden Vehb hikâyet idüp eydür ki; “Dicle yanında bir menzil vardır. Anda bir taş üzerine yazılmış Hazret-i Süleymân tâyifesinde bilinmezki yazan insan mıdır ve yâhûd cin midir? Ya‘ni biz bu makâma İstahr’dan sabâhdan kalkup duhâ vaktinde vâsıl olduk. Ba‘de’z-zuhr yine kalkup Şâm’da yatsak gerekdir.”

Ve Hazret-i Süleymân saltanatın[ın] dördüncü yılında ayar ayında vefât-ı Mûsâ’dan beş yüz elli dokuzda, babası vasiyyeti üzere Beytü’l-Makdis’in ‘imaretine şurû‘ eyledi ve saltanattan öbür gice Beytü’l-Makdis ‘imâretinden fâriğ oldu. Cümle Beytü’l-Makdis’in ‘imâreti yedi yılda tamâm oldu. Ba‘dehu kendüsü için Kudüs-i Şerîf’de bir âlî dâru’s-sa‘âde binâ etdirüp andan on üç yılda fâriğ oldu. Ve saltanatının yirmi beşinci yılında Belkîs Hâtûn’u tezevvüc eyledi ve ana cümle mülûk-ı dünyâ itâ‘at eyledi. Ve ana ‘azîm mâllar ve nefis esbâb ve devâb gönderdiler. Ve vefât-ı Mûsâ’dan beş yüz yetmiş beşinci senede fevt oldu. Kırk yıl saltanat eyledi ve elli iki yıl ‘ömür sürdü. Ba‘dehu anın yerine oğlu Rehobo‘am kâyim oldu. Mahallinde anın hâli tafsîl olunmuştur.

Şa‘yâ bin Asfiyâ Nebî’dir

Benî İsrâ’îl’in Sıddîka nâm bir sâlih ‘âdil pâdişâhları var idi. Şa‘yâ anın zamânında bi‘set olundu. Zekeriyâ ve Yahyâ ve Îsâ’dan mukaddem gelmiştir. Mezbûr Şa‘yâ ‘aleyhisselâm Hazret-i Muhammed’in ve Hazret-i Îsâ ‘aleyhisselâm[ın] gelmesinden haber verdi ve eyitdi: “Size müjde olsun iki kimesne gördüm. Anlar size bi‘set olursa gerekdir. Biri merkebe biner ya‘ni Îsâ ‘Aleyhisselâm için ve biri deveye biner ya‘ni sultân-ı enbiyâ Hazret-i Muhammed Mustafa için. Anların nûruyla cümle yeryüzü münevverdir” didi. *Me‘âlimü’t-Tenzîl*’de eydür: “Hazret-i Hak kaçan Benî İsrâ’îl’de bir melik eylese anın yanınca bir nebî dahi gönderdi ki ol nebî o meliki tarîk-i Hakk’a irşâd idüp ahkâm-ı Tevrât’ın temşiyetinde kâyim olurdu. Şa‘yâ ‘aleyhisselâm melik Sıddîka zamânında bi‘set olunup anın zamânında Benû İsrâ’îl zünûb-ı cerâ‘im irtikâb eylediler. Hak

te‘âlâ anların üzerine Bâbil pâdişâhı Sencârib’i³⁰⁰ musallat eyledi. Ol dahi altı yüz bin sancak ile gelüp Beytü’l-Makdis’in etrafına nüzûl eyledi. Bi-takdîr-i Hak ol zamânda Melik Sıddîka’nın ayağında [26a] bir zahmı olup andan hasta olmuşdu. Rabbü’l-‘izzetden Şa‘yâ’ya vahiy geldi ki, vara Sıddîka’ya diye ki eceli geldi. Tedârükün görsün ve ehl-i beytinden istediği kimseyi yerine pâdişâh nasb eylesün. Hazret-i Şa‘yâ, Sıddîka’ya bu haberi deyecek kibleye doğru yönelüp namâz kıldı ve ağlayup tazarru‘lar eyledi. Lâ-cerem “ud‘ûnî estecib leküm³⁰¹” kavlı-i şerîfi mûcibince tîr-i du‘âsı hedef-i icâbete isâbet etdi. Ve tekrâr Şa‘yâ’ya vahy-i Rabbânî geldi ki vara Sıddîka’ya diye ki: “Hak te‘âlâ du‘â ve tazarru‘yu kabûl eyledi ve ecelini te’hîr idüp sana on beş yıl dahi ‘ömür virdi ve ‘adûnu dahi helâk eyledi ve marazına incir suyunu alup zahm olan yere süresin şifâ bulasın” didi. Fi’l-vâki‘ öyle oldı ve ol anda vec‘i sâkin olup ilâc-pezîr oldı.

Pes Sıddîka Hazret-i Rabbü’l-‘izzete secde idüp hamd ü senâlar eyledi. Ve ol gice emr-i Kakhâr-ı mutlak ile Sencârib’in ‘askeri helâk oldılar ve Sencârib erkân-ı mülkünden beş ‘aded kimesne ile hayâtda kalup bu hâli göricek firâr eylediler. İrtesi Benî İsrâ’îl bu hâli görüp Hazret-i Hakk’a hamd-i³⁰² ferâvân eylediler ve Sencârib’in ardından irişüp beş nefer âdemiyle tutup getirdiler. Ve Buhtunnasr ol beş ‘adedin birisi idi. Vaktâ ki Sıddîka, Sencârib’i bu hâlde gördi tulû‘-ı şemsden ‘asr vaktine varınca secdeden başın kaldırmadı. Ba‘dehu kalkup Sencârib’e “Rabbin kuvvetini nice gördün?” didi. Sencârib dahi: “Rabbiniz ‘azîm kavîdir ve ben anı işitirdim, lakin şekâvetim ve ‘akılsızlığım ucundan nasîhat idenlere uymadım” didi. Sıddîka eyitdi: “Hamd-ı kesîr benim Rabbime ki, senin şerrin benim üzerimden havl ü kuvvetiyle def‘ eyledi. Ve sen[i] Rabbim ibkâ etdüğü sana kerâmet ve hürmet için değildir. Belki senin şekâvetin dünyâda ziyâde olsun ve âhiretde gazâbullâha mazhar düşesin ve kavmine varup Allâhu te‘âlânın ‘azamet ve kudretinden haber veresin deyü olmuşdur. Ve illâ seni de kavmin gibi katl iderdi.” Ba‘dehu Sıddîka emr eyledi. Sencârib’in ve ashâbına boyunlarına demirler urup yetmiş gün mikdârı anları Beytü’l-Makdis’in ve İlyâ’nın³⁰³ etrafında tavâf iderdi. Ve her gün ol cemâ‘ate ikişer arpa etmeği virirlerdi. Sencârib Sıddîka’ya eyitdi: “Beni katl eylemen bundan çok yeğdir” didi. Sıddîka dahi anı

³⁰⁰ Aslı Senhârib.

³⁰¹ “Bana dua edin, duanıza cevap vereyim.”, **Kur‘ân**, Mü‘min, 40/60.

³⁰² Nüşhada “hamd ü” şeklinde geçmektedir.

³⁰³ Kudüs’ün eski isimlerinden biri. Bkz. Muammer Gül, “Kudüs ve Tarih İçinde Aldığı İsimler”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 11, S. 2, s. 305-312, ELAZIĞ 2001.

katl oluncak âdemlerini[n] zindânına koyup habs eyledi. Nâgâh Hazret-i Şa'yâ'ya emr eyledi ki, Sıddîka'ya eyit ki “Sencârîb'i ve ashâbını [26b] itlâk eylesün, tâ kim varup kavmini inzâr eylesün.” Sıddîka dahi emre itâ'at idüp Sencârîb'i ve ashâbını itlâk eyledi. Pes Sencârîb Bâbil'e varup kavmini inzâr eyledi. Ve yedi yıldan sonra Sencârîb ölüp yerine Buhtunnasr kâyim oldu ve anın mülkünden yedi yıl geçdikden sonra Sıddîka el-Melik vefât eyledi. Ve Benû İsrâ'îl arasına ihtilâf düşüp, mülk için birbirin katl etdiler. Her çend ki nebîleri Şa'yâ anlara nasîhat etdi, mukayyed olmadı. Pes Hazret-i Hak Şa'yâ'ya emr eyledi ki “Kavmine nasîhat için kâyim oldı. Ben senin lisânına her ne ki vahy idersem anı anlara söyle.” Ol dahi kalkup me'mûr olduğu üzere Allâhu Rabbü'l-âlemîn hazretlerine hamd ü senâ idüp belîğ hutbe okudu. Andan anları Allâhu te'âlânın rahmetine kandırdı. Ve gazâbından yağrındırdı ve tevbe ve istiğfâr ile emr eyledi. Vaktâ ki Şa'yâ nasîhatden fâriğ oldı, cümlesi kalkup anı öldürmek istediler. Ol dahi kaçup bir ağaca uğradı, ol ağaç ikiye ayrıldı. Şa'yâ ana girüp saklandı. Nâgâh şeytân-ı la'în gelüp Şa'yâ'nın eteği ucunu tutup dışarı kodı. Benû İsrâ'îl anı görüp ol ağacı ve Şa'yâ'yı kesüp helâk eylediler. Ba'dehu Benû İsrâ'îl'de Nâşiye bin Âmus nâm kimesne kâyim olup anların emrini tedbîr eyledi.

Ve Rabbü'l-âlemîn **İrmiyâ bin Hilkıyâ**'yı nebî gönderdi.

Ol Harûn bin 'İmrân sıbtından idi. Ba'zılar anı Hızır'dır demişler. Allâhu te'âlâ İrmiyâ'yı gönderdi, tâ kim Nâşiye'nin mülkünü muhkem eyleye ve anı dâyim Hakk'a irşâd eyleye. Ba'dehu Benû İsrâ'îl'de ma'âsî ve zünûb çoğaldı ve harâm olanları helâl görür oldılar. Pes Hak subhânehu celle ve 'alâ İrmiyâ'ya vahy eyledi ki, Benû İsrâ'îl içinde hafîb olup anlara Allâhu te'âlânın ni'met ve ihsânların yâd eyleye ve irtikâb etdikleri günâhları bildire. İrmiyâ eyitdi: “Yâ Rab! Ben za'îfim, kuvvet senindir ve ben mağlûbum nusret senindir.” Allâhu te'âlâ eyitdi: “Yâ İrmiyâ! Bilmedin mi ki âlem-i gaybdan her ne sudûr iderse benim meşîyyet ü irâdetimledir. Ve bilmedin mi ki halkın kalbleri ve lisânları benim yed-i kudretimdedir, istediğim gibi döndürürüm. Tahkîk ben seninleyim, sana anlar zarâra kâdir değillerdir.” Pes İrmiyâ kalkup anlara inâyet-i Hak'la bir belîğ hutbe okudu. Ve anda tâ'atin sevâbın ve ma'siyetin 'ikâbın bildirdi ve âhırında eyitdi: “Allâhu Rabbü'l-âlemîn buyurur ki, siz ma'siyetden [27a] fâriğ olmazsanız sizin üzerinize bir gönlü pek, bî-rahm zâlim pâdişâh musallat iderim. Ve dahi Benû İsrâ'îl'in helâkı Yâfes evlâdıyladır. Anlar ehl-i Bâbil'dir” deyüp İrmiyâ ayrılıp

gitti. Ve Benû İsrâ'îl ma'siyetlerinden dönmeyüp fesâdı kemâline erişti. Lâ-cerem Kakhâr-ı mutlak Bâbil'den Buhtunnasr'ı anların üzerine musallat eyledi. Ol altı kez yüz bin bayrak ile gelüp iklîm-i Şâm'a girdi ve bulduğu Benî İsrâ'îl'i katl eyledi. Ve Beytü'l-Makdis'i harâb ve yebâb eyledi. Ve 'askerine emr eyledi, herkes kalkanına toprak alup Beytü'l-Makdis üzerine bıraktılar. Ol talûb [?] bir dağ gibi oldu. Ba'dehu emr eyledi, Beytü'l-Makdis'in köylerinde ve şehirlerinde olan Benû İsrâ'îl'i getürdüler ve içlerinden yetmiş bin taze oğlan ihtiyar idüp öründüldi ve anı beylerine tevzî' eyledi. Her beye dört oğlan düşti. Ve Benû İsrâ'îl'in ma'adasın üç kısım eyledi. Bir kısmı Şâm'da mukarrer kıldı ve bir kısmını katl eyledi ve bir kısmını sürgün idüp Bâbil'e götürdi.

Ve bu müddetde Hazret-i İrmiyâ bir kûşede emr-i Hak ile gizlenmiş idi. Biraz müddetden sonra İrmiyâ'ya vahy-i Rabbâni geldi ki: "Ben Beytü'l-Makdis'i ma'mûr etsem gerekdir." İrmiyâ dahi kûşe-i 'uzletden çıkup Beytü'l-Makdis'e geldi ve anı bir vechile harâb olmuş gördi ki ta'bîr olunmaz ve gönlünde eyitdi ki: "Yâ Rabbe'l-'âlemîn! Bana eyitdin ki var Kudüs'e var, anda sâkin ol ben anı ta'mîr iderim. Bu ne denlü müddetde ma'mûr olur?" deyüp hâba vardı. Ve yanında merkebi ve bir sele içinde ta'âmı ve bir kabda içeceği nesne dururdu. Nâgâh rûh-ı şerîfi kabz olup yüz yıl şöyle kaldı. Ve ol müddetde Beytü'l-Makdis tamâm 'imâret oldu. Nâgâh uyanup ana bir melek gelüp eyitdi: "Ne denlü zamândır ki sen hâbda yatmışsın?" İrmiyâ eyitdi: "Tamâm bir gün ve yâhûd dahi eksicek." Zîrâ ki kuşluk vaktinde uyanmış idi. Ol melek ana eyitdi: "Belki yüz yıl yatdın. Ta'âm ve şarâbını gör, mütegayyir olmamış, lakin merkebinin gör ne haldedir?" Görse ki ol hayliden ölüp ancak fersûde kemikleri kalmış. Derhâl ana hayât gelüp kemikler üzerinden a'sâb ve 'urûk tekevvin idüp ve kemikleri birbirine cem' u rabt eyledi. Ve andan tedricle lahm ve cild halk olup merkeb hayât bulup kalkdı ve ol hâlde İrmiyâ "a'lemu ennalâhe 'alâ küllî şey'in kadîr"³⁰⁴ didi. Ba'zı 'ulemâ bu kıssa 'Uzeyr ile olmuşdur dirler. Allahu a'lem.

'Uzeyr ve Danyâl ve Azeryâ ve Mişâyil

[27b] bunlar evlâd-ı enbiyâdır. Buhtunnasr bunları esîr idüp Irâk'a götürmüşdi. Ve anlar halâs bulup Beytü'l-Makdis'in 'imâretinden sonra tekrâr Beytü'l-Makdis'e geldiler. Ve 'ulemâ-i Benî İsrâ'îl'den yüz yirmi 'azîmü'l-kadr

³⁰⁴ "(Şimdi) daha iyi biliyorum ki Allah, hiç şüphesiz herşeye hakkıyla gücü yetendir.", Kur'an, Bakara, 2/259.

kimesne bile gelüp Kudüs-i Şerîf’de karâr tuttular. Lâkin Buhtunnasr Tevrat nüshaların cümle yakup gidermişdi. Ol sebebden hâlleri dîger-gûn oldu. Bi-hikmet-i Kâdir-i hakîm cemî‘-i Tevrat da Hazret-i ‘Uzeyr’in levh-i hâtırında nakş olmuşdı. Fi’l-hâl anlara eyidiverüp anlar anı yazdılar ve gâyet hazz idüp ‘Uzeyr’e muhkem mahabbet eylediler. Lâkin tamâm-ı Tevrat bu olduğunda şübhe çekdiler. Pes ‘Uzeyr’e vahy geldi ki Beytü’l-Makdis’in fûlan ‘amûdunun altında yedi zirâ‘ yerde bir sandûkda Hârûn hattıyla Tevrat nüshası vardır, çıkarup anınla bu nüshai görüp mukâbele etsünler. Fi’l-vâki‘ vasf olan üzre ol nüshayı buldılar ve ‘Uzeyr nüshasıyla mukâbele etdiler, muvâfık buldılar. Yehûd, ‘Uzeyr’e bu hâlden sonra “İbnullâhdır bu” didiler. Zirâ ki Tevrat’ı Hazret-i Mûsa ve Hazret-i Hârûn’dan gayri kimse hıfzına kâdir olmamışdır. Ve ‘Uzeyr Benû İsrâ’îl içinde emru ma‘rûf ve nehyü ani’l-münker idüp Beytü’l-Makdis’in ‘imâretinden kırkıncı senede rahmet-i Hakk’a ulaştı.

Danyâl (a.m.)

Nebî oğlu nebî’dir. Zikr olunur ki, Buhtunnasr anı esîr idüb Irâk’a götürmüşdi. Vaktâ ki Benû İsrâ’îl’in halâsı karîb oldu. Buhtunnasr bir vâki‘a gördi. Ol vâki‘adan muhkem korkdı ve anı unuttı. Ve uyanup Hazret-i Danyâl’ı ve sâyir esîr olan evlâd-ı enbiyâyı çağırdı ve eyitdi: “Ben bu gice bir yavuz düş görüp ve unuttum. Anı bana bilin ve illâ cümleünüzün boynun urarım.” Anlar dahi mühlet alup yanından taşra çıkdılar. Ve Hazret-i Hakk’a tazarru‘ ve niyâzlar etdiler. Pes Hazret-i Danyâl’a rü’yâ ne olduğu ma‘lûm oldu. Ve cümlesi gelüp eyitdiler: “Melik bir sûret görmüş ayakları dizlerine varınca sırçadan ve dizlerinden karnına varınca bakırdan ve karnı gümüşden ve göğsü altundan ve başı ve boynu demirden.” Buhtunnasr eyitdi: “Gerçek dersiz, öyle gördüm.” Ve eyitdiler: “Sen ana ta‘accüb idüp nazar idersin. Nâgâh gökden bir taş gelüp ana dokundu ve anı târmâr eyledi. Ve sen ol hâlde havf idüp rü’yâyı unuttun.” Buhtunnasr: “Gerçek dersiz, öyle olmuşdur” didi. Ve dönüp eyitdi ki: “Pes bunun ta‘bîri nedir?” Anlar eyitdiler: “Ol senin timsâlidir. Ve ol elvân-ı ecnâs [28a] her biri şiddet ve za‘afı olan pâdişâhlardır. Zîrâ ki sırça za‘îfidir, nühâs andan kavîdir. Ve gümüş andan yeğdir. Ve altun andan da yeğdir. Ve demir senin mülkündür ki cümleden kavîdir ve ‘azîzdir. Ve ol gökden inen sahra bir nebîdir, anı Allâhu te‘âlâ gönderir. Ve gelüp cümle melikleri giderir. Ve cümle tasarruf anın hükmünde kalur” didiler. Ve Buhtunnasr emr idüp anları itlâk eylediler. Ve anlar gelüp Kudüs-i Şerîf’de karâr

eylediler. Ve ‘ilm-i reml Danyâl’in nübüvvetine mu‘cize virilmiştir. Kabr-i Danyâl Sûs Irmağı’nın içindedir. Anı Ebî Mûsâ el-Eş‘arî Hazret-i Ömer zamânında bulup çıkarup kefene kodı ve üzerine namâz kıldı. Ve tekrâr anı ol nehrin içinde defn eyledi. Ve parmağında olan gümüş hâtemi Ebû Mûsâ aldı ve ol hâtemin kaşında bir oğlancık tasvîr olup, anı iki cânibinden iki arslan dilleriyle yalarlardı. Sebebinde eyitmişler ki, ol zamânda bir zâlim pâdişâh olup doğan oğlanları katl idermiş. Hazret-i Danyâl dahi ol zamânda velâdet idüp anası havfından anı alup bir kamışlık içine bıraktı ki halâs bula. Nâgâh Allâhu Rabbü’l-‘âlemîn ana iki arslan gönderüp anı sütüyle emzirirlerdi ve dilleriyle yalarlar idi. Vaktâ ki Danyâl büyüdü ol sûreti nakşında tasvîr eyledi ki, tâ kim Allâhu te‘âlânın ni‘metin ferâmûş eylemeye.

Şem‘ûn es-Sıddîk

Hârûn neslindedir. Hazret-i ‘Uzeyr’den sonra Benî İsrâ’îl’e meb‘ûs olmuşdur. Sonra Benî İsrâ’îl yine fesâd ve katl ve ‘isyân idüp her gâh Rabbü’l-‘izzet anlara birbiri ardınca müte‘âkıb nebîler gönderüp anlar anın kimin tekzîb ve kimini katl etdiler. Hattâ anların âhır Zekerıyyâ ve Yahyâ ve Îsâ ve anlar âl-i Dâvûd’dur. Anlardan sonra Hak te‘âlâ Benî İsrâ’îl’e Bâbil mülûkünden Hırdeveş [?] nâm meliki musallat eyledi. Ve anları bir vecihle kırdı ki ta‘bîr kâbil değil. Ol iklimi harâb u yebâb eyledi. Bu def‘adan sonra Benû İsrâ’îl’in kuvveti gidüp mülk anlardan Rûm ve Yunan’a intikâl eyledi. Ve anlardan bâkî kalan ol mülûkun taht-ı yedinde oldu. Nihâyet Benû İsrâ’îl’in emrin görür içlerinden hâkim ve re‘îs olurdu. Ba‘dehu yine anlar fesâd ve ‘isyân edecek Hak te‘âlâ anlara Tatyûs Rûmîy’yi gönderüp Benî İsrâ’îl’i arz-ı Şâm’dan sürüp çıkardı. Ve anlara zillet ve hakâret virüp [28b] üzerlerine cizye vaz‘ eyledi. Ve ilâ hâze’l-ân cem‘-i ehl-i edyân arasında hor ve hakîrdir. Ve Beytü’l-Makdis harâb kaldı. Hazret-i Ömer zamânına varınca ve ol vakitte anı ehl-i İslâm ‘imâret etdiler.

Hızkîl ‘Aleyhisselâm

Hazret-i Mûsâ’dan sonra üçüncü halîfedir. Evvel Yûşa‘dır, ikincisi Kâlib’dir³⁰⁵, üçüncüsü Hızkîl’dır. Ana “karı oğlu” derler. Zîrâ ki anası ‘acûz oldukdan sonra Rabbü’l-enâmdan zürriyyet taleb eyledi ve ol hâlde Hızkîl vücûda geldi. Mikâ’il eydür; buna Hızkîl Zülkifl dirler. Zîrâ ki yetmiş nebînin ‘amelini işlemeye tekeffül eylemiştir. *Me‘âlimü’t-tenzîl*’de eydür; Hızkîl’in kavmi arasında

³⁰⁵ Kâlib b. Yufennâ, Hz. Musa’nın kızkardeşi Meryem’in kocası ya da Hz. Musa’nın damadıydı.

tâ'ûn vâki' oldu ve halkın kimi kaçdı. Ve kimi öldükleri şehirlerinde gitmeyüp kaldı. Ve şehirde kalanın ekseri fevt olup kaçanlar halâs buldılar. Pes bâkî kalanlar eyitdiler ki; kaçanlar halâs buldılar. İmdi bir dahi tâ'ûn olursa cümlemiz kaçup bi-takdîr-i Hudâ gelesi yılda yine tâ'ûn oldu. Cümlesi anların kaçup bir vâsi' latîf dereye konup oturdılar. Nâgâh vâdînin altı yanından emr-i Hak'la bir melek gelüp çağırdı ve eyitdi: "Cümleniz ölün!" Cümlesi bir anda öldiler. Ba'zılar eydür; anlar cihâddan kaçup ol vâdîye konmuşlar idi. Ve meliklerine dimişler idi ki: "Ol varacağımız yerde vebâ vardır ve bu mahal andan sâlimdir. Bunda ikâmet edelim, tâ kim ol yerden vebâ marazı def' ola." Anların 'adedinde ihtilâf olmuşdur. Kimi anlar üç bin idi ve kimi kırk bine karîb idi ve kimisi yetmiş bin idi dimişler. Ve sekiz günden sonra Hızkîl anları arayarak ol vâdîde buldı ve anları görüp ağladı ve eyitdi: "Ey İlâh-ı cümle-i mahlûkât ve muhyiyü'l-emvât! Ben bir kavim içinde idim. Anlar sana hamd ü senâ ve takdîs iderlerdi. Şimdi yeryüzünde yalnız kaldım. Benim yanına³⁰⁶ üns tutacak kimsem kalmadı." Pes Hak Subhânehu ve te'âlâ vahy gönderip eyitdi: "Hızkîl, anların hayâtını senin eline virdim." Hızkîl dahi anlara: "Dirilin bi-iznillâh!" didi. Cümlesi hayât-ı cedîd bulup kalkdılar. Ve niçe müddet sağ olup tevâlüd ve tenâsül etdiler. Ve Hızkîl vefât idince anların içinde mukîm oldu. Mücâhid eydür; anlar hayat buldukları vakitte eyitdiler: "Subhâneke allâhümme ve bi hamdik lâ ilâhe illâ ente". Ve hâlâ ol tâ'ifeden âdem vardır Yehûd içinde. Yüzlerinde mevt 'alâmeti müşâheddir. Her ne denlü yeni latîf libâs giyseler üzerlerinde bozarup eskir. Ve anlardan râyiha-i kerîhe his olunur.

Lukmân bin Bâ'ûr

Âzer evlâdındandır. Bin yıl yaşamışdır. Hattâ Hazret-i Dâvud'a irişüp andan 'ilm te'allüm etmişdir. [29a] Hazret-i Dâvûd bi'set olunmazdan mukaddem fetvâ virirdi. Vaktâ ki Dâvûd bi'set oldu, fetvâ vermekden vaz geldi. Ve ana "Niçün ferâgat eyledün?" diyicek, eyitdi: "Şimden giru men' olunduk memnû' olmaya kimi." Vehb bin Münebbih rivâyet eyler; ol Hazret-i Eyyûb karayibindendir. Anı bir rivâyetde neccârdır ve bir rivâyetde derzidir ve bir rivâyetde çobandır dimişlerdir. Nakl olunur ki; bir ferd anı görmüş ki tamâm-ı hikmet ve 'ulûm söyler. Ve ana eyitdi ki: "Sen filan çoban değil misin? Pes bu mertebeye neden irişdin?" Ol dahi eyitdi: "Gerçek söylemekle ve emânete hıyânet etmemekle ve gerek olmayan 'ameli terk eylemekle."

³⁰⁶ +ve.

Bir rivâyetde eydür ki, Lukman Habeşî aslıdır. Bir rivâyetde eydür ki siyah nûbi kul idi. Dudakları kalın, ökçeleri yarılmış kimse idi. *Vâkîdî* eydür; ol Benî İsrâ'îl'de kâdı idi. Nübüvvetinde ihtilâf vâki' olmuşdur ki, Hak te'âlâ Lukmân'ı nübüvvetle hikmet mâbeyninde muhayyer eyledi. Ol hikmeti ihtiyâr eyledi. Ya'ni 'akl ve 'ilmi ve dahi anınla 'ameli ve her nesnede hakka isâbeti nakl olunur ki ol bin nebîden 'ilm öğrenmişdir ve bin nebî dahi andan 'ilm öğrenmişdir.

Hikâyet olunur ki; bir gün Hazret-i Dâvud ana eyitdi ki: “Bugün ne vech üzere sabâha dâhil oldun?” Lukmân dahi eyitdi: “Kendümü gayri yedinde buldum.” Dâvud biraz zamân fikr eyledi, andan “hây” deyüp bir na'ra urdu. Ve yine hikâyet olunur ki; bir gün Dâvud ana emr eyledi ki bir koyun boğazlaya ve anın iki makbûl yerinden getüre. Ol dahi boğazlayup yüreğini ve dilini alup Dâvud'[a] getürdi. Ba'dehu yine bir niçe müddetden sonra ana emr eyledi ki, tekrâr bir koyun boğazlaya ve anın habîs yerlerinden iki nesne bulup ana getüre. Ol dahi yüreği ve dili alup geldi. Dâvud ana bu sırrından sû'al eyledi. Ve ol dahi eyitdi ki: “Bunlar eyü olıcak her nesnenin eyüsüdür. Bunlar yaramaz olıcak her nesneden habîs olur.” Rivâyet olunur ki Lukmân hikmetden dört yüz bin kelime cem' eyledi. Ve bu cümleden dört kelime ihtiyâr eyledi. Anın ikisi yâd olunur unutulmaz. Birisi Allahu Rabbü'l-âlemîn'dir ve birisi mevtdir. Ve ikisi dahi unutulur anılmaz. Birisi senin halka ihsânın ve birisi dahi halkın sana zararı.

Hızır 'Aleyhisselâm

Ba'zı rivâyetde ana Benî İsrâ'îl'dendir demişdir. Ve ba'zı rivâyetde târik-i dünyâdan pâdişâh-zâdelerdendir demişdir. Hızır anın lakabıdır. Ana öyle didiler şunun için ki bir kuru yerde kurumuş ot üzerine oturup fi'l-hâl ol [29b] ot yeşerip tâze oldı. Nübüvvetinde 'ulemâ ihtilâf etmişdir. Meşhûr oldur ki nebî ola. Şol delîl ile ki Hazret-i Mûsâ'ya “ve mâ fa'altehu 'an emrî”³⁰⁷ didi. Pes ol vahiy idi.

Rebî'u'l-ebrâr'da eydür; enbiyâdan dört kimesne hayy 'idâd olunur. İki gökde, anlar 'Îsâ ve İdrîs'dir. Ve ikisi dahi yerde, anlar Hızır ve İlyâs'dır. İlyâs kuruda müvekkildir, Hızır yaşda müvekkildir. Ve anlar her gice İskender'in seddi üzerinde cem' olurlar ve hirâset iderler ve her yıl hac eylerler. Ve anları kimesne görmez. İllâ meger şol kimesne meşiyetullâh rü'yetine ta'alluk etmiş ola. Ve anların ta'âmı nebât-ı arzdan kereviz ve mantardır. Ve her mevsimde bu du'âi

³⁰⁷ “Ve ben onu kendi emrim ile (kendi isteğimle) yapmadım (Allah'ın emri ile yaptım).”, **Kur'an**, Kehf 18/82.

okuyup ayrılırlar: “Bismillahi mâşâallahü lâ yesûku’l-hayr illâllâhu mâ kâne min ni‘metin feminallah mâşâallahu lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhi”³⁰⁸ ve eydür ki, her kimse bu du‘âi sabah ve ahşâm üçer def‘a okusa emîn ola ağırdan ve âteşden ve boğulmaktan ve bir rivâyetde sultândan ve şeytândan ve ...dan ve ‘akrebden.

Ehl-i kitâb ‘ulemâsından menkûldür ki Hazret-i Zülkarneyn’nin deyzesi oğludur ve vezîridir. Zulümâta bile girmişdir. Ve âb-ı hayât içüp yine yol bulup hâyib ‘avdet etmişdir. Rivâyet olunur ki Hazret-i Hızır’ın kaldırdığı dîvârın altında bir altun levh bulup yazılmış ki; “Bismillâhirrahmanirrahîm. Ben ‘acîblerim ol kimesnei ki tahkîk-i mevti bilür ve yine mesrûr olur ve ‘acîblerim ol kimesnei ki tahîk-i kazâ ve kadere î mân getürmüşdür ve yine rızık için gam ve hü zün çeker ve ‘acîblerim ol kimesnei ki cehennemi bilür ve yine güler ve ‘aciblerim ol kimesnei ki yarın hisâba vardığın bilür niçe gafletde olur ve ‘acîblerim ol kimesnei ki dünyânın ne olduğunu bilür ve yine ana gönül virir.

İlyâs ‘Aleyhisselâm

Nebîdir hem mürseldir. Nass-ı şerîf “ve inne ilyâse le mine’l mürselîn”³⁰⁹ buyurulmuşdur. Anı bir rivâyetde İdrîs’dır dirler ve bir rivâyetde Benî İsrâ’îl enbiyâsındandır dirler ve bir rivâyetde Elyasa‘ Nebî’nin ibn-i ‘ammîsidir dirler. *Muhammed bin İshak* eydür; ol İlyâs bin Yâsîn bin Finhâs bin ‘Îzâr bin Hârûn bin ‘İmrân’dır³¹⁰ dirler. Vaktâ ki Hazret-i Yûşa‘ Şâm’ı feth etdiyse ve anı Benî İsrâ’îl’e karârğâh etdiyse mâbeynlerinde arz-ı Şam’ı taksîm eyledi. Ve bir sıbta Ba‘lebek³¹¹ cânibini ta’yîn eyledi ve İlyâs ol sıbtdan idi. Ve anlara bi‘set olunmuşdı. Anların Âcib³¹² nâm bir pâdişâhları var idi. Gâyet zâlim ve cebbâr ve kâfir idi. Ba‘l nâm bir saneme ‘ibâdet iderdi. Ve kavmini ihlâl eyledi. [30a] Ol sanemin tûlü yirmi arşûn idi. Dört yüzü var idi. Hazret-i İlyâs anları dâyim Rabbü’l-enâmın da‘vet iderdi. Anlar hergiz tâbi‘ olmayup küfr ü dalâletde mukîm oldılar. Ol cümleden bir sâlih kimesne varıdı. Hem hakîm ve hem kâtib idi. Ancak ol î mânâna geldi, lâkin î mânânı ketm iderdi. Vaktâ ki Âcib Hazret-i İlyâs’ın da‘vetinden bizâr olduysa kâsd etdi ki

³⁰⁸ “Allah’ın adıyla, Allah’ın dediği olur. Kulu, Allah’tan başka kimse hayra yönlendiremez. Allah’ın adıyla, Allah’ın dediği olur. Kulun üzerinden fenâlığı O’ndan başka kimse kaldırıp defedemez. Allah’ın adıyla, Allah’ın dediği olur. Ni‘meti veren ancak O’dur. Allah’ın adıyla, Allah’ın dediği olur. Yücelerden yüce ve büyüklerden büyük olan Allah’ın gücü ve kudreti bütün güç ve kudretlerin üstündedir.” Bu dua, Hızır Duası olarak bilinmektedir.

³⁰⁹ “Şüphesiz İlyâs da peygamberlerdendir”, **Kur’an**, Sâffât 37/123.

³¹⁰ Hz. İlyâs’ın şeceresi için bkz. Ömer Faruk Harman, “İlyâs”, **DİA**, XXII, 160-162.

³¹¹ Lübnân’ın Bikâ vadisinde tarihi bir şehir. Bkz. İdris Bostan, “Ba‘lebek”, **DİA**, V, 9-11.

³¹² Aslı Ahab olacak. Bkz. Ömer Faruk Harman, “İlyâs”, **DİA**, XXII, 160-162.

ana ‘azâb idüp katl eyleye. Pes bu hâlden İlyâs havf idüp yüce dağlara çıkdı ve anda yedi yıl karâr eyledi. Dâyim nebât-ı arzdan ve semer-i şecerden ekl idüp geçinürdi. Ve kavmi muttasıl anı arayup bulımazlardı. Ve bu müddetden sonra Hazret-i Hak emr eyledi ki İlyâs zuhûr ide, İlyâs eyitdi: “Yâ ilâhe’l-‘âlemîn! Âcib’in şerrinden havf iderim.” Rabbü’l-‘âlemîn eyitdi ki: “Anı ben bir kaydla mukayyed iderim. Ol sadedde sen var ana buluş, sana zararı dokunmaz.” Pes Hazret-i Rabbü’l-enâm Âcib’in oğlunu muhkem hasta idüp maraz-ı mevte düşdi ve küllî elem virdi. Ve Âcib küllî ızdırâbda oldı. Bu esnâda İlyâs gelüp Âcib’e buluşdı ve Âcib’e anın kayışı³¹³ olmadı ve İlyâs yine çıkup gitdi. Vaktâ ki anlar İslâma gelmemekte musir oldılar. Hak te‘âlâ anlardan bir kavim üzerine âteş indirüp helâk eyledi. Ba‘dehu anlara muhkem kaht virüp üç yıl mikdârı anlara aslâ yağmur yağmadı. Ve cümle davarları ve sâyir hayvânât helâk olup ağaçları kurudı. Ve halk gâyet elem çekdiler ve ana ref‘-i kaht için tazarru‘ ve niyâz etdiler. Ol dahi du‘â idüp anlardan kaht kalkdı ve yağmurlar yağup yeryüzü yeşerdi. Andan sonra yine îmâna gelmediler. Pes Hazret-i İlyâs Rabbü’l-‘âlemîne tazarru‘ eyledi ki kendüye ol kavmin içinden çıkara. Lâ-cerem ana işâret oldu ki filân mevzi’e vara, önüne her ne gelürse havf etme anın üzerine rukûb eyle. Pes Elyesa‘ ile ol gün ol mahalde vâdî ve muntazır oldı. Nâ-gâh âteşden bir at gelüp durdı ve İlyâs sıçrayup anın üzerine bindi ve havaya ağıp gitdi. Ve Elyesa‘ ana çağırup eyitdi: “Yâ İlyâs! Bana ne ile emr eylersin?” İlyâs dahi giydüğü kaftânın çıkarup yukarıdan ana atdı. Ya‘ni Benî İsrâ’îl’e kendü yerine halîfe dikdi. Ve İlyâs Nebî’den ta‘âm ve şarâb iştihâsı gidüp Hazret-i Hak ana kuş yünü gibi yün halk eyledi. İlyâs hem insî hem melekî oldı.

Elyesa‘ bin Ahtub

Benî İsrâ’îl’enddir. Vaktâ ki İlyâs kavmine kahtla du‘â eyledi, İlyâs emr-i Hak’la nîzede olsa ta‘âmı rızık olurdu. Ve kâfirlerdir her kangı [30b] mekânda anın râyihâsın bulsalar idi bilürler idi ki anda İlyâs varmışdır. Pes ol mahallin halkına ‘azâb iderlerdi. Bir gün yine hufyeten İlyâs bir karıcığın evine girdi ve ol karı İlyâs’ı saklayup ana ri‘âyet eyledi. Ve sâlifü’z-zikr Elyesa‘ ol karıcığın oğludur. Hasta idi pes İlyâs ana hayr du‘a idüp sıhhat buldı ve İlyâs’a îmân getürdi ve anın

³¹³ Kayışmak: acımak, kayırmak. Bkz. **Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi**, çev. Besim Atalay, TDK., Ankara, 1941, III, 188.

yanından ayrıldı. İlyâs ol vakitte pîr olmuşdu ve Elyesa‘ tâze yiğit idi. İlyâs ‘âlem-i melekûta âgâz etdikde Elyesa‘ kendü yerine halîfe dikdi ve anı Rabbü’l-‘âlemîn Benî İsrâ’îl’e resûl eyledi. Ve çok geçmeyüp Âcib ve ‘avratı Erbil ve anlara tâbi‘olanlar ki dağılırdı helâk olup cümle Benû İsrâ’îl gelüp Elyesa‘a îmâna geldiler. Benû İsrâ’îl ana muhkem ta‘zîm ve ri‘âyet iderlerdi ve ol anlara Allahu te‘âlânın emr ve nehyini beyân idüp söylerdi. Tâ kim anlardan emr-i Hak’la mufârakat eyledi.

Yûnus bin Mettâ

Mettâ sâlih kimesne idi. Ehl-i beyt-i nübüvettendir. Ba‘zılar eydür; Mettâ anasıdır, anasına izâfet ile meşhûr olmuşdur. Netekim ‘Îsâ bin Meryem öyledir. Kitâb-ı siyer ve tefâsîrde eydür ki; vaktâ ki İlyâs yalnız dağda durmağıla vahşet çekdi ve Benî Âdem ile sohbeta müştâk oldu, dağdan inüp Yûnus’un anası evinde altı ay mikdârı gizlendi. Ve Mettâ ana gereği gibi hizmet etdi. Ve Yûnus ol demde süd emer idi. Ba‘dehu İlyâs evler arasında durmakdan sakınup gerü ol geldüğü dağa vardı ve Yûnus’un anası Mettâ anın şeref-i sohbetine ve envâr-ı sa‘âdetine müste’nis olup müfârekatından küllî elem çekdi ve çok geçmeyüp Hazret-i Yûnus südden kesilüb fevt oldu. Pes anasının musîbeti ziyâde oldu ve oğlunu şöyle koyup Hazret-i İlyâs’ı talebe şurû‘ eyledi. Ve her dağa çıkup: “Yâ İlyâs!” diyüp çağırırdı. Nâgâh İlyâs olduğu mahalle rast gelüp İlyâs’ı buldı ve ana kendünün mufârekatından çekdüğü hâli beyân eyledi. Ve dahi sonra oğulcuğunun vefâtın bildirdi ve ana hüzn ü harâret bildirdi ve eyitdi ki: “Benim andan ayrık oğlum dahi yokdur ve hâlâ anı bir sevble örtüp gelüp gitdim, defn etmedim. Senden recâ iderim ki Cenâb-ı Hayyu’l-emvâta münâcât idesin, tâ kim oğlancığım hayât-ı cedîd bula.” İlyâs ana eyitdi: “ Ben anın âdemîsi değilim. Ben Allahu te‘âlânın me’mûr kuluyum. Her nice emr iderse öyle iderim” didi. Mettâ kâbil olmadı, ana tazarru‘ ve niyâz idüp bükâ ve جزع ziyâde eyledi. ‘Âkıbet [31a] İlyâs eyitdi: “Oğlun öleli ne denlü gün oldu?” Ol eyitdi: “Yedi gündür.” İlyâs eyitdi: “Gel imdi gidelim.” Pes yedinci günde Yûnus yanına vardılar ve İlyâs abdest alup namaz kıldı ve Cenâb-ı Hallâk’a tazarru‘ ve niyâz eyledi. Lâ-cerem Hayy-ı Kayyûm Yûnus’u ihyâ eyleyüp kalkdı oturdu. Ve İlyâs yine varup kendü mekânına gitdi. Cümle Yûnus’un müddet-i vefâtı on dört gün olmuşdur. Lâ ilâhe illallâhu el-Hayyu’l-Kayyûm.

Ba‘zı kitâb-ı tevârîh ve siyerde zikr olunmuşdur ki, Yûnus Benî İsrâ’îl’endir, Bünyâmîn sıbtındandır. Zekerıyyâ nâm bir sâlih velînin kızın

nikâhlanmıştır. Ol velî Kudüs kurbunda Remle’de mukîm idi. Yûnus varıp anınla oldu. Vaktâ ki Zekeriyâ âhirete nakl etdi, Hazret-i Yûnus Kudüs-i şerîfe gelüp ‘ibâdete meşgûl oldu. Ba’dehu Hazret-i Hak anı Musul yanında Ninova kavmine nebî idüp gönderdi. Ol kavim saneme ‘ibâdet iderlerdi. Evvel anları andan nehy idüp ‘ibâdete Vâhid-i Kakhâr’a da’vet eyledi. Anlar andan vaz geldiler. Lâ-cerem anlara eyitdi ki filan gün elbette size şu güne ‘azâb nâzil olsa gerekdir. Pes ol gün oldukda mukaddemât-ı ‘azâb zuhûr eyledi. Ve ol kavim anı görüp bir pîr işâretiyle tahâret üzre oldılar ve istiğfâr idüp secdeye vardılar ve secdelerinde eyitdiler: “Yâ Hayyu yâ Kayyûm, yâ Hayyu hîne hayye, yâ Muhyî yâ Mumîtu yâ ze’l-celâl ve’l-ikrâm³¹⁴” ve anlardan ‘azâb ref’ oldu. Ve Hazret-i Yûnus anların böyle îmâna gelüp tövbekâr olduklarından bî-haber idi. Pes anlara mev’ûd olan üzre ‘azâb gelmediğinden hâtır-mânde oldu ve çıkup gitdi. Ve Dicle gemilerinden bir gemi bulup ana bindi. Nâgâh gemi yürümeyüp kaldı. Pes re’îs eyitdi: “İçinizden bir günâhkâr vardır, anı deryâyâ atarız.” Kur’a atdılar, kur’a Hazret-i Yûnus’a çıkdı. Pes anı deryâyâ atdılar, bi-iznillâh bir balık gelüp anı yutdu ve Hak te’âlâ ol balığa eyitdi ki: “Anı sana gıda etmedim, belki derûnunu ana mescid ve menzil eyledim.” Bir rivâyetde üç gün ve bir rivâyetde kırk gün balık karnında karâr eyledi ve dâyim eydürdi: “Lâ ilâhe illâ ente sübhâneke innî küntü mine’z-zâlimîn³¹⁵ ve ente erhamü’r-râhimîn³¹⁶”. Pes ol müddet-i ma’lûmeden sonra balık anı bir sâhile bıraktı. Fe nebeznâhu bi’l-‘arâ’i ve hüve sakîm³¹⁷. Ba’dehu za’f-ı sakamdan sonra mizâcına kuvvet ve sıhhat gelüp yine kavmi cânibine vardı. Zîrâ emr-i Hak öyle olmuşdu. Andan varup oğullarıyla ve hâtûnuyla mülâkât eyledi. Ve anı kavmi işidüp pâdişâhlarıyla karşı geldiler ve ana itâ’at etdiler. Ve anı ta’zîm ve takdîm ile [31b] şehre getirdiler. Ve müddet-i ‘ömrünce anların içinde emr-i ma’rûf ve nehy-i münker eyledi. Ve bir rivâyetde bu kıssa ماغزر Denizi’nde olmuşdur. Ol Akdeniz’den gelmiş bir büyük halîcdir. Gelibolu ardından gelüp bu Bolayır müntehî olur. Ve balık Hazret-i Yûnus’u Edirne’den cânibe olan sâhile atmıştır. Hâlâ anda bir koy vardır, Hazret-i Yûnus anda çıkmıştır. Ve bir taş üzerinde yatup bir ağaç altında gölgelenmiştir dirler. Anda latîf mescid ve hânkâh ve ‘imâret vardır, ‘azîm ziyâretgâhdır. ‘Arab ve ‘Acem ve kâfir ve Yahûdi her cânibinden

³¹⁴ “Ey diri olan, ey (mahlûkata) kıyam veren, ey hiçbir hayat sâhibinin olmadığı zamanda hayat sâhibi olan, ey hayat veren, ey ölüm veren, ey celâl ve ikrâm sâhibi!”

³¹⁵ “Senden başka hiçbir ilâh yoktur. Seni tenzih ederim. Ben gerçekten (nefsine) zulmedenlerden oldum.”, **Kur’ân**, Enbiyâ, 21/87.

³¹⁶ “Sen merhametlilerin en merhametlisisin.”

³¹⁷ “Halsiz bir vaziyette kendisini dışarı çıkardık.”, **Kur’ân**, Sâffât, 37/45.

ziyâretine gelürler. Ve Hazret-i Yûnus'un vefâtları Hazret-i Mûsâ vefâtından sekiz yüz on beşinci yılda vâki' olmuştur.

Zekeriyyâ 'Aleyhisselâm

Süleymân bin Dâvûd evlâdındandır, nebîdir. Dülgerlik 'amelin eylerdi. Hazret-i Meryem'i besleyüp terbiyet iden anlardır. Meryem'in vâlidesi Hanne'nin hemşiresi İşâ' Hazret-i Zekeriyyâ'nın hâtûnuydı. Meryem'in babası ulu ehl-i 'ilm idi. Vefât idüp Meryem gâyet küçük kaldı ve anası Kudüs-i şerîfde ahbâr getürüp: "İşte re'îsiniz kızıdır, alup beslen" dedi. Cümlesi rağbet etdi ki anı alalar, ihtilâf etdiler. 'Âkıbet kur'a etdiler. Bir suya varup kalemlerin bıraktılar. Cümlesinin kalemi suya batup Zekeriyyâ'nın kalemi batmadı. Üç def'a böyle oldukda Zekeriyyâ Meryem'i alup besledi. Vaktâ ki Meryem büyüdü, Zekeriyyâ ana mescidin önünde bir çardak binâ eyledi. Meryem anda 'ibâdetden munkatı' olmadı. Meryem'in yanına hergiz Hazret-i Zekeriyyâ'dan gayri kimesne girmez idi. Ve Zekeriyyâ Meryem yanına kış vaktinde yaz yemişleri bulurdu ve ana eyidirdi: "Yâ Meryemu, ennâ leki hâzâ?" kâlet: "hüve min indillâhi"³¹⁸. Ba'dehu emr-i Hak'la melek gelüp Zekeriyyâ'yı Yahyâ ile beşâret eyledi ve çok geçmeyüp Cebrâ'il-i emîn geldi, Meryem'in ceybine nefh eyledi ve 'Îsâ vücûda geldi. Hazret-i Yahyâ 'Îsâ'dan altı ay mukaddem 'alûk etmişdi. Ve İşâ' kız karındâşı kızını Meryem'e dir idi ki: "Ben 'acîb görürüm, benim karnımdaki senin karnındakiye secde ider." Ve Hazret-i 'Îsâ altı aylık iken velâdet etmişdir. Hergiz 'Îsâ'dan gayri bir mevlûd altı ayda doğup da sağ olmamıştır. Ba'dehu Yahûd bu hâli ma'lûm eyleyicek, Hazret-i Zekeriyyâ'ya töhmet etdiler ve anı katl etmek istediler. Ol dahi kaçup bir ağaca girüp gizlendi ve Yahûd Zekeriyyâ'yı ol ağaçla ikiye biçdiler. Kâtelehünullâhu te'âlâ. Zekeriyyâ ol zamânda yüz yaşında idi. Mesîh velâdet etmişdi ve İskender'den üç yüz üç yıl geçmiştir.

Yahyâ bin Zekeriyyâ

Bâliğ olmadan nebî olmuştur ve halkı Allâhu te'âlânın tâ'at ve 'ibâdetine da'vet ve 'ibâdetde muhkem [32a] mücâhede eyledi. Hatta beden-i şerîfi çalışmaktan pejmürde oldu ve kıldan libâslar giydi. Hazret-i 'Îsâ karındâş kızının karındâşı nikâhını harâm görmüşdi ve Benî İsrâ'îl hâkimi Heredos'un bir güzel karındâşı kızını var idi, anı nikâhlanmak isterdi. Yahyâ 'aleyhisselâm anı andan men'

³¹⁸ "Yâ Meryem! Bu sana nereden (geldi)?" deyince o da: "O Allah katından" diye cevap verirdi, **Kur'an**, Âl-i İmrân 3/37.

iderdi. Ol kızın anası Heredos'a eyidirdi ki Yahyâ'yı katl eyleye. 'Âkıbet kızıyla anasının sözüne uyup Yahyâ'nın katlini emr eyledi ve Yahyâ'nın başını kesüp melikin önüne getürdi. Ve ol baş söyleyüp dirdi: "Sana helâl değildir." Pes Yahyâ'nın kanı kaynayup ziyâde oldu, Heredos emr eyledi ki anın üzerine toprak dökeler. Toprak dökükce kanın kaynaması ziyâde oldu. 'Âkıbet 'Azîz-i Kakhâr ve Melik-i celîl-i cebbâr şarkdan Hiraduş nâm meliki anlar üzerine musallat idüp Yahyâ'nın kanı üzerinde yetmiş bin âdem getürüp katl eyledi. Andan ol kan sâkin oldu. Yahyâ'nın katli Hazret-i 'Îsâ'nın nübüvvetinden bir buçuk yıl sonra olmuştur.

'Îsâ bin Meryem 'Aleyhi's-salati ve's-selâm

Meryem'in anası Hanne 'acûz olduktan sonra tabî'atı doğurup bir oğlu vücûda gelmek diledi. Lâ-cerem ol kâdir-i mutlak anın recâsını revâ tutup ana Meryem'i nasîb eyledi. Hanne nezr eyledi ki eğer hamlem vücûda gelürse anı Beytü'l-makdis'e hizmetkâr idem. Nâgâh Meryem zuhûra geldi ve ol esnâda babası 'İmrân fevt oldu. Pes anası Hanne anı alup Beytü'l-makdis'e getürdi ve anda olan ahbâra: "Anı menzûrum var, alın" didi. Anlar yigirmi dokuz kimesne idiler. Anı almakda nehr-i şerî'ate varup kur'a atdılar, Zekeriyâ'nın kur'ası rast gelüp Meryem'i ol aldı. Bâkî kıssa bu kurbda zikr olunmuştur. Ve 'Îsâ 'aleyhisselâm Kudüs-i şerîf köylerinden Beyt-i Lahm nâm köyde vücûda geldi. Ol zamânda galebe-i İskender'den üç yüz dört yıl geçmişti. Hicret-i Mustafaviyye ile 'Îsâ'nın velâdeti mâbeyni altı yüz otuz bir yıldır.

Vaktâ ki Hazret-i Meryem'in 'Îsâ'dan hamli zâhir oldu, kavmi anı levmetdiler. Sırr-ı hikmetden gâfil olup zâhir hâl üzere haml idüp anı töhmet eylediler ve taş ile anı recm etmek istediler. Nâgâh 'Îsâ velâdet idüp beşikde yatarken bunlara söyledi ve eyitdi: "İnnî 'abdullâhî, 'âtânîye'l-kitâbe ve ce'alenî nebiyyâ. Ve ce'alenî mübâraken eyne mâ küntü ve evsânî bi's-salâti ve'z-zekâti mâ dümtü hayyâ. Ve berran bi vâlidetî ve lem yec'alnî cebbâran şakıyyâ. Ve's-selâmü 'aleyye yevme vulidtü ve yevme emûtü ve yevme üb'asü hayyâ³¹⁹." Pes ol kavim 'Îsâ'dan bu makâli istimâ' idicek Meryem'den el çekdiler.

Ve Meryem oğlu Hazret-i 'Îsâ'yı alup karındâşı oğlu Yûsuf bin [32b] Ya'kûb bin Masan ile Mısır'a vardı ve anda on iki yıl ikâmet eyledi. Mezbûr Yûsuf

³¹⁹ "Şüphesiz ben Allah'ın kuluyum. Bana kitabı verdi ve beni peygamber yaptı. Nerede olursam olayım beni mübarek kıldı ve bana yaşadığım sürece namazı ve zekâti emretti. Beni anneme saygılı kıldı. Beni azgın bir zorba kılmadı. Doğduğum gün, öleceğim gün ve yeniden diriltileceğim gün selâm (eselenlik) benim üzerimdedir.", **Kur'an**, Meryem 19/30-33.

neccâr idi ve hakîm idi. Meryem'in emrini evvel inkâr iden ol idi sonra berâtını bildi ve anınla Mısır'a bile gitti. Bir rivâyetde Meryem'i nikâhlanup aldı.

Ba'dehu 'Îsâ anası Meryem ile Mısır'dan Şâm'a geldi ve anda Nâsıra nâm bir karyeye nüzûl etdiler ve 'Îsâ anda otuz yaşına irince durdı. Andan ana vahiy gelüp resûlullâh oldu. Andan sonra kalkup nehr-i şerî'ate geldi ve anda da'vete mübâşeret eyledi. Hazret-i Yahyâ ol zamânda hayatda olup şerî'at-i 'Îsâ'yı evvel te'yîd iden anlar olmuşdur. Ol zamân baninin yirmi dördüydü ve galebe-i İskender'den üç yüz otuz üçüncü sene idi. Ve Hazret-i 'Îsâ mu'cizât izhâr eyledi ve 'Âzer nâm kimesne fevt olup üç günden sonra anı ihyâ eyledi ve Sâm bin Nûh'u dahi ihyâ eyledi. Husûsa ki anın vefâtı zamânı dört bin seneden ziyâde olmuşdı. Ve balçıkdan kuş yapup ana emr-i Hak'la rûh nefh eyledi, ol yarasa kuşudur dirler. Ve gözsüzlere göz virdi ve baras olmuş kimselerin bir barasın giderdi. Ve su üzerinde yürüdü.

Ve kavmi andan “gökden yere ta'âm insün, yiyelim” didiler. Ol dahi du'â eyledi, gökden mâ'ide nâzil oldu. Evvel bir büyük pişmiş balık idi. Anın etrafında her cins yaşıl tere otu var idi, saman sarmısak yoğidi. Ve ol balığın başı ucunda tuz varidi ve kuyruğu yanında sirke var idi ve beş dâne gözleme etmek var idi. Anın ba'zısı üzerinde zeytûn ve ba'zısında arar ve üzüm ve sâyir fevâkihe var idi. Anı cümle kavm bölük bölük gelüp yidiler. Ma'azâlik aslâ ol mâ'ideden nesne eksilmedi. Ol mâ'ideden fakîr olan yidi ganî oldu ve hasta olan yidi sağ oldu. Kırk gün bu minvâl üzerine kuşluk vaktinde nâzil oldu ve cümle halk andan yidiler. Ba'dehu emr-i Hak'la mâ'ide fukarâya mahsûs oldu, bu hâl ganîlere güç geldi ve anın emrinde şek üzerinde oldılar ve sâyir halka dahi şübhe virdiler. Pes Hazret-i Hak anlardan üç yüz otuz kimesnei hıznîr sûretine mesh eyledi ve sahîh budur ki anlar yine üç günden sonra helâk oldılar. Ve Hazret-i 'Îsâ'ya kitâb-ı celîl-i İncîl nâzil oldu ve Hazret-i 'Îsâ tamâm zühd ü vera' üzerine olup yün giydi ve nebât-ı arz yerdî. Ve gâh anası Meryem'in eğdiği iplik akçesinden dahi yerdî. Ve Hazret-i 'Îsâ'ya havâriyyûn tâ'îfesi tâbi' olup îmâna geldi. Anlar on [33a] iki kimesnedir. Şem'un es-safâ ve Petrus ve anın karındâşı Andreas ve Ya'kûb bin Zeydî ve Filipus ve Bartolemeus ve Anderepus ve Markos ve Yuda ve Luka ve Toma[s] ve Matta. Rivâyet olundu ki, anlar bir yerde balık avlarlar idi. Hazret-i 'Îsâ anlara sordu ve eyitdi: “Neylersiz?” Anlar dahi “Balık avlarız” didiler. Hazret-i 'Îsâ eyitdi: “Gelin sizle benî Âdem olalım.” Anlar eyitdiler: “Benî Âdem nice olur?” 'Îsâ dahi eyitdi:

“Nûr-ı hikmetle onların kalbini şerî‘at şebekesine koyup avlarız.” Ba‘dehu kendünün nebî-yi mürsel olduğun anlara bildirdi ve anlar dahi min gayri tereddüd anı tasdîk idüp îmâna geldiler.

Ve bir rivâyetde eydür ki; Meryem, Îsâ ‘aleyhisselâmı bir kâmil boyacıya san‘at ta‘allümüne virdi ve ol boyacı bir sefere gider olup Hazret-i ‘Îsâ’ya eyitdi ki: “San‘atı benden gördün, imdi gelince bu esbâbı ‘alâmet etdiğüm üzere her birini bir renge batırasın.” Hazret-i ‘Îsâ cümlesin alup³²⁰ bir küpe batırdı ve eyitdi: “Her biriniz Allah’ın emriyle murâd olan renkte boyanın ve ol boyacı seferden geldi ve esbâbın ahvâlinden sordı. Hazret-i ‘Îsâ eyitdi: “İşte cümlesi bir küpde durdu. Pes boyacı bî-huzûr oldu, elem çekdi. ‘Îsâ eyitdi: “Hele var, gör. Andan ıztırâb idesin.” Boyacı varup gördi her bir sevb kendü murâd idindiği günde boyanup latîf renkler olmuş. Ashâbına çağırup ol hâlî anlara gösterdi. Anlar cümlesi ‘Îsâ’ya îmâna geldiler, münfek olmadılar. Ve kaçan anlar acıgalar: “Yâ Rûhallâh! Acıkıdık” dirler idi. Pes ‘Îsâ mübârek elin yere ururdu, derhâl her kimesneye ikişer etmek çıkardı. Ve kezâlik susasalar: “Yâ Rûhallâh! Susadı” dirler idi. Fi’l-hâl mübârek elini yere urup su çıkardı ve anlar anı içerlerdi.

Ve Hazret-i ‘Îsâ dâyim Yehûd’dan hazer idüp dağlarda ve hâlî yerlerde karâr iderdi. Çünkü nübüvvetlerinden üç yıl geçdi, Hazret-i Hak ana eyitdi: “Yâ ‘Îsâ! İnnî muteveffike ve râfi‘uke ileyye³²¹.” Pes ‘Îsâ ‘aleyhisselâm bu hâlden perîşân-ı hâtır oldu ve havâriyyûnu da‘vet idüp anları ziyâfet eyledi ve anlara hizmet eyledi. Ba‘dehu onların ellerin yudı ve kendü esbâbıyla anın ellerin sildi. Ve anlar: “Yâ Rûhallâh! Biz buna râzı olmamız” didiler. ‘Îsâ eyitdi: “Her kim muhâlefet iderse ol benden değıldir!” Anlar dahi râzı oldılar. Ba‘dehu eyitdi: “Bunu anın çün etdim ki tâ kim içinizde bu hâl sünnet olup ba‘zınız ba‘zınıza böyle hizmet [33b] idesiz ve andan sizin yanınızda bir murâdım vardır, revâ olsun” didi. Anlar dahi: “Buyur, her ne dersen öyle olsun” didiler. Hazret-i ‘Îsâ eyitdi: “Sizden recâ iderim ki du‘âda dikkat ve ihtimâm idesiz ve Rabbü’l-‘âlemîn’e tazarru‘ idesiz ki benim ecelimi te’hîr eyleye.” Anlar dahi kasd etdiler ki du‘âya teveccüh ideler, derhâl anlara nevm ve kesel gâlib oldu, du‘âya mecâlleri olmadı. ‘Îsâ onların yanına varup anları tenbîh idüp uyardı, aslâ mukayyed olmadı. Ma‘lûm idindiği emr-i Hak hilâfına ta‘alluk etmişdir. Dönüp eyitdi: “Ey münezzeh pâdişâh! Emr senindir.

³²⁰ Nûshada “olup/لوب” şeklinde yazılmış. Bkz. Topkapı, R1136, 33a.

³²¹ “Ey İsa! Şüphesiz seni vefat ettireceğim ve seni kendi (katıma) yükselteceğim.”, **Kur’an**, Âl-i İmrân, 3/55.

Çobanı alursun ve koyunu dağıtırsın.” Ba‘dehu dönüp havâriyyûna eyitdi: “İçinizden biriniz horos ötmeden bana kâfir olur ve beni az akçeye satar ve benim semenimi yer” didi. Fi’l-hakîka anlardan birisi kalkup melik-i Yehûd Heredos’a eyitdi: “Bana ne virirsin? ‘Îsâ’nın kande olduğunu size deyüvereyim.” Anlar dahi ana otuz akçe virdiler. Pes gelüp ‘Îsâ’nın olduğu yere geldiler. Allâhu Rabbü’l-‘âlemîn ‘Îsâ’yı içlerinden alup göğe ref‘ eyledi ve ol delâlet idene ‘Îsâ’nın suretin bırakup Yehûd anı ‘Îsâ deyü tutdılar, bağladılar. Ve yüzüne tükürüp tikenler getirüp üzerine bıraktılar ve eyitdiler: “İhyâ-i emvât iderim dirdin. Şimdi gel imdi kendüni bizim elümüzden halâs eyle!” Ba‘dehu anı alup bir ağaç üzerine salıp atdılar ve anda altı sâ‘at durdı. Ba‘dehu Yûsuf-ı Neccâr, Heredos’a tezarru‘ etdi, anı ana bağışladı. Heredos mezbûr Yûsuf’u muhkem severdi. Ve ol şahs[1] Yûsuf kendü için hâzır etdüğü kabirde defn eyledi. “Ve mâ katelûhu ve mâ salebûhu ve lâkin şubbihe lehum³²².” Ve Hazret-i Meryem ol hâlden mahzûn olup ağladı. Emr-i Hak’la ‘Îsâ gökden inüp anası Meryem’le mülâkât eyledi ve ana eyitdi: “Ağlama! Ben ölmedim. Belki Hak te‘âlâ beni kendüye aldı. Anda huzûr ve neşâtım vardır” didi ve emr eyledi ki havâriyyûna vara, çağıra. Meryem dahi varup havâriyyûnu çağırdı ve anlara mâ vaka‘i beyân eyledi. Ve her birini bir cânibe resûl idüp gönderdi. Hazret-i ‘Îsâ’nın ref‘i galebe-i İskender’den üç yüz altmışaltı senesinde vâki‘ olmuşdı. Ve Hazret-i Resûlullâh Muhammed Mustafâ’nın velâdetinden beş yüz kırk beş sene mukaddem olmuşdı. Ve müddet-i ‘ömr-i şerîfi otuz üç senedir ve müddet-i nübüvveti üç senedir. Ana Hazret-i Cebrâ’îl on def‘a nâzil olmuşdur. [34a] Ve Meryem Ana elli üç yıl ‘ömr sürmüşdür. On üç yaşında hamli olmuşdur. Ve ‘Îsâ’dan sonra altı yıl sağ olmuşdur. Ba‘dehu vefât idüp Cesmâniyye nâm kenîsede defn olmuşdur. Tûr-ı Zeyta Dağı’nın eteğindedir. Kudüs-i şerîf ref‘-i ‘Îsâ’dan sonra kırk yıl ma‘mûr oldı.

Şem‘ûn es-Safâ

Nebî-i mürseldir. Allahu te‘âlâ Antakya ehline gönderdi. Ol hinde ki ehl-i Antakya ‘Îsâ’nın resûlleri Yuhannâ ve Bavlas’ı tekzib etdiler ve döğüp habs etdiler. Şem‘ûn gelüp Antakya milletin kavm ü ‘aşîretiyle ihtilâk eyledi ve anlar anı sevip hâlini melike ref‘eylediler. Melik dahi Şem‘ûn’u getürdüp musâhabet eyledi ve andan nihâyet mertebe hazz eyledi. Ve anı kendüye takrîb eyledi. Bir gün Şem‘ûn

³²² “Oysa onu öldürmediler ve asmadılar. Fakat (öldürülen adam) onlara öyle gibi gösterildi.”, **Kur’an**, Nisâ, 4/157.

esnâ-i musâhabetde melike eyitdi: “Ol iki kimesnei ne içün habs etdiniz? Anların sözlerin dinlediniz mi? Ne dirler gördünüz mü?” Melik eyitdi: “Beni gayr dîne da’vet etdiklerinden gazaba geldim ve asla sözlerin dinlemedim.” Şem’ûn eyitdi: “Getürdü ki görelim, ne dirler?” Pes ikisini dahi getürdiler ve Şem’ûn anlara eyitdi ki: “Size bunda kim gönderdi?” Anlar eyitdi ki: “Şol Allah ki yeri ve göğü halk etmişdir ve ana şerik yokdur.” Dönüp Şem’ûn eyitdi: “Ol tanrınız evsâfindan söyleyin ammâ mukayyed ve muhtasar söyleyin.” Anlar dahi eyitdiler: “**yef’alü mâ yeşâ’ü ve yehkümü mâ yurîdu**³²³.” Şem’ûn eyitdi: “Kanı şahidiniz ve sıdkınıza ‘alâmetiniz?” Anlar dahi: “Ne istersen anı gösterelim” didiler. Pes melik bir gözsüz oğlan var idi, emr etdi getürdiler. Anlar dahi Rabbü’l-‘âlemîn’e tazarru’ ve du’â etdiler. Tâ kim oğlanın gözleri yarıldı. Pes bunlar balçıkdan iki bulak idüp gözünün yarılan yerine kodılar, latîf gözler oldu. Melik bu hâlden gâyet ta’accüb eyledi. Ve Şem’ûn dönüp melike eyitdi: “Olmaz mı ki melik dahi Rabbisine tazarru’ eyleye ve ol dahi böyle bir hâl eyleye? Melike bir şeref hâsıl ola.” Melik eyitdi: “ Bizim senden gizlü nesnemiz yokdur. Bizim tanrımız ne görür ve ne işidir ve ne mazarrata ve ne menfa’ate kadirdir.” Zîrâ Şem’ûn melikle kenîseye bile girüp çok namâz kılurdu ve du’â ve tazarru’ iderdî. Ve kâfirler anı kendü dinleri üzere sanurlardı. Ba’dehu melik, Yuhannâ ve Bavlâs’a dönüp eyitdi: “Eger rabbiniz ölü dirgürmeğe kâdir olsa ana îmân getürelim.” Anlar dahi: “Rabbimiz her nesneye kâdirdir” didiler. Melik eyitdi: “Şunda bir köylünün oğlu vardır, öleli yedi gündür babası gâyibdir gelince te’hîr etdirdim, defn etdirmedim. Geliniz imdi anı ihyâ idün.” Pes oğlanı getürdiler, [34b] bozulup mütegayyir olmuş. Hemân Yuhannâ ve Bavlâs du’â ve tazarru’a şürû’ etdiler ve Şem’ûn kalbinden “âmîn yâ İlâhe’l-‘âlemîn!” dirdi. Derhâl bi-iznillâh ol oğlan hayat buldı ve eyitdi: “Yedi günden berü yedi cehennem vâdîsini gezdim, zîrâ müşrik bulundum. İmdi şirkden sakınun ve îmâna gelin” didi. Ba’dehu eyitdi: “ Bana gökler kapusu açıldı. Anda bir tâze güzel âdem gördüm, bu üç kimesneye şefâ’at eyler.” Melik eyitdi: “Ol üç kimesne kimlerdir?” Oğlan: “Şem’ûn’a ve Yuhannâ ve Bavlâs’a işâret eyledi” ve melik bu hâlden ta’accüb eyledi ve Şem’ûn bildi ki bu hâl melike te’sîr eyledi. Mâ-vak’ı beyân eyledi ve anı îmâna da’vet eyledi. Pes melik ve ashâbı ve biraz cemâ’at îmâna geldiler ve bâkîsi küfürleri üzerine musırr oldılar. **Nakl** olunur ki ol ihyâ olan meyyit kendü kızı idi. Ba’dehu ol meyyit ol rüsûlden recâ eyledi ki yine kendüyü mekânına redd eyleye.

³²³ O dilediğini yapar ve dilediği hükmü verir.

Anlar dahi bir mikdâr yumuşak toprak alup anın başına dökdiler. Fi'l-hâl vefât eyledi. Kütüb-i siyerde eydür; bilâ hilâf ehl-i Antakya'dan evvel îmâna gelen Habîb-i Neccâr'dır. Ol Yâsîn sûresinin sâhibidir. Koyun güder bir pîr idi. Kabri Antakya'dadır, mezârı ma'lûmdur. Bir rivâyetde rüsûl-i 'Îsâ'nın üçüncü resûlü oldur. Hâlâ Şem'un'un mezârı Ramyetü'l-kübrâ'dadır. Kenîsede bir gümüşden tâbûtta zencirlerle heykelim sakfında asılmışdır.

Hanzale³²⁴

Nebîdir. Anı Hak te'âlâ Ashâb-ı Ress'e gönderdi ve anlar anı öldürüp yakdılar. Pes Rabbü'l-'âlemîn anların cümlesini taş eyledi. Ress, örülmedik kuyuya dirler. Yemâne'de bir kuyudur. Hak te'âlâ Kur'ân-ı 'Azîm'de “ve bi'rin mu'attalatin ve kasrin meşîdin³²⁵” buyurmuşdur. Murâd ol bi'rde dirler.

Hâlid bin Sinân

Yemen cânibinde bi'set olunmuşdur. Berzah ya'ni mevtden sonra insânın ne hâlde olduğunu beyân-ı ta'ahhüd eylemişdir. **Nakl** olunur ki, ol kavm Yemen'de 'Aden yanında olurlardı. Nâgâh 'Aden'den bir sahrada deve şeklinde bir 'azîm ateş-i 'ulvî çıkup ol kavmin ekinini ve koyunlarını yutup giderdi. Pes ol kavim gelüp Hâlid'e ilticâ etdiler ve ma'siyetlerinden döndiler. Pes Hâlid dahi 'asâsın alup ol ateşi urdı ve anı döğe döğe götürüp ol çıkduğı mağâraya koydı. Ve evlâdına eyitdi: “Ben bu mağaraya girürüm, ateşi korum ve anı irişüp dürterim. Olmaya ki beni üç günden mukaddem çağırasız ve illâ ben helâk olurum. Ve üç günden sonra çıkup size ahvâl-i [35a] berzahdan haber viririm” didi. Anlar dahi “hoş” diyüp ba'dehu şeytân iğvâsıyla sabr idemeyüp iki günden sonra anı çağırdılar. Ol dahi başına yapışup mağaradan çıkdı. Zîrâ ki anların çağırmasından başına elem irişdi ve eyitdi: “Beni ve hem kavmimi zâyi' ettiniz” ve anlara eyitdi: “Tahkîk ben öldüm, beni defn idesiz. Ve kırk günden sonra ökesiz bir sürü koyun gelse gerekdir ve önlerince bir kuyruğu kesilmiş merkeb olsa gerekdir. Kaçan ki benim kabrim berâberi geleler, dururlar. Ol vakitte benim kabrimi açasız, ben size ahvâl-i berzahdan haber virürüm. Fi'l-vâki' kırk günden sonra ol didüğü sürü gelüp kabri muhâzîsinde durdılar. Şeytân gelüp evlâdına vesvese virdi ki; “eger şimdi siz bu kabri açarsanız 'Arab içinde sizi kabri açılmış kimesnenin oğulları dirler, size bu 'ârdır” didi. Anlar

³²⁴ Hanzale b. Safvân er-Ressî ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Mustafa Çağrıçı, “Hanzale b. Safvân er-Ressî”, **DİA**, XVI, 53.

³²⁵ “Kuyuları ve yüksek sarayları terkedilmiş (bir halde)dir.”, **Kur'ân**, Hacc, 22/45.

dahi vasıyyeti yerine getürmediler. Kütüb-i ehâdîsde zikr eyledi ki; Hazret-i Resûl-i Hudâ Muhammed Mustafâ sallallâhü ‘aleyhi vesellem Hâlid’in kızı geldi îmân getürdi, Hazret-i Peygamber anı gördükde eyitdi: “Merhaban yâ binti nebî!” Pes bu eser delâlet ider ki Hâlid nebî ola. Ba‘zılar eydür: “Ne Hanzale nebîdir ne Hâlid nebîdir. Belki zamân-ı fetretde gelmiş iki sâlih kimesneler idi. Zîrâ Hazret-i Resûl sallallâhü ‘aleyhi vesellem buyurmuşdur: **“İnne evla en-nâs bi ‘Îsâ bin Meryem li inne leyse beyni ve beynehu.”** Bu hadîs-i şerîfi Müslim rivâyet etmişdir. Şeyh Muhyiddîn-i ‘Arabî ana cevâb virüp eyitmişdir: “Ma‘nâ-yı hadîs-i şerîf budur ki cümle halka bi‘set olunmuş şerî‘at-ı cedide sâhibi nebî mürsel yokdur dimekdir.”

Tenbîh: Hadîs-i sahîhde işârât-ı sâ‘at ta‘addüd olundukda buyurulmuşdur. Ve nâr-ı taharrüc ka‘r-ı ‘Aden ol nârdır ki anı Hazret-i Hâlid zamânında çıkup Halid anı mağâraya komuşdur, lakin itfâ idememişdir.

Muhammed Resûlullâh Sallallâhu ‘Aleyhi Vesellem

Seyyidü’l-mürselîndir ve hâtemü’n-nebiyyîn ve cemî‘-i mahlûkât anın yüzü suyuna halk olmuşdur. Kütüb-i sâlife’de gelmesi beşâret ve işâret olunmuşdur ve velâdet-i şerîfesinden sonra İblîs semâvâtdan mahcûb oldu ve kehânet gitdi. Ve Hazret-i Hak ol nûr-i şerîfe ri‘âyeten babasını ve anasını ihyâ eyledi. Tâ kim anlar nübüvvetine tasdîk idüp îmâna geldiler. Ve isrâ olunup seb‘a semâvâtı hark eyledi ve bir yere vardı ki aslâ mahlûkâtdan kimesne [35b] ol makâma varmamışdır. Ve zümre-i enbiyânın ervâh-ı tayyibeleri bir rivâyetde Kudüs’de ve bir rivâyetde gökde gelüp ardında namâz kıldılar ve Rabbü’l-‘âlemîn iki def‘a rü‘yet etmişdir. Ve kendülerini ümmî iken ‘ulûm-ı evvelîn ve âhîrîn müştemil bir kitâb-ı celîl ve fasîh ve belîğ ityân olundılar. Ve bu mu‘cize-i celîle kıyâmete varınca bâkîdir. Hâl budur ki sâyir enbiyânın mu‘cizâtı münkazî olup mütefevviz olmuşdur. Ve şer‘î şerîfi sâyir şer‘î nâsihdir ve kıyâmete varınca mü‘eyyed ve muhalleddir. Hatta cümle sâbıkda gelen enbiyâ-i kirâm bu zamânda gelseler cemî‘-sine anın şerî‘atına mütâba‘at lâzım olurdu. Mahlûkâtın cümlesine ikrâm-ı ünsdür. Ta‘addüd esnâfiyla ve eger melâ‘ikedir ve eger cindir meb‘ûsdur. Rahmeten li’l-‘âlemîndir. Hattâ kâfirlere bile te’hîr-i gazâb olunup sâyir ümem-i mâzî gibi ‘ukûbete hulûl etmekle ve zât-ı şerîfini ta‘zîm için Rabbü’l-‘âlemîn kelâm-ı mecîdinde ‘uzuv ‘uzuv vasf etmişdir, buyurmuşdur: **“Mâ kezebe’l-fu‘âdu mâ ra’â.”**³²⁶ Ve dahi buyurmuşdur:

³²⁶ “Gönlü gördüğünde yalanlamadı.”, **Kur’ân**, Necm, 53/11.

“İnnemâ yessernâhu bi lisânike.³²⁷” Ve dahi buyurmuşdur: “Mâ zâğa’l-basaru ve mâ tağâ³²⁸.” Ve dahi eyitdi: “Kad nerâ tekallübe vechike fi’s-semâ’i³²⁹.” Ve dahi buyurmuşdur: “Elem neşrah leke sadrak³³⁰.” Ve hergiz Kur’ân-ı celfilde ihramen ismiyle hitâb olunmamışdır. Ve ana iki kibleye namâz kılmak müyesser olmuşdur ve iki hicret sâhibidir ve mülk-i nübüvvet ‘atâ olunmuşdur. Seyyid-i evlâd-ı Âdem’dir ve cümle-i mahlûkâtdan Allâhu Rabbü’l-‘âlemîn katında ekremidir ve efdalidir. Allahümme salli ve sellem ‘alâ seyyidinâ Muhammedü’l-Mustafâ el-muhtâr ve ‘alâ âli’l-ethâr ve ashâbehi’l- ahyâr ve ahbâbehi ve enbâ’ihi ilâ yevmi’l-haşr ve’l-karâr. Efdal-i salavât ve ekmel-i teslîm fezevhu ve reyhânü ve cennetü na’îm. Vasale ‘alâ cemâ’i’l-enbiyâ’i ve’l-mürselîn. Ve ehşernâ fî müctehim ve şefâ ‘anhüm yâ Rabbe’l-‘âlemîn. Hümü’l-makâl fî beyâni’l-enbiyâ’i’l-kerâm ve’r-rusüli’l-‘izâm. Fe’l-hamdülillâhu evvelan ve âhıran ve bâtinan ve zâhıran.

[36a] Bismillâhirrahmânirrahîm

El-hamdü lillâhi’l-lezî hedânâ ve du’ânâ ile’l-hüdâ. Bi-bi’seti’r-rusüli ve’l-enbiyâ’i ve seddede ahvâlinâ bi-inni ‘akabehüm bi-hedâti’l-‘ulemâ’i ve ‘adûli’l-mülûki ve’l-hulefâ. Ve hassa erbâbu hâzihi’l-milleti’l-hanefiyyeti’s-sümeihâ. Bi-irsâli hayri’l-ğalâyıkı habîbihi’l-Mustafâ sallallâhi te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem ve ‘alâ âlihi’l-kirâmâ ve sahbîhi’l-nücebâ. Mâtenâ ve bite’l-envâ’i. Ve te‘âkibetü’z-zülm ve’l-edvâ’. **Ve ba’d** fe hâzâ muhtasar fi’t-tevârihi ve beyâni ahvâli’l-mülûki’s-semârîhi. Tebsiraten hüdâ ve limen i’tebera ve limen nazara fî ‘avâkıbi’l-umûri ve tefekkeri tâliben fî zâlike senâ’i’l-cemîl ve’z-zikri’l-cezîl ve râğiben min Allâhi’l-kerîm. Mâ ‘indehu min na’îmi mukîm ve rütbetehi ‘alâ ‘iddeti ebvâbi ve fusûli ve kavâ’idi ve usûli.

El-Bâbü’l-Evvel

fî zikri nebzin min ahvâli Seyyidi’l-mürselîn ve hâtemi’n-nebiyyîn ve hüve Muhammed bin ‘Abdullâh bin ‘Abdulluttalib bin Hâşim bin Abdümenâf bin Kusay bin ‘Urve bin Mürre bin Ka’b bin Lü’ey bin Gâlib bin Fıhr bin Mâlik bin en-Nadr bin Kinâne bin Müdrike bin Nizâr bin Me’ad bin ‘Adnân bin Dâd bin el-Hemî bin İsmâ’îl sultân-ı enbiyâdır ve eşref-i rusüldür. Zat-ı şerîfine virilen fezâ’îl ve menâkıb bir nebiye virilmemiştir.

³²⁷ “Biz onu senin lisânınla kolaylaştırdık.”, **Kur’ân**, Duhan, 44/58.

³²⁸ “Göz (gördüğünde) kaymadı ve haddi aşmadı.”, **Kur’ân**, Necm, 53/17.

³²⁹ “Biz senin (ilahi emri bekleyerek) yüzünü göğe çevirdiğini görüyoruz.”, **Kur’ân**, Bakara, 2/144.

³³⁰ “Göğsünü senin için şerh etmedik mi (yarıp genişletmedik mi)?”, **Kur’ân**, İnşirâh, 94/1.

Nazım

Her ne denlü medh idersem ol şehi

Ma‘rifetden dest-i ‘akl olur tehî

Şol kesin meddâhı kim Allâh ola

Var kıyâs eyle ki ol ne şâh ola

Celâlüddîn Suyûtî eydür: “Peygamberimize hem seyf virilmiştir ve hem kitâb-ı mübîn virilmiştir. Kur’an-ı ‘azîmden gayri binden ziyâde mu‘cizât-ı ‘azîmesi vardır. Ve ma‘lûm ola ki Hazret-i Muhammed’in sallallâhu ‘aleyhi ve sellem benât-ı kirâmı ve ezvâc-ı tayyibâtı efdal-i nisâ-i ‘âlemîndir. Ve ashabı peygamberlerden ma‘ada olan hâlâyıkın efdalidir. Ve ‘ulemâsı Benî İsrâ’îl enbiyâsı makâmındadır ve ümmeti efdal-i ümemdir. Âhir zamânda Hazret-i ‘Îsâ gökden inüp peygamberimizin ümmetinden olan Hazret-i Mehdî’nin ardında namâz kılsa gerekdir. Sûretâ nebîmiz gerçi mu‘ahhardır ma‘nada cümleden mukaddemdir. Bir rivâyetde geldi ki cümle halk anın hürmetine yaradılmışdır.

Beyt

Zâhira-i hâtime o server olur

Kâh olur mübtedâ, mu‘ahhar olur.

Velâdet-i şerîfeleri ‘âm-ı filde vâki‘ olmuşdur. On iki yaşlarına girdikde ‘ammisi Ebû Tâlib ile Şâm’a gelmişlerdir. Yirmi beş yaşına girdikde cin tâ’ifesi gelüp önlerinde îmâna gelmişlerdir. Kırk yaşlarında nübüvvet virilmiştir. Elli bir yaşlarında [36b] Mi‘râc-ı şerîf vâki‘ olmuşdur. Elli üç yaşlarına girdikde Medîne-i Münevvere cânibine hicret buyurmuşlardır. Târih-i İslâm andan tutulmuşdur. Cümle sa‘âdetle kendüleriyle olup gazâ buyurdıkları kavî-i sahîh üzerine yirmi yedi gazâdır. Cümleden biri Bedr gazâsıdır ve Uhud gazâsıdır ve Hendek gazâsıdır ve Benû Kurayza gazâsıdır ve Benû el-Müstalik gazâsıdır ve Hayber gazâsıdır ve Mekke fethidir ki ol vakitte on bin guzât-ı muvahhidîn bile yanlarında hâzır oldılar. Ve dahi gazve-i Huneyn’dır ve Gazvet-i Tâyif’dır ve Gazvet-i Tebük’dür ki anda kendülerle bile otuz bin cüyûş-ı muvahhidîn hâzır oldılar. Ba‘zı rivâyetde kırk bin ve ba‘zı rivâyetde yetmiş bin dahi dimişlerdir. Ve ana şol gazâlar ki sa‘âdetle kendüler anda hâzır olmayup belki bir mikdâr ‘asker-i İslâm’a sahâbeden bir kimsei serdâr idüp göndermişlerdir. Otuz sekiz ‘aded gazvedir. Ba‘zı rivâyetde dahi ziyâde

dimişler, lakin kavli-râcih evvel zikr olunandır. Ve hicret-i nebeviyyenin onuncu senesinde hacc-ı ekber olup “el-yevme ekmeltü leküm dîneküm ev etmemtû ‘aleyküm ni‘meti ve radîtü lekümü’l-islâme dînen³³¹” âyet-i kerîmesi nâzil oldu ve bu âyet-i kerîmenin sıkletinden bindükleri nâkâ tâkat getüremeyüp çökdi. Ve hicret-i nebeviyyenin on birinci senesinde safer ayında sudâ‘ ve hummâdan mizâc-ı şerîfleri inhirâf bulup rebî‘u’l-evvel ayının sekizi kala isneyn günü bi-rûh u reyhân ve cennet-i na‘îm-i ‘âlem-i bâlâya agâz ve ‘urûc eyledi ve Medîne’de defn olundu. Allahümme salli ve sellim ‘alâ seyyidinâ Muhammedi’l-Mustafa el-muhtâr seyyidü’l-ebrâr efdal salât u ekmel teslîm. Bi-fazlıke yâ Allâh! Yâ Kerîm! Ahşerahu me‘a ihvanehu mine’n-nebiyyîn ve’s-siddîkîn ve’s-şühedâ ve’s-sâlihîn ve hasene ülâike refîkan. Sahîh-i Müslim ve Buhârî’de buyurur ki ‘ömr-i şerîfleri almış üçünde idi ve üzerlerine ehl-i beyti namâz kıldılar. Andan sonra sâyir nâs gelüp fevc fevc namâz kıldılar. Ba‘dehu melâ’ike gelüp namâz kıldılar.

EL-BÂBÜ’S-SÂNÎ

Fî beyân-ı ahvâli’l- Hülefâi’n-nücebâ

Ba‘dehu **zîkr-i emîrû’l-mü’minîn Ebû Bekr es-Siddîk**

İsmi Abdullâh’dır. Hazret-i Peygamberle Mürre bin Ka‘b’da cem‘ olur. Kureyşîdir. Hazret-i Resûlden iki yaş ve yahûd üç yaş küçükdür. Minâ nâm mahalde velâdet etmişdir. Otuz yedisinde veya otuz sekizinde İslâm’a gelmişdir. Ve yirmi altı yıl İslâm’da ‘ömür geçürmüşdür. Fazâyiline nihâyet yokdur. Hazret-i Resûlullâh’ın önünde fetvâ virmişdir. Ve İslâm ve câhiliyetde [37a] aslâ himâr içmemişdir. Hazret-i Resûlullâh ‘âlem-i melekûta ‘azm itdükden sonra sakîfe-i Benî Sâ‘ide’de “el-eimmetü min Kureyş³³²” hadîsin rivâyet idüp cümlesi ol kavle râzî olup hilâfet ile bey‘at etmişlerdir.

Hazret-i Ebû Bekr’in gerçi zamân-ı hilâfeti iki yıl dört aydır, lâkin bu az zamânın içinde çok yir feth etmişdir ve çok cihâd vâki‘ olmuşdur. Evvelâ Hazret-i Resûlullâh’ın sallallahu ‘aleyhi ve sellem emr-i şerîfi üzere Üsâme bin Zeyd’i serdâr kılur, kabâyil-i Kudâ‘a cengine gönderdi. Ba‘dehu Hâlid bin Velîd’i kabâyil-

³³¹ “Bugün sizin için dininizi kemâle erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm’ı seçtim.”, **Kur’ân**, Mâide, 5/3.

³³² “İmamlar Kureyş’tendir.” Bkz. İbrahim Canan, **Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1995, VI, 407.

i Arabla ehl-i Zâhiye ve Yemâme cengine gönderdi. Hâlid varup evvelâ Tuleyhâ ile ceng idüp ve anları mağlûb idüp savdı ve mâlların aldı.

Ba‘dehu Yemâme’de Benî Hanefiyye’nin rütbesi olan Müseylemetü’l-Kezzâb ile ceng idüp çok kıtâlden sonra ehl-i İslâm gâlib olup Müseyleme katl olundu. Ba‘dehu Hazret-i Ebû Bekr Hâlid’i ‘Irâk cânibine gönderüp ol vilâyeti bitarîki’s-sulh feth etdi. Ba‘dehu Ebü’l-‘Alâi Hadram’yi Bahreyn üzerine gönderüp ehl-i İslâm geçmeğe gemiler bulamadılar. Pes Ebü’l-‘Alâ vuzû idüp iki rek‘at namâz kıldı. Ve “Yâ Halîm! Yâ Alîm! Ve Yâ Alî! Ve Yâ Azîm!” deyü du‘â kıldı. Ve andan cümle ‘asker deryâdan geçüp Bahreyn’i feth etdiler. Ba‘dehu Hazret-i Ebû Bekr Hâlid[i] yirmi binden ziyâde kimesne ile Şâm gazâsına gönderdi. Niçe def‘a hudûd-ı Şâm’da ‘azîm cengler oldı. Bu cümlesinde bi-‘inâyetillâhi te‘âlâ ehl-i İslâm gâlib oldı. ‘Âkîbet bu esnâda Hazret-i Ebû Bekr fevt olup Dımaşk medînesi yetmiş gün muhâsaradan sonra Hazret-i ‘Ömer zamânında feth oldı. Nısfını Hazret-i Hâlid ‘anveten³³³ seyfle feth oldı. Ve nısfını Hazret-i Ebû ‘Ubeyde bin el-Cerrâh sulhen feth etdi. Hazret-i Ebû Bekr altmış üç yaşında vefât etdi. Ve hilâfeti Hazret-i ‘Ömer’e vasiyyet eyledi. Ve cesed-i şerîfi Peygamber hazretlerinin yanlarında defn oldı. Allahümme lâ taharremnâ ecrehû.

Zikr-i Emîrû’l-Mü’minîn Ömer bin el-Hattâb

Kureyşîdir. Hazret-i Resûllullâh sallallahu ‘aleyhi ve sellemle Mürre bin Ka‘b’da mülâkî olur. Şecî‘ ve ‘âdil ve zû-re’y kimesne idi. Hilâfette sîret-i hasene etmişdir. Zühd ü vera‘ına ve sâyir menâkıb-ı celîlesine nihâyet yokdur. Hilâfeti zamânında fütûhât-ı kesîre olmuşdur. Evvelen medîne-i Dımaşk zamân-ı hilâfetine feth oldı. Ba‘dehu Hayber’den ehl-i küfrü çıkarup ehl-i İslâmı iskân eyledi. Ba‘dehu temâm-ı ‘Irâk feth oldı. Andan hicretin on dördünde şehir-i Basra binâ olunmuşdur. Andan [37b] Hums ve Hamâ ve Haleb ve Antakya ve Sermîn ve Garâz ve Mür‘aş feth olundu. Andan Kaysariyya ve Nablus ve Led feth oldı³³⁴. Ba‘dehu Hazret-i ‘Ömer kalkup Beytü’l-Mukaddes’i feth eyledi. Andan Sa’d bin Ebî Vakkâs’ı ‘Acem cengine gönderüp Rüstem ile ceng etdi. Ve Rüstem’i ve ‘askerini helâk kılup cemî‘-i mâlların aldı. Andan Sa’d Medâyin’e varup anda kistrânın tâc ve hazînesin alup ‘askere bahş eyledi. Ba‘dehu Tikrit ve Musul’u feth etdi. Andan hicretin on altı senesinde Hazret-i ‘Ömer hacca varup hacc etdi. Ve

³³³ ‘anveten N : ‘anfen R.

³³⁴ Andan... Led feth oldı R: -N

gelesi senede Kûfe binâ olunup Sa'd bin Ebî Vakkâs anı karârgâh idindi. Ve ol sene 'Ömer hacca varup Mescid-i Harâm'ı tevsî' eyledi ve gelesi yıl İslâm Ehvâz'ı ve Nester'i feth etdiler. Ve anda kistrânın ser-'askeri Hürmüzât'ı tutup ele getürdiler. Ve ol dahi İslâm'a geldi.

Ve hicretin on sekizinde Mekke ve Medîne'de ziyâde kaht oldı. Pes Hazret-i 'Ömer etrâf-ı 'âleme mektûblar salup zevâde taleb eyledi. Hazret-i Ebû 'Ubeyde bin el-Cerrâh Şâm'dan dört bin deve yükü buğday ile gelüp arz-ı Hicâz'da buğday çoğ olup ucuz oldı. Ve Hazret-i 'Ömer ashâbla istiskâya çıkdılar. Ve Hazret-i 'Abbas'a du'â etdirdiler. Pes dahi Medîne'ye gelmedin muhkem yağmurlar yağdı. Anınçün istiskâda sâyir mühimmâtda evlâd-ı Resûle du'â etdirmek sünnetdir. Ve hicretin on dokuzunda Mısır ve İskenderiyye feth oldı. Ve yirmi birinci senede³³⁵ 'Acem beylerbeyisi Firuzan yüz elli bin 'asker ile Hemedan önünde 'asker-i İslâmla ceng idüp bi-hikmet-i Hudâ cümlesi kılıcdan geçdi. Ve Kizrân kaçup dağa çıkdı ve anı Ka'kâ nâm kimesne depeledi. Ve andan Hemedan ve İsfehan ve Âzerbaycan ve Şirâz³³⁶ Cürçân ve Kazvîn ve Zencân ve Taberistan feth oldı. Ve Mağrib'de Berka ve Trablus ve Nübe ve Berber feth oldı. Ve Ahnef bin Kays Horasan'a varup Yezidicerd'le ceng idüp soyup Türkistan'a kaçırđı. Ve Herât'ı ve Mervuz'u³³⁷ feth itdi. Ve Belh'e varup müntehî oldı. Ve hicretin yirmi üçünde Hazret-i 'Ömer zilhicce ayının yirmi dördünde³³⁸ kalkup sabâh namâzına imâmet idüp dururken Muğîre bin Şa'be'nin Lülü nâm kâfir kulu Hazret-i 'Ömer'e incinüp iki başlı hançerle altı yerde urup üç günden sonra 'âlem-i âhirete peyveste oldı. Ve Hazret-i Resûlullâh'ın yanında defn olundu. Müddet-i hilâfeti on yıl altı ay ve sekiz gündür. Esahh-ı kavilde altmış üç yaşında vefât etmişdir. Radiyallâhü 'anh³³⁹.

Zikr-i hilâfet-i Emîrû'l-Mü'minîn [38a] 'Osmân bin 'Affân

Hazret-i Resûlullah'ın iki kerîmelerine dâmad olmuşdur. Zünnûrneyn ile mülakkabdır. Gâyet hayâ ve edeb sâhibi olduğundan melâ'iket-i Hudâ andan istihyâ iderlerdi. Kur'ân-ı 'Azîm'i anlar cem' etmişdir. Ve Hazret-i Resûlullâh'la 'Abd-i Menâf'da cem' olurlar. Ve bi'l-cümle menâkıbına hadd ü gâyet yokdur. Hazret-i 'Ömer'den sonra halîfe olmuşdur. On iki yıldan on iki gün eksik hilâfet sürdü. Ve

³³⁵ Yirmi birinci senede R: Yirmi yedinci senede N.

³³⁶ Şirâz N: -R.

³³⁷ Merv er-Ruz şehri.

³³⁸ zilhiccenin yirmi dördü N: zilhiccenin altısı R.

³³⁹ Radiyallâhü 'anh N: -R.

yetmiş beş ve bir rivâyetde daha ziyâde ‘ömür sürmüşdür ve müddet-i hilâfetine dokuz yıl hac eyledi. Ve serîr-i hilâfete müstekarr oldukda bir yıl mikdârı Hazret-i ‘Ömer nasb etdüğü ümerâyı tağyîr etmedi. Sonra tağyîr idüp ekserini kendü akribâsından kıldığuçün halk tahammül itmeyüp zuhûr-ı fitneye bâ‘is oldu. Ve târihin yirmi dördünde Sicistân ve Mekrân vilâyetleri feth oldu. Ve yirmi altıda Nisâbûr feth olup ‘azîm ganîmet oldu. Ol sene zemîn-i Mağrib’den Ifrikiyye feth olup muhkem ceng oldu. Ve iki yüz bin ‘aded kâfirin³⁴⁰ ekseri kılıcdan geçdi. Ve mâl-ı ganîmetden her atluya üç bin altun hâsıl oldu. Ve ol yıl İsdahar ve Ercân feth oldu. Ve emîr-i Şâm Mu‘aviye Hazret-i ‘Osmân izniyle Kıbrıs’a ‘asker gönderüp yakup yıkup her sene yedi bin flori virmek üzere sulh eylediler. Ve bu sene ‘asker-i İslâm Endelüs vilâyetine geçüp kâfire hasârat etdiler. Ve târihin otuzunda ehl-i Şâm’la ehl-i ‘Irâk’ın Kur’ân emrinde nizâ‘ları olmağın Hazret-i ‘Osmân sahâbe-i güzîn ittifâkıyla sâyir nüshâları giderüp Hafsa Ana yanında olan nüsha-i Kur’ân üzerine halkı cem’ eyledi. Ve bu senede Hazret-i Peygamberin sallahu ‘aleyhi ve sellem hâtemi Hazret-i ‘Osmân’ın parmağından bi’r-i Erîse düşüp bulunamadı. Ve târihin otuz birinde mülûk-ı Sâsâniyân’ın ahır olan Yezdicer helâk oldu. Ve bu senede Hazret-i ‘Osmân Peygamberin Mescîd-i Şerîf’in tevsî’ etdi. Tûlunu yüz altmış zirâ’ eyledi. Ve arzını yüz elli zirâ’ eyledi. Ve gâyet tezyîn eyledi. Ve târihin otuz beşinde Mısır ve ‘Irâk’dan niçe evbâş gelüp Hazret-i ‘Osmân’ın akribâsından şikâyetler idüp ‘âkıbet hevâ-i nefse ve iğvâ-i şeytânla Hazret-i ‘Osmân’ı evinde muhâsara etdiler. Ve “kendüni hilâfetden ‘azl eyle” didiler. Ol dahi râzî olmayacak ehl-i Mısır’dan bir bedbaht evinin dîvârından girüp Hazret-i ‘Osmân [38b] sâyimle Kur’ân okurken şehîd eyledi. Bi-hikmet-i Hudâ mübârek kanları “fe se yekfîkehümüllâhü ve hüve’s-semî‘u’l-‘alîm³⁴¹” âyetinin üzerine vâki’ oldu. Fi’l-vâki’ ol hâle mübâşir olanları³⁴² Hak te‘âlâ cümle helâk kıldı. Zâhir semâ âhîret azâbı dahi anlara³⁴³ mukarrerdir.

Zikr-i Emîrû’l-Mü’minîn ‘Ali bin Ebî Tâlib

Hazret-i Resûlullâh’ın ibn-i ‘ammîsidir. Ve ya‘sûb-ı muvahhidîndir. Ve İslâm’ı kadîmdir. Velâdeti Ka‘be içinde vâki’ olmuşdur. Cemî‘-i ‘ömründe ne küfr ile muttasıf olmuşdur ve ne şarâb hamr etmişdir. Fezâyiline nihâyet yokdur.

³⁴⁰ kâfirin N: kâfir R.

³⁴¹ “Allah, onlara karşı seni koruyacaktır. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”, **Kur’ân**, Bakara, 2/137.

³⁴² olanları N: olanlar R.

³⁴³ anlara N: -R.

Hakkında: “Ene medînetü'l-‘ilmi ve ‘Aliyyun bâbuhâ³⁴⁴ buyurulmuşdur. Hazret-i Resûlullâh’ın kerîmesi Fâtîmatü’z-Zehrâ’nın zevcidir. Ve Hasan ve Hüseyin’in vâlid-i mâcididir. Dahi hakkında “ente minnî bimenziletin Hârûne min Mûsâ gayri innehu lâ nebiyye ba’dî³⁴⁵” buyurulmuşdur.

Hazret-i ‘Osmân maktelinden sonra icmâ’-i sahâbe-i kirâmla zilhicce ayının on sekizi kala hilâfet serfîrine geçüp ‘âleme hükm etmişdir. Ve biraz müddetten sonra Hazret-i ‘Ali Hazret-i ‘Osmân’ın ümerâsını ma’zûl eyledi. Anlar ise müddet-i medîde kimi Şâm’da kimi Mısır’da kimi ‘Irâk’da kuvvet bulmuş kimesneler idiler. Husûsan ki Hazret-i ‘Ali’nin mütesallibü fi’d-dîn³⁴⁶ olup kendüleri hakkında hayr etmeyeceğın fehm etmeğın, hilâfetde olup Hazret-i ‘Osmân’ın kâtillerin Hazret-i ‘Ali katl etmedi. Varırız ‘Osmân’ın kanın taleb ideriz diyü hevâ-i nefisle Şâm’da Mu’âviye ‘âsî oldı. Ve Basra’da ‘Osmân bin Hanîf ‘âsî oldı. Ve her biri ‘azîm ‘asker cem’ eylediler. ‘Âkıbet teskîn-i fitne için Hazret-i ‘Ali Medîne-i Münevvere’den kalkup Basra’ya vardı. Ve yanındaki ‘asker dört bin ‘aded kimesne idi. Dört yüzü sahâbe-i güzînden bey’at-i rıdvân idenlerden idi. Ve sekiz yüzü Ensâr’dan idi. Ve oğulları Hasan ve Hüseyin ve Muhammed bin Hanîfe bile idi. Ve ashâbdan ‘Abdullâh bin ‘Abbâs ve ‘Ammâr bin Yâsir ve Muhammed bin Ebî Bekr ‘asker umûruna müvellâ etdiler. Ve ehl-i Basra otuz bin ‘adede karîb kimesne idiler. Ve iki ‘asker arasında muhkem cidâl ve kıtâl olup ‘âkıbet ehl-i Basra münhezim olup ekseri kılıçdan geçdi. Ve ol cengden Hazret-i Zübeyr ve Hazret-i Talha şehîd³⁴⁷ oldı. Ve Hazret-i ‘Ali varup anlar üzerine namâz kıldı. Ve târîhin otuz yedisinde³⁴⁸ Mu’aviye ehl-i Şâm’la ve Hazret-i ‘Ali ehl-i ‘Irâk’la Sıffın nâm mevzi’de yüz on gün ikâmet idüp doksan def’a ‘azîm cengler etdiler. Hattâ leyle-i ihrir dirler bir cum’a gicesi [39a] sabâha değın ceng oldı. Ve ol gicede Hazret-i ‘Ali dört yüzden ziyâde tekbîr eyledi ve hergiz tekbîr etmezdi, illa meğer ki bir kimesne³⁴⁹ katl eyleye idi. Ve bi’l-cümle ehl-i Şâm’dan kırk beş bin kimesne ve ehl-i ‘Irâk’dan yirmi beş bin kimesne³⁵⁰ katl oldı. Mu’azzam sahâbe ve sâlihîn

³⁴⁴ “Ben ilmin şehriyim, Ali ise o şehrin kapısı.”

³⁴⁵ “Mûsâ’ya göre Hârûn ne mevkide ise, sen de bana göre o mevkidesin. Şu farkla ki, benden sonra peygamber yoktur.”

³⁴⁶ dîn N: dâreyn R.

³⁴⁷ şehîd N: katl R.

³⁴⁸ târîhin... yedisinde R: târîhin... beşinde N.

³⁴⁹ illâ... kimesne R: illâ... ‘âdem N.

³⁵⁰ ‘Irâk’dan... kimesne R: ‘Irâk’dan... mücâhid N.

Hazret-i ‘Ali cânibinden³⁵¹ idiler. ‘Ammar bin Yâsir gibi ve Hüzeyme Zü’ş-şehâdeteyn gibi ve Üveys Karanî gibi. Bu cümle ol cengde şehîd oldılar. ‘Âkıbet ‘Amr ibnü’l-‘Âs gördi ki ehl-i Şâm ehl-i ‘Irâk kılıcından fenâ buluyor³⁵² teskîn-i harb³⁵³ için şöyle re’y etdi ki, iki cânibinden ehl-i ‘akd u hall kimesneler bir mevzi‘de cem‘ olalar göreler. Her kangısı kitâbullâha muvâfık ise anı halîfe dikeler ve aharı hal‘ ideler. Ehl-i ‘Irâk bu hâli gerçek sanup mağrûr oldılar. Ve Hazret-i ‘Ali: “Bu hîledir i‘timâd etmeyin” didiğine bakmadılar. Pes iki ‘asker ayrılıp gelesi yıl Edrec³⁵⁴ nâm mevzi‘de hakemân hâzır oldılar. Çok guftugûn olup kelâm-ı makta‘ın bulmadı. Pes ehl-i Şâm: “Halîfemiz Mu‘âviye‘dir” didiler. Ve ehl-i ‘Irâk ve Horâsân ve Yemen ve Haremeyn: “Halîfemiz Hazret-i Ali‘dir” didiler. Ve bu kıssadan sonra sekiz bin nefer ehl-i ‘Irâk‘dan Hazret-i ‘Ali üzerine hurûc idüp: “Sen Mu‘âviye‘ye tahkîme kâyil oldun, kitâbullaha muhâlefet etdin” didiler. Hâlbuki tahkîme makeddemâ anlar rızâ virüp, Hazret-i ‘Ali: “hiledir, kâyil olman” dimişlerdi. Pes anlara Hazret-i ‘Ali nasîhat idüp dört bini rücû‘ etdiler. Ve dört bini havâricilikde³⁵⁵ musırr olup Nehriyan‘da cem‘ oldılar. Pes Hazret-i ‘Alî anları varup cümle helâk eyledi. Ve درکل ol cengde Hazret-i ‘Alî ‘askerinden yedi kimesne şehîd³⁵⁶ oldı.

Zikr-i Katl-i Emîrü’l-Mü‘minîn Hazret-i³⁵⁷ ‘Ali Kerremallâhü Vecchü³⁵⁸

Havâriciden bâkî kalanlardan üç kimesne cem‘ olup ittifâk eylediler ki hicretin kırkıncı senesinde³⁵⁹ ve ramazânın on yedisinde cum‘a gicesi³⁶⁰ İbn³⁶¹ Mülcem Hazret-i ‘Ali‘yi katl ide ve ‘Amr, ‘Amr ibni ‘Âs‘ı Mısır‘da katl ide ve beriki Mu‘aviye‘yi Şâm‘da³⁶² katl ide ve ‘âlemi bunların şerr ü şûrundan halâs ideler. Ol gice oldukda birin Mu‘aviye rükû‘da yetişüp çaldı. Lâkin Mu‘aviye büyük kimesne idi. Kalın etine rast getirüp bir kaç³⁶³ damarın kesdi ve kendü

³⁵¹ sâlihîn... cânibinden R: sâlihîn... yanında N.

³⁵² kılıcından... buluyor N: kılıcından... bulmayup R.

³⁵³ teskîn-i harb N: teskîn-i harâb R.

³⁵⁴ Her iki nüshada da Edrec olarak geçen bu yerin adı Ezruh‘tur. Bkz. İsmail Yiğit, “Sıffîn Savaşı”, **DİA**, XXXVII, 108.

³⁵⁵ Ve... havâricilikde R: ve... hâricilikde N.

³⁵⁶ ‘askerinden... şehîd N: ‘askerinden... katl R.

³⁵⁷ hazret-i N: -R

³⁵⁸ Kerremallâhü vecchü N: -R

³⁵⁹ senesinde H: -R: -N

³⁶⁰ üç... gicesi N: -R.

³⁶¹ ibn N: bin R.

³⁶² Şâm N: -R

³⁶³ birkaç H: rikâh R: nikâh N.

kurtuldu. Ve ‘Amrübni’l-‘Âs’ı o gice hasta olup yerine Hârice nâm kimesne imâmet etmişti. ‘Amr hâricî anı ‘Amr sanup helâk etdi.

Nazım ve liyyetuhâ iz feddet ‘Amran bihâriciyye feddet ‘Alîyya bi men şî’te mine’l-beşeri³⁶⁴.

Ve İbn Mülcem Câmi’-i Kûfe’de bir yerde kemîn olup Hazret-i ‘Ali câmi’e çıkarken mübârek başından urup hayli zahm irkürdi. Ve İbn Mülcem’in üzerine bir katîfe [39b] bıragup tutdılar. Ve Hazret-i ‘Ali ol gice ve sebt gicesi hayâtda olup ba’dehu leyletü’l-ehâdda rahmet-i Hakk’a peyveste oldu. Oğulları Hasan ve Hüseyin ve ibn-i ahî ‘Abdullah bin Ca’fer gasl idüp namâzını kıldılar. Ve havâric havfından gice ile defn etdiler. Müddet-i ‘ömri esahh-ı akvâli üzere altmış üçdür. Müddet-i hilâfeti beş yıldan üç ay eksikdir. Ve evlâddan otuz iki kimesne terk eyledi³⁶⁵ on altısı zükûr bâkîsi inâs idi.

Zikr-i Hilâfet-i Emîrû’l-Mü’minîn el-Hasan r.a³⁶⁶

Babası ‘Ali’den sonra ‘Irâk ve Horasan ve Hicâz ve Yemen’e halîfe oldu. Yedi ay bu hâl üzere müstakır olup hicretin kırk yedinci³⁶⁷ senesinde rebî’ülevvelde kırk bin ‘asker ile Mu’âviye’nin mukâtelesine varup Mesken nâm mahalde iki ‘asker göründükde Hazret-i Hasan re’y gördi ki, elbette bu emrin³⁶⁸ itmâmında Müslimanlardan niçe bin kimesnenin kanı dökülür. Pes savâb oldur ki mâbeynde sulh vâki³⁶⁹ ola. Hazret-i Mu’âviye’ye haber gönderdi ki, “seninle sulh iderem şol şartla ki senden sonra hilâfet yine Hazret-i Resûl’dan sonra niçe meşveretle olduysa yine meşveretle ola³⁷⁰. Ve Hazret-i Ali’nin sebbini ibtâl idesin³⁷¹ ve benimle bile olan kimesnelerin birisini incitmeyesin. Ve beytü’l-mâlden her ne mikdâr akçe istersem dirîğ olunmaya.” Hazret-i Mu’âviye dahi bu husûsa râzî oldu. Hasan olduğu yerde âşikâre sebb etdirmeyüp amma tenhâda yine sebb etdirirdi³⁷². “Ve se ya’lemüllezîne zalemû eyye münkalebin yenkalibûne³⁷³.” Hazret-i Hasan’a³⁷⁴ bu

³⁶⁴ “Keşke Amr yerine Hârice’yi fedâ edeceğine Ali yerine insanlardan bir kimseyi feda etseydi.”

³⁶⁵ eyledi N: idi R.

³⁶⁶ Zikr-i... r.a. R: -N.

³⁶⁷ kırk yedinci R: kırkıncı N.

³⁶⁸ emrin R: merâmın N.

³⁶⁹ vâki’ R: -N.

³⁷⁰ Senden sonra hilafet benim ola N: -R.

³⁷¹ Hazret-i... idesin N: -R

³⁷² Hasan... etdirirdi H: -R.

³⁷³ “Haksızlık edenler, hangi dönüşe (hangi akıbeta) döndürüleceklerini yakında bilecekler.”,

Kur’ân, Şu’arâ, 26/227.

³⁷⁴ Hasan’a N: Hasan R.

husûsiçün şî‘âsı bî-huzûr oldılar. “Yâ âru’l-mü’minîne sevvedet vücûhü’l-mü’minîne³⁷⁵” didiler. Hazret-i Hasan dahi cevab virüp eyitdi ki: “el-ârru hayr mine’n-nâr³⁷⁶.” Tahkîk bir gün Hazret-i Resûlullâh sallallâhu ‘aleyhi ve sellem minbere çıkup Hazret-i Hasan küçük oğlancık idi, önüne alup buyurdılar: “inne ibnî hâzâ seyyidün ve seyüslihallâhi bihi beyne fi’eteyni ‘azîmeteyni mine’l-müslimîne³⁷⁷” didiler. Ya‘ni benim bu oğlum seyyiddir. Büyük sâhib-i hilm kimesne olmasına işâret etdiler. Ve yakında Allâhu te‘âlâ bunun sebebiyle iki ‘azîm ‘askerin mâbeynini ıslâh ider” deyü buyurmuşlar idi. Meğer ol buyurdıkları hâle bu husûsa işâret etmiş. Ba‘dehu Hazret-i Hasan³⁷⁸ Medîne-i Münevvere’ye³⁷⁹ gelüp anda on yıl mikdârı meks itdi. Ve târîhin elli senesinde hâtûnu Ca‘de eliyle zehirlenüp kırk yedi yaşında ‘azm-i sû-yı cennâtü’n-na‘îm eyledi.

Zikr-i Emîrû’l-Mü’minîn el-Hüseyin r.a

Hazret-i Mu‘âviye fevt oldukdan sonra ehl-i Irâk ve ehl-i Medîne [40a] ve ekser-i kabâyil-i ‘Arab Hazret-i Hüseyin’e hilâfet ile bey‘at eylediler. Ve bu hâl üzere Mekke-i Mükerrreme’de şa‘bân ve ramazân ve şevvâl ve zilka‘de ayların karâr eyledi. Ba‘dehu Kûfe’ye ‘ammisi oğlu Müslim bin Akîl’i gönderdi. Âmmeten ehl-i Kûfe gelüp Hazret-i Hüseyin tâ‘atine ittifâk etdiler. Ve Hazret-i Hüseyin bu husûsu istimâ‘ idüp Kûfe cânibine teveccüh eyledi. Nâgâh Yezîd bu husûsdan âgâh olup Basra beyi ‘Abdullah bin Ziyâd’ı Kûfe’ye Müslim üzerine gönderip “el-Kûfî lâyeveffâ³⁸⁰” muktezâsınca ehl-i Kûfe Müslim’e mu‘âvenetden el çekdiler. Pes İbn Ziyâd’a gelüp Müslim’i tutup helâk eyledi. Ve Hazret-i Hüseyin Kerbelâ nâm mevzi‘de İbn Ziyâd tarafından iki bin atlu gelüp ba‘dehu dört bin atlu³⁸¹ gelüp ba‘dehu Semer mel‘ûn bine karîb kimesne³⁸² ile geldi. Ve Hazret-i Hüseyin’in yanında yüz nefere karîb kimesne var idi. Hazret-i Hüseyin o gice anlara izin virdi. Kendü akribâ ve evlâdından olmayanlar gitdiler. Ve kendü ile ancak otuz atlu ve kırk yaya kaldı. Ba‘dehu ‘âşûrâ günü seherden zuhr vaktine dek ceng oldı. ‘Âkıbet Hazret-i Hüseyin’e muhkem âteş galebe idüp su içmeğe Fırât’a teveccüh iderken ok

³⁷⁵ “Ey müminlerin ârı, inananların yüzünü kata ettin!”

³⁷⁶ “Âr, nârdan (ateşten) hayırlıdır.”

³⁷⁷ “Şu oğlum seyyiddir. Umulur ki, Allah bununla iki muazzam Müslüman orduyu sulha kavuşturacak.”, Hadis-i Şerif, **Kütüb-i Sitte**, VI, 499.

³⁷⁸ Hasan N: -R.

³⁷⁹ Münevvere N: -R

³⁸⁰ “Kûfe’lilerde vefâ yoktur.”

³⁸¹ atlu R: süvâr N.

³⁸² Kimesne R: süvâr N.

ile urup şehîd eylediler. *Üsd-i Gāba* nâm kitabda eydür: Bi-hikmet-i Hudâ Muhtâr bin ‘Abdullah altmış altı senesinde ‘asker cem‘ idüp İbn Ziyâd üzerine vardı. Ve anı âşûrâ günü depeledi³⁸³. Hazret-i Hüseyin elli yedi yaşında şehîd oldu.

EL-BÂB-I SÂLİS

FÎ AHVÂLİ BENÎ ÜMEYYE

Anlar on dört nefer ümerâdır.

Evveli **Mu‘aviye**’dir.

Kureşî’dir. Babası Ebû Süfyân’dan mukaddem ‘âm-ı fetihde İslâm’a gelmiştir. Ashâbdandır ve ketebe-i vahiydendir. Şekillü ve heybetlü kimesne idi. Ve ‘izzet ve fahr ve riyâset severdi. Latîf esbâblar giyerdi. Ve güzel atlara binerdi ve oturup binmesinde ve inmesinde mülûkâne hareket iderdi. Şâm’da niyâbeten ve teğallüben ve asâleten kırk yıl hükûmet etmiştir. Mu‘âviye’nin zamânında târîhin kırk sekizinde Mu‘âviye İstanbul’a ‘azîm ‘asker gönderüp oğlu Yezîd’i anlara serdâr eyledi. Ve ol ‘askerde İbn ‘Abbâs ve İbn ‘Amr bin Zübeyir ve Ebû Eyyûb el-Ensârî bile idi. Ve anlar gelüp Südlüce’de Cemâl Efendi³⁸⁴ Türbesi olduğu mahalde konup İstanbul’u muhasara eylediler. Ba‘dehu dönüp gittiler. Ve târîhin kırk dokuzunda sahâbeden Ukbe bin Nâfi‘ Mağrib’de Kayrevân nâm şehrin yerinde olan meşe ve kamışları kesüp latîf şehir bünyâd eyledi. Ve ‘asker-i İslâm anı karârgâh eyledi. Târîhin elli ikisinde kabîle-i Ezd’den Süfyân bin Avf biraz ‘asker ile Rûm’a gazâ eyleyüp İstanbul’a gelüp ol kış anda karâr eyledi. Ebû Eyyûb el-Ensârî hazretleri ol ‘askerde bile idi. Şita eleminden Hazret-i Eyyûbi Ensârî mebtûn olup [40b] vefât eyledi ve anda defn olundu. Ser-‘asker olan Süfyân dahi anda fevt olup Ebû Eyyûb yanında defn olundu. Ve târîhin elli beşinde³⁸⁵ Sa‘îd bin ‘Osmân bin ‘Affân Horasan beyi olup develer ve atlar ile Ceyhûn suyundan geçüp Semerkand ve Safed’e vardı. Ve ‘asker-i küffârı soyup Termid’e vardı. Ve anı sulhen feth eyledi. Ve târîhin altmışında gurre-i recebde Mu‘âviye Şâm’da vefât eyledi. Ve ol vakitte³⁸⁶ anın ‘ömrü yetmiş sekiz yıl idi³⁸⁷.

³⁸³ +târîhin.

³⁸⁴ Matlab-ı Mülûk-ı Benî Ümeyye (der-kenar notu).

³⁸⁵ elli beşinde R: ellisinde N.

³⁸⁶ Ol vakitte N: -R.

³⁸⁷ idi N: -R

Zikr-i Yezîd-i³⁸⁸ ‘Anîd³⁸⁹

Babası Mu‘âviye³⁹⁰ fevt oldukda ol Hums yanında bir yerde idi. Haber gönderip getürdiler. Ve ehl-i Haremeyn anı kabûl etmediler. Pes Yezîd Müslim bin Ukbe nâm şahısla ‘asker gönderip emr etdi ki, evvelâ ehl-i Medîne ile kıtâl ide ve anlara gâlib olursa üç gün üç gece ricâlini kıra ve nisâ ve evlâdını esîr idüp bildikleri gibi işleyeler. Müslim dahi bin atlu ile varup Harre nâm mahalde ehl-i Medîne ile kıtâl idüp Muhâcîrîn ve Ensârdan yedi yüz kimesnei katl³⁹¹ eyledi. Sâ’ir ehl-i Medîne’den on bin âdem dahi katl idüp üç gün üç gece Medîne şehrinde fesâd etdiler. Ve kasd etdi ki, Müslim nâmına olan kâfir Mekke’ye teveccüh eyleye³⁹², yolda helâk oldı. Hâlâ her gece kabrini taşıyup üstü bir büyük taş depe olmuşdır. Ve ol ‘askere serdâr Husayn bin Nümeyr³⁹³ nâm kimesne oldı. Husayn dahi gelüp ‘Abdullâh bin Zübeyr’i Mescid-i Harâm’da muhâsara eyledi ve cebel-i Ebî³⁹⁴ Kubeys’den mancınık peydâ idüp Harem’e taş³⁹⁵ atdı. Bi-hikmet-i Hudâ³⁹⁶ ol esnâda Yezîd’in mevti haberi geldi. Pes Hüsayn cengden el çekdi. Ve ‘Abdullâh bin Zübeyr’e eyitdi ki: “Gel sana bey‘at ideyim ve seni Şâm’a iletayim. Anda kâyim makâm-ı Mu‘âviye ol” didi. ‘Abdullâh bin Zübeyr bu hâle i‘timâd ve i‘tikâd etmedi ve gitdi. Ve Husayn Şâm cânibine teveccüh eyledi gitdi. Rivâyet olunur ki ‘Abdullâh bin Zübeyr sonra Husayn’ın re‘yine tâbi‘ olmadı ğına te’essüf ve nedâmet gösterdi. Ve Yezîd öldükde otuz dokuz yaşında idi. Ve müddet-i hükûmeti üç yıl oldı. Ve hergiz Hazret-i Hüseyin’in katline rızâ gösterüp mübâşeret itdikden³⁹⁷ sonra dahi³⁹⁸ bir felâh bulmayup ızdırâbından hâlî olmadı. “Ve le ‘azâbü’l-âhıratı eşeddü ve ebkâ³⁹⁹ .

³⁸⁸ Matlab-ı Zikr-i Yezîd (der-kenar notu).

³⁸⁹ ‘Anîd N: -R.

³⁹⁰ Mu‘âviye N: -R.

³⁹¹ katl R: şehîd N.

³⁹² teveccüh eyleye N: ere R.

³⁹³ bin Numeyr N: -R.

³⁹⁴ Husayn... Ebî N: -R.

³⁹⁵ taş N: -R.

³⁹⁶ bi-hikmet-i Huda R: bi-hikmetillahi te‘âlâ N.

³⁹⁷ itdikden H: idilden R: idilden N.

³⁹⁸ sonra dahi H: -R: -N.

³⁹⁹ “Şüphesiz ahiret azabı daha şiddetli ve daha kalıcıdır.”, **Kur’ân**, Tâ-hâ, 20/127.

Zikr-i⁴⁰⁰ Mu'âviye bin Yezîd bin Mu'âviye⁴⁰¹

Âl-i Ebî Süfyân'ın ahır mülûküdür ve cümleinin aslahıdır. Yirmi yaşında serîr-i saltanatda müstakır⁴⁰² oldu. Dâyim babasının ve cediti Mu'âviye'nin eylediği ahvâle bî-huzûr olurdu. Ve anlar silkinde olduğuna mağmûm idi⁴⁰³. Âkıbet kırk gün hilâfet nâmın bulup ba'dehu halkı câmi'e cem' eyledi⁴⁰⁴. Ve minbere çıkdı ve Allâhu te'âlâya hamd ü senâ etdi⁴⁰⁵. Ve Hazret-i Peygambere⁴⁰⁶ salât ü selâm idüp çok⁴⁰⁷ va'z ve⁴⁰⁸ nasîhat eyledi. Ba'dehu dedesinin kendüsünden⁴⁰⁹ tesallüb ve diyânetde ve fazâyil ve kemâlâtda evlâ ve emr-i hilâfete ehakk ve ahrâ olan kimesne ile [41a] nizâ' ve cidâlin yâd eyledi. Ba'dehu babasının ahvâlin ve sû-i sîretin ve mehârimde isrâf⁴¹⁰ ve hiç vechile hilâfete liyâkatı olmayup evlâd-ı Resûlallah sallallâhü te'âla aleyhi ve sellem⁴¹¹ hakkında itdüğü⁴¹² sû-i edebî⁴¹³ ve cür'et ve cesâretin⁴¹⁴ zikr idüp muhkem bükâ eyledi. Ve dönüp eyitdi ki: "Ben bu asl hallü ve bu sıfatlu⁴¹⁵ kimesnelerin üçüncüsü⁴¹⁶ oldum. Ve bana incinen râzı olandan artıkdır ben sizün günahlarınızı yüklenmem. Ben isterim ki, Hazret-i Hakk'ın celle ve 'alâ⁴¹⁷ huzûruna yüzüm karasıyla⁴¹⁸ varmayım. İşte siz ve işte saltanatınız, kime isterseniz virin. Ben sizin erküzden⁴¹⁹ tâ'atimi kaldırdım" diyüp, inüp kırk gün mikdârı dışarı çıkmadı. Ve emr etdi ki size bir halîfe bulununca halka Dahhâk bin Kays namâz kılsun. Kırk günden sonra Mu'âviye Hakk'a peyveste oldu. Nefs-i hâtemi ed-dünyâ gurûr idi. Subhanallâhu "yuhricu'l-

⁴⁰⁰ Zikr-i N: -R.

⁴⁰¹ Mu'âviye R: -N.

⁴⁰² müstakır N: müstağrak R.

⁴⁰³ idi R: eyledi N.

⁴⁰⁴ Âkıbet... eyledi R: -N.

⁴⁰⁵ etdi R: idüp N.

⁴⁰⁶ Peygambere R: Resûl-i ekreme N.

⁴⁰⁷ çok N: -R.

⁴⁰⁸ ve N: -R.

⁴⁰⁹ kendüsünden N: kendüden R.

⁴¹⁰ +بغين R.

⁴¹¹ sallallâhü... sellem N: -R.

⁴¹² itdüğü R: eylediği N.

⁴¹³ edebî R: edeb N.

⁴¹⁴ cesâretin N: hibâsetin R.

⁴¹⁵ ve bu sıfatlu N: -R.

⁴¹⁶ üçüncüsü R: sâlisi N.

⁴¹⁷ celle ve 'alâ N: -R.

⁴¹⁸ yüzüm karasıyla R: o zâr-ı nâs ile N.

⁴¹⁹ erküzden R: rikâbınızdan N.

hayye mine'l-meyyiti⁴²⁰, müktezâsınca Yezîd gibi kimesneden⁴²¹ böyle vücûd-ı şerîf⁴²² zuhûr eyledi. Radiyallâhu te'âla anhu ve arzâ⁴²³

Zikr-i Hilâfet-i⁴²⁴ 'Abdullah bin Zübeyr

Hazret-i Resûlullâh sallallahû 'aleyhi ve sellem cediti Kusay'da cem' olurlar. Anası Esmâ Ebû Bekr Sıddîk'ın kızıdır⁴²⁵. Medîne'de muhâcirînin⁴²⁶ evvel vücûda gelen mevlûdudur⁴²⁷. Yezîd'in zamânında hilâfetle bey'at olunmuşdur. Sonra Mu'âviye bin Yezîd'in yerine⁴²⁸ öldükden sonra bey'at-ı 'âmmeye ile bey'at olunmuşdur. Mezbûra ehl-i Haremeyn-i Şerîfeyn⁴²⁹ ve ehl-i Yemen ve ehl-i 'Irâk ve ehl-i Mısır bey'at eylediler. Diyâr-ı Şâm'da dahi sırran bey'at olundu. Ve bi'l-cümle az kalmışdı ki mezbûra emr-i hilâfet cümleten müsellemler ola ve halkla mütevâliyen sekiz def'a hacc eyledi. Ba'dehu Şâm'da Mervân zuhûr idüp Mısır ve Şâm'ı 'Abdullah bin Zübeyr'in tâ'atından ihrâc eyledi. Ve altmış dördte⁴³⁰ İbnü'z-Zübeyr Ka'be-yi Mükerrerme'yi⁴³¹ yıkıdı. Zîrâ ki Husayn bin Nümeyr mancınık taşıyla urup binâ-i Ka'be'yi⁴³² vehn kılmışdı. Ve Hatîmi dahi içerüye alup⁴³³ Beytullâh'ı tecdîden⁴³⁴ binâ eyledi. Ve altmış altıda 'Irâk'da Muhtâr zuhûr idüp Hazret-i Hüseyin'in⁴³⁵ kütâline mübâşeret idenleri cümleten⁴³⁶ helâk etdi ve şânı hayli 'azîm olup çok yere mâlik oldı. Lâkin Muhtâr nefsinde fâsid olup niyyeti hayr olmamağla⁴³⁷ lâ-cerem⁴³⁸ Basra emîri olan⁴³⁹ Abdullah bin Zübeyr'in karındâşı Mus'ab yedinde⁴⁴⁰ katl olundu. Ve yetmiş bir senesinde 'Abdûlmelik 'Irâk'a varup Mus'ab'la ceng idüp gâlib gelüp⁴⁴¹ Mus'ab'ı helâk etdi⁴⁴². Ve cümle 'Irâk'da olan

⁴²⁰ "O, ölüden diriye çıkartır.", **Kur'ân**, Rûm, 30/19.

⁴²¹ kimesneden R: pelîdden N.

⁴²² şerîf N: -R:

⁴²³ Radiyallâhu... arzâ N: -R.

⁴²⁴ +Emîrû'l-mü'minîn N.

⁴²⁵ +Esmâ binti Ebû Bekr Sıddîk'dır N.

⁴²⁶ muhâcirînin R: muhâcirînden N.

⁴²⁷ mevlûdudur R: mevlûddur N.

⁴²⁸ yerine R: -N.

⁴²⁹ Şerîfeyn N: -R.

⁴³⁰ dördte N: dördünde R.

⁴³¹ Mükerrerme'yi N: -R.

⁴³² Kâbe'yi R: Kâbetullâh'ı N.

⁴³³ hatîmi dahi içerüye alup N: hatîmi içerü olup R.

⁴³⁴ tecdîden N: -R.

⁴³⁵ + radiyallahu te'âla anhu N.

⁴³⁶ cümleten N: cümle R.

⁴³⁷ olmamağla N: olmamağın R:

⁴³⁸ Lâ-cerem R: -N.

⁴³⁹ olan N: -R.

⁴⁴⁰ yedinde R: elinde N.

⁴⁴¹ gelüp R: olup N.

memâlike⁴⁴³ mâlik oldu. Ve yetmiş ikide ‘Abdûlmelik Haccâc-ı zâlimi⁴⁴⁴ İbn Zübeyr’in cengine gönderdi. Gelüp gâlib olup İbn Zübeyr’i Mescid-i Harâm’da muhâsara etdi⁴⁴⁵. Ve Ebî⁴⁴⁶ Kubeyr Dağı üzerinde⁴⁴⁷ mancınıklar kurdu⁴⁴⁸. Âkıbet yedi ay muhâsaradan sonra İbn Zübeyr’i helâk etdi⁴⁴⁹ ve Hicâz ve Yemen’de ‘Abdûlmelik’e hilâfetle bey‘at olundu⁴⁵⁰.

[41b] İbn Zübeyr zâhid ve ‘âbid gicesi⁴⁵¹ kâyim gündüzü sâ‘im kimesne idi. Nakl olunur ki rükû‘ ve sücûd etdikde⁴⁵² kesret-i meksinden kuşçağızlar⁴⁵³ gelüp üstüne konardı⁴⁵⁴. Haccâc-ı zâlim⁴⁵⁵ başını kesüp Şâm’a gönderüp ve cesedini menkûsen⁴⁵⁶ salb eyledi. Bir yıl bu hâl üzere durdu. Ba‘dehu ‘Abdûlmelik hacca geldikde vâlidesi Esmâ karşı varup: “Şimden sonra oğlum dârdan⁴⁵⁷ inse olmaz mı⁴⁵⁸?” didi. Ol dahi rızâ virüp pes Esmâ oğlunun kemiklerin kucağına aldı. Fi’l-hâl hayz görüp memesinden süd geldi. Ma‘azâlik Esmâ ol hâlde yetmiş yaşından ziyâde idi. Ve eyitdi: “hannet ‘aleyhi mevâzî‘ahu ve darret ileyi merâzî‘ahu⁴⁵⁹,”

Zikr-i Mervân bin el-Hakem

Babası Hakem’i Hazret-i Resûlullâh sallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem⁴⁶⁰ sevmeydi, nefyün ‘ani’l-beled⁴⁶¹ etmişdi. Ve oğlu Mervân Hazret-i ‘Osmân’ın kâtib-i sırrıydı. Ve bunun ucundan Hazret-i ‘Osmân’ın başına belâlar hulûl eyledi⁴⁶². İbn Zübeyr’in eyyâm-ı hilâfetinde Câbiye nâm mahalde saltanat ile

⁴⁴² etdi R: eyledi N.

⁴⁴³ da... memâlike N: -R.

⁴⁴⁴ zâlimi N: -R.

⁴⁴⁵ etdi R: eyledi N.

⁴⁴⁶ Ebî R: Ebû N.

⁴⁴⁷ üzerinde N: üzere R.

⁴⁴⁸ kurdu R: kurdurup N.

⁴⁴⁹ Helâk etdi R: katl idüp N.

⁴⁵⁰ olundu N: eyledi R.

⁴⁵¹ gicesi N: gice R.

⁴⁵² sücûd etdikde R: secdede N.

⁴⁵³ kuşçağızlar R: kuşlar N.

⁴⁵⁴ konardı R: konarlar idi N.

⁴⁵⁵ zâlim N: -R.

⁴⁵⁶ menkûsen N: mün‘akisen R.

⁴⁵⁷ dârdan N: -R.

⁴⁵⁸ olmaz mı R: olmaz mıydı N.

⁴⁵⁹ “Onu taşıyan yeri (rahmi) onu özledi ve onun süt emdiği yerler bereketlendi (sütü arttı).”

Ve... mevâzî‘ahu R: -N.

⁴⁶⁰ Resûlullah... sellem N: Resûl R.

⁴⁶¹ Şehirden sürmüştü.

⁴⁶² belâlar hulûl eyledi R: ne belâlar geldi N.

bey'ât⁴⁶³ olundu. Ve 'Abdullah bin Zübeyr'in cânibinden olan Dahhâk bin Kays ile ceng idüp gâlib geldi ve anı helâk etdi. Ba'dehu Mısır'a varup diyâr-ı Mısır'ı zabt eyledi. Ve oğlu 'Abdülazîz'i anda nâ'ib nasb eyledi. Ve kendüsü Şâm'a gelüp hâtûnu elinde helâk oldu. Müddet-i hükûmeti on ay mikdârı oldu. Ve yetmiş üç yaşında nakl oldu⁴⁶⁴.

'Abdülmelik bin⁴⁶⁵ Mervân

'Abdülmelik⁴⁶⁶ babasından sonra ramazânda altmış beşinci senede serîr-i saltanatda müstekırr oldu. 'Âkıl ve fakîh ve zâhid kimesne idi. Sonra dünyâya mağrûr oldu. Nakl olunur ki beylik müjdesi geldikde Mushaf-ı şerîf⁴⁶⁷ okurdu. Fi'l-hâl yumup: "şimdiden sonra sana⁴⁶⁸ elvedâ'" didi. 'Abdülmelik latîf re'y ve tedbîrler idüp cümle a'dâsın kahr eyledi. Ve cümle memâliki havza-i⁴⁶⁹ tasarrufuna getürdi. Nite ki icmâlen sâbıkda zıkr olunmuşdur. Ve evvel altın ve akçeye 'Arabî nakş ve sikke uran mezbûr 'Abdülmelik'dir. Andan evvel sikkenin hattı Rûmî ve Fârisî idi. Ve târîhin yetmiş ikisinde Atâ'i bin Râfi' Sakliyye'ye gazâ idüp 'azîm fütûhlar etdiler⁴⁷⁰. Müddet-i medîde dâr-ı İslâm⁴⁷¹ olup çok 'ulemâ ve sulehâ hâsıl olmuşdur. Ba'dehu Efrenc tâ'ifesi galebe idüp dâr-ı küfr eylediler. Ve seksen üçüncü senede Haccâc-ı zâlim⁴⁷² Vâsıt şehrin binâ eyledi ve anı kendüye karârgâh eyledi. Ve târîhin seksen altısında⁴⁷³ nısf-ı şa'bânda 'Abdülmelik Şâm'da vefât eyledi. Ve cümle hükûmeti yirmi bir yıl ve on beş gündür.

El-Velîd bin 'Abdülmelik

Babasından sonra serîr-i saltanatda müstekırr oldu⁴⁷⁴. Velîd binâyı severdi. Zamânında 'azîm binâlar oldu. Ve Mescid-i Hazret-i Resûl-i Ekrem'i⁴⁷⁵ garîb-i itkân ve ziyetle binâ eyledi⁴⁷⁶. Ba'dehu Şâm'da [42a] Câmi'-i Benî Ümeyye'yi binâ

⁴⁶³ bey'ât N: mübâyi'at R, H, K, RK.

⁴⁶⁴ oldu R: eyledi N.

⁴⁶⁵ bin R: ibn N.

⁴⁶⁶ 'Abdülmelik N: -R.

⁴⁶⁷ şerîf N: -R.

⁴⁶⁸ sana N: -R.

⁴⁶⁹ havze-i R: taht-ı N.

⁴⁷⁰ etdiler R: eylediler N.

⁴⁷¹ dâr-ı İslâm R: ehl-i İslâm elinde N.

⁴⁷² zâlim N: -R.

⁴⁷³ altısında R: altı senesinde N.

⁴⁷⁴ müstekırr oldu R: karâr eyledi N.

⁴⁷⁵ Mescid-i Hazret-i Resûl-i Ekrem'i N: Mescid-i Resûl'i R.

⁴⁷⁶ eyledi R: itirdi N.

ve imâret⁴⁷⁷ idüp hayli emvâl sarf eyledi. Sonra Mekke-i Mükerrreme'ye otuz bin altun gönderip Ka'be'nin içine tılâ eylediler. Ve kezâlik Kuds-i Şerîf'e vâfir altun gönderip Kubbe-i Sahratullâh'ı ve sâ'ir mesâcid-i şerifei ta'mîr etdiler⁴⁷⁸. Ehl-i Şâm katında Velîd efdal-i Benî Ümeyye'dir. Ma'azâlik 'Ömer bin 'Abdülazîz'den rivâyettir ki⁴⁷⁹: "Velîd'i kabre koduğumuzda⁴⁸⁰ kefeni içinde muhkem muztarib olup ellerin bu yanına bağladılar." Ve anın zamânında doksan beş senesinde Emîr Câbir Haccâc-ı Sakafî fevt oldu. Nakl olunur ki, Haccâc öldükde habsinde otuz bin er ve 'avrat var idi. Üstleri açık ve altlarında döşek yok inleşirlerdi. Ve doksan altıncı senede Velîd fevt oldu. Ol vakt 'ömrü kırk iki yıl idi. Ve müddet-i velâyeti dokuz yıl ve yedi ay idi.

Süleymân bin 'Abdülmelik⁴⁸¹

Karındaşından sonra bey oldu. Vecîh ve hüsnü'ş-şekl kimesne idi. İbn 'ammîsi 'Ömer bin 'Abdülazîz'i vezîr edindi ve kendüden sonra saltanatı ana vasıyyet eyledi. Ve cihâda rağbet gösterdi. Karındaşı Mesleme'i Rûm semtine⁴⁸² gazâyâ gönderdi. Ve ana emr eyledi ki İstanbul'u feth eylesin. Mesleme dahi İstanbul'a gelüp anda ekin ekirdi ve kışladı. Ve İstanbul halkını zebûn eyledi⁴⁸³. 'Âkıbet Süleymân bin Abdülmelik'in mevti haberi geldi. Mesleme dahi Galata'da Müslimânlara bir câmi' yapılmak üzere sulh olup⁴⁸⁴ kalkup gitdi. Hâlâ ol câmi' mevcûddur. Ve târîhin doksan ikisinde Süleymân⁴⁸⁵ fevt oldu. Müddet-i velâyeti iki yıl⁴⁸⁶ sekiz aydır ve ol vakt 'ömrü kırk beşinde idi⁴⁸⁷.

'Ömer bin 'Abdülazîz⁴⁸⁸

Mu'âviye öldüğü yılda Medîne'de velâdet eyledi. Anası Hazret-i 'Ömer'in oğlu 'Âsım'ın kızıdır. Süleymân bin 'Abdülmelik'den sonra hilâfetle bey'at olundu. Kendüsü ol vakitte arz-ı Dâbık'da idi. Saltanat atın getürdüler ki bine, ana binmedi.

⁴⁷⁷ ve imâret R: -N.

⁴⁷⁸ etdiler R: itirdi N.

⁴⁷⁹ ...den rivâyettir ki H: eydür gördüm R.

⁴⁸⁰ koduğumuzda R: vaz' olundukda N.

⁴⁸¹ Süleymân bin 'Abdülmelik R: Fî zikr-i emâret-i Süleymân bin 'Abdülmelik N.

⁴⁸² semtine N: -R.

⁴⁸³ Mesleme... eyledi R: -N.

⁴⁸⁴ sulh olup N: -R.

⁴⁸⁵ Süleymân N: -R.

⁴⁸⁶ yıl N: -R.

⁴⁸⁷ kırk beşinde idi R: kırk yıldır N.

⁴⁸⁸ 'Ömer bin 'Abdülazîz R: Fî Zikr-i Hilâfet-i Emîrül-Mü'minîn 'Ömer bin 'Abdülazîz N.

Belki kendünün kadîmden⁴⁸⁹ binegeldüğü⁴⁹⁰ bir oldukça atı var idi⁴⁹¹ ana bindi ve sarâyaya girüp⁴⁹² dîvârlarda olan zârları sökdürüp⁴⁹³ satdırıp semenin⁴⁹⁴ beytü'l-mâle gönderdi⁴⁹⁵. Ve cemî'-i Benî Ümeyye'nin beytü'l-mâlden olan isrâfâtın⁴⁹⁶ kat' eyledi. Ve evvel hükûmeti kendü hısmı olan⁴⁹⁷ Abbâs bin Velîd'den bir kâfir hak talep eyledi, kâfire hüküm eyledi. Ve andan sonra bir Yahudi'ye ta'lîm eyledi gelüp alâ ru'ûsi'l-eşhâd kendü kızın kendüye istedi⁴⁹⁸. Ol dahi: "Sen Yahudisin ben Müslimânım. Müslimânın kızın kâfir almak câ'iz değildir" dedi. Pes Yahudi eyitdi: "Ya peygamberiniz hazretleri⁴⁹⁹ İmâm 'Ali'ye niçün kızın virdi?" 'Ömer dahi eyitdi: "İmâm 'Ali eimme-i dîndendir ve 'uzamâ-ı halkdandır⁵⁰⁰. Hâşâ ki İmâm 'Ali kâfir değildir⁵⁰¹" dedi. [42b] Yahûdi⁵⁰² eyitdi: "Ya pes niçün minberlerinizde ana la'net idersiz? Çünkü İmâm 'Ali mü'min-i muvahhiddir" didikde⁵⁰³ 'Ömer dönüp ehl-i dîvâna: "Cevab virin" dedi. Anlar cevâba kâdir olmayacak emr eyledi ki: "Minba'd minberlerde⁵⁰⁴ ol makûle vaz' olunmaya. Ve anın mahalline⁵⁰⁵ "innallâhe ye'müru bi'l-'adli ve'l-ihsâni⁵⁰⁶ âyet-i kerîmesini⁵⁰⁷ okuyalar."

Ve târîhin yüz birinde Benî Ümeyye elinde mesmûm olup otuz dokuz yaşında vefât etdi. Müddet-i hilâfeti iki yıl beş ay oldu. Nakl olunur ki, halîfe olduğunda gördiler üstünde olan libâsı ancak on iki akçe ider. İmâm Şâfi'î rahmetullâhi⁵⁰⁸ eydür: "Hülefâ beşdir. Ebû Bekr, 'Ömer, 'Osmân, 'Ali ve 'Ömer bin 'Abdülazîz.

⁴⁸⁹ kadîmden R: kadîminden N.

⁴⁹⁰ bine geldüğü R: olan N.

⁴⁹¹ atı var idi R: ata bindi N.

⁴⁹² girüp R: gelüp N.

⁴⁹³ sökdürüp R: söküp N.

⁴⁹⁴ semenin R: akçesin N.

⁴⁹⁵ gönderdi R: katdırdı N.

⁴⁹⁶ isrâfâtın R: isrâfâtların N.

⁴⁹⁷ olan N: -R.

⁴⁹⁸ kızın kendüye istedi R: kızın talep eyledi N.

⁴⁹⁹ peygamberiniz hazretleri N: nebîniz R.

⁵⁰⁰ halkdandır R: millettendir N.

⁵⁰¹ hâşâ... değildir N: -R.

⁵⁰² Yahûdi N: -R.

⁵⁰³ Çünkü... didikde N: -R.

⁵⁰⁴ minberlerde N: minberde R.

⁵⁰⁵ Anın mahalline R: sebb yerine N.

⁵⁰⁶ "Muhakkak ki Allâh adaletli olmayı ve ihsânı emreder.", **Kur'ân**, Nahl, 16/90.

⁵⁰⁷ âyet-i kerîmesini N: -R.

⁵⁰⁸ rahmetullâhi N: -R.

Yezîd bin ‘Abdülmelik

‘Ömer’in ibn-i ‘ammîsidir. Yezîd kırk gün ‘Ömer bin ‘Abdülazîz’in sîreti üzerine oldu sonra lehve ve taraba meşgûl oldu. Hattâ keyfiyet-i mevî şöyle oldu ki, bir bağçeye girdi⁵⁰⁹ arz-ı Ürdün’de yüz beş senesinde⁵¹⁰ Hannâne nâm câriyeyi gâyet⁵¹¹ severdi. İkisi bir bağçeye girüp⁵¹² emr eyledi ki bu gün hiçbir ferde destûr vermeyesiz⁵¹³. Hannâne dahi⁵¹⁴ yatup gülerken Yezîd anın ağzına bir enâr dânesi atdı. Ol dâne⁵¹⁵ Hannâne’nin genzine sıçrayup Hannâne⁵¹⁶ fevt oldu. Yezîd ana muhkem cez’ etdi. Ve aslâ yemedi ve içmedi muttasıl bükâ iderdi⁵¹⁷. Ve hattâ bu hâl üzere yedinci gün fevt oldu. Müddet-i saltanatı dört yıl⁵¹⁸ bir aydır. Ve kendüsü kırkına varmamışdı.

Hişâm bin ‘Abdülmelik

Karındâşından sonra vâlî oldu. Hişâm kan etmeği sevmezdi. Ve halîmü’n-nefs⁵¹⁹ ve ehl-i re’y idi. ‘Ömer bin ‘Abdülazîz’den sonra ‘adle karîb Benî Ümeyye’den Hişâm idi⁵²⁰. Ve yüz on sekizde Horasan Emîri Esed bin ‘Abdullah Semerkand cânibine geçüp Türk üzerine gâlib olup⁵²¹ çok kimesne⁵²² helâk eyledi. Ve mâl ve esbâbın alup⁵²³ hâkânı katl eyledi. Ve yüz yirmi bir senesinde Cezîre Beyi Mervân bin Muhammed sâhib-i serîrin memleketine girüp yılda yetmiş bin esîr virmek üzere sulh idüp döndü. Bu senede Mesleme⁵²⁴ bin ‘Abdülmelik⁵²⁵ Rûm tarafına⁵²⁶ gazâ idüp çok⁵²⁷ hisârlar feth idüp⁵²⁸ çok mâl eline girdi⁵²⁹. Ve Nasr bin Seyyâr Semerkand’a geçüp hâkân-ı Türk’ü⁵³⁰ depeledi⁵³¹. Ve Fergana’ya varup

⁵⁰⁹ bir... girdi N: -R.

⁵¹⁰ yüz beş senesinde N: yüz beşinde R.

⁵¹¹ gâyet N: -R.

⁵¹² bir bağçeye girüp R: bir yere gelüp N.

⁵¹³ vermeyesiz R: virmeyeler N.

⁵¹⁴ dahi N: -R.

⁵¹⁵ dâne N: dahi R.

⁵¹⁶ Hannâne N: -R.

⁵¹⁷ iderdi R: -N.

⁵¹⁸ yıl N: -R.

⁵¹⁹ halîmü’n-nefs N: -R.

⁵²⁰ idi N: -R.

⁵²¹ olup N: -R.

⁵²² kimesne R: kâfir N.

⁵²³ alup N: aldı R.

⁵²⁴ Mesleme R: Müslim N.

⁵²⁵ +in R.

⁵²⁶ tarafına N: -R.

⁵²⁷ çok N: -R.

⁵²⁸ idüp R: eyledi N.

⁵²⁹ çok... girdi R: -N.

⁵³⁰ Türk’ü N: -R.

hayli esîr aldı⁵³². Ve yüz yirmi beşinci senede Hişâm Rusâfe nâm mahalde fevt oldu. Velîd'le mâbeyni olmağın⁵³³ cümle hazînenin miftâhların aldı⁵³⁴. Ve⁵³⁵ niçe müddet Hişâm'a⁵³⁶ bir kefen dahi⁵³⁷ virmedi. Nakl olunur ki Hişâm hacca⁵³⁸ gitdikde altı yüz deve ancak esbâbın çekmedi. Müddet-i saltanatı on dokuz yıl ve dokuz aydır. Ve 'ömrü elli beş senedir. Cezâhullâhu te'alâ⁵³⁹

[43a] Velîd bin Yezîd bin Abdülmelik

Velîd şâ'ir idi. Müdmin-i hamr ve ehl-i lehv ü tarab idi. 'Akîdesinde fesâd var idi. Bir havuza hamr doldurup girüp içine otururdu ve cünüble namâz kılar idi. Bir gün bir câriyesine cimâ' idüp⁵⁴⁰ yüzün sardurup⁵⁴¹ yemîn etdirdi⁵⁴² ki vara câriye halka sabâh namazın kıldıra⁵⁴³. Câriye dahi öyle eyledi. Nakl olunur ki kendü halliçün eline Mushaf-ı Şerîf alup tefe'ül eylemiş nâ-gâh bu âyet-i⁵⁴⁴ kerîme geldi: "Ve hâbe küllü cabbârin 'anîdin⁵⁴⁵". Pes Mushaf-ı Şerîf'i karşusuna koyup eline ok⁵⁴⁶ ve⁵⁴⁷ yay⁵⁴⁸ aldı. Ve Mushaf-ı Şerîf'e hâşâ sümme hâşâ ok⁵⁴⁹ atup urdu. Ve eyitdi: "Cebbâr-ı 'anîdi korkudur musun? İşte ol csbbâr-ı 'anîd didiğın benim. Kaçan rabbine mülâkî olasın, de ki, yâ Rab! Beni Velîd pâreledi yırttı." 'Âkıbet ehl-i Şâm bu hâle tahammül idemeyüp Yezîd bin Velîd bin 'Abdülmelik'e haber gönderüp giceyle getürdüler. Ve ana bey'ât etdiler⁵⁵⁰. Velîd bin Yezîd meğer sayda⁵⁵¹ çıkmış idi. Pes Yezîd 'asker gönderip Velîd'i Kasr-ı Nu'mân'da hisâr itdiler. Ba'dehu tutup başın keddiler ve Yezîd'e gönderdiler⁵⁵². Pes Yezîd dahi secde-i şükr eyledi ve emr eyledi başını göndere diküp Şâm'da gezdirdiler.

⁵³¹ depeledi R: katl eyledi N.

⁵³² hayli esîr aldı R: çok mâl eline girdi N.

⁵³³ olmağın R: olmağla N.

⁵³⁴ aldı R: alup N.

⁵³⁵ ve R: -N.

⁵³⁶ Hişâm'a H: Hişâm R.

⁵³⁷ dahi H: -R.

⁵³⁸ hacca R: hacc-ı şerîfe N.

⁵³⁹ Cezâhullâhu te'alâ N: -R.

⁵⁴⁰ cimâ' idüp H: vat' idüp R.

⁵⁴¹ sardurup N: sarup N.

⁵⁴² etdirdi H: etdi R.

⁵⁴³ kıldıra N: kıla R.

⁵⁴⁴ +şerîfe-i N.

⁵⁴⁵ "Ve bütün zorba inatçılar kaybettiler.", **Kur'an**, İbrâhîm, 14/15.

⁵⁴⁶ ok R: tîr N.

⁵⁴⁷ ve N: -R.

⁵⁴⁸ yay R: kemân N.

⁵⁴⁹ hâşâ... ok N: -R.

⁵⁵⁰ etdiler R: eylediler N.

⁵⁵¹ sayda R: şikâra N.

⁵⁵² Pes... gönderdiler N: -R.

Yezîd bin Velîd

Velîd-i fâsıkdan sonra şâh⁵⁵³ oldu. Târîhin yüz⁵⁵⁴ yirmi altısında cumâdelâhırda şâh oldu⁵⁵⁵. Yezîd'in vâlidisi kistrânın⁵⁵⁶ oğlu Şirveyh'in⁵⁵⁷ kızıdır. Ve Şirveyh'in anası⁵⁵⁸ kayser kızıdır. Yezîd iftihâr idüp eydüdü ki⁵⁵⁹: “Ben kistrâ evlâdındanım ve babam Mervân'dır. Ve anamın⁵⁶⁰ babası kayserdir.” Ve Yezîd'e ehl-i Hums 'âsî oldılar sonra ehl-i Haleb 'âsî oldu. Her birine 'asker gönderüp gâlib oldu. Ve beş ay on iki gün saltanat sürüp vefât eyledi. Kırk altı yaşında göçmüşdür⁵⁶¹. Benî Ümeyye'de dîni⁵⁶² ve vera'ı var âdem⁵⁶³ idi.

Zikr-i⁵⁶⁴ İbrâhîm bin Velîd bin Abdülmelik⁵⁶⁵

Karındaşı yerine Yezîd'in vasıyyetiyle pâdişâh oldu. Kimesne İbrâhîm'e itâ'at etmedi⁵⁶⁶ ve râğbet göstermediler. 'Âkıbet dört aydan sonra yüz yirmi yedinci yılda Cezîre emîri⁵⁶⁷ Mervân-ı Himâr⁵⁶⁸ seksen bin âdemle gelüp İbrâhîm'in beylerbeyisi⁵⁶⁹ Süleymân bin Hişâm ki, yüz yirmi bin 'askeri var idi⁵⁷⁰, muhkem ceng idüp⁵⁷¹ sabâhdan ikindi⁵⁷² vaktine değin ceng müstemir oldu. Sonra Mervân gâlib gelüp Süleymân 'askerini⁵⁷³ muhkem sıdı. İbrâhîm bu hâli işidüp kaçup gizlendi.

⁵⁵³ şâh R: emîr N.

⁵⁵⁴ yüz N: -R.

⁵⁵⁵ Şâh oldu N: -R.

⁵⁵⁶ Yezîd'in vâlidisi kistrânın N: Yezîd anası kistrâ R.

⁵⁵⁷ Şirveyh'in R: Şirvân'ın N. Aslı Şahferend/ Şâh Âfrîd'dir. Bkz. Mevlüt Koyuncu, “III. Yezîd”,

DİA, XLIII, 516.

⁵⁵⁸ anası R: vâlidisi N.

⁵⁵⁹ ki N: -R.

⁵⁶⁰ anamın N: anam R.

⁵⁶¹ göçmüşdür R: idi N.

⁵⁶² dîni N: -R.

⁵⁶³ âdem N: -R.

⁵⁶⁴ Zikr-i N: -R

⁵⁶⁵ bin 'Abdülmelik R: -N.

⁵⁶⁶ etmedi R: eylemedi N.

⁵⁶⁷ emîri N: indî R.

⁵⁶⁸ Himâr N: -R.

⁵⁶⁹ beylerbeyisi N: beylerbeyini R.

⁵⁷⁰ 'askeri var idi N: âdemle gelmişti R.

⁵⁷¹ idüp N: etdiler R.

⁵⁷² ikindi R: 'asr N.

⁵⁷³ Süleymân 'askerini N: Süleymân'ı R.

Mervân bin Muhammed bin Mervân

Ki halk ana Mervân-ı Himâr derler idi⁵⁷⁴. Serîr-i saltanatda müstekırr oldu ve ehl-i Hums ana ‘âsî oldılar. Pes kendüsü varup anları kahr eyledi. Sonra ehl-i Şâm ‘âsî oldu. Anlara dahi ‘asker gönderip musahhar eyledi⁵⁷⁵. Ba‘dehu ehl-i Haleb ‘âsî oldılar. [43b] Anlara dahi kezâlik ‘asker gönderip musahhar eyledi. Ba‘dehu Süleymân ibn Hişâm zuhûr idüp yanına yetmiş bin ehl-i Şâm’dan ve gayriden⁵⁷⁶ kimesne⁵⁷⁷ cem‘ oldu. Ve arz-ı Kınnesrîn’de karâr etdi. Mervân anı işidüp varup Süleymân’la ceng etdi. Ve gâlib olup otuz bin âdemi⁵⁷⁸ kılıçdan geçürdi.

Ba‘dehu Süleymân-ı mezbûr⁵⁷⁹ Hums’a kaçup⁵⁸⁰ ve anda dahi yanına çok kimesne cem‘ oldu. Mervân üzerine⁵⁸¹ varup tekrâr cem‘iyyetlerin dağıtdı. Ve yüz yirmi sekizinci senede⁵⁸² Horasan’da Benî ‘Abbâs’ın da‘veti şâyi‘ olup⁵⁸³ Ebû Müslim-i Horasanî anlar cânibinden⁵⁸⁴ zuhûr idüp kârı bülend oldu. Mervân anların def‘ine⁵⁸⁵ Horasan beyi Nasr bin Seyyâr’a haber gönderdi. Ve ana mu‘âvenete niçe bin ‘asker ile Yezîd bin Hubeyre’i gönderdi. Nasr bin Seyyâr⁵⁸⁶ dahi Ebû Müslim ile ceng idüp Ebû Müslim⁵⁸⁷ ana gâlib geldi. Ve yüz otuzda Ebû Müslim kuvvet bulup Merv’e müstevlî oldu. Otuz birde Nasr ölüp⁵⁸⁸ Ebû Müslim cem‘-i Horasan’a istîlâ eyledi⁵⁸⁹. Ve otuz ikide emîr-i ‘Irâk Yezîd bin Hebîre ile Hasan bin Kahtaba ceng idüp Yezîd mağlûb olup⁵⁹⁰ ‘Abbâsiyân ‘Irâk’a mâlik oldılar. Ve şehr-i rebî‘ü’levvelde Kûfe’de ‘Abdullâh Seffâh-ı⁵⁹¹ ‘Abbâsî’ye hilâfetle bey‘at olundu. Ve Mervân arz-ı Şâm’da yürüyüp yüz yirmi bin erle Seffâh’ın ‘ammîsi ‘Abdullâh bin ‘Ali bin ‘Abdullâh⁵⁹² bin el-‘Abbâs ile Zab Suyu üstünde ceng eyledi.

⁵⁷⁴ idi R: -N.

⁵⁷⁵ eyledi R: -N.

⁵⁷⁶ ve gayriden N: -R.

⁵⁷⁷ kimesne R: ‘asker N.

⁵⁷⁸ âdemi N: kimesne R.

⁵⁷⁹ mezbûr N: -R.

⁵⁸⁰ kaçup N: vardı R.

⁵⁸¹ üzerine R: anda dahi N.

⁵⁸² sekizinci senede N: sekizde R.

⁵⁸³ olup R: oldu N.

⁵⁸⁴ cânibinden R: tarafından N.

⁵⁸⁵ fem‘ine R: def‘ine N.

⁵⁸⁶ bin Seyyâr N: -R.

⁵⁸⁷ Ebû Müslim R: Ebü’l-Müslim N.

⁵⁸⁸ ölüp R: fevt olup N.

⁵⁸⁹ istîlâ eyledi R: mâlik oldu N.

⁵⁹⁰ olup R: -N.

⁵⁹¹ ‘Abdullâh-ı Seffâh R: ‘Abdullâh eş-şehîr bi’s-Seffâh N.

⁵⁹² bin ‘Ali bin ‘Abdullâh R: -N.

‘Abdullâh ancak yirmi bin kimesne⁵⁹³ ile idi. Takdîr-i Hakla⁵⁹⁴ saflar bezendikde⁵⁹⁵ ol hâlde Mervân’a tebevül eylemek iktizâ⁵⁹⁶ eyledi. Fi’l-hâl atından indi. Ve at⁵⁹⁷ dahi⁵⁹⁸ kaçup⁵⁹⁹ iki ‘asker arasında göründükde⁶⁰⁰ Mervân katl olundu deyü şâyi’a oldı⁶⁰¹. Pes Abbâsiyân bi’l-iktâl⁶⁰² gâlib oldılar. Mervân dimiş ki, “zehebet ed-devletu bi’l-bevletu⁶⁰³.”

Ve Mervân kaçup Musul’a geldi. Andan Harrân’a geldi, andan Hums’a geldi, andan Şâm’a vâsıl oldı. Bu cümleden ‘Abdullâh bin ‘Ali⁶⁰⁴ ‘asker ile⁶⁰⁵ Mervân’ın ardına düşüp gelürdi. Vaktâ ki Şâm’a geldi, ‘Abdullâh anda kaldı. Ve Seffâh’ın emriyle karındâşı Sâlih’i Mervân’ın ardınca gönderdi⁶⁰⁶. Sâlih dahi Mısır etrâfında Busayr nâm mahalde⁶⁰⁷ Mervân’a yetişüp⁶⁰⁸ başın kesdi. Nakl olunur ki, Mervân Busayr’a geldikde bir has⁶⁰⁹ hâdimine incinüp dilini kesmişdi. Hemân bir kedi gelüp ol kesilen dili yemişdi⁶¹⁰. Sonra ki Mervân’ın başı kesildi⁶¹¹. Ve derisin soymak istediklerinde⁶¹² dili üzüldi. Pes⁶¹³ ol kedi gelüp Mervân’ın dilini dahi yedi⁶¹⁴. Zâlike takdîrû’l-‘azîzi’l-hakîm⁶¹⁵.

Mervân Benî Ümeyye mülûkünün âhırındır. Öldüğünde⁶¹⁶ altmış iki yaşında idi. Müddet-i hükûmeti on beş yıl ve⁶¹⁷ on buçuk aydır. Şecî‘ ve ehl-i re’y kimesne idi. Ammâ devlet gittikten sonra hiç biri fayide⁶¹⁸ [44a] etmedi. Cümle Benî Ümeyye’nin devleti bin aydır. Hazret-i Hasan hilâfetden ferâgat etdikde:

⁵⁹³ kimesne R: ‘asker N.

⁵⁹⁴ Hakla R: Hayy-ı Kadîr N.

⁵⁹⁵ saflar bezendikde N: -R.

⁵⁹⁶ iktizâ N: tekâzi R.

⁵⁹⁷ at R: atı N.

⁵⁹⁸ dahi R: -N.

⁵⁹⁹ kaçup N: kaçdı R.

⁶⁰⁰ göründükde N: arasında R.

⁶⁰¹ oldı R: olup N.

⁶⁰² bi’l-iktâl N: -R.

⁶⁰³ “Def-i hâcet yüzünden devlet gitti.” Mervân.... bi’l-bevle N: -R.

⁶⁰⁴ ‘Abdullâh bin ‘Ali R: ‘Abdullâh ‘Abbâsî N.

⁶⁰⁵ ‘asker ile N: ‘askeri R.

⁶⁰⁶ gönderdi R: gönderüp N.

⁶⁰⁷ mahalde R: karyede N.

⁶⁰⁸ yetişüp R: irişüp N.

⁶⁰⁹ has N: -R.

⁶¹⁰ yemişdi R: yedi N.

⁶¹¹ kesildi R: kesildikde N.

⁶¹² istediklerinde N: istediler R.

⁶¹³ pes R: ve N.

⁶¹⁴ dilini dahi yedi R: dahi ekele eyledi N.

⁶¹⁵ İşte bu Aziz ve Hakim olan Allah’ın takdiridir.

⁶¹⁶ öldüğünde R: katl olundukda N.

⁶¹⁷ ve N: -R.

⁶¹⁸ fayide R: fâ’ide N.

“Leyletü’l-Kadr hayrun min elfi şehri⁶¹⁹” buyurmuş idi⁶²⁰. Kimse vechini⁶²¹ fehm etmemişdi. Şimdi⁶²² vechi ne olduğu ma‘lûm oldu. Kaddesallâhu sırrahu’l-‘azîz⁶²³.

FASL-I MÜLÛK-I BENÎ ÜMEYYE Bİ’L-ENDELÛS⁶²⁴:

Anlardan⁶²⁵ bir bölük tâyife dahi Endelüs vilâyetine geçüb anda⁶²⁶ saltanat bulmuşlardır. Anların⁶²⁷ evveli en-Nâsır⁶²⁸ ‘Abdurrahmân⁶²⁹ bin⁶³⁰ Mu‘âviye bin Hişâm bin ‘Abdûlmelik’dir. Mevlüdü Dımaşk’da⁶³¹ târihin yüz on üçünde vâkı‘ olmuşdur⁶³². Vaktâ ki Benî ‘Abbâs zuhûr idüp Benî Ümeyye’i buldukları yerde helâk etmek kasdın etdilerse⁶³³ her birisi bir kûşeye firâr⁶³⁴ idüp Nâsır ‘Abdurrahmân dahi hulefâ-i ‘Abbâsiyye’den Mansûr Devânikî zamânında yüz otuz dokuz⁶³⁵ senesinde⁶³⁶ Endelüs’e varup anda halkı kendü tâ‘atine da‘vet eyledi. Halk dahi kadîmî hânedân-ı mülûkdan⁶³⁷ olduğuyçün tâ‘atini kabûl eylediler ve anda kârî bülend oldu. Ve yüz ellide Kurtuba’nın sûrunu binâ idüp anı dâru’l-mülk eyledi. Ve anda olan ‘azîm câmi’i binâ eyledi ve ana yüz bin altun sarf eyledi. Ve yüz yetmiş birde ‘Abdurrahmân fevt oldu. Endelüs’de otuz üç yıl saltanat sürdü ve yerine oğlu **Hişâm** kâyim oldu. Ve yedi buçuk yıl saltanat sürüp yüz seksende⁶³⁸ göçdü⁶³⁹. Ve yerine **Hakem bin Hişâm** temellük eyledi. Ve yirmi altı yıl saltanat⁶⁴⁰ idüp ba‘dehu iki yüz altıda göçdü⁶⁴¹ ve yerine oğlu ‘**Abdurrahmân**⁶⁴² emîr⁶⁴³ oldu.

⁶¹⁹ “Kadir gecesi bin aydan hayırlıdır.”

⁶²⁰ buyurmuş idi N: demiş idi R.

⁶²¹ vechini R: remzini N.

⁶²² şimdi R: sonra N.

⁶²³ Kaddesa’l-lâhu sırrahu’l-‘azîz N: -R.

⁶²⁴ Fasl-ı mülûk-i Benî Ümeyye bi’l-Endelüs R: Fasl-ı Mülûk-i Benî Ümeyye’den Endelüs’de Hükûmet İdenlerin Beyânındadır N.

⁶²⁵ anlardan R: bunlardan N.

⁶²⁶ anda N: anlar R.

⁶²⁷ anların N: ki R.

⁶²⁸ En-Nâsır R: en-Nâm N. Aslı ed-Dâhil’dir. En- Nasr III. Abdurrahman’ın lakabıdır. Bkz. Hakkı Dursun Yıldız, “Abdurrahman I”, **DİA**, X, 147; Hakkı Dursun Yıldız, “Abdurrahman III”, **DİA**, X, 152.

⁶²⁹ +dır R.

⁶³⁰ bin N: -R.

⁶³¹ Dımaşk’da N: Dımaşk’dır R.

⁶³² vâkı‘ olmuşdur N: vücûda gelmiştir R.

⁶³³ etdilerse R: eylediler N.

⁶³⁴ kûşeye firâr R: kûşede karâr N.

⁶³⁵ yüz otuz dokuz R: yüz otuz beş N.

⁶³⁶ senesinde R: hılâlında N.

⁶³⁷ mülûkdan N: mülkden R.

⁶³⁸ yüz seksende R: yüz seksen tarihinde N.

⁶³⁹ göçdü R: fevt oldu N.

⁶⁴⁰ saltanat N: temellük R.

⁶⁴¹ göçdü R: fevt oldu N.

⁶⁴² ‘Abdurrahmân N: -R.

⁶⁴³ emîr N: vâli R:

Anın⁶⁴⁴ zamânında Mecûs tâyifesi gâlib olup ehl-i⁶⁴⁵ İslâm'dan çok kimesne helâk etdiler⁶⁴⁶. Ba'dehu⁶⁴⁷ Müslimûn⁶⁴⁸ galebe etdiler⁶⁴⁹. Ve otuz bir yıl saltanat sürüp⁶⁵⁰ iki yüz otuz sekizde fevt oldu. Ve kırk dört oğul terk idüp yerine oğlu **Muhammed** sultânı terk itdi⁶⁵¹.

Ve iki yüz yetmiş ikide Muhammed fevt olup, otuz oğul terk eyledi⁶⁵². İçlerinden **Münzir bin Muhammed** melik oldu. Ve iki yüz doksan beşde fevt olup⁶⁵³ yerine karındâşı '**Abdullâh bin**⁶⁵⁴ **Muhammed** emîr oldu ve üç yüzde 'Abdullâh ölüp yerine oğlu oğlu '**Abdurrahman bin Muhammed bin 'Abdullah** sultân oldu.

'Abdurrahman'ın babası Muhammed'i cediti 'Abdullah bir hadd için katl etmişti. Ve üç yüz ellide 'Abdurrahman ölüp yerine oğlu **el-Mustansır**⁶⁵⁵ **Hakem** vâli oldu. 'Abdurrahman elli yıldan ziyâde hükm eyledi. Anın zamânında Hulefâ-i 'Abbâsiyye za'îf olup Mısır'da Hulefâ-i Fâtımiyye zuhûr eyledi. Pes kendüye "Nâsır-Lidînillah emîrü'l-mü'minîn Hulefâ-i Resûlullâh" diye lakab virdi. Ba'dehu üç yüz altmış altıda Hakem göçüp yerine oğlu **el-Mü'eyyed Hişâm** melik oldu.

Ve Hişâm sagîr olmağın cemî'-i umurda Ebû 'Âmir Mugâfirî tasarruf [44b] eyledi ve Mü'eyyed'i hücreyledi. Ve kendü 'ilm ü fazl tahsiline meşgûl olup dâyima ulemâ-i meşâyıhla musâhabet iderdi. Ve Frenkle cihâd iderdi. Hattâ nakl olunur ki küffârla elli def'adan ziyâde cihâd idüp ceng idüp⁶⁵⁶ gâlib olmuşdur⁶⁵⁷. Ba'dehu üç yüz doksan dokuzda ölüp yerine oğlu **Ebû Mervân** mutasarrıf oldu. Ol dahi bu sîret üzere⁶⁵⁸ yedi yıl ikâmet idüp göçdü ve yerine karındâşı '**Abdurrahman bin Ebû 'Âmir** mutasarrıf oldu. Ol başaramamağın⁶⁵⁹ ⁶⁶⁰üç yüz

⁶⁴⁴ Anın N: -R.

⁶⁴⁵ ehl-i N: -R.

⁶⁴⁶ etdiler R: eylediler N.

⁶⁴⁷ Ba'dehu R: sonra N.

⁶⁴⁸ Müslimûn R: ehl-i İslâm N.

⁶⁴⁹ etdiler R: eylediler N.

⁶⁵⁰ sürüp R: idüp N.

⁶⁵¹ idüp... itdi H: -R: -N.

⁶⁵² Ve... eyledi R: -N.

⁶⁵³ fevt olup N: göçdü R.

⁶⁵⁴ bin N: -R.

⁶⁵⁵ el-Mustansır K: el-Muntasır R: el-Muntasır N.

⁶⁵⁶ idüp N: etmiştir R.

⁶⁵⁷ gâlib olmuşdur N: -R.

⁶⁵⁸ +idi N.

⁶⁵⁹ ol... memgîn R: -N.

⁶⁶⁰ Lâkin hakkından gelmemekle N: -R.

doksan dokuzunda⁶⁶¹ **el-Mehdî Muhammed** bin Hişâm bin ‘Abdülçabbâr bin ‘Abdurrahman el-Enevî hurûc idüp Müeyyed’i hal‘ eyledi. Ve ‘Abdurrahman’ı tutup salb eyledi. Ve kendüsü serîr-i memlekete cülûs eyledi. Ve dört yüz târîhinde **Süleymân bin** ⁶⁶²**Hakem** bin Süleymân bin ‘Abdurrahman Enevî zuhûr idüp saltanatı Muhammed’in elinden aldı. Ba‘dehu Muhammed gelüp tahtı Süleymân’ın elinden aldı. Sonra ‘asker Muhammed’i tutup Mü’eyyed’i habsden çıkardılar ve tahta geçirdiler. Ve Muhammed’i getirüp evinde öldürdiler. Ba‘dehu Süleymân bin Hakem bin Süleyman gelüp Mü’eyyed’i Kurtuba’da hisâr eyledi. Ve Mü’eyyed şehirden kaçup gitdi. Dahi hergiz haberi⁶⁶³ ma‘lûm olmadı.

Ve Süleymân gelüp tahta geçdi ve **Müsta‘în-Billâh** deyü mülakkab oldı⁶⁶⁴. Ve dört yüz yedide⁶⁶⁵ Sebte emîri⁶⁶⁶ ‘Ali bin Hammûd⁶⁶⁷ ‘Alevî Hayrân ‘Âmirî⁶⁶⁸ ki, Mü’eyyed’in umerâsındandır⁶⁶⁹, ittifâk idüp gelüp Müsta‘în ile muhkem ceng etdiler. Ve Müsta‘în’i⁶⁷⁰ ve babasını ve karındâşını tutup öldürdiler. Ve ‘Ali bin Hammûd⁶⁷¹ Kurtuba’da halîfe oldı. Ba‘dehu Benî Ümeyye’den ‘Abdurrahman ibn⁶⁷² Hişâm bin ‘Abdülçabbâr bin ‘Abdurrahman gelüp Kurtuba’ya vâlî oldı ve **Müstazhir-Billâh** deyü kendüye lakab vaz‘eyledi. Ve birkaç aydan sonra katl olundı⁶⁷³. Yerine⁶⁷⁴ **Müstekfî-Billâh** Muhammed bin ‘Abdurrahman bin ‘Abdullâh⁶⁷⁵ bin ‘Abdurrahman kâyim oldu. Bir yıl ve⁶⁷⁶ dört aydan sonra mesmûm olup göçdi. Andan sonra Manaka⁶⁷⁷ Emîri Yahyâ bin ‘Ali bin Hammûd-ı Alevî gelüp Kurtuba’ya müstevlî oldı. Ba‘dehu **Mu‘ted-Billâh** Hişâm bin Muhammed bin ‘Abdülmelik bin ‘Abdurrahman-ı Enevî gelüp vâlî oldı⁶⁷⁸ ve anın zamânında Endelüs’de küllî harb ve kıtâl vâki‘ oldı. Ve dört yüz yirmi ikide Mu‘ted-Billâh hal‘ olunup ehl-i Kurtuba Benî Ümeyye’den Ümeyye nâm bir şahsa

⁶⁶¹ dokuzunda R: dokuzda N.

⁶⁶² bin N: -R.

⁶⁶³ haberi N: haber R.

⁶⁶⁴ mülakkab oldı R: lakab eyledi N.

⁶⁶⁵ yedide R: yedisinde N.

⁶⁶⁶ emîri N: emîr R.

⁶⁶⁷ Hammûd R: Cammûd N.

⁶⁶⁸ ‘Âmirî R: ‘Âmirîye N.

⁶⁶⁹ umerâsındandır R: umerâsından idi N.

⁶⁷⁰ Müsta‘în’i N: Müsta‘în R.

⁶⁷¹ Hammûd R: Cammûd N.

⁶⁷² ibn N: -R.

⁶⁷³ Ve birkaç... olundı R: -N.

⁶⁷⁴ yerine R: birine N.

⁶⁷⁵ ‘Abdullâh N: ‘Abîdillâh R.

⁶⁷⁶ ve R: -N.

⁶⁷⁷ Halkavari toplanıp oturmuş adamlar heyeti. Manka R: Mâlta N.

⁶⁷⁸ oldı N: olup R.

bey'at eylediler ve ertesi dönüp öldürdiler. Nakl olunur ki, ehl-i Kurtuba mezbûr Ümeyye'ye eyitdiler ki, havf ideriz ki katl olunasin [45a] zîrâ ki görürüz ki Benî Ümeyye'den devlet dönmüşdür. Mezbûr Ümeyye dahi eyitdi ki: “Bu gün beni vâlî idin⁶⁷⁹ ve ertesi öldürün.” Fi'l-vâki' öyle oldu. Andan sonra Endelüs'de⁶⁸⁰ Mülûk-i Etrâf'dan niçeler⁶⁸¹ peydâ olup⁶⁸² her taraftan⁶⁸³ bir vâlî ve bir melik zuhûr itdi⁶⁸⁴. Andan sonra Mülûk-ı Etrâf'dan ve saltanat muhtell oldu⁶⁸⁵.

⁶⁷⁹ idin R: eylen N.

⁶⁸⁰ Endelüs'de R: -N.

⁶⁸¹ dan niçeler N: -R.

⁶⁸² olup N: oldu R.

⁶⁸³ taraftan N: tarafda R.

⁶⁸⁴ Zuhûr itdi N: oldu R.

⁶⁸⁵ Anda... oldu N: -R.

⁶⁸⁶ Sağlam ipine tutularak kendisine dayanılmasını sağlayan ve hidayetiyle yardım eden Allah'a hamd olsun. Kendisinden hidayetiyle yardım isteyeniyi saptırmayıp ona yol gösteren Allah'a hamd olsun. Ona güvenenin sancağı zafer kazanır, ona tutunan düşmanlarına galip gelir, onun hidayet verdiği hali olgunlaşır, söz ve fiilinde başarılı olur, onunla güçlü olanı hiçbir talep aciz bırakmaz. Ve hiçbir istek ona zor gelmez, onunla aziz olan inatla inkar edenlere galip gelir. O'na farzlarına ve sünnetlerine uyanların hamdiyle hamd ederim. Ve O'na cömertliğinin lütuflarını dileyen kimselerin şükürü ile şükrederim. Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığına, O'nun birliğine ve ortağı olmadığına şahitlik ederim. Herşeye gücü yeten, dilediğin kahreden, kalplerde gizli olanı kuşatan. Ondandır doğru yolu isteyen kimsenin şahitliği (doğruluğu) zeval bulmaz. Onun rehberliğiyle yolunu bulanın gücü ve yardımcıdır. Şahitlik ederim ki; Efendimiz Muhammed O'nun kulu ve dürüst ve güvenilir elçisidir. O'nun hidayetinin nuruyla aydınlanmak isteyen hareket ve sükûnda O'na tutunmuştur. Onun hidayet izlerinin peşinden gidenden Subhan olan (Allah) razı olur. O'na tâbi olmanın sünnetleriyle yetinene bir yardımcı ve bir yol gösterici vardır. Allah tealan ona hidayetini ışığı olan ailesine, ve takva ve faziletin meşalesi olan ashabına salat ve selam etsin. Öncelikle peygamberlerinin yollarına tâbi olanlar, resüllerin sünnetini yaşayanlar ve Allah'ın dinin direği kıldığı kimseleri onları Müslümanların önderleri kılar. Onlara şeref basamaklarının en üst derecelerine yükseltir, asalet kulelerinin en üst seviyelerine çıkarır. Onlar, dîn-i Muhammedî bozulduktan sonra onu amaç edinen ve mahvolduktan sonra büyük bir cehd ile onu kuvvetlendiren Abbâsî halifeleridir. Allah, Abbâsî halifeleri eliyle bozguncu davet erbabı olan Benî Ümeyye'yi zelil kılmış, kafirlerin ve mühlidlerin cesaretlerini yok etmiştir. Onların bu güzel çabaları ve bu temiz ümmeti diriltmek için yaptıkları çalışmalar sebebiyle Allah'a şükürler olsun. Bu güzel kitap, onu okuyup inceleyen sözü müzdün doğruluğunu anlatan diye o nahif ve dindar halifelerin bir kısım hallerini anlatmaktadır. Onların menkıbelerinin çoğu bizim anlatma gücümüzün üstünde olsa da hükümdarlar onların durumlarının farkındadırlar ve bu sayede onunlar zaferlerini arttıracak şeyi elde ederler. Başka kimseler ise hükümdarlar için mağfîret isteyerek bol bol merhamet dilerler. Mülkünün sonu olmayan Allah çok yücedir.

SONUÇ

Fıkıh, tefsir gibi İslâmi ilimler alanında risaleler kaleme alan, Arapça kasideler yazan, müderris ve kadılık görevlerinde bulunan yaşadığı çağın önemli ilim adamlarından Cenâbî Mustafa Efendi, tarih sahasında telif ettiği eserler ile de tarih yazıcılığımızın öne çıkan müverrihlerinden biri olmuştur. Dönemindeki yaygın tarih yazımı anlayışının dışına çıkması, mübalağadan uzak sade bir usul tercih etmesi ve belki de devrinin meşhur tarihçileri Gelibolulu Mustafa Ali, Hoca Sadeddin gibi isimlerin gölgesinde kalması yakın zamana kadar eserlerinin kıymetinin anlaşılmasına yol açsa da son yıllarda ülkemizde kendisi ile ilgili yapılan çalışmalarla yeniden gündeme gelmiştir. Ayrıca onun en hacimli eseri *el-Hafîlu'l-vasîtu*'in dilinin Arapça olması da eserinin sadece ilim çevrelerinde kullanılmasının sebebi olarak düşünülebilir. Ancak o, devlet ricalinin ve halkın istifadesine sunmak üzere yine aynı tarih metodunu kullanarak lisân-ı Türkçede *Dürr-i Mekkûn*'u telif etmek suretiyle her kesime hitap etmeyi başarmıştır.

Cenâbî Mustafa Efendi; *“Tarih ilminin sözden ibaret olduğunu ihmal etmemek gerekir. Çünkü o, tashih edilmeksizin işitilerek toplanmış bir haber midir? Depolanmış nakiller mi? Hanefî fetvaları mı? Küffar kiliselerinin saldırısı mı? Bilinmez. Şehrin sulh ile mi zorbalıkla mı fethedildiği bilinmediği zaman müracaat tarih kitaplarına ve eserlerinedir. Bununla beraber muhakkak ki ben bu kitapta bana göre sahih olan nakilleri ve aslını kullandım. Öyle ki âlimler arasında yaygınlığından dolayı meşhur olan bazı kitaplardan nakilleri terk ettim, almadım. Her ne zaman geceyi noktlayan ile karşılaşsa onu düzelten gibi!”* şeklindeki ifadeleri ile modern tarih yazıcılığının başlamasından çok önce günümüz metotlarına yakın bir yol izlediğini göstermektedir. Müellifin bu yönü gerek Arapça gerekse Türkçe olarak kaleme aldığı tarih eserlerinde dikkatimizi celbeden en önemli husustur.

Dürr-i Mekkûn'un metin tesisini yaptığımız Kısâs-ı Enbiya ve ilk dönem İslâm tarihi kısımlarında peygamberler tarihi oldukça geniş çerçevede, Hz. Peygamber, Hulefâ-i Râşidîn, Emevîler ve Endülüs Emevîleri ise özet şekilde ele

alınmıştır. Ancak eserin tamamını incelediğimizde diğer devletlerin siyasî durumunun yanı sıra deprem, sel, yangın gibi çeşitli afetler ve toplumdaki etkilerine de kısaca değinildiği görülmektedir. Arapça kasideler yazacak derecede edebiyata hâkim olan Cenâbî'nin, söz konusu eser içinde kısa beyitlerle şairliğini konuşturmasına rağmen tarih anlatımında abartılı ifadelerle kaçmadan olayların özünü aktarma gayretinde olduğu görülmektedir. Üzerinde çalıştığımız bu eserin en önemli eksiği ise *el-Hâfilu'l-vasîtu*'te her devrin sonunda verilen o devrin âlimleri, tarikat şeyhleri, tabipleri v.b. mühim kişilerinin biyografileri, eserleri, hizmetleri gibi bilgilerin verilmemiş olmasıdır.

KAYNAKÇA

Kaynak Eserler

Beyâni Mustafa bin Carullah, **Tezkiretü'ş-şu'arâ**, Haz. İbrahim Kutluk, TTK, Ankara 1997.

Cenâbî, **el-Hâfilu'l-vasît ve'l-Aylemü'z-zâhir el-muhît**, Süleymaniye Ktp., Yenicami, nr. 831.

Cenâbî, **el-Hâfilu'l-vasît**, Süleymaniye Ktp., Yenicami, nr. 832.

Cenâbî, **el-Hâfilu'l-vasît**, Köprülü Ktp, Fazıl Ahmed Paşa, nr, 1031-1032.

Cenâbî, **el-Hâfilu'l-vasît**, TSMK, III. Ahmed, nr. 2958.

Cenâbî, **el-Hâfilu'l-vasît**, TSMK, III. Ahmed, nr. 2966.

Cenâbî, **el-Hâfilû'l-vasît**, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3033.

Cenâbî, **el-Hâfilu'l-vasît**, TSMK, Revan, nr. 1568.

Cenâbî, **el-Hâfilûl'l-vasît**, Süleymaniye Ktp, Murad Molla, nr. 1429-1430.

Cenâbî, **el-Hâfilu'l-vasît**, Süleymaniye Ktp., Nuruosmaniye, nr. 3099-3100.

Cenâbî, **el-Hâfilu'l-vasît**, Süleymaniye Ktp., Nuruosmaniye, nr. 3101-3102.

Cenâbî, **el-Hâfilu'l-vasît**, Süleymaniye Ktp., Nuruosmaniye, nr. 3098.

Cenâbî, **el-Hâfilûl'l-vasît**, Süleymaniye Ktp., Reisulküttab, nr. 608-609.

Cenâbî, **el-Hâfilûl'l-vasît**, Süleymaniye Ktp., Ragıb Paşa, nr. 983.

Cenâbî, **el-Hâfilûl'l-vasît**, Süleymaniye Ktp., Ragıb Paşa, nr. 985-986.

Cenâbî, **el-Hâfilûl'l-vasît**, Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 896.

Cenâbî, **el-Hâfilûl'l-vasît**, Süleymaniye Ktp., Murad Molla, nr. 1454.

Cenâbî, **el-Hâfilûl'l-vasît**, Selimiye Ktp., Selimiye Yazmalar, nr. 4707-1/4707-2.

- Cenâbî, **Cevâhiru'l-garâib fî tercemeti Dürri'l-'acâyib**, Süleymaniye Ktp, Hamidiye, nr. 1073.
- Cenâbî, **Cevâhiru'l-garâib**, Beyazıt Yazma Eserler Ktp., Veliyüddin Efendi, nr. 544.
- Cenâbî, **Cevâhiru'l-garâib**, Ankara Milli Kütüphane, nr. 06 Mil Yz B 690/15.
- Cenâbî, **Dürr-i Meknûn ve Sırrı Masûn**, TSMK, Revan, nr. 1136.
- Cenâbî, **Dürr-i Meknûn**, TSMK, Hazine, nr. 1607.
- Cenâbî, **Dürr-i Meknûn**, Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, nr. 3097.
- Cenâbî, **Dürr-i Meknûn**, Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, nr. 3107.
- Cenâbî, **Dürr-i Meknûn**, Beyazıt Yazma Eserler Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, nr. 3448.
- Cenâbî, **Dürr-i Meknûn**, KKTC Kütüphanesi, II. Mahmud Ktp, nr. 445.
- Cenâbî, **Kasâid-i Belîğa**, Süleymaniye Ktp., Karaçelebizâde, nr. 311.
- Cenâbî, **Kasâid-i Cenâbî**, Köprülü Ktp., Mehmet Asım Bey, nr. 719-13.
- Cenâbî, **Risâle fî Fasli'l-Husûmât ve İstima'd-dava fî Devr-i Sultân Murâd Hân-ı Sâlis**, Beyazıt Yazma Eserler Ktp., Veliyüddin Efendi, nr. 3192/7.
- Cenâbî, **Risâle 'alâ Sûreti'l-Mâide**, Beyazıt Yazma Eserler Ktp., Veliyüddin Efendi, nr. 3192/8.
- Cenâbî, **Risâle fî Tefsîrî Kavlihi Te'âlâ Ma Kane ale'n-Nebî min Harec**, Süleymaniye Ktp., Amcazâde Hüseyin, nr. 74.
- Kaşgarlı Mahmûd, **Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi**, çev. Besim Atalay, TDK., Ankara, 1941, III, 188.
- Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-zunûn**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007, I.
- Kınalızâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü's-şu'arâ**, haz. İbrahim Kutluk, 2. Baskı, TTK, Ankara 1989, I.
- Mecmû'atu'r-resâil**, Süleymaniye Ktp., Kasıdecizâde, nr. 677.
- Nev'îzâde Atâî, **Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti's-Şakâik**, haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yayınları, I.

Kataloglar

Karatay, Fehmi Edhem, **Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu**, Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları, İstanbul, 1961, I.

Karatay, Fehmi Edhem, **Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar Kataloğu**, TSMK Yayınları, İstanbul, 1966, III.

İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Katalogları (TCYK), I. Türkçe Tarih Yazmaları, 1. Fasikül Umumi Tarihler, T.C. Maarif Vekilliği Kütüphaneler Katalogları Yayınlarından Seri:1 No:1, Maarif Matbası, İstanbul 1943.

Bloch, E., **Catalogue Manuscripts Turcs**, Paris: Bibliothèque Nationale, 1933, II.

Ellis, A. G., **Catalogue of Arabic Books in the British Museum**, London, 1967, II.

Flügel, Gustav, **Die Arabischen, Persischen, Türkischen Handschriften**, Georg Olms Verlag, Hildesheim, New York, 1997, II.

Kıbrıs İslâm Yazmaları Kataloğu, Haz. Ramazan Şeşen-Mustafa Haşim Altan, Cevat İzgi, İsar Yayınları, İstanbul 1415/1995.

İnceleme, Araştırma Ve Müracaat Eserleri

Alparslan, Ali, “Gubârî Abdurrahman”, **DİA**, XIV, 167.

Ata, Mehmet Mahfuz, “Kevâşî”, **DİA**, XXV, 341-342.

Babinger, Franz, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, trc. Coşkun Üçok, TTK, Ankara, 1982.

Bağdadlı İsmail Paşa, **Hediyetü'l-arifîn esmâü'l-müellifin ve âsâru'l-musannifin**, tsh. İbnülemin Mahmûd Kemal- Avni Aktuç, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1955, II.

Bağdadlı İsmail Paşa, **İzâhu'l-meknûn fi'l-zeyli alâ Keşf el-zünun**, tsh. M. Şerafettin Yaltkaya- Kilisli Rifat Bilge, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1947, II.

Bakırcı, Saffet, “Meâlimü't-tenzîl”, **DİA**, XXVIII, 203-204.

Bedir, Murteza, “Nesefî, Ebü'l-Berekât”, **DİA**, XXXII, 567-568.

Bursalı Mehmet Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, Matba'-i 'Âmire, İstanbul 1342, III.

Bostan, İdris, “Ba'lebek”, **DİA**, V, 9-11.

- Canan, İbrahim; **Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1995.
- Canatar, Mehmet, “Cenâbî Mustafa Efendi”, **DİA**, VI, 352.
- Canatar, Mehmet, **Müverrih Cenabi Efendi ve Cenabi Tarihi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Ankara 1993.
- Canatar, Mehmet, “Cenâbî Mustafa Efendi: Hayatı, Eserleri ve Tarih Görüşü”, **Akademik Araştırmalar Dergisi: Journal of Academic Studies**, İstanbul 2000, C. 2, S. 4-5 (Osmanlı Özel Sayısı), s. 259-289.
- Cantimer, Mehmet Alper, **Cenabi Mustafa Efendi'nin El-'Aylemü'z-Zahir Fi Ahvali'l-Evail Ve'l-Evahir Adlı Eserinin Önasya Kısımının Tenkidli Metin Neşri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2011.
- Cerrahoğlu, İsmail, “Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl”, **DİA**, XI, 260-261.
- Cerrahoğlu, İsmail, “Süddî”, **DİA**, XXXVIII, 17-18.
- Ctirad Heeren-Sarka, **Sultan Bayezid II (1481-1512) in der Chronik des Mustafa Cenâbî**, München, 1980.
- Çağrııcı, Mustafa, “Hanzale b. Safvân er-Ressî”, **DİA**, XVI, 53.
- Çakan, İsmail L.-Muhammed Eroğlu, “Abdullah b. Abbas”, **DİA**, I, 76-79.
- Demiroğlu, Ayla, “Behcetü't-Tevârîh”, **DİA**, V, 349.
- Demiryürek, Mehmet, “Tevârih-i Âl-i Osman by Cenâbî Mustafa Efendi”, **CIEPO 19 Osmanlı Öncesi ve Dönemi Tarihi Araştırmaları**, İstanbul, 2014, I, 35-44.
- Erul, Bünyamin, “Üsdü'l-Gâbe”, **DİA**, XLII, 363.
- Fayda, Mustafa, “İbn İshak”, **DİA**, XX, 93-96.
- Fayda, Mustafa, “Vâkıdî”, **DİA**, XLII, 471-475.
- Furat, Ahmet Suphi, “Avrupa Ülkelerindeki Arapça, Farsça Ve Türkçe Yazma Eserlerin Katalokları”, **Şarkiyat Mecmuası**, İstanbul, 2006, S.9, s. 9-19.
- Gül, Muammer, “Kudüs ve Tarih İçinde Aldığı İsimler”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 11, S. 2, ELAZIĞ 2001, s. 305-312.
- Güngör, Mevlüt, “Begavî Ferrâ”, **DİA**, V, 340-341.

- Harman, Ömer Faruk, “Bel‘am b. Bâûrâ”, **DİA**, V, 389-390.
- Harman, Ömer Faruk, “İlyâs”, **DİA**, XXII, 160-162.
- Harman, Ömer Faruk, “Lût”, **DİA**, XXVII, 227-229.
- İzgi, Cevat, “Takıyüddin Fâsî”, **DİA**, XII, 212-213.
- Kandemir, Yaşar, “Kâ‘b el-Ahbâr”, **DİA**, XXIV, 1-3.
- Kandemir, Yaşar, “Kelâî”, **DİA**, XXV, 193-194.
- Kesik, Muharrem, **Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-‘Aylemü’z-zahir fi ahvali’l-evail ve’l-evahir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları İle İlgili Kısmının Tenkidli Metin Neşri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994.
- Kesik, Muharrem, “Cenâbî’ye Göre Türkiye Selçukluları”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, İstanbul 2000, S. 36 (Prof. Dr. Fikret Işıltan Hatıra Sayısı), s. 213-259.
- Kesik, Muharrem, “Cenâbî’ye Göre Danışmendliler”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, İstanbul 2001, S. 4, s. 243-266.
- Kılıç, Hulûsi, “Lârî, Muslihuddin”, **DİA**, XXVII, 104.
- Koyuncu, Mevlüt, “III. Yezîd”, **DİA**, XLIII, 516.
- Kut, Günay, Nimet Bayraktar, **Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1984.
- Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, Haz. Mustafa Keskin v.d., Sebil Yay., İstanbul, 1996, II, 94.
- Muhammed Abdülkadir Muhammed Harîsât, “Devru Selâtîni Selâcikatî’r-Rûm fi’l-Hareketi’l-İlmiyye ve’l-Umrâniyye min hilâli kitâb-ı Selcuknâme ve Mahtûtu Târihi’l-Cenâbî/ Selçuknâme ve Cenâbî’nin Yazma Tarihine Göre Anadolu Selçuklu Sultanlarının Ümran ve Eğitim Hareketindeki Rolü”, **II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Selçuklularda Bilim ve Düşünce**, Konya, 2011, IV, 331-360.
- Özafşar, Mehmet Emin-Mahmut Demir, “Vehb b. Münebbih”, **DİA**, XLII, 608-610.
- Özaydın, Abdülkerim, “Ebü’l-Fidâ”, **DİA**, X, 320-321.

- Özaydın, Abdülkerim, “Ebü’l-Yümn el-Uleymî”, **DİA**, X, 352-353.
- Özaydın, Abdülkerim, “el-Muhtasar”, **DİA**, XXI,70-71.
- Özaydın, Abdülkerim, “İbnü’l-Esîr, İzeddîn”, **DİA**, XXI, 26-27.
- Özcan, Abdülkadir, “Osmanlı Tarih Edebiyatında Türlerle Genel Bir Bakış”, **Essays in Honour of Ekmeleddin İhsanoğlu**, IRCICA, İstanbul, 2006, I, 134.
- Özcan, Abdülkadir, “Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış”, **FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, İstanbul 2013, S. 1, s. 273; 276.
- Özcan, Abdülkadir, “Mehmed Çelebi,Ramanzanzâde”, **DİA**, XXVIII, 449.
- Özek, Ali, “el-Keşşâf”, **DİA**, XXV, 329-330.
- Özkan, Halit, “Süyûtî”, **DİA**, XXXVIII, 188-198.
- Öztürk, Mustafa, “Medârikü’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl”, **DİA**, XXVIII, 292-293.
- Öztürk, Mustafa, Mehmet Suat Mertoğlu, “Zemahşerî”, **DİA**, C. 44, s. 238.
- Şemseddin Sami, **Kâmûsu’l-a’lâm**, İstanbul 1308.
- Tülek, Egemen, **Al-Cannabi Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve el-Hâfilü’lvasît ve’l-‘aylemü’z-zâhirü’l-muhît’in Bir Kısımının Tenkitli Metni**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi, İstanbul, 1975.
- Uğurlu, Erol, **Cenâbî Mustafa Efendi’nin el-‘Aylemü’z-zahir fi ahvali’levail ve’l-evahir Adlı Eserin Ön Asya Kısımının Tenkitli Metin Neşri**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2004.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Beyzâvî”, **DİA**, VI, 100-103
- Yazıcı, İshak, “Bahrü’l-Ulûm”, **DİA**, IV, 517-518.
- Yıldız, Hakkı Dursun, “Abdurrahman I”, **DİA**, X, 147.
- Yıldız, Hakkı Dursun “Abdurrahman III”, **DİA**, X, 152.
- Yiğit, İsmail, “Sıffîn Savaşı”, **DİA**, XXXVII, 108.
- Yurdaydın, Hüseyin Gazi, “Matrakçı Nasuh”, **DİA**, XXVIII, 144.
- (çevrimiçi) <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/gulsen-i-tevarih/103587>.